

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

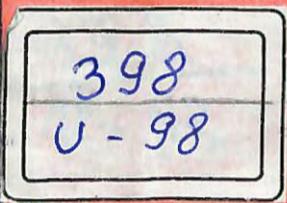
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

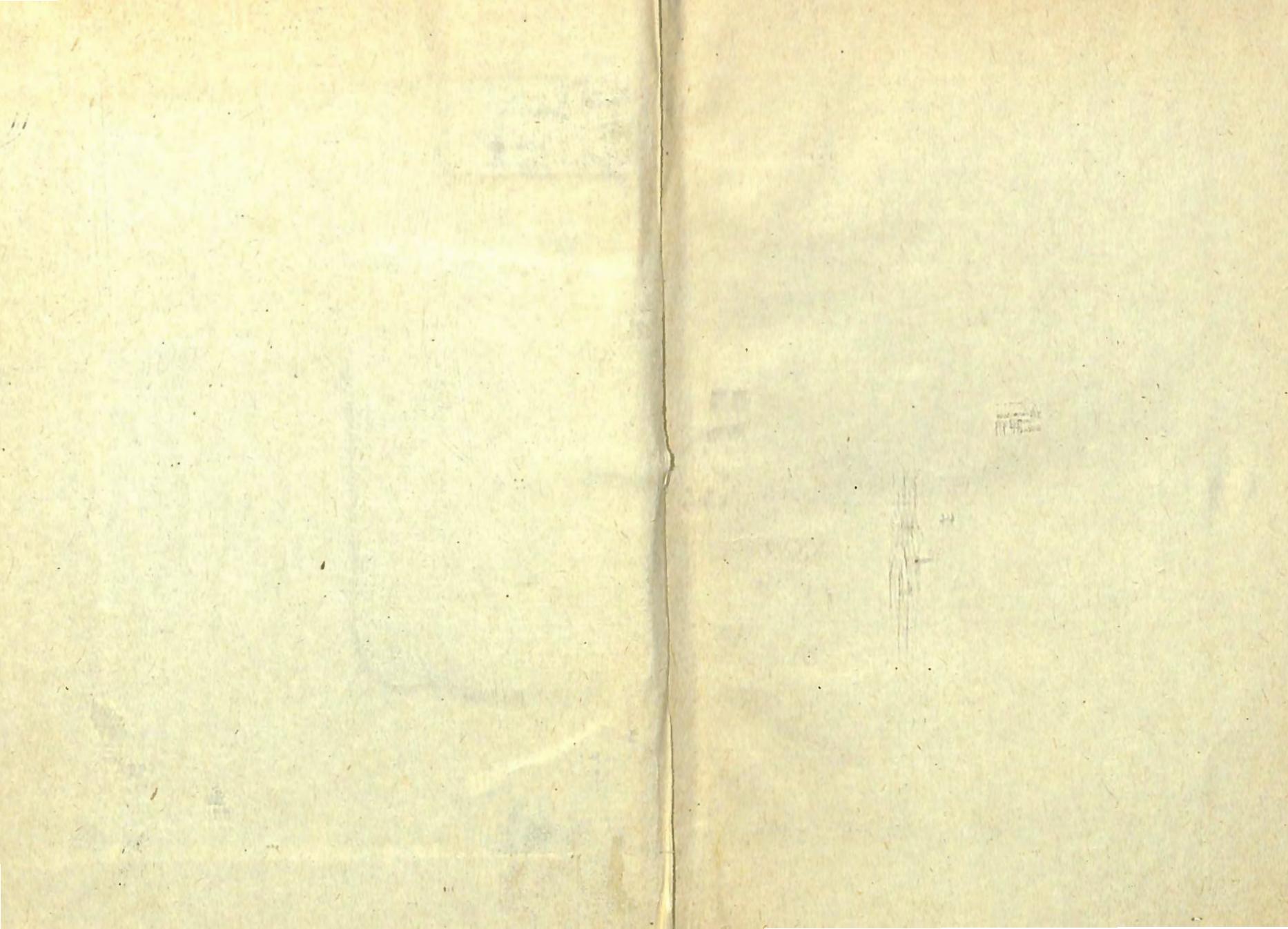
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Уральський

Чистъ - чистъ

1904

Հրատարակութիւն Գիւտ ա. քահ. Աղանեանց

20 APR 2010

ԳԱՐ. Ե. ՄՐՈՒՅՆՑՏԵԱՆԻ

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա.

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

Հեղինակի պատկերով

Արագատիպ Ա. Զութաթելամէի, սիկ.

Խ. ի ժ ի ս 1904

«ՀՈՒՄԱՅ» և Խմբագրատանը վաճառում են

ԳՐԱ. ՔԱՅ. ՍՊԱՆԵԱՆՑԻ

աշխատութիւնները.

1	Ազօթատեար եւ տպ. 1903.	— 10
2	Կրօնի դասագիրք աւ ա. 1889 (սպառուած)	— 15
3	" " բ տ. գ տպ. 1891	— 25
4	" " գ տ. գ տպ.	— 25
5	Տօմար և տօնացոյց Հայուսութեալ բ. տպ. 1894	— 50
6	Կարնոյ զաղթը. պատմական տեսութիւն. 1891	— 10
7	Դիւան Հայոց պատմութեան. զիրք Ա. — Բ 1780—1834 Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակին արժա նացած 1893:	2 —
8	Դիւան Հայոց պատմ. զիրք Գ. Արմեն կաթողիկոսի յիշատակարանը. կենացքութեամբ. յաւելուած- ներով ու ծանօթութիւններով. Սահակ-Մեսրո- պեան մրցանակին արժանացած. 1894	7 —
9	Դիւան Հայոց պատմ. զիրք Գ. Առևկաս կաթող. 1780 — 1800 I (լուսանկար պատկերով և վիմատիպ- կոնդակով) 1899.	4 —
10	Դիւան Հայոց պատմ. զիրք Ե. Դանիել կաթ. 1800 — 1808. (մի վիմատիպ կոնդակով) 1902.	4 —
11	Դիւան Հայոց պատմ. զիրք Զ. Դավիթ կաթ. մ. I. 1801—2 մի վիմատիպ կոնդակով. 1904.	4 —
12	Կարգ աստվածապաշտութեան Հայաստանեաց ս. Ակեղցւոյ 35 նկարով. Դ. տպ. 1902	— 50
13	Հնից-նորից. Հնախոս. ուղերձ. պրակ Ա. 1900	— 30
14	Պատմ օրացոյց 1902 ամի. ժամանակագր. Ժ. Պարի	— 50
15	Նամակագիրք. 1902.	— 50
16	Ծոցի օրացոյց 1902 ամի. և յաւելուած. — Առաջա- պահական խոհարարութիւն (սպառուած.)	— 15
17	Զաքար Ղարդանացի կտակը և Մշակի զառանցանիր- ները (սպ.)	— 5
	թարգմանութիւններ.	
18	Հաւատարմութիւնը ամն արգելուների յաղթում Ե. Գ. Հոփմանի 1877	— 40
19	Խաւարից դէմի լուս Գ. Հոփմ. 18 8. (սպառ.)	— 40
20	Դօս Քիշոտ լամանչեցի. Մ. Ակրդ. 1878 (սպառ.)	— 70
21	Գէորգ Ռոլլէսոն. 1879 (սպառուած)	— 60
22	Երրորդ սկի. առակ. Լակիդէի բ. տպ. 1893.	— 10
23	Ռոբինզոն (Հրատ. Թիֆլ. ապագր. ընկերութ.). (սպառ.)	— 60
24	Ջեսուերութիւն ժամ անդը. պատկերազարդ. 1+82 (սպառ.) 1 —	
25	Ակտէա. ա. Սիսոնցի 1885 (սպառուած)	— 50
26	Եան Էրնստ Մմօլեար. Ն. Եանչուկի. 1885 (սպ.)	— 20
27	Սրծուի մտածմունքը. պրօֆ. Մ. Բոդդան. 1892.	— 5

398
Հ-98
48

Հրատարակութիւն Գիւտ ա. քահ. Աղանեանց

ԳՐ. Ե. ՄՐՈՒԱՆՑԵԱՆՔ

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա.

ՅԱՄՈՎ-ՅՈՏՈՎ

Ճ

Ճ

Ճ

Արագատիպ Ա. Քութաթելածէի. Նիկ. 21

Թ. ի ժ ի ս 1904

56.413

06 AUG 2013

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 18-го Ноября
1902 г.

ԱՌ ԲԱՐԵՐԱՐՆ ԳՈՐԾՈՅՑ

ՎԱՆՄ. ԱՄՊԵՏ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԶՈՒՆԴ

Ազնիւ Հայկազուն.

Բարեբարութիւնը աղբիւրի կը նմանի:

Աղբիւրին՝ որ ինքնին կը բղխի և հեզասահ գնացիւք կը կանանչացնէ անապատն. գեղ ու դաւար կ'ընծայէ թուփին և ծաղկին, որ կը զարդարեն իւր ափունքը՝ զուարթանալով իւր ջրով.

Աղբիւրին, առ որով կը մակաղին դառն ու մաքին:

Աղբիւրին, առ որով կը տաւաղին ու կը տաւղեն, դայլայլող հաւուց տարմեր:

Աղբիւրին, որ կը հօսի ի շէնս և յանդաստանս առու առու, արրուցանելով արտն ու ածուն, ուղէն վարդին, ուռն որթոյն:

Աղբիւրին, որ կը հանգուցանէ խոնջանք մըշակին, կը զովացնէ պապակն պարտասելոյն:

Այդ աղբեր ակն եղաք դուք ինձ:

Եւ, ես ոչ առաջինն եմ և ոչ վերջինն պիտի մինիմ, որ վայելեր են Զեր բարիքը:

Դուք զիս տեսաք, և ըսիք, «Ախորժանօք կ'ընթեռնում Գրոց-ըրոց, Մանանայն, Թորոս Աղքարն»:

Խաչեա Տիր պատաժան

Ապա, Զեր աջը կարկառեցիք ինձ վեհանձնօրէն,
ըսելով «Քրեցէք այդպիսի գործեր, որ համ ու հոտ
կը բերեն Հայրենական երկրէն հեռու ապրող հայոց»։

Ապրած կենաս, Մեկենաս, որ ոսկւոյ տաղան
դին հետ կը կըսես գրական տաղանդը:

Շարժեալ Զեր Խրախուսանքէն, պատուական Տէր, ՀԱՄՈՎ-ՀՈՑՈՎ ընծայաբերութիւնս կը մատուցանեմ Զեր Ազնուութեան:

Զեզ, որ պատիւ կը բերէք Ազգին:

Զեզ, որ նշանակիր էք պատուեալ ի Պետութեանց. և կը վերաբերիք դասուն պատուաւոր արանց:

Զեզ, որ Աւստրիոյ կայսերութեան Երկարի
թագիւն Ա.ՍՊԵՏ հանդերձ Ա.ԶՆՈՒԱԿԱՆՈՒԹՅԱ.ՍԲ-
պակուած էք անձին արժանեօք. և այն և այն:

Եւ, որ այլքան բարձրէն կը սիրէք պահել ու
մնալ հոգի հայութեան, ո հարազատդ Անւոյ, այն
աւեր՝ այլ անմահ Քաղաքին. ո արենակիցդ և կա-
ռեկից մեր անկերայ այս անմերու Հայ-Ազգին:

Նիբակայ որդիդ, Ազնիւ, հաճեցէք ընդունիւ
նուիրեալ Ձեր անուան գեղջուկ հովիս Արմադանը:

Գ. Կ. ԱՅԾՎԱՆԴՐԵՎԱՆՑ

1884. ՆՈՐԱՅԻՐԵՐ

44 *Tatya*

ԱԶՆԻՒ ՀԱԹԵՐՑՈՂ

ପ୍ରକାଶକ

— «Ճան տղամադրին իր տան մշակն է» —
կըսէ առածքը։ Այս խօսքը հերիք է բացառ-
թիլու համար ընթերցողաց, որը իրաւունք կը
համարին իրենց կովմանէ մեզագրել գիս, թէ
ինչու գաղրած եմ զրական աշխատութենէ.
որոցմէ մին՝ ևս աւելի սերտիւ գրելով կըսէ,
«Վերջապէս Օրացոյցի մէջ գուշակուած ու
գրուած շ'կայ ձեր մեռնելու օրը»։ Արդարի
շատ ճշմարիտ։ Մարդ իր ապրելէն օգուտ քա-
ղելու է, և կարող եղածին շափ ծառայութիւնն
մը ընկլու է, թէ լինի այն գրամով, թէ խօս-
քով, թէ գրով և թէ անձնուիրութեամբ, քան-
դի շ'զիտեր թէ քանի տարի է սահմանուած
իւր կեանքը։ Եւ շատ վայելի է կեանքը, որ
կ'անցնի երկրէս՝ առանց արձանագրել տալու
իւր յիշատակը ազգային կամ մարդկային մա-
տենի մը, թէրթի մը մէջ։

ծանօթ է ստկայն ընթերցողաց թէ մեր
ազգին մէջ պաշտօնի կամ զործողութեան յա-
տուկ սահման մի չկայ, մանաւանդ եկեղեցա-
կանաց համար. Զենք կարող մենք մասնաւոր
ասպարէդի մը մէջ յառաջանալ, կամ յատկա-
պէս մշակել ճիւղ մը. զորորինակ. այսօր քա-

բողիչ, վազը ժողովոյ մը անդամ, օր մը հեղինակ, օր մը նուիրակ, օր մը դաստիարակ, քննիչ, առաջնորդ, խաղաղաբար, ուզեոր, դա տաւոր, վանահայր, տեղական վարչական ժողովոց անդամ. ելն, ելն. կարճն ըսելով, ես իսկ անցած եմ այդ ամենէն. և շատ ևս անխործ անցրերէ, որ զործողի մը առջև կ'ելնեն, և ծանր դժուարութիւն կը պատճառեն զործելու կամ ընթանալու։ Այս, իրրի մեր եկեղեցւոյ և Ազգի տան տղան և մշակ, այգի փորելու, բաղնանք ընելու, արտ ջրելու, փլած պատերը շարելու, խառնակ ճամբախներ հարթելու, անպէտ բոյսեր իստակելու, ցորեն հնձելու, ալիւր աղալու ծառայութեանց մէջ գտնուեցայ, և տեղ տեղ ալ զլուխս կոտրեցին, կուրծրս պատառեցին, ոիրտս ծակեցին. ինչպէս բնական է պատահիլ արտ ու այգի մշակոներուն, կալ ու ջաղաց ունեցողներուն, մեր երկիրներու սովորութեան համաձայն։

Իսկ ինձ համար ագոնք եղան Պատույ նշան. զոր Պատրիարքարան կը միջնորդէ Կայսերական կառավարութենէն չնորհելու, կամ Խաչի նշան՝ զոր Մայր աթոռն կը չնորհէ քաջակերութեան համար՝ աշխատաւոր մշակներուն։ Այս, ես կը կրեմ այդ նշաններ ու վէրքերը զլխուս և կուրծրիս վրայ... խիզնս զո՞-

է. հասկցող ժողովուրդ զիս կը սիրէ. Փառք Աստուծոյ։

Այդ անցածս ու գտնուածս տեղերը, ուր բազմակողմանի և ներքին ու արտաքին կընձուոտ խնդիրներ և գժուարութիւններ կը զբաղեցնէին անձս ու միտքս, կը գտնէի տակաւին բովէններ և ժամեր մասաւոր վաստակոց և զրուանաց, ժողովրդական բարուց և աւանդութեանց, ազն ու մաղը, խաղն ու աաղն, հողն ու ջուրը, կիրքն ու գիրքը խառնելու, ինչպէս հօտաղ մը արտը վարելուն՝ հողերու տակէն կը ժողվէ պլնձի կամ երկաթի կտորները, որոց ժանդը եթէ սրբես, բան մ'են, կամ եղները արածելու և հանգչեցնելու ժամոն, կերթայ հօտաղն կը նստի զետի մը ափը, կամ հեղեղի մը անցած տեղը, և աւազները խառնելով կը կտնէ ու կը ժողովէ ունիններ, որոց մէջ կը կտնուին երբեմն նաև մարդրիտներ, տկունիններ և ժանդուած դրամներ, որը սակայն հնապէտի մը կամ արուեստաւորի մը ձեռք հասնելով՝ կը զնահատուին։ Այդ հօտաղն էի ես, եւ անոր զրուանքը կը զրօննուի։ Գտածս ունիններէն հատիկ հատիկ զրկուած են Խղմիրի Արեւելշամ Մամոյ, այն զրական հանճարեղ վարսեատին և իմ ընախիր բարեկամին Մեծ. Մ. Մամուրեանին հանդիսի մէջը,

որում չնորհակալութիւնս յայտնելու պարտքս
կը կատարիմ հրապարակաւ, ներողութիւն
խնդրելով իւր համեստութենէն. Այս, Արևե-
լիան Մամոյ հրատարակութիւնն առիթ ըն-
ծայեց որ ոմանք բանասէրը զիս քաջալերեցին
և պատուեցին իրենց պատուական նամակնե-
րով. և որոց ամենեցուն իմ գոհունակութիւնս
կը յայտնեմ: Գոհութիւն նաև Ըմեն. Ս. Պատ-
րիարքին և պատկ. Կեդր. Վարչութեան, որ
հաճեցան թուլտուութիւն չնորհել ինձ Պօլիս
գալու և իմ հօտաղի տուրմիկի մէջ ժողված-
ներս հրապարակի վրայ ի տես հանելու:

Արծաթը կը քաջալերէ, կը նպաստաւորէ,
բայց չկրնար իրրե վարձք՝ զոհացնել աշխա-
տանքը, իսկ եթէ լինի արծաթին կամ նպաս-
տին հետ զնահատող խօսք մը, կամ միմիայն
խօսք մը՝ առանց նիւթական վարձքի, զար-
մանալի զոհացումն կը պատճառէ հաւատա-
րիմ մշակի մը, անձնանուէր աշխատողի մը,
և այս զգացումն կը տեսնուի ոչ միայն զիւտ
որոնովներուն, արհեստաւորներուն և զինուո-
րական կամ հասարակալան պաշտօն ունե-
ցողներու զարդացեալ դասուն մէջը, այլ նոյն
իոկ տան ծառաներու կամ շինական մշակի
մը վիճակ ունեցողներուն: Ո՞վ կընայ շափել
ամ զգացման զոհունակութիւնը մշակի մը

կամ ծառայի մը, երբ իւր տէրը կը ժպտի
անոր, կամ ձեռքով կը փայփայէ անոր ուսե-
րը, ըսելով «Ապրէս, հաւնեցայ ըրածիդ, գոհ
իմ քեղմէ»: Թէեր կուզէ նա, որ խոյանայ
բարձրանայ մինչի արել, և այդ անհունաւ-
թիւնը լիցնէ իւր ուրախութեան երգով: Ան-
շուշտ ես խօսք չոնիմ միայն փորի ու բաշ-
կի համար ապրող կարգ մը անձանց հետ, ոքք
լաւ ուտելով և առատ ունենալով և եթ եր-
ջանիկ կը համարին զիրենք. թող թքեն, թող
հայնոյեն, թող գեղոնեն, թող գանեն, հերիք
է որ նա կուշտ մնայ և դրամ ունենայ:

Իմ գոհունակութիւնս այնչափ մեծ է, որ
չեմ կարող բացատրիլ, ընդհանրապէս բանա-
սիրութեան ճաշակ ունեցող ամէն զասերէ վա-
յելածս քաջալերութեան համար. որոնցմէ ո-
մանց նամակներ ունիմ, ոմանց ալ գրական հան-
դէններու և լրագիրներու մէջ հանդիպած եմ,
թէսէտ ոչ ամբողջովին, զի իմ շրջուն վիճակս
շատ զրկանըներ պատճառած է ինձ, և թղթերու
կորուտ: Ընդունելով այդ քաջալերութիւններ՝
ես ես բաջալերած եմ շատերը գաւառաց մէջ
դրելու ճաշակ ունեցողները, որ իւրաքանչիւրը
իւր երկրի մէջ ժողովէ այդ ժողովրդական թանգ
նիւթերը, որ գիւրամերձ չեն շրջողի մը, որ-
քան բնիկի մը:

Իմ ըսելիքներէս աւելի ազգու և ընդարձակ բացատրութիւն կրնան համարուիլ այսպիսի աշխատութեան մը օգուտն ու պէտք ճանչելու համար՝ հետեւեալ քանի մը հատուածները, զորս կը դնեմ այս տեղ ի պատիւ զանոնք ստորագրող Անձնաւորութեանց, հրաժարուելով ինձ ընծայուած պատիւն, որում ստուգիւ չեմ արժանի:

Ա.

«Ճատ ժամանակ չէ անցել, ինչ որ մեր մամուլն ընթերցող հասարակութիւն ազգու կերպով զրադեցրեց Ազգային բուն բանաստեղծութեան խնդրով։ Ինչ որ Արովեանն իրեւ բանառտեղծ, Ախվերտեանն իրեւ ուսումնական սկսել էին կարծես անցաւոր երկներեւութիւ պէս պէտք է անհետանային, եթէ «Կռունկ» իրեւ հրավարակախօս բարձրագաղակ շրաբովէր այդ երեսոյթների խորին նշանակութիւնը մեր նորածին զրականութեան համար։ Բայց և այնպէս յափշտակութեան աշխայթը յարատեռութիւն չ'ունեցաւ։ թէ այնուհետեւ մի քանի փորձեր փորձուեցան այն վառուած լապտերին ձէթ տալու համար (Ոսկան Յովհաննէսեանի, Միանսարեանի, և ուրիշների հրատարակած երգարանները): Ինչպէս ասա-

ցինք միայն նորագոյն ժամանակ նորոգուեցաւ նոյն զուարթութիւն բերող զարկը, և այնպէս ուժպին կերպով, որ ապահոված պէտք է համարուի նոր սողութեան ոգին։ Եւ զարմանալին այն է, որ այդ զարկն այն կողմից ստացուեցաւ, որ կողմից ամէնից թիշ էինք սպասում։ Մինք Արարատեան Հայերս վազուց արհամարհանօք խօսում էինք տաճկահայոց վերայթէ նոքա ֆրանսական բօմանների թարգմանութիւններից աւելի ոչնչ չարավարեցին իրենց սքոլաստիրական ուղղութեամբ, ուր մենք արդէն ազգային փայլուն բանաստեղծութեան սկզբնաւորութեամբ պարծում ենք։ Յանկարծմի Տաճկաստանցի (Վանցի) Հայ, այն ևս արեղայ մարդ, այդ սքոլաստիրական մթնոլորտից մեզ ընծայեց իւր նուրբ ճաշակն և բուն ազգային ոգու փշանքները։ Մրուանձտեան (իրեւ մատենագիր) արդէն պատուուր և արժանաւոր տեղ բանեց մեր մատենագրութեան պատմութեան մէջ։ «Մշակ» ի Մէլիքզատէն, «Մեղու» ի Տէր Ազէքսանդրեանը և «Փորձ» ի Գրիշը միարերան աւետեցին մեզ այդ նոր երեսոյթը։ մեզ՝ որ աւելի ճաշակ ունինան էինք երկարայում, բայց և այնպէս իսկոյն խոստովանեցինք Մրուանձտեանի մեծ ծառայութիւնը։ Նա ժողովրդական բանա-

— 6 —

ստեղծութեան բոլոր տեսակներից ընտիր ընտիր օրինակներ ներկայացրեց, թէ երդ, թէ առակ, թէ հերեաթ, թէ զուարձախօսութիւն. և թէ մի գիւցապներգութիւն (Սասունցի Դաւիթ), որ չը լսուած բան էր մեզ համար: Միթէ մեզ համար դոքա այնքան նորութիւնն էին, որ Սրուանձտեանցին այնքան երկինք բարձրացուցինք, միթէ մեզ յայտնի չէին եթէ ոչ միւս մասերը, զո՞նէ հերեաթները: Անշուշտ յայտնի էին. բայց ցան այն էր՝ մինչդեռ տեսականապէս մենք զիտէինք թէ որքան յարդ ունի ժողովրդական բանաստեղծական երգերը բաղարակիրթ ազգերի մէջ, մինչդեռ Գրիմմի հոչակը մեզ էլ էր հասել, մենք չէինք կարող գործով ցոյց տալ զո՞նէ մի հերեաթ մեղանում, որ այն զուարձութիւնը պատճառէր, ինչ որ աեսականապէս ցնորում էինք թէ զոքա պէտք է որ զարթեցնել կարողանան: Ուստի և կամ ոկտում էինք այն յարդը անտեղի անհամութիւն համարել, կամ կարծում էինք թէ մեր ազգը զուրկ է լաւ հերեաթներից, և մենք պատրաստ էինք Ազգային բանաստեղծութեան հրապարայներից հրաժարութելով հրաժարուիլ... Սրուանձտեանի ծառայութիւնը՝ և մեծ ճաշակն հինգ նորանումն է, որ մի հարուածով անհաւտտներին հաւատքի բե-

րեց, այն հրապարայներն իրանց առաջ իրո՞ օրինակ գնելով: Նրա ժողովածուն բալրովին ազգային սուս չնշում, որտեղ և՛ ճաշակ կայ, և՛ իմաստ, և՛ հանճար, և՛ բարոյականութիւն, և այս բոլորը մերն է, մեր, հայկականը և ոչ օտարինը: Թարա անհերքելի ապացուց նն թէ ժողովրդական բանաստեղծութեան անփոխարինելի ազգեցութիւն որքան կախուած է հաւաքովի չնորհից, որ իւր նուրբ և հանճարեղ ճաշակով զիտէ ընտիրն անպէտքից չոկել, բուն ազգայինը՝ ժամանակացած բանդակուշանքից, մանաւանդ այսպէս մի տղէտ աղդ, ինչպէս որ չարց ազգն է, որ Օրաքների, Մողոնների, Պարսիկների և Թաթարների մահացուցիչ ազգեցութիւններով է ձուլուել, հարկաւ իւր միտքը պէտք է պղտորէր ճիւաղական զիւական նախալաշարմունքներով, և ինքը կարողութիւնն էլ չը պէտք էր ունենար իւր ահարատ գանձն նոյն եկամուտ ժանդերից զատել, և երկուսն էլ անխնամ կերպով աւանդել որդէ ցորդի: Ենշուշտ ինչ որ Սրուանձտեանը մեզ աւանդել է, մի անշան մասն է մեր ազգային այն գանձից, որ գեռ բերանէ բերան աւանդում և Սրուանձտեաններին է մնում, որ հետզհետէ զրի անցուցանուի, բայց և այնքան էլ բաւա-

կան էր որ իսկ զործագրութիւն զտնէր պտուղներ առաջացնելու համար։ Եւ իրաւ, եթէ կենդանութեան շունչ ունի, ինչու համար նոյնը կաթի պէս չ'տուի մանուկներին...»

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

(Վարժարան Ամսագիր. Խօ. 1—2 Թիֆլս)

ԾԱՆ.—Գրուածքին կիբրջին խօսքը «Ազգ, ընտանեկան աշխարհ» անոնով ընթերցարաններու մասին է, զոր կազմած է ինքն Ս. Մանդինեան «Գրոց Բրոց»էն և «Մանահայ» էն նիւթեր քաղելով։ Ինքն վկայեալ մանկավարժ, արդիւնաւոր փորձեր ընծայած զործնականապէս նէրսիսեան վարժարանի և Գէորգիան ճեմարանի մէջը, յաջողակ զրագէտ, և ծանօթ իւր համբաւով։

Բ.

Քիւսմահար, Յ յունիս 1875.

... Հայր,

Ներեցէք ինձ, եթէ անծանօթ զոլով, համարձակիմ Զերդ Արժանապատութեան երկտողս զրել, ներեցէք մանաւանդ որ սոյն պարտաւորութիւնս ուշկեկ կը կատարեմ։

Զեր պատուական զրբոյիները, այն անգին զանձերը, Գրոց—բրոց, Հեռոց—նորոց, ընծայեալ ի Զէնջ, «Առ Հայկագն ուսանովս

ի Գերմանիա» ուսացանք, ընթերցանք և սիրեցինք։ Զեր համբաւն ինձ արդէն ծանօթէ ոչ ոչ ոչ ոչ Զեր Արծուիկները կարգացած զոլով, այլ լսելով, զի դժբաղդարար թէ Զեր և թէ Զեր վարժապետ Հայրիկին գործերը ցարդ առիթ չ'ունեցած եմ կարդալու։ Այժմ ևս բազդ ունեցայ կարդալու, և ապա ընկերացս, և ի վերջոյ անոնց ևս պիտի տրուին որը հայերէն զրբեր սիրեն կարդալ։ Զի շատ անգամ պարտիմք սրբութիւնը չարկանել առաջի... Ներեցէք ինձ այսպէս զրելուս, զի յուսամ թէ դուք արդէն ճանշցած էք Հայերիտասարդներ Պօլիս կամ յայլուր, որք «Հայերէն կարդալու գիլը չ'կայ» կ'ըսեն։ Այսպէսներ կարող են լինել և յօտարաւթեան ուսանող հայերի մէջ։ Ահա այս պատճառաւ Զեր ընտիր հրատարակութիւնն ալ, որոյ վրայ ամէն Հայ ուսանող իրաւոնք ունի, ամեն աստ գտնուողներու չ'ի տրուիր, զի կան որ բնաւ շկարդան հայերէն, և այդ մասին միշտ փորձերն ցարդ ապարդիւն են եղած։

Զեր զրբերի մասին խօսելիս առաջ, միքանի համառօտ տեղեկութիւններ տալ այս տեղի վրայ, աւելորդ չ'եմ համարիր։
Քաղաքիս Հայ ուսանողաց թիւը այժմ ինը է, որոնցմէ շրբերնիս Մեծարդայ Պ.

Սանասարեանի որդեգիրն ենք և կ'ուսանինք
ի Քիւսնախթ, ուր երբեմն մեզ հետ էր նա-
և Պ. Խորէն Խրիմեան։ Նա աելւոյ գլոր-
ցաց, աղքի, սովորոյթներու, դիտութեանց
են, ի վրայ, յուսամ թէ Զեղ լիակատար ծա-
նօթութիւններ տուած լինի, և այս պատ-
ճառաւ ես զանց կ'ընեմ այժմ խօսիլ այդ
մասին, միայն սա տւելցնելու որ՝ Պ. Տօգթօր
Արէլեանց, զորնոր զուցէ ճանշցած էր,
աւելի բարձր սկաշտոններ ունի այժմ և
մին է դիտնականաց ի Ցիւրիս։

Զեր գրքոյկների մասին, ես կամ մին
իմ ընկերացս, ինչ որ ալ ըսներ կամ զրենք,
պիտի լինի այն, ինչ որ տրդէն Պօլոյ և
Թիֆլիզի լրագրաց մէջ բազմիցս խօսուեցաւ,
և անշուշտ մասնաւոր նամակներ ալ կրկնե-
ցին զանոնք։ Ուրեմն եթէ մենք ես պարա-
մանինք այն է զոչել Զեղ «Ճատ ապրիք,
Հայր Սուրբ, զնւք արժանաւոր մշակ և հովիւ
մեր խեղճ աղքին, շատ ապրիք»։

Արդէն շատ զրագէտներ բազմիցս կրկնած
են թէ հայր իրը զրագէտ չ'է կարող ապ-
րիլ, այդ ստոյդ է մեզ համար և թէ որչափ
և ինչ պատճառներով, դուք ինձմէ լաւ զի-
տէր, հետեաբար այն քաջալերութիւնը Հայ-
հեղինակին, որ կարելի էր ընել, զոնէ հրա-

պարակաւ զայն զովելով, կամ զործը ըննելով։
Սակայն ի Պօլիս ամեն երկու տող զրել
զիացող համբակի մը զրագէտ ոնունը տա-
լով այնշափ զոված են, որ զովեստը աժանցած
է անդ, և երբ օր մ'ալ զովեստից իրօք ար-
ժանին ներկայանայ, յայնժամ լաւ է որ լոեն
այդ զովեստները։ Արդ ես, սրպէս և իմ ըն-
կերքս, մեր շրթումբն և եթ զՁեղ չպաշ-
տելու համար, սրտիւ կը սիրենը հայրենա-
խօս «Փրոց-բրոց» ի հեղինակն և իւր անզին
ընծալին համար մեր ջերմ և անկեղծ չնոր-
հակալութիւնն միայն կը յալտեներ իրեն։

Եւ ես լինելով զեղացի, բարեսպաշտ Հայ
երկրագործի զաւակ, ինը տարիէն աւելի է
որ սիրելի հայրենիքն, Եփրատի հրաշագեղ
ափունիքներէն (Արարկներու, Վաղշէն զիւզն
է հայրենիքն) հեռացած եմ։ Եօմը տարի
Պօլիս եղած ատենս ընկհանրապէս հայերէն
զրքերը իմ խնդրածիս պէս չ'էի զաներ։
Հաստատապէս համոզուած էի որ մեր աղ-
քին ուրիշ տեսակ զրքեր սկսոր են, բայց
չ'գիտէի ինչպէս. վասն զի, կը տեսնէի բո-
լոր հայերն ի Հայաստան և բոլոր զրքերն
կարծես միայն Պօլսեցիս զրօնցնելու համար
զիւած լինին, այնպէս որ Հայու զիրք ըսուե-
լու արժանի միայն Ճարականը, Ժամադիրքն
2

ու Մաշտոցը կը մնային։ Բաղդս յաջողեցաւ յերոպայ եկալ, հետպհնեաէ ծանօթացայ և Գերմանացւոց զբականութեան, զավիերէնը մի քիչ ծանօթ էր ինձ, և շատ անգամ կը մտածէի թէ՛ որն է մեր ազգին զբականութիւնը, երբ ենք ունեցել և պիտի ունենանք արդեօք։ Միւս կողմէն առիթ ունեցայ երկու ամենապատուական հայերէն զրբեր կարդարու, զորս գուը ևս անշուշտ կարդացած լինելու էր, այդ երկուսն են անմահ Արո վեանին «Վէրը Հայաստանի» և Պրծշնանի «Սօս ու Վարդիթեր», զրբերը Երբ ևս զանոնք կարգացի, հիացայ և ըսի իւրովի «Սհաւասիկ բուն Հայ ազգի զրբեր»։ Այդ ատենէն սկսեալ յիս համոզում մը զոյցաւ որ մեզ պէտք եղած զրբերուն մէջ առաջին տեղը բռնելու են ազգային կեանքէ առնուած հեղինակութիւններ։

Զեր ... ամենավսեմ պարտք մը կատարեց գծելով մանաւանդ ազգին մէջ տարուծուած զրոյցներն ու պատմութիւններն, որք հիմունքն են ազգի մը յատկանիշներուն։ Զեր... «Գրոց բրոց»ը անսպառ ազրիւր մ'եղաւ նաև մասնաւրապէս ինձ. մեր ազգին վրայ ըստ կարի աեղեկութիւններ տալու օտարաց։ Պարտաւորուած գոլով ամեն երեք շարաթին

անգամ մը վեց եօթ երես զերմաներէն շարադրութիւն ընելու, հայերուս ազատութիւն տրուած է այդ շարադրութեանց նիւթը ըստ հաճոյս ընտրելու, Մեր չորս հայոցս շարադրութեան նիւթն է Ազգային Պատմութիւն, Գրականութիւն ևն. ևն. Իսկ ինձ նիւթ եղաւ Զեր թանկագին զրբայկը, որոյ մեծ մասը արդէն ծանօթ է մեր զերմաներէնի վարժապետին, ընդ որս և Զեր անունը։ Թարգմանել զայն ամրողապէս և տալ հրատարակել, ի վեր է քան զկար մեր, զի թողթէ մենք գեռ զերմաներէնին լաւ շնոր իշխած, նոյն իսկ հայերէնը, այդ տեսակ հրատարակութեան մը մէջ դժար է լաւ հասկնալ։ Արդարն տեսնելով տեղացւոց մեր ազգին վրայ ունեցած խիստ քիչ և այն ալ մեծ մտածմք սխալ տեղեկութիւնքը, սիրելի էր մեզ առաւելն առնել՝ իրենց ծանօթացնելու Հայոց զբականութիւնը, բայց դա դեռ կը մնայ ապագային, յորում յուսամք թէ աւելի հանճարիդ Հայ պատանեակը առաւել ծանօթանալով թէ զիտութեանց և թէ լեզուի, կը ծանօթացնեն և իրենց ազգը եւրոպացւոց։

Պատերով զբագլւած զոնէ նամակս իւլք
ատենին խրկելու յարմար առիթ չ'ունեցայ,
և այժմ վստահ Զեր ներողամութեան մի
քանի տող ես յաւելուլ կը փութամ: Փեթ-
րսպուրկէն Յովսէփ աղա Իզմիրեան, ըստ
իւր սովորութեան այս տարի եւս յելուղա-
ճանապարհորդութիւն ընկելով, ասկից տաս-
նուհինդ օր առաջ այցելեց մեղ: Մեղ հա-
մար այս պանդուխտ երկրումս մի նոր հայ
տեսնել, հրեշտակ մը տեսնելու չափ կ'ար-
ժէ, այս պատճառաւ, ընկերօրս երկու դառ
դոհեցինք և մի կէս օր նոյն Պարսին հետ
Ճիւրիխ գացինք, ուր գտանք նաև միւս ու-
սանողներն ալ: Այդ օրը մեր խօսակցութեան
նիւթը մեծ մասամբ ազգային նիւթեր եղած
են, մասնաւրապէս Զեր «Գրոց Բըցցը»
Զեր... առ Իզմիրեան ուղղած ուղերձը ինքն
չ'էր ստացած, և հոս առաջին անգամ «Մա-
ս»ի մէջ կրցաւ կարդալ: Մենք ամենինիս
ալ այդ օրը մեծ ուրախութիւն ունեցանք
որ խեղճ Հայ հեղինակը անյուսութեան չ'մատ-
նուելու համար, զոնէ դեռ անձինք կը զտնուին
նիւթապէս քաջալիրող: Հայ ուսանողաց այդ
օրուան Իզմիրեանին հետ ըրած տեսակցու-
թիւնը տակի վէճ կամ կոխ էր քան պարզ
խօսակցութիւն: Ուսանողը խստապահանջ է-

ին, «Հեղինակին ապրուստը հոգա, և թող որ
նա ազատ գրէ, ինչ որ կրնայ և օդտակարն
է», կ'ըսէին ուսանողը: Այս վիճարանութեանց
մէջ Պ. Իզմիրեան զրեթէ մինակ էր, սակայն
փոխադարձաբար զոհ մնացին, քաջալիրուե-
լով երկոցունց կողմանց, որոնց նպատակը մի
և նոյն էր, այսինքն ազգի բարւոյն աշխա-
տիւ: Զեր «Գրոց-բըցցը»-ը այժմ՝ Պաղել է, ուս-
կից կ'երթայ ի Վիւրցպուրկ և յայլուր զըտ-
նուող Հայ ուսանողաց և ի վերջոյ կը դառ-
նայ կրկին առ իս. Յուստամ թէ նոյն քալա-
քաց Հայ ուսանողը զանոնք սիրով կ'ընթեռ-
նուն և ոչ որպէս ոմանք հոս, որը կարծես
ուստած են հայերէն զիրք չկարդալ: Ափոս
որ մեր Ազգային վարչութիւնը գեռ դաստիա-
րակութեան նկատմամբ ոշի՛չ շեն ըներ որ
զոնէ իւր զաւակունքը սկզբնական ազգային
կրթութիւն մը առնեն որպէս զի երբ ալլուր
վնան՝ բոլորսկին շ'խորթանան հայութենէն:

Մաօխիսի վերջին թիւը Զեր.... մէկ նոր
գործոյն «Ջուշան Ջաւարչանայ»-ի ազգաբա-
րութիւնը բերաւ մեղ: Մենք արդէն կը յու-
սայինք և կ'սպասէինք որ մեր յարդի բայց
մեծ մասամբ անզործ հայր սուրբներուն կար-
գէն բացառութիւն կաղմող Զեր.... ճկուն,
ընտիր և գեղեցիկ գրիշը անգործութեան մէջ

շ'պիտի ժանգոտի, և ահա պսակեցաւ մեր յոյսը։ Եյս տողերը զրած ատենս միտքս կ'ուզայ թէ։ «Որում շատ տուաւ, շատ խնդրեսցի ի նմանէ»։ Եւ արդարի Մեծարդոյ Սանասարեանի այս մեծ բարիքը վայելելս կ'զգամ և մեծ պարտք մը աշխատելու և երջանիկ պիտի համարիմ զիս եթէ կարենամ օր մը հալ Հայոց ազգի յառաջդիմութեան ազբատիկ գանձանակին մէջ փոքրիկ լումայ մը ձգելու։

Արգեօք գդուարինս խնդրած չեմ ըլլար, եթէ յանուն նաև ընկերացս Զեր սրբութեան Շաւարշանայ կենսաբոյք շուշանէն փունչ մը համարձակիմ խնդրել Թէպէտի այսպիսի մի խնդրիք տարօրինակ բան մ'է այս տեղ, բայց Հայոց զրականութիւնը դեռ շատ տարօրինակ բաներ պիտի կրէ և ներէ, մինչեւ որ Հայոց մէջ ալ զրականութիւնը ոչ թէ ազգասիրական պարտք մը՝ այլ արհեստ - լինի, որպէս յօտարս»։

Եյս առթիւ մատուցանելով իմ երախտագիտական զգացմանց և որդիական խոնարհ յարգանացս հաւաստին։

Պ. ԴԵԼՓԵՍՆ (¹)

(¹) Սիրելին և ողբալին ոչ ես է. Իւլ գերեզմանը կայ միայն այսօր Կարնոյ գերեզմանասան մէջ Հաղիւ Մեծ. բարերարին Սանասարեանցի վարժարա-

Գ

Վիէննա, Ապրիլ 5, 1877
... Վարդապէտ,

«Հրամանոցդ Միաբանութեանս ըրած մատենագրական մեծարդի պարզեց մեծ հաճութեամբ ընդունելի եղաւ և Գերյարգելի Ամոռակալ վարդապետնիս յանձնեց ինձի՝ որ նոյն ընծայլին ընծայաբերն ըլլալու պատին ունեցայ՝ բովանդակ նւխտիս պարտաւոր չնորհակալութեան թարգմանն ըլլալ։ Ես նոյն մատենին ընդհանրապէս ամէն Հայ ազգասիրի և բանասիրի ինչ մեծ յարդ ունենալը մանր նկարագրելն ուրիշի թող տալով, միայն յիշատակի կ'ուցեմ ասանկ հրատարակութեանց մոծ կարևորութիւնն անոնց համար, որոնք արդի համեմատական լեզուարնութեան հետամուտ են։ Վասն զի ասանկ աշխատասիրութիւններով՝ մինչեւ հիմայ անձանօթ մեսցած շատ զաւառական բառեր

նին բացումն ողջունեց, փոքր եղաւ իւր վաստակը և կարձ իւր արեց։ Հանդիր դու. աննման հողի, մարմնովդ իհոզ, հոգւովդ յերկինս, և յիշատակաւդ քեզ ծանօթներուս և սիրոզներուս սրտի մէջ, միշտ կենդանի և պատուեալ։

Ա. Պ. Վ.

Նրեան կ'ելեն իրենց նախաւոր նշանակութիւններովը կամ հետաքրքրական զանազան ձևերովը, որոնք լեզուագիտական շատ առեղծուածներու վրայէն ծածկովթեան քողը կը սան մերկանալ Հայ լեզուն ընսպին վարանեալ աշացը։ Անոր համար հրամաներնիդ մեծ ծառայութիւն մատուցած էր նաև ազգիս համեմատող լեզուագիտաց և անոնց անեկեղծ չնորհակալութեան արժանի էր։ Ազտհով ըլլարով որ յիշեալ ուղղութեամբ գործունէութիւննիդ կը շարունակէր՝ անոր մանաւանդ միտ դնելով որ Հայ մեծարոյ հնութեան եթէ լեզուական և եթէ այլ և այլ աւանդութեանց ու սովորութեանց մնացորդներն ի լոյս ընծայէր, կը յուսամ որ թիշ ժամանակի մէջ ազգային բանասիրութիւնը մեծ պայծառութիւն կը ստանայ և լեզուն զարմանալի յառաջադիմութիւն կ'ընէ։ Ազաշելով որ մեր պատկառելի հայրենեաց հարուստ զանձերն անխմնջ աշխատութեամբն սկզբելով զմեզ ալ ճոխացնէր, բովանդակ Միաբանութեանս չնորհակալութիւնը դարձեալ կը յայտնեմ և կը մնամ յարգանօք։

Հ. ՍԵՐՈՎԲԵԿ Պ. ՏԵՐՎԻՃԵԱՆ (¹)
ԿՐ. ՄԽԻԹ.

(¹) Հ. ՍԵՐՈՎԲԵԿ ՏԵՐՎԻՃԵԱՆ վերապատուելին

Պ.

... ՀԱՅՐ

«Նախ» թոյլ տուէր ինձ, թէկ ահծանօթիս — մի բանի անպահուց խօսքերով յայտնել Զեղ իմ խորին յարգանքս և առ ի սրտէ համակրութիւնս Զեր պատուական երկասիրութեանց առթիւ։ Մեծ է այն ծառայութիւնը, որ Գուք մատուցիր և շարունակում էր մատուցանել Հայոց ժողովրդական գրականութեան Զեր թանկազին ժողովածուներով, և մանաւանդ գերազանց ծառայութիւն — որ Գուք՝ առաջինը մեր բանաստեղծից՝ այնպիսի մտադրութեամբ և սիրով ուշ գրիք Հայ ժողովրդի ցաւոց և ուրախութեանց ձայներին, այնպիսի խնամօք հաւաքեցիր և զրաւիչ ու թովիչ լեզուով պատմեցիր մեզ նոցա։ — 2'կամիմ Զեղ ձանձրացնել, մի առ մի թուելով այս տեղ այն թանկազին գիւտոց, այն անսպառ նիւթոց հարցասիրութեան, վսեմութեան, գեղեցկու-

քաջածանօթ է Ազգ բանասիրաց, մանաւանդ այս քանի տարուան մէջ ի Մասիս և յայլ հրապարակագիրս հրատարակած Հայերէն գործածեալ քանի բառից բաղդատական եւ ըննական ընտիր յոդուածներով։

Ա. Գ. Վ.

թեան և բանաստեղծութեան մասին։ Նիւթոց—որ դուք նուիրեցիք չայ գրասիրաց վերջին 5—6 տարւոյ մէջ, որքա յայտնի են իւրաքանչիւրին որ գէլթ մի անգամ թերթել է «Հնոց ու նորոցը», «Գրոց ու Բրոցը» կամ «Մանանան»։ Բաւական է ասել, որ մենք՝ Հայերս—մի 5-10 տարի առաջ շունենալով ժողովագրական անպիր գրականութեան ժողովածուներ—տեղիք էինք տուել շատերին կարծելու, թէ չայ ժողովուրդը զուրկ է որ և է բանաստեղծական աւանդութիւնից, բայց այժմ՝ չնորհիւ մանաւանդ Զեր հարուստ ժողովածուներին՝ ամեներին ակների է, որ չայք ևս ունին ժողովագրական գրականութիւն, ոչինչ սրակաս վուեմ, դեկուցիկ ու բանաստեղծական, քան շատ եւրոպական ազգերի գրականութիւնը, —Եւ դեռ քանի՛ սրանչելի անգիր զրոյցներ, վէպեր ու երգեր—ոմանք հաւաքած լինելով սպասում են լոյս տեսնելուն, ոմանք՝ դեռ բերնէ բերան շրջելով—ուշիմ բանասիրաց գրչին։

Ներկայ նամակիս առիթ առւին Զեր «Գրոց ու Բրոցի» «Մանանայի» և մանաւանդ «Հնոց ու նորոցի» այն կէտերը, որ տեղից երեւմ է, որ Դուք շատ ունիք ժողոված և դեռ շարունակում էք ժողովին ամենայն տեսակ

ժողովրդական աւանդութիւնը և գաւառական բառեր, բայց զոցա հրատարակութիւնը յիտաձգում է գրամի պակասութեան պատճառաւու—Մասնաւորապէս պարապելով ժողովրդական գրականութեան և փափարելով որբան հնար է շատ նիւթեր հաւաքած տեսնել մայրենի գրականութեան վերաբերեալ—կը ցանկայինք լիամասն տնօնելութիւն ունենալ Զեր անտիւ ժողովածուի բովանդակութեան, ծեւի, տեսակի Եւ քանակութեան մասին։ Եւ այս այն նպատակաւ, որ այս տեղ կը գտնուին բանիմաց անձինք, որր՝ ի թեթեսութիւն Զեր, իւրեանց ծախրով կը հրատարակեն Զեր՝ տարծան աշխատանօք ձեռք բերած նիւթերը—(Տպագրութիւնը կարող է լինել Կ. Պոլիս)։ Նոյն իսկ մեր աշխարհածանօթ գիտնական հայրենակից Պ. Մկրտիչ Էմինը բանիցս անգամ խօսակցութեան ժամանակ առել է ինձ։ «Ես պատրաստ եմ օպնելու գրամօք՝ «Մանանայի» և «Գրոց ու Բրոցի» պատուելի ծրագրովին մի նոր ժողովածու ևս հրատարակելու, անգամ իմ ծախրով ի լոյս ընծայելու—թէ իմանամ առաջուց— ինչ ինչ նիւթ ունի նա ժողոված և նրան յարմար և պատշաճ կը լինին այդ նիւթերը... են»։⁽¹⁾

(1) Այդ ցանկը ցարդ չեմ կրցած զրկել պա-

— Այս խօսքերով՝ ես կարծիմ, նա կամի ակ-
նարկել «Քրոց ու բրոցի» և «Մանանալի» բո-
վանդակութեան արժանաւորութեանց վերայ.
Երկու թանկագին հաւաքածուներ, որք ար-
դյէն յայտնի են իւրեանց հարուստ, զսեմ և
բանաստեղծական նիւթերով։ Ուրեմն՝ նոր
ժողովածուի մէջ ցանկալի էր տեսնել վէպեր՝
ոչինչ պակաս հրաշալի և զեզեցիկ, քան «Թա-
ւիթ Սասունցին»։ Հեքեաթներ՝ ոչինչ նուազ
կախարդական, զրաւիչ և հիմնալի—քան «Հա-
զարամն բուրբուլը», «Զինուազները», «Խուռնի-
խրեղէն գեղեցկունիները», «Ճէրան-Մարալի
աղջիկները», «Քառսուն զլիսանի դեւերը»,
«Անոելի վիշապները» և «Երազատեսի» նման
գօրեղ և հուժկու չերքիւները...։ Յանկալի
էր տեսնել երգեր—ոչ թէ Քարրիէլի, կամ
Յովհաննէսի, Քրիստոնի, Ստեփաննոսի և
Յակովի (Մանանա էջ 242-286), այլ բուն ժո-
ղովողական թէ ոգին, թէ ոճը և թէ մանա-
ւանդ լեզուն. ինչպէս լուսնակի երդ, ճնճուղկի
երդ, վիճակահան երդեր, հարսանեաց երդեր,
պարերդեր, սիրոյ երդեր, թագման երդեր
(կամ ողբ), ոչ թէ այս կամ այն աշուղի, այս
կամ այն վիպասանի հնարած տսացուածները
տուական Պարոնին, որոյ համար ներողութիւն կը
լինդրեմ։

Ս. Գ. Վ.

ու խաղերը—այլ «Քարող խաչեր», «Մայրամ-
ներ», «Բաղնիներ», «Դէրիկօներ» (Վանեցւոց
ու Մշեցւոց Քնար-Ըր. Վ. Սեպրակեանէ).
«Եղվընեկներ» (Բազմավէպ, 1873), «Վանեցի
Սէլորի երգեր» (Փորձ, 1879, հօմ. 4)... և
այլ սոցա նման անպանցճ, անարուեստ, ան-
կեղծ ձայներ ժողովրդի զզացմանց—ճշմա-
րիտ արձավանդ Վոլշիկի, կամ Մշեցու կամ Խի-
զանցու և կամ Սասունցու սրտի գարդերի և ու-
րախութեանց... Ցանկալի էր՝ վերջապէս՝ ունե-
նալաւանդութիւնք եւնախապաշարմունք, սո-
վորոյթք եւ զրոյցք այնպէս հետաքրքրելի, այն-
պէս բանաստեղծական, որոց նմանները լիքն են
«Քրոց ու բրոցի» և «Մանանալի» առաջին
մասներում։—Աւելորդ չեն և աղջային ժողո-
վրդական առածները, հանելուկները (մանա-
ւանդ հին տեսակները). Օրինակ—«Մանանա-
լի» մէջ հրատարակած—Սմալ և որոտումն—
Գիշեր,— Քոն—Պատրոյգ և Ճրագ-Մառոյց,
որոնցից իւրաքանչիւրը մի ամփոփ, համա-
ռոտեալ հէրեաթ է (¹), օքնանքները, նոյն-

(¹) Շատ հարցասիրելի է ունենալ հանելուկ-
ներ բառերի (կամ մտքերի)— Արեգակ, Լուսին,
Աստղ, Ժով, Դետ, Ժառ, Կրակ, Կայծակ, Անձ-
րեւ, Զիւն, Հողմն, Գիշեր, Առաւօտ, Զի, Կով,
Արջ, Գայլ, Խոզ, Ոչխար, Աքաղաղ, Արծիւ, Օծ,

ալէս և «Հայրենեաց զաւառական բառերը»
(բոյսերով և տունկերով)՝ մի պատուական
և օրինակելի աշխատութեան սկիզբն, որոյ
շարունակութիւնը շատ փափադելի է:—

Ահա համաւոտապէս այն ծրագիրը, որ
ցանկալի էր իրագործած տեսնել Զեր նոր
ժողովածուի մէջ:— Յայտնելով Զեր այս հան-
գամանաց մասին, ես յուսով եմ՝ կը շտա-
պիք օգուտ բազել յաջող գէպքից և կը հա-
զորդէր այն կարեւոր տեղեկութիւնները, որք
մի որոշ գաղափար տալին Զեր անտիպ նիւ-
թոց բնաւորութեան բովանդակութեան վերայ
եւ այսպէս նպաստէին այդ նոր ժողովածուի
օրով առաջ լոյս տեսնելուն, որին ես բոլոր
սրտով փափագում եմ: Ուստի ես կը խնդրեմ

Խնձոր, Զմերուկ, Բաշուլայ, Նետ, Աղեղն, Ժիա-
ծան, Մէզ, Հեղեղ, եւ այլն. Բայց դոքա լինէին
չին՝ ժողովրդական ոգուվ, առանց արուեստական
պաճուճանքների՝ ինչպէս են շատերը Զեր ժողո-
վածներից (Մանան. մէջ). և կամ Շնորհալուն վե-
րագրեալ անհամ բառախաղութիւնները, թէ և նո-
ցա նիւթը՝ առնուած է դարձեալ ժողովրդական
հանելուկներից: Շնորհալու այդ սխալին մեր օրերը
հետեւց և դիտնական Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոս Եր-
գաղեանը՝ իւր «Հազար ու մէկ առակներ»-ով—որոնք
նշնպէս առնուած են ժողովրդական առածներից
և դրական լեզուի փոխադրած:

Զեր մեծապէս՝ մի հարուստ և մանրամասն
նամակով հաղորդել՝ ինչպէս վերը յիշեցի—
Զեր նիւթոց իւրաքանչիւրի ձեի, տեսակի
և բովանդակութեան մասին, տեղ տեղ մէջ
ըերելով այն հետարրբական հատուածները
վեպերից, հէքեաթներից ու երգերից, որոց
դուք հարկաւոր կը համարէք:

Անտեղի լինելու չէր մի փոքր ևս «Դա-
վիթ Սասունցու» մասին խօսիլ. մանաւանդ,
որ ևս յոյս ունիմ պիտանի տեղեկութիւններ
ստանալ Զեզանից մի բանի մթին դարձուած-
ների վիրայ: Արդէն ընդհանուր կարծիք է
դարձել, որ «Դաւիթ Սասունցի վէպն» է
չայ ժողովրդական զրականութեան ամենատ-
փակ ու գերազանց աւանդութիւններից մէ-
կը. նորա լեզուն՝ կորովի, անփոփ, նորա ոճը՝
բարձր բանաստեղծական, նորա խմաստը՝ վերին
աստիճան հարցասիրական, ուստի նա ամենայն
իրաւամբ արդէն զրաւել է ուսումնասիրաց ու-
շադրաւթիւնը, միանգամայն յուսադրելով նոցա.
թէ չայ ժողովրդի բերանում գեռ շատ կը շրջին
այդպիսի «Մհերի գաներ», «Ճինուազից արար-
ներ», «Խանդուտ-խանումներ», «Քեռի-Թորոս-
ներ», «Զէնով Օվաններ», որոց անհրաժեշտ է հա-
ւաքել ու ժողովածուներ կազմել. Ուր էր,
թէ մի քանի հատ լինէր «Դաւիթ Սասուն-

— իթ —

ցու» նման և կամ գանուէր նորա շարունակութիւնը. օրինակ-Մհերի մասին, ինչ եղան արդեօք Զէնով-Օվանը և Խոր Գուսանը, ուր մնաց Քեռի-Թորոսը, ուր մնաց Սանասարը իւր սերունդով. միթէ նորա որդւոց մասին ևս չկայ այսպիսի բանաստեղծուկան աւանդութիւն. ով գիտէ...»

Պատրաստելով «Թաւիթ Սասունցու» թարգմանութիւնը ուուերէն լեզուվ, և ցանկալով ըստ չափու կարողութեան ստոր և ճշդրիտ առնել զայն-որպէս և լիամառն և հետարբերի՝ նորա ծանօթութիւնները, — Զեզ եմ դիմում խոնարհարար խնդրանօք շուտով հասցնել ինձ կարեռ տեղեկութիւնները, որով մեծապէս կը պարտաւորեցնէր ինձ. Պարզելու և սեկնելու կարօտ բառերը ու դարձուածքները կը գտնեմ առահձին թերթի վերայ՝ նամակիս մէջ ներփակեալ»⁽¹⁾:

Ընդունեցէր և այն...

Ուսանող Մուկուայի Կայս. Համաշարանի
ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՀԱԹԵԱՆՑ⁽²⁾

1884 թ. 12 Փետրվարի
Մուկուա.

⁽¹⁾Մենք արդէն պատասխանած ենք այն 22
Հարցմանց, զորս, իբրև ծանօթութիւն թարգմանած
է «Թաւիթ Սասունցոյն» հետ՝ ուուերէնի:

Ե.

... Հայո

«Արդէն երկու տարուց աւելի է, որ ես Զեզ մի ընդարձակ նամակ եմ զրած՝ ընդ նըմին ուղարկելով և Զեր ծրագրեալ «Թաւիթ Սասունցի» պատուական վէպի սուսերէն թարգմանութեան մի օրինակը, որ իմ աշխատութեամբ՝ հանդերձ ինչ ինչ ծանօթութեամբք հրատարակեցաւ, Լուսաւորութեան նախարարի օրագրում»: Այս երկրորդ նամակս ևս, որպէս և առաջինը, որոյ պատասխանը իւր ժամանակին ստացել եմ Զեզմէն՝ յիշեալ վէպին վերաբերեալ քանի մը ծանօթութեամբը, — այս երկրորդ նամակս ևս ուղարկեցի Պօլսայ Պատրիարքարանի միջնորդութեամբ, և մինչև ցարդ չ'զիտեմ, հասել է նա ձեր ձեռքը, թէ ոչ⁽²⁾: Ինչ և իցէ. այժմ՝ կարդալով «Արեւելեան Մամուլի» մէջ

⁽¹⁾ Որ այժմ կը վարէ նաև Պ. Խմինի բաց թողած բարձր պաշտօնը՝ ինչո՞ւ Լազարեան ճեմարանին ի Մոսկուա:

⁽²⁾ Գմբաղդաբար ոչ այդ նամակն և ոչ թարգմանեալ «Թաւիթ Սասունցին» մինչև այսօր չեմ արժանացած ստանալու:

Ա. Գ. Վ.

Զեր ծրադրեալ նիւթոց գեղեցիկ հատուկո-
տորմերը, ես կրկին կամիմ վերադառնալ այն
խնդրին, որոյ պատճառաւ գրեցի Զեղ իմ
առաջին նամակս.—այն է՝ իմանալ Զեր ժո-
ղոված նիւթերի ցանկը եւ ի գիմաց մեր
գիտնական Պ. էմինի, որ ոչ միայն համա-
կրող է ազգային ժողովրդական գրականու-
թեան, այլ ըստ շափու կարեաց եւ նպաստող
հրատարակութեամբ՝ նոցա ի լոյս ածելուն։
— Իսկ այժմ այսքան միայն կարեօր կը հա-
մտրիմ յիշելու, սր այս նոր Մանանան (ժո-
ղովածուն) ցանկալի էր տեսնել ամփոփեալ
յինքն Տիրապէս՝ ժողովրդական երգեր (ա-
մեն տեսակի և գէպքի). չէ մոռանալու նաեւ
կրօնական երգերը), առածներ, հանելուկ-
ներ (հին ոճով եւ ոչ արուեստակեալ նոր ձե-
ռով), անեծներ, երդումներ. հետարբերաշարժ
աւանդուրիւնն (հին՝ հեթանոսական եւ նոր
քրիստոնէական) ժողովրդի հաւատրի, սովո-
րութեանց եւ աշխարհաճացողութեան, ո-
րոց մի քանի գեղեցիկ օրինակները արգէն
հրատարակուած են «Քրոց-բրոցի» եւ «Մանա-
նայի մէջ. հէֆեարթներ՝ զլմաւորապէս «Մա-
նանայում» տպուածների նման. եւ վերջապէս
«Քաւիթ Սասունցու» նման վէպեր. Անշուշտ
այս բոլորը աւանդած պէտք է լինի ժողո-

վրդական ճաշակին եւ տեղական-գաւառա-
կան բարբառին միանգամայն հաւատարիմ
յամենայն մանրամասնութիւնն։ — Այս գեղե-
ցիկ գործը պսակելու է ժողովրդական բա-
ռաւանով, որոյ ընտիր մի նմուշը նոյնպէս
հրատարակած էր Մանանայում։

Ըստունեցէք խնդրեմ ի նշան խորին յար-
գանաց առ Զեղ իմ նոր աշխատութիւնս՝
«Նաղար Փարպեցի եւ գործք նորին», զոր
նամակիս հետ միասին կ'ուղարկեմ առ Խմբ.
Արե. Մամլոյ, խնդրելով Զեղ հասցնելու։
Ճուտով՝ զինի տպագրելոյն—կուղարկեմ Զեղ
նւ մի այլ աշխատութիւն (ուստերէն), որ
մեծ մասամբ Զեր հաւաքեալ նիւթերէն է
կազմուած, «Հայոց հէրեաթները համեմատա-
րար Գերմանական եւ Սլավոն ազգաց հէ-
քեաթների հետ»։

Մնամ եւ այն...

ԳՐ. ԽԱՎԱԹԵԱՆ

1883 Թ. 15 Դեկտ.

ի Մուկուա

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ԱՌԱՋԻՆ
ՔԱՆԻ ՄԸ ՔԱՂՑՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՎԱՆԵՆ կ'ոկսիմ զերստին։ Վան՝ որոյ ներքնն ու փրան իրաւամբ ուշադրութիւն պրաւած է հնապիտաց եւ հայպիտաց, եւ որ իւր հոգակայտերու տակ եւ քարերու վրայ, բլուրներու եւ զիւղերու մէջը, պահած ունի անթիւ նիւթեր հետաքրքրական։ զաւառի մը կամ զեղի մը անունը միայն, չէն մը կամ աւեր մը իւր կոչմամբ կը զերէ եւ կը զրաւէ բնեղովի մը ուշ։ թող իւր ծովային, ծովափնեայ, ջրաշատ, վայիշազեղ գիրքեր, որ Արայի օրէն մինչեւ մեր օրերը հրապուրիշ եղած են եւ կը մնան ազգաց աշքին։

Վանայ ամենամեծ դժբաղբութեանց մին, այն ահեղ սովը, բաղդ ընծայեց ինձ ասկէ իրը երեր տարի յառաջ Վանը երթարու։ Ս. Պատրիարքի հրամանը կը մղէր զիս եւ Ս. Հայրիկի կոչումն կը բաշէր զիս. իսկ իմ հոգեկան զպացմունքս հոգմոց թեւերու վրայ կը թուուցանէր տանիլ Վանը, տեսնել Վանը, հասնիլ վտանգին եւ ճկայթի մը ուժոյ չափով զոնէ օդինել այնրան մեծամեծ ու զիւցազնա-

կան զօրութեանց ու զոհոգութեանց, որ կանխիր էին մարդասիրաբար փրկելու Վանայ բնիկները անողոքելի թշնամիէն, այսինքն սովու կոտորածէն ու կարստենէն։

Ելայ Ակնէն, հետո տանելով այդ փոքր հօտին, այլ մեծ հոգի կրող, Ազգայնոց որտի ցաւերն ու սրտազին նուէրներն ի նպաստ իրենց նմանեաց, իրենց մօտ զաւակաց։ Անցայ Կամախիէն, Երգնկայէն, անցայ Դերջանէն, Կարինէն, մտայ Մշոյ Սուրբ Կարապետը, և Տարօնոյ դաշտէն՝ զիշերստան լուսնակով իշայ Փատկանը, որ նստած է Վանայ ծովու բերանը։

—Ո՞վ ծով մայրենի, ծնիլ վճիտ հայելի, որ օգոստոսի պայծառ և անարատ երկնիքին պատկերը ի ընդ կը ցուցնես կը ցոլացնես վսեմ և հիանալի։

Ես շուարեցայ, շշկուեցայ ու չեմ կրնար որոշել թէ նրն է երկինքը և որ ծով։ Երկուրն ալ կապուտազեղ, երկոցունց մէջն ես կը շողշողին աստուածատիպն անուշակ Լուսնակին և աստուածաղարմ օրիորդը, կուսանը, առտեղը բիւրեղազանդ։ . . .

Ծնիլ, գարերով եւ յաւերժական յիշաատկներով ի լին։

—Ծնիլ, բերկրեալ մօր մը խնդավլից աշաց նմանակ։

— Ե՞ս, սիրոյ եւ երկխողի, յուսոյ եւ վըշտաց մէջ ծփացող կուսի մը սրտին օրինակ...:

— Ծնվ, որ այդքան գեղեցիկ եւ տխուր
ես, արծաթափարս զլխովդ, դալկացեալ դէմ-
քովդ... կը լեմ ես քո հաւաջ եւ հեծե-
ծանքդ....

ծովագինեայ լիռներ ու բլուրներ, հեռա-
տունկ ծառեր եւ անտառն ու մացառն: Թու-
խայ պլրակն եւ անոր գերեզմանատան բարձ-
րականգուն մահարձանը գիրենը շրջապատող
նոճիներով, կափնիներով, ընկուղենիներով,
Խնծորիկի խնծորենիք, Սորբայ սուրբ ու-
ռենիք եւ թեղիք, եւ այդ լիռան ծնօտին վրայ
կառուցեալ զմբեթաւոր Սորբայ սիրունիկ
Սուրբ Կարապետը, ինկեր Են ծովուն մէջը
կը շողան, կը լսղան, երկնից անտառուր եւ
անստուեր շուսաւորաց հետ խառներով իրենց
սեւ ստուերն, իրենց թուխ տերեւն: Եւ, վան-
քին զլխիվայր կախուած սրբազան շուքն-
կորպել կուզէ բարձանց կամարին ուրախու-
թիւնն եւ փառքը՝ հողին յատակը, որ տես-
նան զառնութիւն այդ քաղցիալ բնակչաց,
վշտակրին երկրին, եւ կամ բառնան սովու

ხლ հարուածոց չարիքը այդ տշխարհէն։ Աշխարհ մը, որ նոյնքան իրաւութ ունի հափստ ապրելու Արարշին արարածոց կարգին, որքան երկրագնտիս միւս մասերը, եւ որքան Արևսեակին ու Երեւակին 'ի յերկինս։

—Ծագ, ինչեր կը խօսիս, ինչեր կը ցուց-
նես, ինչ խնդիրներ կը հանես ի տես. Լուէ.

Միթէ կաւը բրուտին դէմ կը դառնայ

—Դատվան, պատառ մը հաց տուր քո
հիւրին, եւ ժամ մը հանգիստ՝ խոնջեալ ու-
ղեւորին:

Կը զարմանան Դատվանցիք, կը հարցնեն
թէ ինչպէս եկանք այլ մթան գիշերով ճամբան
արին կը հռտի, և ամէն կողմը վտանգներով լի է:

Մէլիք, երբ մարդ մը սէր ունենայ, թիշ
մ'ալ առսղջ մարմին, խանդավառ թեւերով
կըթնի, կը կօխէ վտանգները, կ'անցնի երկիւլ-
ներէ. անոր աչքերուն մէջը աննիւթ լոյս մը
ճրագի տեղ կը յուսաւորէ:

Արդարիւ երկար եւ վասնվաւոր ուզի մը
անցած էինք նոյն օրը։ Հոռ կերանք սովու
հաց, կորհկի շորը, թաց մածունի հետ։

* * *

Արշալուսէն առաջ էլանը, թսղլով Թատ-
վան եւ իւր քերդն ու ծովածոցը մեծ աղմու-
կի մէջ, զի կալերու ժամանակ էր. եւ այս

տարի Աստուած բաւական բարիք պարզեւած էր դատող մշակին։ Հոն լիցուեր էին մրջիւնի կարաւանի պէս Վանայ գաւառաց սովեալները, Աղբակէն, Նօրտուղէն, Խօշապէն, Ջատախէն, Հայոց ձորէն, Գաւաշէն, Մողակէն, Հիւանէն, եւ այն, արք, կանայք, ծերք, մանկտիր, հարսունք, աղջկունք, հայ եւ բիւրտ, եւ այս կարաւանի ողորմէլի տեսարանը, դրեթէ մինչև 'ի Վան. զօր եւ զիշեր կը տեսնենք նուազեաւ գունաժամփ, հիւանդ... որբ կը դիմէին Գատվանայ վրայէն անցնելով գէպի Հացեաց դաւառն—Պուլանըխներ. նոյն տեսարանն էր ծովու միւս կողմն, ուստի կ'երթային Արճիշոյ կոզմանէ 'ի Մանազկերտ եւ 'ի Պուլանըխ. եւ քանիմըպատիկ առաւել լի էին Վանայ մէջ...։

Նաւերը կողէ կաղ կը ծըփծրվային Գատվանայ տոշն, որբ թէ մարդ կը հանէին եւ թէ ցորեն պիտի բառնային, — եթէ գտնէին Թող լինէր գարի, թող լինէր կորեկ, — եթէ գտնէին...։

Մեր ետեւը բարձրազլախ եւ անտարբեր կեցած էին Գրգուռ ու Նէմրութ լիոները, երես գէպ յարեւելս, կազմ, անթարթ, թագաւորի մը թիկնապահներու նման, աշերնին յառած Դարագայ լիոն. եւ ահա հոյն հան-

գարտօրէն շարժեցաւ, ոսկեղէն շողեր տեսնուեցան ալեաց շղարշատեռ ծալքերէն, առագաստի հարսի մը պէս ի հանգերձու ուկենուու զարգարեալ և պաճուծեալ. երեցան օգոստասի օգոստափառ արեգական ճառագայթները, հրեղէն վրանը գեղին լուսով ներկեալ արկաւ Վարագէն միուշն Մոկաց լիոները, որոյ ներքի կը մնային Վանը, Հայոց ձորը, Թշունիք և երկոյթն ամբողջ ձոփուն. իրեկ յատակ փուռած վրանին, կատրյառով և գեղինով, ոսկեթել գործած. կակուղ գորգ, որուն վրայ զրաւ լայսն իր ոտները. — Բարձրացած Արեգակն։

Անշուշա այսպիսի ձինաղ արևածագման տեսարանի մը հանգիսահայեաց՝ երդած է հոգենուուգ հաղներզուն — «Յարեւու եհար զխորան իւր եւ ինքն որպէս փեսայ, զի ելանէ յառագատէ իւրմէ եւ ցնծայ նա որպէս հըսկայ, յրնթանալ զճանապարհ իւր»։

— Արդարեւ քանիշ սրանչելի ես, ով արեգակն. Քո լաւագի կը զարթնուն եւ կը զուարթանան բոյսն ու կանաչը, հաւքն ու զաղան, ջուրն ու ցամաքը։ Քնզմով կը սթափին, ըեզմով կը փայլին, կը կենդանանան, ըեզմով կ'աճին, ըեզմով կը զունապեղին, կը հոտաւէտին, կը գեղղեղնեն, կը շարժին, կը հ-

թանան, կը թոին, կը ծիծաղին, կը հասունան, կը կատարելանան ամենայն արարածք։ Թու ես Արարշին աչն, եւ քո լոյն ու ճառագայթը Օբարշին գթութեան եւ նախախնամութեան աղբիւրն՝ որ կը հոսի տիեզերաց վրայ. եւ մարդն կ'ապրի յամենայն արարածս երկնային լուսով եւ հով։

Այսքան տպաւորութիւններ յիս՝ անոր համար, վամն զի ծնածո աշխարհի արեւը կը տեսնեմ. եւ Սուաւոն ու Արեւը խորհրդաւոր նշան են եւ յստ կ'ընծայեն վշտակիր սրտից, տառապեալ անձանց, եւ ժողովրդոց, թէ՝ պիտի անցնի խաւարն, փախչի աղջամուդջն, ծագի կենաց առաւոտն. և կենսատու արեղակին պիտի բերէ նորոգէ բարութեան օրեր։

* *

Մեր ձախ կողմը ծովն է, յաջմէ Ուրտափ գեղն. Ահա Թուինն եւ իւր սիրուն վանքըն ծովատես,—սուրբ Յեղիբուղին. Թուխայ կետն՝ որ կուզայ Գօղալ դարայէն ասպանածորիկ զոյդ զեղեր. Ասոնք ամէնը լեռան կողին վրայ նստած, որոց ուները կը հասնին ՚ի ծով, իրենց վրան զլուխը խիստ խօրոտիկ զարդարուն մացառներով, սլրակներով, մշակեալ մրգաբեր տունկերով եւ անոնց մէջ լեցուն զոյնզգոյն եւ հազարլեզուեան երգիչ

թռչուններով, վլգլացով ջրերով, Ընտիր ճաշակաւոր վայրեր, որոցմէ տռաւելն՝ աշխարհի հիացումն բերող Վոսքորն միայն ունի. Եւ, Վոսքորն ունի, բանդի մայրարազաք է, չքեզ շնչեր, շրեզ անձներ, անթռուելի ծախսերը շրեղացուցած են զինքն. Խսկ նազելին Վանայ ծովը՝ ինչ որ Սստուած տռեր է՝ լիովին ունի. մարդ միայն չունի. Այդ շընազութեանց մէջ թէսէտ զէմքով ու կազմով զեղեցիկ եւ առոյդ, բայց անշուք եւ անշորհ կը զտնես բնակչաց տունն եւ վրան վլուխը։

— Ողջն ձեզ, ծառք եւ մացառք, Ողջն, զուրք եւ գալարք. Ողջն, տունկը եւ դարբասանք. Ողջն, ժայռք եւ կապանք. Ողջն, ձորք եւ բարձունք. Ողջն, մագիք եւ խոյք. Ողջն, չնք եւ աւերակք. Ողջն, աղբիւրք եւ առուք. Ողջն մարդ եւ թռչունք. Խաղը եւ Քուրդք.

Անցնիլ կուզեմ արագօրէն Սորբայ սուրէն, մեր ձախ կողմը թողով Սորբն ծառազարդ, ծովածոց, որոյ թիկանց բարձրավայրը կը ցուցնէ աւերակ բերդ մի. Եւ ոչ հեռի սուրբ Կարապետի վանքը, ծովու կողմէն եցամարէն աննման վիրք, Կը վերելենք մտցառներու միջով. քրդերու կարավանը հարիւ-

բաւոր բեռներով կը դիմաւորեն, զրախտի հոտով կը լցուի մեր շուրջը,—Արտամետու խնծոր բարձած կը տանին ցորենի հետ փոխելու:

—Ո՞վ հոտ խնկարոյր, անոյշ և եղեմական. ո՞վ համ և տեսք պատռական:—Արտամետու խնծոր. որ բեռներու մէջը, կապանաց տակն այդքան հրապուրիչ ես. բուրմամբդ անուշակ, մորթովդ նուրբ և բարակ, զունովդ կարմիր և ճերմակ, մսովդ փափուկ ու կաթնորակ, ժմտուն մատղաշ մանկիկի մը Ռուշերու նմանակ.

Կարաւներ երամովին կը խայտան մեր առջե, ունի կը կայտոէ, զառնուկ մը մայէ, և հովն սօսափէ թուրին ու տերել, նաւերը կ'օրորեն ջրհանը⁽¹⁾, ատպարներու զարկուացրը, տապալմունը ծառոց, խըշրտունը ճպա-

⁽¹⁾ «Ջրհան» կը կոչեն նաւամատոյզները, որ կը նշանակէ ջուրէն հանուիլ, ջուրէն գուրս զալ, ինչպէս Աղ, Թամարայ և Լիմ ու Կտուց անապատներու ջրհանները, իսկապէս ուղիդ է, թէկ ժողովրդեան բառ: Այլ է նաւահանգիստ բառն, ուր կը կենան յապահովի նաւերը: Իսկ մեր նոր գրականութիւն «Ջրհան» զոչեց թուրումընան: Ժողովրդական մանկունը Թուրումընի պէս խաղալիք մը ուռնին, զոր կ'անուանեն «Ջրապըզտիք», Աանայ, ջուր ջանող, ջըրմուղ կամ ջրասփիւռ նշանակութեամբ:

կոտոր ոսաոց, ծառանալ ծխոց, որ ածուխ և վառելափայտ կը պատրաստեն Վանցւոց՝ նաւերուն աալու, մեր ճանապարհի զրօսանրներն են. Լրեալ շինից, խանի, գոմի, վրանատեղւոյ նշանը, տնկուած բարեր, մահարձանիր, մեծամեծ բենկնիք, ընկուզենիք, քարջնիք (վալրի տանձենի), դառընջենիք (վալրի խնձոր). մասուրը, մորենիք, ալոջը կը բռնեն մեր աջն ու ձախը, մեր ետեն ու առջեցւիսկ հոտ անուշահոտ խոտոց, ուռցին, դադին, ձիթրէնին, և այլ պէս պէս բռւսոց բուրումն կը սփոնն ամբողջ օդին մէջը: Կը բարձրանանը և կը խոնարհինը յառաջանտլով: Ծովն մեր տմեն քայլափոխին նոր տեսիներ երեան կը հանէ, խորշերը, զովերը, կղզիներ, ափեր, և նոր նոր ծափեր կը ըանայ իր զեղեցկութեանց. յաջմէ ամպածրար լեռներ, հետզհետէ կը բանան իրենց փեղկերը, և հեռուստ միապաղաղ երեցած Տարոսին միծ ովնաշարը՝ այժմ կերեան բաժան բաժան, ոլոր մոլոր խորհրով ձորիրով, իրենց փորին մէջն և կողերուն վրայ ունենալով գեղիցիկ գեղակներ, յորս նշանաւոր է Բելու, իւր մեծութեամբ և համբաւով: Այդ լիրանց զազաթներ ճերմակ ձիմներով, սառնորակ հոսելով կը զովացնեն խորունկ շներու արօ-

տոպկաններն ու արօրականները, և Կառկառու, Քատիկու, Խիզախու ճամբօրդները»:

Մեր առջևն է Նանըկանց գեղ. և մեր կ'անցնիք քարաշէն ամրաշէն՝ բայց անընակ սուրբ տաճարի մը բովէն, որոյ տանիքի ձուփկարերուն և գմբէթի քանցքներուն վրայ սարելիներ շարուած շարական կ'եղանակեն: Կը թողսնիք քանի գեղերը, կը թողսնիք Վանիկը (¹), և ահա կը հասնինք մի գեղեցիկ բաժակաձև դաշտ մը, որոյ մէկ կողմն Ողվանց գեղ. և մեծ ահզ մը կը բռնէ Կոլիւ, կամ հայերէն՝ Եղէզիս անուն գեղ Հայոց, որոյ մէկալ ծայրն է Գոմք գեղ. եւ ծովուն երսակողմն՝ Գսմոց Ս. Գէորգայ վանքը, — Կարճկանից դաւառն է: Աստի Կապուտկող լերան կապոյտ հողերն ու կսղերը կոխելով երկար դիմով մը կերթանք, և ահա ծովակողմը զառիվայր կիջնանք Ս. Յակոբայ վանքը, որուն արտերն ու ծառերը խառն են Ընձակ կամ Ընձարար գեղին, ուր Հայեր կը ընակին: Բայց ծավն չ'երեիր այլ ես, թէ մը լեռանց կը ծածկէ ծովուն երեոը և կ'իջնանք 'ի Զորամէջ. մշակեալ արտեր, վազուն ջրեր, շէն ջաղացը-

(¹) Վանիկ անունով երկու գիւղ կայ այս գծին վրայ, և Վանիկ մի ևս՝ Դատիկ գաւառին մէջ, որ կիջնայ ընդ մէջ Խիզանու, Բաղէշի և սոյն գաւառիս:

ներ, փոքրիկ այլ վայելուչ գեղեր կուգան մեր առջեւ: Այս լեռնաբաղուկին միւս երեսը կը մնան Ս. Թովմաս, Լուսապտուղ Ս. Սահակ և Կարմրակ վանրեր, և բանի մը գեղերը, ինչպէս նաև ԱՌ Տէ՛ր կզզին, և մենք ողջոյն տալով Օրանց կամ Ուրանս գեղին, մեր գէմքը հարաւէն յարեւես դարձնելով կիշնենք ձորահովիտէն ի նոր գիւղն, որ մեծատուն եւ ծանրաբարոյ տիկնոջ մը նման, գրկելով բազուկներով իւր մանկունքը գրկաց եւ ծնկաց վրայ, կոնակը լեռան տուած, ծալապատակ նոտեր ծովափը դալարներու վրայ, ծառերուն շուրը, փոփոխակի ձկելով իւր աշքերը Աղթամարայ և Ս. Խաչին Ժայռին, Ս. Նարեկացւոյն տաճարին եւ ճզնաքարին: Նոր գիւղը մեծ ջրհան է նաեւ Գաւաշու-Ռշտունեաց գաւառին:

Խան, որ մօտ տարիներուս շէնք մի է, ուր կը նստի զաւառիս զայմագամն եւ դատաւորն, մօտ է նոր դիւղին. Ծովեղը մնաց Մոխրաբերդ գեղ, որ յուշ կածէ տեսողաց՝ Վարդանանց դարու. Յաղկերտի դրկած մողաց շինած Արուշանը, զոր կործանեց Սահակ Ս. Եպիսկոպոսն, ըսելով «Առտուածք՝ որ գերկինս եւ գերկիր ոչ արարին, կորիցեն ի ներքոյ երկրի», որոյ մոխրակոյտը եղաւ

Մոխրաբերդ, զոր սղողեր է ծովին՝ անհետ,
քայլ անունը մշացեր է ցայսօր, անոր մօտ
նոր շինուած գեղի մը վրայ:

* *

Ժամու մը շափ հեռի նոր գիւղէն, յաջ
կողմն շեղելով կը բարձրանանք բլրապաշտի-
կի մը դողը, եւ ահա սխրալի տեսարանով
մը կը բացուի նարեկ գիւղը մեր աշաց առ-
ջեւ, որոյ մէկ կուշտը բարձիկի նման գիրքի
վրայ շրեղ վսեմութեամբ իրեն կը կապէ
նայողին բիբերն ու սիրտը երկնանման տա-
ճարն նարեկայ վանից: Ոչ եւս կրնայ մարդ
նայիլ գիւղին, գեղացւոյն, գեղեցկութեանց
ընութեան, եւ ընակշաց աշխատութեամբ գե-
ղեալ բարութեան: Աստեղատանց կամարէն
հիանալի կ'երեւի գմբէթն նարեկայ ու զան-
գակատունն. եւ ձայն զանգակահար կոչնակին
անլոելի կ'ընէ գեղի հօտաղներուն եւ մացա-
ռաց բիւրիւլին ձայները, որ քաղցրախառն
ներդաշնակութեամբ կը լնուն այդ դրախտին
բլուրը, և արձագանգը կ'ուտան կ'առնուն
շրջակայ լերանց եւ երկնից կամարաց հետ:

— Հնդը սուրբ, ջուրը սուրբ, քարը
սուրբ, խոտը սուրբ, ծառը սուրբ, օղը սուրբ,
արեւը սուրբ, ամենայն ինչ սուրբ է, տեղույս
ամենուն դպեր սուրբ նարեկացւոյն ձեռը,

ոտքը, շունչը, ձախը, հառաշանքն, օրհնէնքը...
Սփսո՞ս. սակայն, մարդն՝ որ կը բնակի այս
տեղը՝ ինչու չեմ կրնար ըսել սուրբ...:

Եյս հոյակապ տաճարին մէջ կը պահուին
իբրև անգին զանձ ոսկերք սրբազնից, Ծնանիայ
Նարեկացին՝ քեռին և վարժապետ Ս. Գրիգո-
րին. Յօհաննէս՝ «Նարեկայ մեծափառ և բարձրա-
պատիւ ուխտի վանական... հարազատ, միա-
շունչ. միակրօն, համապատիւ, զուգահան»
եղբայր Ս. Գրիգորին. և ինըն Սուրբ Գրիգոր
ի դարանի յօրինեալ որմի, յետկոյս խորանի,
Սանդրխտոյ սրբուհւոյն կուսի: Սանդրխտ և
Գրիգոր, կ'այս, կուսին հովանի, Զաւարշանայ
Շուշանին գեղոյն շրագիր՝ գոհար ծովային,
վարդ բոսորային, ծաղիեալ Թշտունին, Երկուքն՝
երկու պտուղ խոնկ Աստուածաբոյր՝ վէր մէկ
կրակի Քրիստոսի սիրոյն . . մէջ մէկ բուրփառի
Հայաստանեալց եկեղեցւոյն,— վէր մէկ սեղանի.
մէջ մէկ խորանի...:

Կը համբուրեմ քոյդ փոշին, կը համբուրեմ
շիրիմդ, կը համբուրեմ դամբարանդ, գերեզմանդ,
քնարանդ, ուր կը ննջես արթուն, ուր կը հսկես
անլուելի, ուր քնարդ Աստուածախօս կը նուագէ
միշտ և բարբառ կենդանի, ուստի կը լսուի
«Զայնդ հառաշանաց, հեծութեամբ սըտիդ,
ողբ աղաղակիդ». կը բուրէ՝ «ի Բուրփառէ կա-

մացդ պտուղ ըզձիցդ ճենճերոյ, եդեալ ի հոռք
թախծութեան, անձինդ տոշորման»:

Դու երկիրը լցիր Աստուածախօսութեամբ.
Դու մեղ ուսուցիր Աստուծոյ հետ խօսելու
լեզուն և հաճելի եղանակը. Դու կը գանուիս
ինչպէս առ Աստուած, նոյնպէս առ ամենայն
դասս մարդկան. Դու վշտացելոց մօտն ևս,
յուսաբեկելոց յոյս կը ցուցնես, մոլորելոց՝ ճա-
նապարհ. խաւարելոց՝ լոյս. կապելոց՝ արձա-
կումն, տառապելոց՝ հանգիստ. խռովելոց՝ խաղա-
ղութիւն, աղքատաց՝ աւետարան, հիւանդաց՝
ասպարինութիւն, ի ստուերս զիշերոյ նստողաց՝
ճառագայթ, թախծելոց սփոփանք... և այսպէս
ամենայն չարեաց և կարեաց մարդկան կարելից,
սպեղանի ու բարասան կընծայես հրեղին լեզու-
աւ Ազօթամատենիդ։ Գերեզման չկայ քեզ հա-
մար. Դու հոգիներու մէջ կը հանգչիս, անմահդ
ի մահկանացուս. Քո մեղադիրդ և գեղագիրդ
ամէն հայու տունը, ամէն Աստուածատաշափ
ծոցը կը գտնուի։ Առանց Քո և ոչ հայուն
սուբը պատարագն ի բեմին մատշի. Դու պի-
տի բանառ դուռն սրբութեան սրբութեանց. Դու
պիտի կարդաս նախապէս «Ամենա-
կալ բարերար մարդասէր Աստուած բո-
լորից...» Դու պիտի հտմարդակեցուցանես
բահանակին բերանը բանալու «Աղաչել և ագեր-

սել արտասուալից հառաշմամբ յամենայն ան-
ձնէ զիառաւորեալ արարշութիւն անեղծ և ա-
նստեղծ անժամանակ Հոգոյն դժածի...»

Նարեկայ հիւսիսակողմն երթանք, ընթեր-
ցող, ահա այրակ մը ծառոց, վայր երանիաւէտ. ահա
աղրիւր մը կը հոսի ապաւամն ի վար, մշտահոս,
պաղսրակ, տյլ բար կը գառնայ. այս ջուրն է
սակայն յորմէ կը խմէր Ս. Նարեկացին, որոյ
սիրոն երբէք բար չէր այլ կակուզ գալարի,
ուռճացեալ սիրով Աստուածային և մարդկային։
Կը աեսնեն Ազօթատեղին սրբոյն, փորուած
րարասենեակիներ ինն թուով, և կրկնայարկ.
գժուարին է ելք, այլ սիրողաց յոյժ դիւրին.
սեղաններ, խաչեր, և լուսամուա միայն ունի։
Այս աեղ արդեօք ի ծունկս ինկած կը սպաղ-
տէք առ «Արեգակն արդար, ճառագայթ օքն-
նեալ. լուսոյ կիրպարան»։ բայց հաւաստեաւ
աստ է ազօթած... «Կենարարին լիշտակաւ
միշտ ճենճերիմ... աներկմիտ յուսով հաւատամ
զնոյն ինքն տեսանել (զՔրիստոս)։» և կը տեսնէ
երջանիկ աշօք զէմմանուէին ի զիրկս Տիրամօրն
ի ծովն Ազօթամարայ, զիմացի չոր կղզւոյն
վիրայ. և լոյս և ձայն մօրն Աստուծոյ կը կոչէ,
«Գրիգորիէ, առ անձկալիդ, առ Տէր»։—«Առ
Տէ՛ր» կրկնելով կը համբառնայ մեր ի մարմնի
հրեշտակն այս քարերէն, կանցնի ծովու երեսն,

երգելով մեզրահամն մեղեդին «Ըշըն ծով... ի ծով... ծիծաղախիտ... ծաւալանայր... յառաւօտուն...» կը համբուրէ զՑէր, և կը դառնայ Սստուածաշունչ հոգւով իւր աղօթամատենին մէջ կը գրէ... «Են զօր տեսի աշօք իսկ իմովք»:

— Սուրբ կղղի. սուրբ ծով սուրբ երկ. ամենասուրբ տեղիր. համով հոտով լիր:

—

Մեկնինք այս անմեկնելի տեղին, տեսարանէն. մեկնինք այս երանաւէտ երկնակենցաղ սրբոյն քնակարանէն. իջնանք ի վայր, ի դաշտ. — Բնչ տեսիներ: Խիտ խիտ ծառաղարդ զեղօրայր, կալեր, կալոտիք, շինական հորոն ու աղջիկ, ծերն ու մանկտին, ագռաւն ու աղաւնին. ճեճզուկն ու արագիլ. մրջիւնն ու պօլօճը, եղն ու եղնավարն. էջն ու գոմէջն, սայլն ու սայլորփիկ, շեխն ու գալրիշ. վարդապետն ու երէց, շահնան և քուրդ բէկն, Վանայ ոռվեալն ու Բաղրայ շարշին, հարկահանն ու պարտապահնջն. Նախիրն և խաշնիք, ամէնքն ալ այդ կալերու շուրջն առած իրենց բաժիններ կը կրեն: Յարդն գոնէ թողուն վաստակաւոր եղան. խղուզը՝ գոնէ թողուն կալատիրոջ ձէթ-կիկ ձագերուն քանի մը օրուան համար մնունդ:

Մեծ շարժումն, մեծ աղմուկ, կոխու, յափշտակութիւն, հացի կոխու: Եւ կան որ կ'ստիպին

արտգել, վերցնել կալը, որպէս զի հնձուած արտին տիրեն, զի խեղճ գեղացին պարտուց փոխարէն հոգն ալ զրաւ է դրեր. և պայմանաժամն լրացեալ է. գատարանի պաշտօնեալք ներկայ են, որը օրինաց սառնութեամբ կը վճռեն ու կը յանձնեն գրաւողին իրրե իրաւունք արտն շինականին, կեանքն շինականին. զոր կականմամբ ձայնի, և առատ ու դառն արցունքով կը ձգեն զիւղին ընտանիք:

— Ո՞հ սով... ո՞րն է սով...

Բայց մենք իջնանք դէպի ծավ.., աչք ի ծով... ժողովուրդը ծով... արտասուաց ծով: Միրտենիս դարձաւ ծով... դիմենք ի ծով:

Ախավանց՝ Աղթամարայ ջրհանն է. որքան նաղելի կը ճեմէ ու կը բազմի Ախավանցն այս եզերաց վրայ: Զաղացքներ կը բանին անդադար. Չըեր կը կարկաչն որոտալից, ծտռերը բարձրացած են լուռթի տերեալից, պտուխներ ի կախս և ի սփիւս ի գրախտին, կլօրն ու ձմերուկ հասունցած են. և սուրբ Աթոռոյն կլօնաւորներէն ու մոնթերէն կը տեսնուին ի ճեմ, զրօնանս, և ընկող մնած կանաչներու վրայ, հոգանեաց շուրջը, ջաղցին վաքդէզը. բուրաստանին մէջը: Ուրագի և սղոցի ձայները կը զրաւեն մեր ուշքը, շնչեր և սենեակներ և վեհարան մը կը շինուի հոս, և Կաթողիկոսն կայսերական նշաններ

ի կուրծս՝ կը հրահանգէ շինողները. ապա կը քաշուի իւր սենեակը, ու կընդունի չէխեր և բրդերը, որը ակնածութեամբ ծնկածալ նստած են նշանակիր կուրծքին հանդէպ, որոյ մէկ կողմը ծով կը ծփայ, միւս կողմն ժողովուրդը։

— Կապոյտ ու ազի ջրեր, իզնուր կը գոռայք, ի զուր կը թափիր Ախավանից ափը, ի զուր կը խառնէր աւազներ, ի զուր կուռչիք խորերէն և բարձրակոյտ կոհակներով կը խոյնաք կը զարնուիք ցամաքին։ Ոչ ոք կը հասկնայ թէ ինչ կուզէք զուր, ինչ կըսէք զուր, ինչ կաղաղակէք։ Քո արձագանգը, մ ջուր, Ախավանից անզին կը լսուի ժողովրդեան սիրաերու մէջ, աառապանաց ալիքներով խռովիել ծփանաց ձայնով. որք ամեն մի շարժմանգ ու զարկմանգ՝ ալս կընէ, և իւր ախը Ախավանից վրայէն անցնելով կուզայ կիյնայ քո խորերուն մէջ...»

Քարին զարկ ալիքը, Աղթամարայ ժայռն, կղզւյն կողերուն, զուցէ նա շարժի զգածուի, հոն Աստուծոյ տաճար կայ հոյակապ. հոն սուրբ խաչն Քրիստոսական. հոն՝ զոնէ կը լըսուին մրմունջը աղօթաւորաց «Կեցո զիս Աստուած զի հասին ջուրք յտնձն իմ. ընկլայ ես ի խորս անդնդոց, ուր ոչ զոյ ինձ հանգիստ»։ — «Ճով կենցաղոյս հանապազ զիս. ալեկոծէ»։

Քեզ յուխտ պիտի զայի, ով Գավկաչէն մեծագործ տաճար, քեզ յերկրագութիւն՝ ով Աստուածալիիր Սուրբ Նշան, քեզ ի զմայլումն՝ ով ժայռ խորհրդաւոր, ժայռ՝ որոյ վրայ կը կենայ մրգիաց չրամանատուն, ուր Լուսինն և Աստղունք ծովը իջնալուն և ծովին ելլալուն կը հանգչին զովասուն, ուր Արտօնեակն իր քողը կը ձգէ, և Արեգակն իր պատմուճան կ'արկանէ իրիկուն և առաւօտուն։ Վայր ամնման։

* *

Գարձառնունք գէպ ի մեր ուզին. աւազի վրային քերելով։ Մի վախոեր այդ ստուերէն, զա Բիւլլիւլ կաթողիկոսի ուրուականն է, հոս գիւակնացուցին և ի բարչ ձգեցին զինքն... այդ մօտիկ զիւկն Փշաւանցն է, բայց վարդեր ունի զեղեցիկ։ Անդինը Բատականց. աս երկու երկնցած բազկաց միջն Մանաճիճրի քերդն է կերեւայ. և լեռներուն վրայ նոյնպէս քերդերու կամ գիւակու շնչերու հետ։ Անցած ենք Քարագաշալ. առջնիսնեղ կապան մը ունինք, քարերու վրայ խաչեր բանգակուած, գրերու հետքեր կը տեսնուին, որոնցմէ մին կը կարգացուի «ԳՈՒՐԳԻՆ»։ Ոստանայ կապանն է, որոյ զագաթան վրայ Արծրունեաց քերդին մնացորդ, և ստորոտն խսրունկ ծով։ Այս կապանէն չարն

Հօմար իր ձիով ի ծովն սուզեցաւ, և լողալով
չայոց ձորայ ցամաքն ելաւ:

Լռեցէր Աւերակը, լռեցէր հոդմունիր, լռե-
ցէր անդունդը ծովուն: Այդ ինչ աղաղակ, այդ
ինչ աւաղանք, այդ ինչ յիշատակը...:

Նարեկայ գեղէն մինչև ցաստ տարածեալ
բարձրացեալ լեռն՝ Տաւրոսի մէկ կողն է, և
այստեղ անուն մը կառնու իրեն, ԱՐՏՈՒ. — թէ
արտօսը, միթէ կարտասումն լիրինք: Այս, կը
խօսին, կը գաւին, կը բերկրին, կը տիսրին,
կը ցնծան և կուլան: Ողջնի ամ ձիւն կայ գըլ-
խին, ողջնի ամ առու առու ջուրեր կը հոսին
Արտօսայ այտերն ի վար, և խոռոշ քանալով
գէմքին վրայ, կը հոսին ոռողելով այդ արցունք-
ներով արտօրայք մշակին, որպերով ջաղացք-
ներ աղալու բնալուն՝ ունեցողին, ընծայելով
անոնց հաց արտասուաց, և ովողելով քարն ու
աւազը, կերթան կը թափին ի ծոց աղի ծովուն:

Քանի մը տուներ կան շեխերու և քրգե-
րու բերդիս աւերակիներէն զառի կող, իսկ այ-
սկիք և մրգաստանք որբան շատ: Օջախ ունին
աստ շէխեր, և գտշտին տափարակին վրայ շի-
նած մի գմբէթ բարակերտ:

—Մի՛ գողար, ու աւերակ, չպիտի կրկտեմ
զքեղ, որքան երկիւզած ես, մի գողար:

Այս պաղուկ և զղղուն ջուրց վտակին

հետ քիչ մը ներս մանենք Ոստանայ հովիտին
ի Զորամեջ, և հոն՝ ուր երկու վերացեալ թեք
լերանց կը միանան կամար կապելով ձորոյն
չնորհագեղ լանջաց վերայ, գրեթէ զատախի
շիկնեալ շրթունքներէն ի վայր, լնողարձակ ա-
ւերակներու կոյտ մը կայ ցիր և ցան, կերկայ
տաճար մը. կերման սեղամներ, որմեր, կամար-
ներ, հոյակապ վանքն է Քառսունխորան անու-
նով, որ կըստի նաև իլու վանք և տեղը Ալիր,
կամ Խլունք. — Ուկմնք:

— «Ուկունք Զամիրամայ ի ծովն»...

«Փախստական լինի Զամիրամ ի չայս...

Սստ պատեհի գտեալ նինուաս սպանանէ զմայրն..
Սստ ուրեմն զմանն ատել Զամիրամայ, և զհե-
տեակ վախսուատն, և զպարումն, և զիղձա ջրոյն
և զարբումն, այլ և ի մօտ հասանել ուսերա-
տրաց. և զյուռութն ի ծով... և բան՝ Ուկունք
Զամիրամայ ի ծովն: Խոր. Գիրք Ա. Ժէ. ԺԲ:

Ահա թէ՝ ոչ չիայն Արծրունեաց տուն, կամ
Գագիկն մեծապործ կերկին մեղ՝ իրը հազար
տարի յառաջ այս վայրերու և աւերներու մէջ,
այլ և երեր հազար վեց հարիւր տարիէ աւելի
մնացեալ յիշատակ: Այս տեղ, այժմէն, Ոստա-
նէն անդին ունինք չորս հազար տարուան տե-
սարան ու հանդիսարան. — ՀԱՅՈՅ ԶՈՐ,

Խայտակն և քաջաղանդուր չայկն և իւր

երեք հարիւր աղեղնաւորք. Բէլն և իւր խօլք բիւրաւորք։ Ծ'յս հովտին մէջ, այս հովին վրայ, այս երկնից տակ կանգուն՝ Եջն դէպի Արտօս. ձախն՝ դէպի Եղի լիճը կարկառելով, աշկունք այս հոյակապ աստղակամար կապոյտին համբառնալով կը խօսէր համայն մարդկային աղպաց Առաջին՝ առաջին ճառն ընդդէմ անիրաւողին, բռնաւորին և ստրկացնողին... Այո, այս ճառն՝ հոգի տուաւսակաւորաց, հոգին առաւ երկաթակուռ ուժաւորաց, հոկայից, քաջաց բիւրաւորաց։ Այնօր աստղ մի պայծառ այս ծովէն և ձորէն ցոլացաւ յաստեղատուն՝ Հայկին պատկրով, Հայկին անունով, զսր զետեղից Յաւիանականին մատն Երևոն դարսաւոր։

Դիու չմտած Հայոց Զորը, ոստանայ ծառաստաննեայց յաջ կողմն քիչ մը խոտոր, այս անշուր չ'նքին, մինակ մենաստանին երթանք ուխտ։ Մինայիր արտաքին խրթնութեան, զեղցկակերտ է ներբին տաճարն. նման ըուրջերու մէջ ծածկուած զեղանի հարսանց։ Իսկ այդ շիրիմն, պաշտելի նշխարք աղու Եղիշէին կը գանձէ, Վարդանայ դպրին, Հայոց վարդապետին, հրեշտակակինցաղ ճնշաւորին։

Համբոյր իւր խոնաւ հողին։

Հոս կը հանգչի անտապան, տնարձան, անյշատակապիր, նա՞ որ անմահ արձանացոյց

Վարդանն և իւր դարը...։ Իսկ վանքը կը կոչուի Զաղար Սուրբ Նշան, ըստ աւանդութեան Ռ. Եղիշէի սրբանեալ լանջըն կախուած Սուրբ Նշանն է. քանի վափառկելի։ Խաչ՝ որ Քրիստոսի Աստուածային մարմինը իւր վրայ կրելով, կրեցաւ մեր Օրբոյն՝ Քրիստոսի և Ազգին սիրով հրավառ սրբազնն ծացը և կուրծքին վրայ...։

Մարդ քանի որ կենայ, քանի որ նայի, քանի որ խորհի, այնքան իւր ուշըը կը քացուի, այնքան կարօտ կը շատնայ, այնքան սըխորալի զմայլմանց և խորին զգացմանց խորեր կը պարզուին իւր առջև։ Ինչեր կը քարոզէ այս լոին վերեզման։ Ի՞նչ ձայներ կուգան այս տապանաքարի տակէն, ահմունջ աղաւնին կը մնջէ և կը մոմնջէ սրտաճմիկ մրմունջներով։ Գերեզման, ուր իւր շքնար մատենին շափ վսեմ լեզուով կը խօսի աղուն Եղիշէ. ուր կը ննջէ «անմահն Եղիշէ»։ Կարպացէր Եղիշէն...։

Երթանը յուռաջ. օրհնելով Տէր Սարպսի առնը, և իւր տոհմի քահանայութիւնը, որ յորդւոց որդի կսպասաւորէ այս սուրբ տան և դամբանին, յանձն առնելով ամենայն վիշտ և Ականք զինըն շրջապատղ շարշարանքներէն. և վահատուր լինելով Սուրբ Նշանին և Սուրբ Եղիշէին զերմեռանդ ուխտաւորներուն։

ցոյց, որշափ յաւերժ կը հոսին քո ջուրք: Այդ-
պէս կը վարուին զօրապետք և թագակիրք զօրա-
կանաց և ժողովրդեան ինկած դիակիներու հետ,
որոց խոցերով և արիւնով կը լինին տէր բեր-
դից, քաղաքաց, աշխարհաց, որոց վրայ իրենց
արիւնը կը կնքին և իրենց փառքը կը զրոշ-
մեն, իրենք կը լինին յաղթական, դիւցազն,
աշխարհաշէն, մեծագործ, և կը մոռցուին բուն
նահատակաց անունն ու փառքը. որոց մայրե-
րը, ամուսինները, գաւակները, կը լռեն խա-
ղաղութեամբ առանց բոլոր յարուցանելու: Այդ-
պէս կը վարուին բժիշկներ, վիրաւորելոց խո-
ցերը քամելով, մեռած ու շը մեռած սիրտերը
հանելով, աղիքները քննելով, ըգեղը թափելով,
և կըսեն, Մարդկութեան ու գիտութեան օգ-
տին համար ի զործ կը զնենք այս միջոցը:

Հաւու ձոր. զի այսպէս կը կոչէ ժողո-
վուրդ իր նախահաւուն, չայկին անունով. Հա-
ւու ձոր իր մանրամասնութեամբ նկարագրած
հն բազումք, ընդ որս նաև նոր օրերուս մէջ
մի նոր ուզեսոր, մեր հայրենակից եռանգուն
բարեկամն, ♀. Մանուէլ Միկախորեանն, որ
զգայուն և ոիրուն ոճով յօրինուած զործ մի է:
Մասիսի և չայրենիքի լիթերցողաց ծանօթ.
ընթերցանութեան արժանի, Կերթանք մեր ճա-
նապարհի հետ, անցնելով Խոսգոմ, Խարականց,

* *

Պտղալից ծառաստանեայց հովերէն, զըլ-
գլացող առուներէն անցնելով կիշնանք մեծ ու-
ղին: Ահա Բլթենց գեղ. ահա Աթանանց գեղ.
որոց արաերն ու մարգեր կը ծաւալին մինչեւ
ծովը. իսկ յաջակողմն՝ գահի վրայ նստած կը
ցուցնէ իւր սպիտակափառ շէնքն ու գմբէթք՝
Սպիտկոյ գանքն: Սստի կիսաբոլոր կը տարա-
ծի աշաց առջև չայոց ձորն, որոյ մէկ ծայրը
կը զրիէ Վարդաց լիուսն ուսն, իսկ միւսն՝
Սուրբ Վարդան գեղն ծովամօտ. երկու մասերն
ալ խիտ խիտ և չէն գեղերով, առատ ջրերով,
բերդաբլուրներով, կանգնած և հանգած եկե-
ղեցիներով, վանքերով, յիշատակներով և աւանդ-
ներով լի: Ճամփիլամայ ջրոյն ակունք՝ մեր ըն-
թացքին աջակողմն կիյնայ, մօտենանք իրեն:
Ի՞նչ է այս, կարծես կուրծք մի կտրիճի, որ
դաշոյնով զարկած և խոցեր բացած լինին, և
այդ պատառուածքներէն, ճեղբռտած վէրքերէն
դժոյն ջրեր կը հոսին, արիներ ջուր է կարեր
խեղճին, և սիրտը քար կապուտազոյն: — Ո՞վ
օրինակ: Օտար թագուհին օգուտ քաղեց առա-
տահոս վիրացս ազքերէն, ամբարտակներով ամ-
փոփեց, վաղեցուց ջուրդ շատ մը գեղերու և
Արտամետու և Վանայ անդաստաններու այ-
գեստանները, իւր փառքն ու անունը յաւերժա-

Մուլք, Թրբաշէն, Իշխանիկոմ գեղերէն, կը մըտ-
նանք Անզգ գեղը որոյ առջևէն կը հոսի Խօշա-
րայ զետք զինալից և միւս կողմէն Զամիրամայ
տուուն: Ե՞նչ սիրուն է Անդզայ վանքն, Սուրբ
Աստուածածին: Խիտ խիտ ծառերու, և երկու մեծ
զրերու մէջ, գրեթէ գեղին կից: Անդզէն մին-
չև Արտամետ լեռնոտ, տխուր, և ապահով է
ուղին: բայց իր վրայէն դիտած տեսարանը հիա-
նալի է: Ծովն կը փոխէ իր աեսիլը, ծաւալը
կը միծնայ և կ'երկարի. դիտակը կը ցուցնէ
բանդի-մահուն և Արճէշու գաւառն ամբաղջ.
Արծէն, Խլաթն. և Սիփանայ սիզափառ լեռը
ի հանգիպոյ: Խսկ Բանափ-մահուն ասդին դէ-
պի Վան՝ Լիմ և Կտուց կզզիք. ամբողջ Թի-
մարը, որուն ծովափնեայ և ցամաքային վեղե-
րէն ոմանը կը նշմարուին, ոմանը կը ծածկուին
բլրոց և այգեստանեայց մէջ. ծացածովով, ձո-
րերով, լեռնաթեերով, լանջանովիտներով, գե-
տերով, վտակներով մինչև Աւանցն, որ Վանայ
Մարսիլիան է, իբրև մեծ զբհան, կամ՝ նաւա-
հան՝ բազարի և իւր բոլոր գաւառաց: Խսկ մեր
աջ կողմէն Վարագայ լեռն ու վանքը, իւր
բազկաց վրայ և զովն առատ զեղերով, բլուր-
ներով, մշակեալ զաշաերով, և ահա Բերդ Վա-
նայ, բազարն, Այգեստանը... Ակըփի Մհերի
դուռն. Ծրտուտ քար, Զըմբըլմբ մազարան,

Սզգայ, Ճահրապի, Լէզր... Ամէնքն ալ կը շար-
ժէն:

—Ուր կուգան, Տէր Աստուած: Ի՞նչ հա-
ճոյական պատրանք...

—Ես եմ կը շարժիմ, Ես եմ կը քայեմ...
—Համբերէ, սիրտ իմ:

Արտամէտու մէջ իջած ենք, Տէր տէրի այ-
գին: Այս նրբան հիբասիրութիւնն, հանգիստ,
յազուրդ, զով, կանանշ, ջուր, հովանիք, և ծա-
ռերէն կախ, ծառերուն տակ բեռներով խնձոր,
Արաամետու խնձոր, համեղովթեանց և հոտա-
վէտութեանց մէջ ենք:

Ո՞ր տեկւոյ կրնամ նմանեցնել զՔեղ, Ար-
տամէտ, զու բեզ նման, մի միայն աննման, և
արտաքին աեսքովդ է այսրան շրեզպարդ ծո-
վուն խօսեցեալդ, Զամիրամէն շոյուած, Արտա-
շիւն սիսկուած: Դու ունիս ե քո սալաբարի-
րուոդ ներքի, բերդիդ անթատակները. արա-
ծուած ծածկուած շատ հետաքրքրական թան-
կազին ցոյցերը, հնութիւնք բենուազրաց, հնու-
թիւնք բարայրից վերեղմանաց, հսկայից կմախ-
քաց, որ հալին երես կելնէին մերթ ընդ մերթ
Վանայ բերգէն Զամիրամ իր ծամերով նետած
մեծ ծամբարին հետ՝ կը ցուցնես նաև Կատե-
պանց տեղը հսկայ հսկայ քարաշարներ, մեծա-
պործութեանց հետքը, և շորս սիւներով, տաս-

Մուլք, Թրբաշէն, իշխանիպոմ գեղերէն, կը մըտնանք Անզզ գեղը որոյ տաշնէն կը հոսի Խօշարայ գետը զինալից և միւս կողմէն Շամիրամայ տռուն: Ի՞նչ սիրուն է Անդրայ վանքն, Մուլք Աստուածածին: Խիտ խիտ ծառերու, և երկու մեծ ջրերու մէջ, զրեթէ գելին կից: Անդրէն մինչև Սրտամետ լեռնոտ, տխուր, և ապահով է ուղին: բայց իր վրայէն դրտած տեսարանը հիանալի է: Ծովն կը փոխէ իր տեսնիլը, ծաւալը կը միծնայ և կ'երկարի, դրտակը կը ցուցնէ բանդիմահուն և Սրճէշու գտառոն ամրող, Արծկէն, Խլաթն. և Սիփանայ սիգափառ լեռը ի հանդիպոյ: իոկ Բանտիմահուն ասդին գէպի Վան՝ Կմը և Կտուց կողիք. ամրող Թիմարը, որուն ծովափնեայ և ցամաքային գեղերէն ոմանք կը նշանաւին, ոմանք կը ծածկուին բլրոց և այգեստանեայց մէջ. ծոցածովով, ձռ բերով, լեռնաթերով, լանջահովիտներով, գետերով, վտակներով մինչև Աւանցն, որ Վանայ Մարսիլիան է, իբրև մեծ ջրհան, կամ նաւահան՝ բաղտքի և իւր բոլոր գտառաց: Խսկ մերաջ կողմէն Վարագայ լեռն ու վանքը, իւր բագիաց վրայ և զովն առատ գեղերով, բլուրներով, մշակեալ գաշտերով, և ահա Բերդ Վանայ, բաղաքն, Այգեստանը... Ակըփի Մհերի դուռն. ծրտոտ քար, Զըմբըլմը մաղարան,

Պղպայ, Ջահրապի, Լէկը... Ամէնքն ալ կը շարժէն:

—Ո՞ւր կուգան, Տէր Աստուած: Ի՞նչ հաճոյական պատրանք...

—Ես եմ կը շարժիմ, ես եմ կը քայեմ...
—Համբերէ, սիրու իմ:

Սրտամէտու մէջ իշած ենք, Տէր տէրի այգին: Այս մըրան հիւրասիրութիւն, հանգիստ, յազուրդ, զով, կանանչ, ջուր, հովանիք, և ծառերէն կախ, ծառերուն տակ բեռներով խնձոր, Սրտամետու խնձոր, համեղութեանց և հոտաւէտութեանց մէջ ենք:

Ո՞ր տեղւոյ կրնամ նմոնեցնել գՔեզ, Սրտամէտ, զու ըեզ նման, մի միայն աննման, և արտաքին տեսքով է այսրան շրեղազարդ ծովնեն խօսեցեալդ, Զամիրամէն շոյուած, Սրտաշիսէն պսակուած: Գու ունիու և զո սալաքարիբուդ ներքի, բերդիդ անթատակները. արածուած ծածկուած շատ հետաքրքրական թանկագին ցոյցերը, հնութիւնք բնեռագրաց, հնութիւնք բարայրից գերեզմանաց, հոկայից կմախքաց, որ հալին երես կենէին մերթ ընդ մերթ Վանայ բերդէն Շամիրամ իր ծամերով նեած մեծ ծամբարին հետ՝ կը ցուցնես նաև Կատեպանց տեղը հոկայ հոկայ քարաշարներ, մեծագործութեանց հեաքը, և չորս սիւներով, տառ-

Ներկու խցիկով՝ կռանափոր քարայրը, որոյ լուսամուտները յօրինուած են ծովային։ Ի՞նչ է այն չորեքտանիեայ տող բեւեռագիրն այս քարայրին վրայ. և ինչ են այն տեսակ մը խորհրդադար նշանագրեր, որ կը գտնուին ցիր և ցան զեղին մէջն ու գուբս գտնուած վէմերուն վրայ։ Արգեօք դմէ ես մի ժամանակ Սստղին կամ Արեւու տաճարին փառք ընծայեր ես, կամ Արտեմեայ դիք։ Ինչնու մեր դիւցադիր և պիտասանն Խորենացին կը յիշէ Անունդ, ԱՐՏԵՄԵԴ քաղաք, «Ի հատուած գնայն Պարգևէսի մտնկան Դուհաց գաւառէն, դՔասաղ գետով, եկեալ նստեալ զՃրէզ բլբավ, զԱրտեմէդ քաղաքւ, կոել կոփել զդոււն Երուանդայ ալբայի» (սակաւակեաց, ի հայկաղանց), ուր ոչ մի հետք և ոչ մի նշոյլ կայ մնացած։ Իսկ ասո՞ որ անուամբդ, պատմութեամբդ, կերտուածովդ, աւանդութեամբդ ճշգրիտ ու ամբողջովին ԱՐՏԵՄԵՑ ես. շիշեր զքեզ։

Թիրելի է ինձ Թովմայի Արծրունոյ մէկ հատուածն զնել տոտ ի շաբ հնութեանդ և զեղոյդ. և որ ընթերցողաց սիրալի պիտի թուի։

Սահատրկոյ տտն կստորածէն, Երուանդայ սուրէն «Ըգատերով Սմբոտա զմանոււին Արտաշէս, գայ անցանէ ի վայր իշխանէն. և թափառական զվէմս ապասպանս արարեալ յանկանկածագսյն

տեղիս դարանի ի փոքր վիմամէջս, ի կարկառս հովտաձևս, հանդէպ հարաւոյ քաղաքաբերդին Վանի, առ ստորոտով բլբակի միոյ, մօտ յեզր ծովուն... և զաւարս բազումս յասլահովացեալ... առեալ Սմբատայ զԱրտաշէս... երթեալ ի զբան Թարեհի Մարաց արրայի... և յարբունս հասելոյ... բազում իրս բացութեան ցուցեալ... և թագաւորեցուցանէ զնա ի վերայ Հայոց փոխանակ հօր իւրոյ Սանատրկոյ... և յառնուլ զՍաթինիկ տիկին կնութեան Հայոց, յիշէ զնժդեհանալն իւր ի վիմամէջսն զոր վերագոյն զրեցաք, զայ զարձեալ ի տեղին զրօնուլ ի նմա. և հաճոյ թուեալ յաշս նորա շինէ զքարարլուրն ապարանս արբայանիստ աշնանայինս պայծառայարդալս զեղեցկայարմար պարսպաւարս, ընդդէմ ծիծաղելով ծովուն ի հիւսիսի նայեցուածով, արեգակնային ի վերայ իսաղալով ճառադայթեածիդ ճեմականացն յելս և ի մուտո ձկան իմն թւելով ի վերայ մկանաց ալեացն խաղալով, ընդդէմ նայեցածս ունելով զմեծ լեանն Մատիք (Միփան) կոչելով. բարձրագալն, ձիւնալիր, սպիտակափառ, իրը զթագաւոր մեծափայելուչ պատուական ալեօք զուարձացեալ ի մէջ ճոխ նախարարութեանց, առաջի տեսանելով զկապուտակ ծիրանափայլ դաշտաձև ծովին, տաստակերտս մեծամեծս շուրջ 5

գեղերքն անտառախիտ ծառովքն և դիմերեր որթովք և զանազան պտղովք, դշենս պատրաստեալ, և շուրջ զամբոցան տնկախիտս բուրաստանս ծաղկաւէտս և անուշահոտս ի զանազան ծաղկանց, ոչ միայն ի տեսիլ խաղտման աշաց և ի զուարճումն հոտոտեեաց, այլ և ի կաղմութիւն գեղոյ բժշկական հնարազիւտ իմաստասիրութեանց... իսկ շուրջ զրերդանման Ապարանօրն պարուղէ զրլուրն շուրջանակի յապառաժուտ տաշելոց քարանց. քաղաք ամենալից գհովիտն ամրացուցանելով. իսկ ի վերայ՝ բղինեալ աղբիւրն, դարձեալ պարսպէ զրարարուրն իպահպահնութիւն ջրոյն ամրագունիւր շինուածովք, և շին մարդարիտ զրարարլուրն յօրինէ պարսպաւոր անկասկածելիո, անմատչելի ձեռաց պատերազմողաց... ի խորագոյն ծափսն զպարիսպն կազմէ. իսկ ի մէջ երեքարմատեան գողածէ հովտին փորու՝ որ յերից բլրոցն խոնարհի, շինէ աշտարակ բարձրարերձ փորուածոյ միջոցաւ, և ի վերայ նորա կանգնէ զԱստղիեան պատկերն, և մօա նորա զտուն գանձու պաշտպահնութեան կուցն. կարգէ և յօրինէ ի նմա փողոցս վաճառոց ամենալիցն և բաւականս... և առ եղերը ծովուն պարսպաւորս յօրինէ զգովն ինուլ այդեստան տնկախիտ պատրաստութեամբ, ականախիտ վայելչութեամբ... և իբրև զամբոցն կատարեաց,

կոչեաց զանուն ամրոցին ԶԱՐԴ, այսինքն պայծառութիւն ի վերայ պայծառայարդար շինուածոյն. և ածեալ զորիկին Սաթինիկ զմօմնուլ յաշնանային յեղանակս յամարաստուն գեղեցկաշէն ապարանս զարդարեալ բերդին. իսկ զանուն քաղաքին կոչեցին Արտամաա՛ որ ստուգարանի Արտաշէսի ձեռակերտ, կամ թէ Արտաշէսի ինչը. զի ըստ Պարսիկ ձայնի՝ Մատ' Եկը Թարգմանի»....

Հիանալի է նկարագիրդ արդարն, այլ ոչ համոզիչ ստուգարանութիւնդ, ո Թովմաս. գեղեցիկ է կոչել զանուն բերդին՝ ԶԱՐԴ. վայելչութիւն. ԱՐԴ ևս շնորհը վայելչութիւն կը նշանակէ մեր լեզուին մէջ, զօր օրինակ «Արդ ու զարդ», պաճուճանիր ըսել է, և եթէ «Արտամեա» գրենք. բառին հիմն, կամ որ նոյն է նախկին վանկն կը գտնենք Արդ-զարդ:

Արտամետու կից են զրեթէ Կոնկու վանք, Կենդանեաց գեղ. ծվսանն զեղ. զորս ողջունելով փութամք Վան քաղաքը... Աստ կը բոնսւի բերանս. և կը մթագնին աշքերս. Խնչպէս անցեր եմ, ինչպէս հասեր եմ. զիս կը գտնեմ Ս. Նշանայ Առաջնորդարանը, Ս. Հայրիկին գիրկը... և իրիկունը Այգեստանը մեր տունը, մօրս բավկաց մէջ, որ կուրայ զիս: Եղբարքս և իբենց որդիք, ազգականը, բարե-

կամք, ծանօթք, գրացիք եկած են ինձ յողչոյն
և ի տես:

* *

Վանայ մէջ մնացի ես չորեքտասան ամիս:
Հռութիւն այդ միջոցին տեղի ունեցած անցքե-
րուն և անձինքներուն վրայ, դէպքերուն և դեր
կատարողներուն վրայ, սովուն և սովագործնե-
րուն վրայ:

Ես կը փուժամ միայն քանի մը տեղապ-
րական պատկերներ ի տես հանել ընթերցո-
ղաց, իմ ճաշակած համէն հոտէն հազորդակից
ընելով:

Վանայ Անգլ. հիւպատոս Պ. Քլէյթին,
սկսած էր վերստին պեղել տալ Այգեստանեայց
հիւսիսակողմն գտնուած Յանզումներու լիռնա-
գագաթը, իմ ընթերցողաց ծանօթ՝ Զըմբ զըմբ
մաղարային գլուխը: Արդէն Գրսց Բրսցը պատ-
մած է այս կործանեալ և հրկիզեալ բերդին
ծալքերէն կուռքեր, պընձագործ աթոռի բե-
կորներ, զանտզան անօթոց և կահուց նշխար-
ներ գտնուիլը, ինչպէս նաև շէնքերը. այս ան-
գամ ես թէպէտ ըիշ բան ձեռք բերած էր Պ.
Քլէյթին. բայց այնպիսի հոյակապ շէնքեր բա-
ցուեցան, որ բերդատիրոջ մեծութիւնը և ժամա-
նակի ճարտարապետութեան վրայ կընտն հիացու-
մըն պատճառել: զահլիմներ, աւազաններ, ձեա-

ւոր և խորհրդաւոր շէնքեր, դիտարանի կամ
զրօսանաց համար, ապաստարանի կամ գաղտնա-
րանի համար կամարաշէններ. ընդունելութեան
կամ հանդիսաւորութեանց սրահներ, և այլ շատ
մը խանգարեալ, շտա մը ես դեռ ծածկեալ
կ'երեին: Իսկ գիրքն շատ հիանալի է քան բուն
Վանայ բերդին, կամ ինչպէս սովորութիւն
եղած է ըսե՞լ Ճամիրամակերտին: Եյս զագաթի
տակն է այն բերանաձև բացուած դուռն բարայ-
րին, Զըմբ զըմբ մաղարային. որոյ անցըլ կերկա-
րի մինչև Մհէրի գուռն և կանցնի անդին մին-
չև Ակրփին. գրսէն ալ ողնաշարի պէս եր-
կնցած է լիռն, այս բերդը՝ գլուխ, որ ունի
իւր պարանոցը, Մհէրի գուռն՝ թիկնամէջ, միշ-
նողն և կողավանդակն, որոյ մէջն է սիրտ, թոր,
ստամոքսն. և Ակրփին՝ իւր ծնկներ: Յարմար
կը թուի լսել թէ Ճամիրամէն յառաջ Վանայ
թագաւորաց ամրոցն ու ապարանքն էր այս
բարձունք, և քարայրը՝ Մհէրի գուռն՝ իրենց
զանձարան, դարան, Մհէրն՝ գանձուց պահա-
պան, միւս ծայրն Ակրփին՝ Մեհեան հրոյ Արեու.
և իւր զանձարանն նոյնպէս Մհէրին պահարա-
նըն. աստի ծագած լինի թերես այն զագափա-
րը թէ՝ անթիւ անհամար ոսկի կայ այն տեղ,
և թէ՝ ճակորի Փաշակ, կամ բաղդին դար-
ձուածքը չեն մեհենեաց, հմայից, և Ազրփիի

քրմաց թողուցած մէկ հետքը։ Նայելով մանաւանդ այս բերդի ստորոտը եղած գետին, և անոր մօտ շինուած Անգուսներ անունով գեղեցկագիր թաղի մը, ուր այժմ Ս. Աստուածածնի անունով եկեղեցի մը ունինք, և եթէ ուշ զնենք՝ դա գիծ մի է որ գետոյն լեռնակողման եղերքէն կերկարի մինչև Ակրի, մի քանի տեղափոխութիւն ընել բնական է ջրոյն ընթացքին. այս գիծը եղեր է այդեստան, դրախտ բերդականաց կամ Աբրունեաց։ Հանգուսմեր բառն իոկ իւր կազմութեամբ, հնչմամբ, հնութիւն մի է. իւր վերմն ունի աւագան, ուր ուխտի կերթան ցայսօր ախտաւորը, և ջրովն ու կաւովն կը բուժուին։ Գետոյն արևելքան մասն բաղմիի ժարեր կը պուին մօտ չանգուսներու, որոց բնական երևոյթ աւրած են այժմեան ջրվեժները։ — Յղուած փայլուն կոնքածե քարերը կրնան մտածել տալ թէ՝ ձեռակերտ ամառնա. յին բաղնիք եղած լինին ժամանակաւ այդ բերդականաց։ Յարեւելո տարածեալ կը տեսնուի հարթ հովիան, և անոր մէջ Սղգայ գիւղը, զոր կը յիշէ Թոսմաս Արծրունին, և որ իր աւանդութիւններն ունի դեպի խորին հնութիւն, իբրև քաղաք, իբրև աւան, մեծակերտ և բազմերնակ, և արդարի հազար անդամ վայելուշ է քաղաք լինելու համար այդ տեղը քան Շամի-

րամայ քաղաքը, որ իւր մեծագործութեամբ հանդերձ՝ կը նեղէ բնակիչները բարձր պարսպաց մէջը սեղմելով և հիւսիսոյ օդոյն դէմը բռնածէ ապառածն ամբարտակ։ Իոկ Սղգայ ցամաք և առողջարար օգով, պառեկը Վարագայ լեռան յեց, և առջել տարածեալ այգեստանք, մէկ կողմն Արարը, Կուռուպաշ. այս կողմն Զրուանդանց, Զորովանց, Լամզկերտ, նշանաւոր անուններով, աւերներով որք հնութիւն կը բռւին. կից է գրեթէ իրեն՝ Կարմրրւոր, Ս Աստուածածնի վանրը, և իւր բլուրներ ու դերբուկներ հետարքքական նիւթերով. ծածկոյթներով. որք երբեմն ծայրը ցոյց կուտան, ուր կան և բեւեռագրով քարեր։ ԿԱՐՄՐԻՈՐ. ինչ սիրոն բառ...։ Այս առթիւ ներելի է կարծել թէ չայոց հին Աստուծոց և Աստուածուհաց, Արամազդներու և Անահիտներու համար երգուած դիցաբանութեանց փշրեալ ուկեղէն երգոց բեկորներէն՝ ժողված լինին մեր թարգմանիչք շատ մը թանկագին գոհարներ, և անոնց մով շարայօրինած լինին այնքան վսեմ շարականներ Տէրունական, մանաւանդ՝ ի գուխոտ Ս. Աստուածածնին. «Մարդարտատեսիլ և ծիրանազգեաց հրաշափառագոյն կոյս»։ և այլ բաղում. մանաւանդ երբ դիտենք ասոնց մեծ մասն յօրիներ է Խորենացին, նա որ ճաշակ ու-

Նէր հնութեանց և հնախօսութեանց. որ մեծ խնամօք գտաւ և աւանդեց մեզ գողթնեաց երգերն. «Երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծիրանի ծովն» և այլեռ... Այն, մեր շորականաց մեծ մասն Ըստուածաչնչով բանաստեղծեալ են. իսկ մաս մը՝ Ազգային չնչով ու լեզուով, որ չէր անհետացած մինչեւ այն օրերը»:

Այսքան մը քեզ համար Կարմրաւոր:
Իսկ Վանի՝ որ իմ կարծեօրս կտր նախ քան դժամիրամակերտն և յետոյ քան գնա, ինչպէս որ շփոփոխեց և շկորսնցուց երբեք իւր անունը, նոյնպէս էր և է այս բերդէն տարածեալ մինչեւ ի Սղգայ. Այս լեռնաբերդին կողին վրայ կայ յաւիտենական ուռենի մը, քովը ջուր մը և աւերակ մը, Սղգավանը կըսեն և կը հաս կնտն Սղգայ գետին վանը՝ որ հեռի է իրենց-մէ քան զԿարմրուր. Բայց թուլ լինի վանը. — Ի՞նչ է այս բառը: Վանի, մեր լեզուին մէջը, տուն, բնակութիւն, իջեւան կամ օթեվան, հիւանդանոց, աղօթաւորաց տուն, ծածկոյթով յարկ մը, թաղ մը, աւան մը—կամ որ նոյն էր Վան, քիչ մի ևս յառաջ երթամ ըսելու թէ քաղաք մը, զի քաղաքն է յաւագ, օտար բառը, գարմանակի է տեսնել աւելի յաճախ գարծածուած ՎԱՆ կոշումն Վանայ կողմերը, Դատ-

Վան, Վանիկ, Ախա-վանց, Փշա-վանց, Հայկայ-վանի, Զորա-վանի. Ճատ-վան. Ա-վանց, Նորօ-վանց. և այլն: Անշուշտ խորին և ծանր կրկտումներ պէտք են այս բաածներուս, ես թեթեակի սոյն կարծիք կը զրեմ:

Պ. Քէյլթին պեղել տուած էր նաև Զորովանից բերդաբլուրն. և հոն ալ բացուեր էին շէնքեր, և յայանուած էին քանի մը կտոր բաներ, մենք ալ էլանք և տեսանք մեր աշօք: Ինչ որ լինին այդ գտնուած և վերցուած բաները, որը շատ մը ես գեղացիներու ձեռքով կը ժողվուին և Վանայ ջրանի մը ծանօթ անձինք կը գնեն ու կը վտճառեն զայտնապէս թէ չոն, թէ ի Տփխիս և թէ ի Կ. Պօլիս հանելով, ցաւ է ինձ ըսել որ չեն իմացուիր զէթ թէ ինչ են. և եթէ Ազգային թանգարանի մը մէջ չը պահուիր շահասիրութեան չնորհիւ, գոնէ պատկերներ և շափերն առնուն, և նկարագրեն ու ստորագրեն իրեզինաց նիւթը, գոյնը, մեծութիւնն, և տիպն. և թէ՛ ո՛ր տեղ գտնուած է. որոյ ձեռքով. և նր տարին: Այս, ուրուականն կեթ գոնէ ունենանք այդ հնութեանց:

*
* *

ՏԻԳՐԻՄԻ ԱԿՈՒՆՔ. Վաղուցուան փափարս էր Գրախտի այս ջրոյն ակունքը ուփուի երթալ.

բայց դիւրին չէր, ինչպէս երկնից արքայութեան և եղեմական դրախտին ճանապարհը կարի գժուարին է։ Դրեթէ բարձրութիւն, զով, դալարիք, ծաղկունք, ակունք, ժռչունք, սողունք, մի և նոյն են Երասխին ու Տիգրիսին։ Երասխին որ Բին Գէօլէն կը բղխի, և զոր վայելած եմ քանիցս, ու նկարագրուած ի բազմաց, ինչպէս նաև ի մէնջ, ուր երեք տարի յառաջ կը ըսկին բաղդ ունեցայ Կարինէն ի Սուրբ Կարապետ երթալու չորս ժամու շափ շրջիլ։ Համբուրել, ըմպել, հոտոտել այդ նազելի մայր լեռն և իւր ստեանց կամքն։ Երանաւէտ հաճոյքներով դնելով որբ զլուխա գինարբներով և մշտադալար ուռիներով պճնեալ մայրական գրկաց մէջ, և չոր բերանովո ծծելով անմահական ջուրն Մայր Արաքսին, Թաթոս գեղին մօտ, ուր «Ուն ու կառն իւր վճիտ ջուրը կը մտնէին արձակ»։ և «Ճկուն ոստն ու տերել թաց կանէին յին համարձակ»։ Արաքս հոն չէր սպաւոր, պարէր բռնած ձկանց հետ։ Միրուն կայտառ կարմրաշայտք պար պարէին մանկական»։ և մեղրաշուրթն մեղրաշունչ երդէր խօսէր մեղ շատ բան... մեր սրտերն ալ կուտային իրեն բանից պատասխան...»։

Այս երկու նազելի բոյրեր, կտմ մի և նոյն

գերդաստանին զոյդ տագերկիններ, իբաւամբ կոչուած դրախտի ջրեր, Երասխն ու Տիգրիսը, մի և նոյն արդն ու զարդն ունին. մի և նոյն քնքշանք, մի և նոյն պաճուճանք, մի և նոյն բերկանք, մի և նոյն գարդն ու տառապանք։ Երաւ է թէ՛ մէկն ի հարաւ կ'ընթանայ, միւն ի հիւսիս և յարեելս, բայց երկուքն ալ կանցնին բազմահայ զաւառներէ, և իրենց ալեաց մէջ կը նկարեն «Հին հին դարուց յիշատակ»։ Կարծէ որ Հայեր իրենց կենաց մէջ գէթ միանդամ ուխտ երթան։ լուացուին և կուլ տան այս ջրերէն։ կարդան ու լսեն զանոնք, եթէ Հայ են։ Տիգրիս՝ Տիգրանակերտի առաջեր բաւական կատարեալ հասակի մը կը համնի, բայց այս ճիւզն կը ծաղի Գօջուկէն։ մեր պաշտեցեալ ծովքէն, Թորոս աղքօր լճէն, Խարբերդու մօտերէն, և մեծ քարայրէ մը ու Արդնոյ լերանց ազրիւմներէն։ որ կը կլորի Ակլայ քարաքերդի առջելին, ժայռոտ խորերէն, և կը հոսի կը խառնուի Տիգրանակերտէն անդին՝ Ջէզայիրէն եկած մեծ ճիւզին հետ։ Ահա այս վերջին ճիւզին ակունքն է, որում կը փափագէինք. և գտանք։ Նորդուզ անունով դաւառակ մը կայ ի Վասպուրական. որ Զուլամէրգու, Զատախու, ու Խոշաբայ մէջ տեղը կիյնայ, կից Անձեւացեաց հին նահանգին, թերիս և անսր մէկ մասն։ Այս

գաւառի իւղն ու պահիրը, կաթն ու մեղրը,
ոչխարն ու կովը շատ անուանի են բոլոր այդ
կողմերը, որպէս է Բինգոլինը՝ Մշոյ և Կարնոյ
կողմերը։ Սյդ առատութիւն և համեղութիւն
կը գոյանայ խորհիւ արօտին, օդին, և ջրին. մէկ
խօսքով՝ Թրախտի բերք է։ Վանէն մեկնելով՝
հոյակապ ընկերներով, յորս յետինն ես էի,
Վարագայ հարաւէն, Արարոց սարէն, Արարը
հին գեղի աւերակներու քովին, — Արարոց սար
բեղուն և ջրաւէտ ու դալարաւէտ լեռ մի է, որ
սնի հրապուրիշ տեսարան և դիրք, և որ կը
ներչնչէ զմարդ։ Ելլերով շրջաւեցանք չայոց
ձորին վրայ. և իջանք Աստուածաշէն գեղ։ Աս-
տուածաշէն, Հայկաշէն, միշտ չէն, մեծ չէն.
ոնի երկարաձիգ բերդաբլուր մը հողածածուկ
շիներով և աւերներով, որուն վրայ դրած ենք
տրդէն. բայց այս անգամ ես չկրցինք առանց
այցելելու անցնիլու...։ Հետևեալ օրն չոգւոց վան-
ըլ հասանք. սովորական՝ այլ սարսափելի դըժ-
ուարել լեռան մը ուղիւով, տափէ մը, և անձուկ
ու ժայռալից ձսրէ մը անցնելով։ Հոգւոց վանք՝
խոր անդունդի մը մէջ դեանդուած է, բարձրա-
բերձ ապառաժներով շրջապատեալ. ի հնումն
Աթոռ Անահայ. «Քանզի գեր բազումք ընա-
կեալ էին անդ և պատրէին զմարդիկ տեղուոն,
տուեալ յայնմ տեղուոչէ դեղս ախտականս առ

ի կատարել զպղծութիւն ախտից, կռանաձայն
դարբնաց ահաւոր հրաշխոք արհաւիրս գործէին.
յորս մարդիկ աշխարհին սովորեալք. անդ առ
վայրին գեղերէին, առեալ ի շատուածոյն
ծրարս թարախածորս ի պատիր ախտիցն... և
անուանէին զանուն տեղուոն այնորիկ՝ Դարբնե-
աց քար »։ Խոր, Թուլլթ. առ Սահ. Արծ»։
Դարբնաց քարեր գեռ կան այդ անունով և
տեղով. և մի սեացած քարայր, ուր կը ճենճե-
րէին զոհք շԱստուածոյն, բայց դեր չքացեալ
են, զի հրաշապործ կենդանագիր Տիրամօր անա-
րատ Ս. Կուսին կանգնեցաւ Ս. Բարդ. Առա-
քելոյ ձեռամբ փսխանակ Անահայ արձանին.
և տաճարն կառուցաւ յանուն Աստուածածնին.
ուր վանք և օթեվանք շինուեցան ախտացելոց
և ուխտաւորաց. որոց շարունակութիւնը կը
տեսէ ցայսօր։ Ուկստագիր կանալք կային հոն
ի նախնումն խնամսզք և հոգացողք ախտածէ-
տից. այդ է չոգոց կամ չոգեաց վանք։

ՎՃիտ և պաղուկ ջրոյ մեծ վտակ մը կը
հոսի վանքին տոշիէն, վտակին եղերքն անշուր
և անձուկ մատուռ մի կայ, յորում ցուցնեն
հսկայի մը գերեզման. այն տեղ կը պահուին
ուկերը Մեծին Տրդատայ. Սյդ վտակն է Տիգ-
րիսին, որ կերթայ ի Զատախ, և հոն կը կո-
չուի զԱՑ մինչև իւր վախճանը. — Գաւառն ջրէն,

թէ զմւրն գաւառէն ՇԱՏ յորջորջուած, — և ժողովելով Ջատախու, Մոկաց, Բարվարու, Բօհտանու, Բաղշոյ լերանց և ձորոց առաստ զրերը Զոլիրայէն կիջնայ մեծ գաշտն, միանալով միւս ճիւղին: Վտակին հետ դէպի իւր ծագումն կընթանանք յարեւես հարաւայ, կապաններ նեղ ու մեղ, ձորեր խոր ու մոր, մացառներ և ժայռեր մեր բոլորը, ապա ձորահովիտ մը, ապա լեռնահովիտ մը, փոքրիկ գեղեր, խոտաէտ տեղիք, ամայսւթիւնք: Արծիւներ կը թռչտին աղատ աղատ և ահեղաթափ ամբերէն ի վար քարերուն վրայ ապառաժներու պատռուածքներու մէջ մանր ու խոշոր բազմատեսակ թռչնոց բոյնք և ձագունք. վայրի էրէք երամակ կանցնին արօտէ արօտ, զագաթէ զագաթ, մերթ ընդ մերթ մեր հրաձակներ (հրացան) կ'որոտան, թնդանայն կը խուն վայրը, այլ ի զուր, ոչ մի հաւք, ոչ մի էրէ շեն իյնար որս, կը նային իրենց սիրբէն և կը ծիծաղին ու կը բամահրեն մեր առթած ահն ու հնարքը: Ազատ թռած, և աղատ քալած են անոնք. անծանօթ կը թռւէր իրենց երկիւղն, մահն՝ մարդոց ձեռքէն. իրրի բնակիշը ամբոց, բնակիշը լերանց...: Գեղերը անբնակ կը գտնէինք, զրեթէ ամէնքն ալ վրաններով ելած էին զօգաններ, իրեն ոչխարները բուծելու և կթելու.

պատահեցանք վրանէ վրան, և ապա ժամանեցինք Կողան գեղ, ուր հանգեան մեր ծանր ընկերները: Խսկ ոմանք՝ միասին առնելով գեղի կտրիճներէն գիմեցինք Ակներ. քանի կը վերելներ, կ'անօսրանայ օդը, և նոր ու սխրալի տեսարաններ կը բացուին: Օլաման գեղ մը կայ առջնիս, ուր Սոորիք կը բնակին, և մի գեղեցկակերտ տաճար ունին. բայց իրենք և իրենց կանալք ու մանկունք բրդազգեացք, աղտոտ, սեացեալք: — Տէր Աստուած, Դրախտի քով, Դրախտի մէջ կը բնակին, և այսքան տղեղ է իրենց տիպն ու կենցազն. անիծեալ պէտք է լինին անշուշտ, զի քիչ մը իրենցմէ վար բնակող չալք և Փիւրդք զարմանալի առոյզ, առողջ, սիրուն և գեղեցիկ են:

Օլամանէն անմիջապէս կսկսի մի ճտկատածի գիրք լերան մը, կամ լանջաձև տեսարան մը, զոր կը ծածանէ սիւըն եղեմական՝ դոյն դոյն ծաղկանց և բանջարոց և կանանշ զալարեայ ծալէծալ ալիքներով, որոց կողերէն, ծոցերէն արծաթափայլ երեսք զրոց բաց ու խուփ կ'երեին և կը հոսին առու առու, բաղցը ու մեղմիկ կարկաչներով, և կը թափին ձորառուն: Ծծելով լիաշունչ օդն ու հոտ եղեմին, զրօննելով այս հաճոյալից տեսլեամք կ'ենենք զառի վեր: Ի վեր, որ զագաթն է այդ գեղեցի

ճակատին, և հոռ ամենայն ինչ ոսկեղէն է։ Արեւոն ճառագայթը ոսկեփայլ։ Թեկ թռչնոց ոսկեզոյն։ Չայն երդոց հաւուց ի ձայն ոսկելար քնարի։ Յօղունք խոտոց և բուտոց ոսկի։ Ծաղկունք ամենայն, և ամենուրեք ծաղկասփիւռ, շուշանն ու համասփիւռ, տերնն ոսկի, տեսփին ոսկի, միայն քարեր կան բոսորային կարմիր։ և այդ քարերու մեծամեծ բեկորներէն չէնքեր կը աեմնուին ի տեղիս աեղիս, զորս կը բացատրեն մեզ Կողղանցի չայն և Օլամանցի Ասորիք, թէ Աղնաւորաց բերդ են. և Աղնաւորաց գերեզմանք։ Քանի մը առատաջուր ակունք կը բղիսին այս տեղէն, ամենն ևս անմահութեան ջրեր, բաց բան Ակն՝ մէկ է, և ունի իւր վեպն։ — Ամէն տարի, չամբարձման տօնին, առաւօտ, անմահութեան խնծոր մի հրեշտակներէն կը դրուի այս ական ջրի մէջ, ուր ամենէն կանուխ համնողն միայն կը տեսնէ. բայց երբ ձեռն կը կարկառէ առնլու, խնծորն այլ ևս չերկիր։ — Ափսոս։ Բայց տեսնեն ալ հերիք է, ըստք թէ ինչ կերպ ինչ գոյն և ինչ մեծութիւն ունի։ — Ո՞ր ապամորդին կարող է պատմել, կայ անոր նման բան մը որ հասկցնենք, երբ Դրախտն երթանք պիտի տեսնենք ու վայելնք... — Աւաղ Աղամորդւոցս, աւաղ մահկանցուացս։

Յանշափս այդ ջուրէն, յանշափս այդ օդէն, յանշափս այդ տեղէն և տեսարանէն ճաշակեցինք. և ահա ընթերցողացդ ալ քիչ մը ճաշակ տուինք։

Զուր մի ևս խմենք, հարիւր դիր խմենք, միշտ ծարաւ ենք։

Եկիս մի երկու Քուրդ ընկերով եկաւ մեր քով. կշտամբեց զմեզ, բասով այդ ջուրէն խմելու համար։ — Գամէ թը հաշՏ, որ ըսել է՝ աղրիւր երանութեան, — սուրբ է. մի պղծէք ամանով։ Գամէ թը հաշՏ, առ քեզ մի նոր ճառագայթ, «Յաշտ առներ Զրուանն», — «Աշտիշտ լիշտապարան Վահագնի, մեհեան Վահագնեանեան. մեհեան և բազին ոսկեմօր ոսկեծին դից։ Մեհեան Ասպիան դից, սենեակ Վահագնի...» (Աղաթանգեղոս)։ Այս չէնքերն ու տեղն ի Տարօն. իսկ բառը՝ թերես այս տեղ տւելի կանուխէն ծանօթ։

* * *

Աղնիւ ընթերցող, մի սախալեր դիս, չեմ ուզեր զատուիլ այս երանութենէն. բայց չն ձզեր զմեզ հոն.... ետ զառեանք։

Այս անգամ Հոգւոց վանքէն չենք երթար, այլ Գասրիկ զեղէն, ուր նշանաւսր քիւրդ Դըրբազ աղան իւր ընդարձակ, գոյն զզայն և շրեղ գրանին տակ հիւրընկալեց զմեզ։ Անտի գնա-

ցինք Կանքրուար գիւղն Հայոց. ելանք Գուրզենի բերդ, որ շինուած է գարաբուրփի մը վրայ բարձր և քարոտ. բարերու մէջ. փորածոյք, ջրշեղջք, զբնդանտուն, և իրեն կողերուն վրայ մեծամեծ գերեղմանք, զորո կանուանէին՝ Աղնաւորք :

*

Դեռ ունիմ բաներ պարկ ու պուճախը մնացած, որքան թափթիած և կորած լինին այս հնդամեայ թափառելովս, և տեղէ տեղ, պաշտօնէ պաշտօն զբաղելովս. Զօր օրինակ. կ'արժէ որ Խնուրն, Մանազկերտն, Պուլանըին, Խլաթն, Արծկին, ու Արծէչն, Բաղէչն, Դատիկն, Գողալ դարան, և Խոյթայ և Սամնոյ երեսը՝ իրենց զեղեցկութեամբ նկարենք յորո հիանալիք և յիշատակելիք շատ կան. և նորանոր երեսյթներ ի տես զան:

**

Բաղիշոյ գարունը ունի սրանչելի առանձին ճաշտկ մը. այդ ձորը երջանկացոյց զիո տեսնել տալով հազարամ թիւրթիւշն յիշատակեալ հերեաթներու մէջ, զար տեղացիք կ'անուաննն նաև «Տուտի խումբի»։ Լսեցի իւր զմայլելի երգերը, զարս կ'երգէր իւր զուա ու քաղցր դայլայլով, որ կը լեցնէր ձորն ու անտառն. արդարև հոգոր եղանակ գիտէ զեղգեղել, սա-

րեկի մը մեծութեամբ, աշեղ, լանջագեղ, թի կունք և զլուխը փայլուն ոռկւոյ դեղնութեամբ. թեւերը սկաթուխ, ծանր ու վոեմ նայուածք մը ու շարժուածք մը ունի. թռիշը արագ է, բայց ոչ մացառի փաքրիկ բիւլքիւլի նման վրժիկ վժիկ ու ճռա ճռու, և ոչ անոր պէս զավակակ, ոստստիկ, ու մարդոց անտեսող. սա ընդ հակառակն կարծես հաճոյք կը զգայ ցուցնել իւր գեղն, և կ'ախորժէ երգել, երբ մարդ կը լսէ:

Բաղշոյ ձորի ծառերուն վրայ, ամէն իրիկուն երբ արեց մար կը մտնայ, թփերու մէջէն մի ողորմուկ, սեղմուկ, ամշկոա աղջկան մը ձայնի նման, սրտի դպշող շրվոց մը կը լըսուի. — «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»... երիցո կը կրկնուի. քիչ մը կը լոէ, կը թուի թէ՝ արձագանքի մը կամ պատասխանւոյ մը կ'սպառէ, ապա անյոյս իր սպասածէն՝ կը կրկնէ ու կը կրկնէ՝ «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»... մինչեւ առաւօտ. Պըտըտիկ, կատարգլուխ, վախկոտ, ամշկոտ այս թռչնիկն նվ է, հարցուցի բարեկամէս—Վահ, չգիտես գու, քոյր մը ու եղրայր մը եղեր են որբուկ, իրիկուն մը Սահակ իր քրոջ ծամերը կը սատնրէր, յափշտակուեցաւ յանկարծ, արծիւ էր յափշտակողն թէ զագան՝ Առառուած գիտէ. ճշալու ձայնին հետ, սիրտ

կենէ բրոջ, Աստուած, ինձ հաւրու թևեր տուր-
թռնիմ իմ ալբրուկ զտնեմ։ Աստուած թև
տուեր աղջըկան։ ու դեռ սահտքն էլ վեր գլ-
խուն։ Այն օրէն ի վեր ծառեր ու գռներ կը
ժափառի, լիոներ ու անտառներ կը թռի ու
կը կանչէ «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»։

* *

Վանայ ծովու դստերներէն են Արջակու-
ծով, և Սպահան զօշում՝ Բերկուայ հանդէպ-
մի մատաղ և խարտեաշ դստրիկն է Սիփանայ
Սութէնն։ և երկու ես ունի մին քան զմիւնն
գեղեցիկ՝ Նազիկայ լիճ Խլամայ վրան, և Խաչ-
շուայ լիճ յԱպահունիս (ի Պուլանըխ), Բլէճան
լիրան հետ կարգած։ Նազիկն՝ Նազելի է անու-
ամբ և տեսրով, փափուկ և անոյշ իր ջրովն
ու ձեւերով, բայց Խաշուն աւելի խորհրդաւոր
և ուշոյ արժանի է, որ ունի իւր վէպն։

Այս լիճը բրոր ու պղտոր է միշտ, և իւր
խորէն կը յուզուի ու ձայներ կ'արձակէ, և
ահա իւր վէպն։

«Հնոց՝ ժամանակէ հետէ մնացած կոա-
պտշտ թագաւոր մի եղեր է, անունը Պըռօշ,
որ կը նստէր ի Լաթար (գեղ է այժմ Լաթար՝
բայց կը ցուցնէ թէ մեծ տեղ մը բռներ է
ժամանակաւ), իւր եօթն զաւակաց համար
հօթն բերդ շիներ և ամէն մէկը մէկ բերդը

նստեցուցեր, զոջ տղան դրեր Բլէճանու բերդը,
(այն լեռան վրայ բերդերու հնութեան հետքեր
գեռ կան)։ Պոօշ թագաւոր շատ զօրընդեղ է
եղեր, հաւլունի¹⁾ թուր մը ունէր, Պոօշն իր
ծերութեան ժամանակ կը մտածէ թէ այս թու-
րը իր որ մէկ տղային քով մնայ՝ մէկալոնք
պիտի սպաննէ։ բան մը չկայ որ այդ թուրին
գէմ գնէ, խազագութեան համար կը կանչէ իր
մեծ որդին, ու թուրը կուտայ անոր, կըսէ, —
Տար նետէ այդ լճին խորը։ Տղան կ'առնէ թու-
րը, բայց ափսոս չէ, կըսէ, կորսնցնեմ այս,
կը պահէ տեղ մը, և կը դառնայ կը պատմէ
հօրը թէ նետեցի լիճը, — ենչպէս եղաւ լիճը,
կը հարցնէ Պոօշն, — բան մը չեղաւ, կ'ըսէ
տղան։ — Քնա, բեր թուրը, պահեր ես զու,
կըսէ հայրն, և կը յանձնէ կարգով մէկալ տղա-
յոց։ ամէնքն ալ ջոջ եղբօր արածին պէս կ'ա-
ննէն, և Պոօշն ետ կ'առնէ ու կուտայ պղտիկ
տղային, — Տար, նետէ լճին մէջը, կըսէ, կե-
ցիր, տեռ բնիշ կը պատահի, դարձիր պատմէ
ինծի։ Պղտիկ տղան հօր բատծին պէս կ'ընէ,

¹⁾ Հաւլունի՝ կը նշանակէ հաւու ունի. երբ թէ
երկաթը կը մանրեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն,
կ'ուտեն, և անոնց ծերտերը ժողվելով կրակով կե-
րեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ շալիկ և զար-
մանակի սուր ու կտրուն։

և կը դառնայ կը պատմէ թէ՝ բրոբաւ ծով,
պղտորան ջուրեր, ձիներ թափան ի գուրս,
զուռ, գուռ, ձիներ կուզար լմի խորերէն։ Օրն
ուրբաթ էր որ թուրն ինկաւ լիճը. այն օր
այս օր ամէն ուրբաթ օրեր կը փոթորկի խո-
րէն ծովը. կը խառնուի կը պղտորի ջուրը։
Դաս մը քաջեր բռներ են զթուր, դաս մը
քաջեր էլ կան որ կուզան խլելու, և այդ շփո-
թէն կը զոռան զրեր։ Պոօշը թռչամ ըրած է
որ երբ այս ծովը ցտմքի, այդ թուրը բռնող
ձեռք մը աշխարհ կուզայ, մնացածն Աստուծոյ
գիտնալիքն է»։

Թէ Նազիկն և թէ Խաչլու լճակներ ու-
նին իրենց մէջ հրեղէն աղջիկ, ունին հրեղէն
ձիեր, հրեղէն գոմէչներ, որոցմէ կը յըղանան
երբեմն կեղերու մատակներն, և կը ծնանին
ճեփ – ճերմակ ու անզալատ, Խաչլուկէն վը-
տակ մը զուր շարունակ կը վազէ զաղացքներ
և արտերը, բայց չէ եղել օր՝ որ պակսի իւր
ջուրը։

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

ՎԱՍՊՈՒՐԵԿԵՆ ԵԻ ԻԻԲ ԳԵՒՇԻ ՆԵՐԼ¹⁾

Ա Ա Ն

ՎԱՆ ՔԱՂԱՔ ԵԻ ԱՅԳԵՍՏԱՆ. Տեղագրու-
թիւնը ծանօթ լինելով, աւելորդ է նոր նկա-

¹⁾ 1880—81 Վանը գտնուածս միջոցին, թէ
այցելութեամբ և թէ այլ և այլ առթիւ Վանայ շրջա-
կայ գաւառաց մանրամասնութիւնք ի գիր անցուցի,
որոցմէ համառօտած էի սոյն գործը, ոմանք Վանայ
մէջ գաղափարելով սոյն յօրինածէս իմ մեկնելէս
յետոյ տեսայ հրատարակեալ լրագրաց մէջը, իբրև
իրենց աշխատութիւն։ Զարմացայ, բայց լոեցի, զի
նոր չէր մեր մէջ այդպիսի անպատկառ գործողու-
թիւն, այն է գրական գողութիւն, և այն՝ բազմա-
պիսի և բազմահար եղանակաւ։ Գործոյս մանրա-
մասնութիւնը ստուար լինելով, համառօտութիւնն
կը գնեմ միայն աստ, յուսալով թէ՝ համ ու հոտ
մ'ալ այս պիտի ընծայէ բանասիրաց։ Ա. Գ. Վ.

բագիր ընկել, ինչպէս ծանօթ է նաև իւր հըռ-
չակաւոր քարաբերզը:

Բուն քաղաքը պարսպամէջ է, ուր են կա-
ռավարութեան պաշտօնատունները և զօրանոց,
և դատարանները, և բոլոր շուկայները ու խա-
ները: Կայ և մաս մը շուկայի Արարէ ըսուած
հրազդարակը՝ Այգեստաննեայց մէջը: Բնակչաց
բազմութիւնը սփռեալ է յԱյգեստան, որոյ եր-
կանութիւնը կը տեւէ մէկ ժամ, նոյնքան և
լայնութիւն:

Վաճառականութիւնը ստորին վիճակի մէջ
է, արհեստներն ընդհանրապէս չայոց ձեռքն են,
որը թէպէտ հետամուտ, ճարտար, բայց ոչ
հարուստ: Մօա տարիներո քանի մը նոր զոր-
ծարաններ բացուած էին տեսակ տեսակ Մա-
նիսայի, և Զամի, Հալէպի, ու Պուրսայի տար-
րաններու տեսակներ կը զործէին. Ինչպէս
նաև տեղական տեսակ մը ասուի, որ ընդհան-
րացած է զրեթէ տեղացիներու մէջ հազուստ
շինելու: Արդէն Վաճայ շալերը ծանօթ են:

Վաճայ լիճը կարող է խիստ օգտակար
միջացներ ընծայել երկրի յառաջադիմութեան.
Եթէ շողենաւ ունենայ, որուն շահը նախատե-
սելով Պօլսեցի Ազնիւ Հայերէն քանիները՝ առան-
ձնաշնորհութեան արտօնութիւն ստացած են
Վեհ. Սուլթանէն, ընկերութեամբ շոգենաւ բա-

նեցնելու, ածուխի հանքերը պեղելու, և ճանա-
պարհները շինելու. ինչպէս յայտնի է բաղմաց,
բայց դեռ չսկսան:

Ծովը քաղաքէն 20 վայրկեան հեռու է յԱ-
րևմուտս: Քաղաքի և Այգեստաննեայց հիւսիսային
սահմանը կը գծեն կարդ մը քարարլուրներ,
Լեզնայ բարը, Ալրփի, Մհերի դուռն, Զըմբ
զամբ մաշտարան, Ծրտոն բար և այն որը ի-
րենց անուանց չափ՝ հետարրբրական աւանդու-
թիւն, պատմական վէտ, և յայտնեալ ու ան-
յատ հնութիւններ ունին, իրքեւ տեղի բերդից
և մեհենեաց:

Բնակիցը քաղաքի և Այգեստաննեայց՝ են
Հայը և Թուրք: Վարժարանք չայոց 9, ուսա-
նող մանկունք՝ 1370, օրիորդք՝ 220, նախ
Արարատեան և ապա Հայոց Միացեալ Ընկերու-
թեան անունով վարժապետանոցը յԱյգեստանն
էր. 67 աշակերտներով. որ ինչպէս յայտնի է՝
փակուեցաւ, և այժմ Պ. Մ. Փորթուզալեանն
Կեդր. վարժարան մը ունի բացած,

Ընթերցարանի և Լարանի ընկերութիւն-
ները ութն էին, և մէկ ժողովատեղի, (գլուխ):
Ազգային զգացումն երիտառարդաց մէջ շափա-
զանց վառ, իսկ հին սերսւնդք՝ մեռեալ: Կային
մաս մալ որ այս երկու ծայրի մէջ կը գրտ-
նուէին:

Թուրքերը սմին մէկ թիւշտիյէ և հինգ
Մետէսէ. ուսանօղը՝ 320:

Կլիմայն բարեխառն է. բայց ջուրը ոչ շատ
լաւ: Սերունդը աւոյզ, աշխոյժ և կարմրերես.
բնութեամբ ուրախ և զուարթ: Կանալք բաղ-
մածին:

Տեղական ախտ՝ կամ հիւանդութիւնը են
սովորաբար դող և ջերմ. խիթ որովայնի, և
հումմայ, որոց ենթակայ կը լինին շատերը
ուտեստի և ապրուստի զգուշութիւն չընելով:

ՃՐՁԱԿԱՅՑ ԳԻՒՂՈՐՈՅՑՔ ՎԱՆԱՅ: Որոյ սահ-
մանակողմերն են Հայոց ձոր, Մահմոնի (որ
է Խօչաք), Բերկրի, և ծովուն Արեւելեան ափը
որ կըսուի Թիւնար, որը հեռու կը գտնուին
Վանէն կէս ժամէն մինչ ինն ժամ: Օդը բա-
րեխառն, դիրքը լեռնային և գաշտային խառն,
մշակութիւնը ոչ լաւ գարդացած, ուստի և ոչ
արդիւնաւոր: Զուրը նուազ, որուն համար
ստիպեալ երեք տեղը լճակներ են շինած Վա-
րագայ լեռան գարնանային ջրերը ժողվելու,
արտօրայքը ուռզելու համար ամառը. Ասոնք են
Քէշիշ կէօլ, Էրմանից կէօլ և Տօնեայ կէօլ:
Արճակ գեղին մօտ կայ և մի քնական ծովակ,
բայց անպէտ: Վարագ լեռն իւր մանր ու մեծ
թերով բանած է այս գաւառը: Վանայ մեր

ձաւորագոյն գեղերն են Արտամետ, Ջահրաղի,
Ավանց, Ալիւր և այլն, զարդարուած են Այ-
գեստաններով, որոց թէ պատուիներ և թէ զի-
նին առատ ու անուանի են: Ճանիկ զիւզն ու-
նի Ազի հանր: Էրմանց գեղն ունի քարածուխի
հանք: Մարմետ գեղի առջեկն Սեւ գեղը կը
թտիի ծովը, որ առաջին բանդն է ձկանց՝
զարնան ժամանակ: Ավանց գեղը Վանայ միակ
և մեծ նաւահանգիստն է. ուր և նաւեր կը
կերտուին: Սոյն շրջակայից մէջ կը գտնուին
հին բերդօրայք, մասնաւրապէս յիշելու ար-
ժանի է Ամռով բերդը: Կան 13 վանօրայք, յո-
րս նշանաւոր են Վարագ, Լիմ և Կտորց Մնա-
պատները. Խարուն Տիրամէր, և այն: Թիւ
զիւզօրէից 118. բնակիչը Հայ, Թուրք և Քիւ-
րաք: Վարժարանը Հայոց 16. ուսանողը 2800,
որացմէ իրը 100՝ աղջիկ են: Միացեալ ընկե-
րութեան վարժարաններ կան Կիւսնենց, Խա-
րակոնիս և Ալիւր գեղերը: Սոյն զիւզօրէից
Հայոց Ազգային զգացմունքը սակաւ զարգա-
ցումն ունին:

ԲԵՐԿՐԻ գաւառ Վանայ ծսվուն Ըրեելեան
հիւսիսակովմն՝ ընդ մէջ «Ճրջակայք» կամ «Թի-
մար», անուանեալ զիւզօրէից, «Մահմուտի» և
«Արճիշոյ» գաւառաց: Մահմանագլուխ ունի

Պարսկաստանը, ուր կ'ինայ Թափէսս Առաքելոյ վանքը Պարսից բաժնին մէջը, և Սւարայր, Նախավկայի վանքը:

Գաւառագլուխն է Բերկրի բերդաւանը՝ 12 ժամ հեռի Վանէն, այս գաւառին կը վերաբերի Արագայի մեծ հովիտը, որոյ մէկ ծայրը կը կցի Պարսից, միւս կաղմէն ալ Պայտիտ։ Օգը զանազան՝ ըստ լեռնային և դաշտային գրից, ջուրը առատ։ Բանդի մահի գետը Արագայէն ծագելով կուրայ Բերկրիի մօտէն կը մտնէ Վանայ ծովը, ուր երկար պարանոց մը կը կազմէ շամբելով, և ունի հնաշէն կամարակապ կամուրջ մը. Վանայ ծովու ամենէն նշանաւոր գետն է այս՝ իւր ջրոյն և ձկանց առատութեամբ։ Սոյն գաւառին կը վերաբերի նաև Սպահան կէօլ անոն լճակ մը՝ բաժակաձև փոքրիկ լեռան մը վրայ՝ Գործով գեղին մօտերը, որոյ ջուրը կ'ոռոգէ շրջակայ գաշտը։ Ընդհանրապէս հողերը արգասաբեր են. իւր լեռները արօտով լի։ Հոս է նաև Թոնէիր լոռաւած հրաբուղիս լեռը, որոյ ստորոտներէն ծծումք կը հանեն. և նաւի կամ կաղի ազրիւրներ գտնուեցան Առաւազեանց Պ. Նաղարէթի¹⁾ ձեռամբ, բայց մնացին անզործագրելի։

¹⁾ Ոյս գործօն և եռանդուն Վանցին, որ երկար դեգերեցաւ ի Աւան և ի Պօլոս արտօնութիւն

Արաղայի դաշտին մէջ հարիւրի չտի աւերակներ կերևան գիւղօրէից, աւերակը բերգերու, և դարմանալի այրեր ու խոռոչներ։ Այս սրանշելի ընդարձակ դաշտին մէջը պաօք միայն 400 տուն Հէյտարանցի բրդեր կան. երկիրները ձըգուած են անմշակ, միայն ոչխարաբուծովնեամբ կապրին։ Բերկրիի շուրջը կը բնակին նաև Լըւեցի աշխիաթ բրդերը՝ և Եղիտներ, որ անուանին քաջութեամբ։

Ինն գիւղօրայք կան Հայոց, և միակ վանքն է Տէր Յուսկան որդին, ընդարձակ հողերով. բայց շնիքերը աւերած այս վերջին պատերազմին։ Բնակիչը են Հայ և Քիւրդ։ Աշխաթը՝ Հէյտարանցիք՝ իրը 4600 հոգի. Լըւեցիք՝ 500, Եղիտիք՝ 400։

Վարժարանք Հայոց 2. ուսանող մանկունք 195. Միացեալ ընկերութիւն Հայոց վարժարան մունի Գործորդ գիւղին մէջը, որ գաւառին ամենէն նշանաւոր գեղն է Հայ բնակչաց բազմութեամբ և Ազգային գգացմամբ։

Ճեռք բերելու համար այդ տեղէն կազ հանելու, որոյ փորձն եղած էր արդէն, և քանի մը տարիէ ի վեր անձամբ գնացեր կ'աշխատեր Բագուի նաւթահանքը, գործնականապէս այդ արուեստը սորվելու մեծաւ ցաւով կը լսենք թէ այս տարի զոհ է գնացեր այդ աշխատութեան, մնալով հանքին մէջ։

ՄԱՀՄՈՒԴԻ կամ ԽՕՃԱԲ գաւառը «Հայոց ձորի», «Նորդուղի», «Աղբակու», և «Բերկրի» գաւառին ընդ մէջ. հիւսիսէն ալ կը հասնի մինչև «Գօդուրի», որ այժմ Պարսից ձեռքն անցած է: Գաւառազլուխն էր Խօշաք բերդաւանը, իսկ այժմ՝ Սառայը անուն մեծ գեղը, որ հեռափ է Վանէն 10 ժամ: Դիրքը մեծաւ մասամբ դաշտային, ունի նաև գեղեցիկ և արօտալիր լեռներ. լեռանց մէջը նշանաւոր է Զուխը: Օդը՝ լեռնակողմեր՝ ցուրտ. իսկ հովիտները՝ բարեխառն: Հողը բերրի, զրաւէտ, կը սնուցանէ բաղմաթիւ և ընտիր խաշինք ու աղնիւ նըմայիներ: Ունի գետ մի երկճղի, որ միանալով Խօշարայ գետ անունսկ կուզայ մինչև Հայոց ձորը, ուր Անզգ գեղի առջևը կ'անուանուի Անզընայ գետ և կը թափի Վանայ ծովը, այս գետէն ալ առատ ձկունք կորոսն:

Մահմուդին ևս շատ ընդարձակութեամբ ամայի երկիրներում և աւերակ գեղեր ունի (Այս գաւառի մէջն է Սով. Կեդր. Յանձնաժողովոյ գնած Սալախանէ գեղը):

Գաւառիս Քիւրդ Սշիրաթներն են՝ Մուկուցիր, Թակուրցիր, Մանցիր, Ջամսկանցիր, որոց թիւն է 6950, և Եղիտիր՝ 2100. թէ Քիւրդը և թէ Եղակիր՝ վրանաշըջիկ են, խաշնաբոյծ և անամնավաճառը, որը մեծ հարստու-

թիւն ունին: Բնակիչը են Քիւրդը, Ասորիք և Հայը: Վարժարանը Հայոց՝ 2. ուսունող մանկունք՝ 91: Աղջային զգացումն լաւ:

ԱՂԲԱԿ գաւառ, կամ ՀէԲԱՐԻ «Մահմուտի», «Զուրամերգ»: և «Կէվէռ». գաւառաց միջն, հիւսիսի արեսելքէն ալ կը հասնի Պարսից սահմանը՝ Սալմաստը, Գաւառազլուխն է Պաշգալէ աւանը, Վանէն 18 ժամ հեռի: Դիրքը դաշտային, ունի և բարձր ու ցած լեռները խոտաւէտ. ջուրը առատ. կան մի քանի վտակները ձկնալիր: Օդը ցրտային է, հողը բերրի. կը մնուցանէ ընտիր ոչխար, կով, եղն և զոմէշ: Սոյն գաւառի Սօրատէր (որ ըսել է կարմիր վանք) անուն գեղին մօտ կափճի բլուր մը կայ:

Սղբակու մէջն է Ս. Բարթուլիմէոս Առաքելոյն անուամբ հոյակապ վանքը, ուր մեծ և ցաւալի անցքեր տեղի ունեցան այս վերջին պատերազմին. կան նաև ուրիշ հոյակապ վանքերու, բերդերու և ապարանքներու աւերակներ, շինուած Արծրունեաց հարստութեան ժամանակը, և Արծրունի թագաւորաց գերեզմանքը: Վարժարանը Հայոց 9. ուսանողը՝ 308: Ս. Բ. վանքը 13 գեշերօթիկ աշակերտ ունիցաւ 1880 ին, իսկ յաջորդ տարին այդ վանքը՝ 8

տարի պայմանաժամաւ Վանայ աղդ, Վարչութեան կողմէն և Պատրիարքարանի բարձր հոգանաւորութեամբ յանձնուեցաւ Հայոց Միացեալ ընկերութեան՝ կանոնաւոր վարժարան մը բանալու, և վարժարանին շնորին համար 200 ոսկու գումար մը նուիրուեցաւ Սով. ԿեդրաՅանձնաժողովին Գույումճեան Քերովքէ Էֆէնտիի ձեռամբ։ Վարժարանը շինուեցաւ, բայց յաջող ընթացք մը չկրցաւ մնել. Սոյն գաւառի այլ աղդ ընտկիչներն են՝ Ասորիք, Ճրէայք Աշխաթ ցեղերն են՝ Ճկակ և Արտօցիք. թիւ բրդաց՝ 8608։

Այս գաւառը շարունակ առ և տրով և ամեն առթիւ յարաբերութեան մէջ է Սալմաստի հետ. Ազգային զգացումն նոր արծարծած։

ԿէՎէ՛ գաւառը կից կը համարուի Ճէրարիին և նոյնպէս Պարսկաստանին սահմանագլուխն է. իւր շրջապատ գաւառներն են՝ «Աղքակ, Զուլամէրկ, Զզիրէ, Ռէվանդիւզ», և այլն. Փաւառագլուխն է Տիզէ միծ զիւզը, Վանէն 25 ժամ հեռիւ Նէնրի, կամ Նէյրի անոնն գեղը կը բնակէր հաշակեալ Ճեխ Ռւսաստուլլահը. Նէնրի գետ է նաև, Այս գաւառը գրիթէ ամբազջովին Քրդերէ և Ասորիներէ բնակեալ է, որը կամաւոր անձնանուէրներ էին Ճեխին և անոր օճախին. Կան մաս մալ Հայոց, որք

միծ տարրեկութիւն մը շոնին իրենց զտառակիցներէին։

Դիբքը՝ լիռնային, գաշտային և ձորուտ, ունի ամուր կիրճեր. Օղը՝ զրից համեմատ կը զանազանին երկիրը ջրաւէտ, խոտաւէտ, մացառոտ, և արգասարեր. Երկու զիւդորայք կան Հայարնակ Տիզէ և Կարպէշ. Աւելի բազմաթիւ են Քիւրդը, և Ասորիք, կան և բանի մը հարիւր Ճրէայք։

ՀՈՒԼԱՄԵՐԳ գաւառ կից է «Կէվէռին, Ազրակին, Նորդուզին», եային, ամուր լերանց և խոր խոր ձորերու մէջ կը տարածի, ունի հովիտներ և գաշտեր. Փաւառագլուխն է Զուշամերիզ աւանը, Վանին հեռի է 24 ժամ. Օղը զանազան է, ջերմ, ցուրտ և բարիխառն, ըստ դրից տեղեաց. ունի անտառներ և պտղատուծառեր. կը սնուցանէ ընափը տհսակին այծ և ոչխար, ջուրը չընազ և առատ. Բնակչաց ամենասեծ մասն նեստորական Ասորիք են, որոց Կաթուզիկոսը — Մար-Ղման կը նսաի Գօցանիս զիւզը. և իր ժողովրդեան միանզամայն հրամանատարն էր՝ խորհրդակից ունենալով Ազգին Մէլիքները. որը տանուտիրական դիրք և պաշտօն ունին. Այս Ասորիք որբան համրաւ հանած են, սակայն չնորհը աւելի իրենց լերանց

ամրութեան և ձորոց խորութեան է։ սակաւապէտ կ'ապրին իրենք և հարստութիւն չունին։ վարժարան, ուսմունք և քաղաքակրթութիւն անծանօթ է հոն։ Երբեմն միսիօնարներ, շրջող հիւլատուններ կամ ասոնց թարգմաններ դացեր էկեր են մէջերնին, ընկուզենիի վաճառականներ ես մուտ գործած են։ Վանայ և իրենց շրջակայ Հայոց հետ ծանօթութիւն ու յարաբերութիւն ունին, մանաւանդ այս վերջին տարիները։

1880, հոկ. ամսոյն, մի Գերմանացի, Վաաշ անուն, Անգլիայէն եկաւ, շատ մը տպեալ Ասորերէն գրեր ու տպագրութեան մամուլ մը բերելով՝ դնաց Մար Ջմանին մօտ, իրրի լուսաւորութեան Առարեալ, սակայն երկու տարիէն յետոյ վերադարձաւ անտուող՝ դինքն առարողաց քով։

Զուլամէրգի Հայոց թիւ խիստ սակաւ է, Ասորիք մինչև 70000 կը հաշուին, և քանիմ մը հազար Քիւրգր։

ԸԱՏՍԽ, ՆՈՐԴՈՒԶ և ԿԱՎՐԿԱՆ զաւառ միացեալ, Գաւառագլուխն է՝ զատակի թաղ, Վանէն 16 ժամ հեռի, գիրը՝ լեռն և ձոր, օդը՝ ջերմ և ցուրտ, անտառուտ, ջրալից, ոնի տեղ-տեղ և փոքրիկ հովիտներ, բարձրաբերձ տ-

պառաժներ, և բարանձաւներ։ Ակունք Տիգրիսի կամ Ճատ գետոյն կը բղիքն նորդուղէն, որոյ ջուրը զատախու միջով կ'անցնի. և իր մէջն ունի բարեհամ կարմրախայտ ձուկն առատ առատ։ Այս գաւառները կը սնուցանեն ընտիր և բաղմաթիւ ոշխալ ու այծ, մասնաւորապէս յուու կամ միջիկ, յորմէ կառնուն դիւթիկ. (նոյնը ունի նաև Զուլամէրգ). կը գործեն գոյնզգոյն և թանձր ու բարակ տղնիւ շալեր, քազախիկ, աբայ, ևային։ Նորդուզայ կը վերաբերի հոչա- կաւոր չոգւոց վաները։

Անուանի են զատախի ընկայզ, մեզր, և այլ և այլ միրգեր։ Նօրդուզի և Զուլամէրգի մէջը կայ զրոնեխու հանք, և զամանիս զեղին մօտ՝ ընտիր քարածուխ զտնուած է։ Բնակչաց բազմաթիւ մասն կը կազմեն չայք, ապա Քիւրգը, ապա Ասորիք՝ Նորդուզի կողմն։ Վարժարանիք Հայոց 7. ուսանողը՝ 487. Գաւառաց Հայոց Ազգ. զգացումն նորարծարծ։

ՄՈԳԾ, ՄԱՄՈՒՏԱՆՔ և ՍՊԱՐԿԵՐԸ դա- պար։ Գուառագլուխն է Մոգս աւանը, Վանէն 18 ժամ հեռի։ Սպարկերուը այժմ կը վերաբերի Մզէրտին՝ Բաղիշոյ կուսակալութեան ենթակայ։ Թիրքը այս զաւառաց՝ լինային ամուր, և բարձր ու խոռոշ անտառներ, սվ, և մեծամիծ ժայ-

ռերով: Օդը՝ ցուրտ և ջիրմ: Զորն աղնիւ և առատ, բնակիչը կարի քաջառողջ: Կը մնուցանեն ընտիր ոչխար և յուռ այծ, տռատ և պատռական մեղք ունին: Անուանի են մրդեղինեները, խաղող, չամիչ, ոռուպ, ընկոյզ, տանձն, հայլն: Հոս ալ պիտուական շալ և տրայ կը գործեն, և կը շինեն «քապ քապ» կօշիները, նոր մազով կամ կանեփով հիւուած կօշիկ է, տակն ամբողջ թեռներով, ձինի և քարի վրայ քալելու յարմար:

Մոկանց լերանց շպթայն մի և նոյն է, որ Կէմէռէն, Զուլամէրպէն, Նորդուղէն, Չատախէն ձկուելով կու զայ, այն է Տաւրոս, և կը շարունակէ դէպ ի Բաղէշ:

Մոկաց գաւառի մէջն է Փուղկոյ Ս. Դէսրպի վանրը՝ որ այս կողմի Ս. Եեռնարդոսն է, միակ ապաստանարան ուղեսրաց, բուքերու և փոթորիկներու երեսէն. հոչակաւոր իւր աքաղազով: Սպարկերտի մէջն է՝ Ապարանից Ս. Խաչի հոյակապ վանրը, որ այժմ դարձեր է Քըր դաց ձեռքը՝ խոտի մարզկ, Զրոյ մեծ վտակ մը կը բաղկանայ Մոկուն՝ համանոն, որ կ'օժանդակէ Տիւրիսին:

Բնակիչը Մոկաց, Մամուտանու և Սպարկերտուն են Հայր և Քուրդք: Մոկաց, Չատախու և իրինց մերձակայ գաւառները երթեել Աշիրաթ-

ներ կան բազմաթիւ և բազմացեկ, որք Մուսուլայ կողմերէն կուզան ամառը, և ձմեռը կը մեկնին, որոց վրայ յատուկ ծանօթութեամբ պիտի խօսինք յետոյ:

Այս գաւառաց Հայոց Ազգ, զգացումն լաւ է, զիսաւորապէս Մոկաց մէջ, ուր կայ վարժարան 2, ուսանողք՝ 91:

ՀԱՅՈՅ ԶՈՐ, ՈՅՏԱՆ և ԳԱՒԱԾ գաւառ:
Հայոց ձորք Վահ քաղաքի գաւառն է, և Աստանը Թաւաշին միացած, յսրս միւտիներ կը նստին: Գաւաշի գաւառագլուխն է նոր զիւղի խանը, Վահին 9 ժամ՝ հետի, իսկ միւմները՝ Ա. 4 ժամ, Բ. 6 ժամ: Ասոնք կիյնան Վահայ հարաւակօգմը, ծովափնեալ: Այս գաւառաց ետելը պարսպի պէս բարձրացած են նորդուղի, Չատախու և Մոկաց քարաղիսները: Հայոց ձորք՝ հոյիտ է, և Խօշարայ գեալը ու Չամիրամայ ջուրը իւր միջով կ'անցնին: Ոստանն ու Գաւաշը գաշտային և լիոնային են, ջրաւէտ և օգասուն, զեղերը յաճախ մրգաբեր և անպատուկ ծառերով զարդարուած, բայց երկիրը ոչ հաւասար արգասարեր:

Ազային նշանաւոր և նույիրական յիշատակներով լի են այս գաւառները. Հայկայ ճակատամարտի և յաթանակի ձորք. Արրահամ խոս-

տովանսովք վանքն ու շիրիմը. Վարդ սլատրիկի վեղն ու գերեզմանը. և այն. իսկ Ոստանայ մէջը՝ ամենացանկալոյն Եղիշէի գերեզմանը՝ Ս. Նշան վանքին մէջը. Գաղկայ և Գուրգենայ բերդը՝ Ոստանայ կապանին վրայ, ծովափը, ուր քարերու վրայ խոչը տառերով քանդակեալ դեռ կը կարդացուին անոնները. Գաւաշն է Արշտունիք՝ ուր է Նարեկայ վանքը, Արօս լեռը. հոն ծովուն մէջը իւր շնքով և զիրքով հիանալի տաճարն Աղբամարայ ալիքներով կը ծփծփայ. և հանդէպ՝ Սուեր կզգին, և այլք Բնակիչը սոյն գաւառաց են Հայր և Քուրդը.

Վարժարանիք Հայոց՝ 12. ուսանովք՝ 566։ Վարժարանին մէկը Նարեկայ վանքին մէջը բացուած էր վանքին ծախօսվ. և մէկը Հայոց ձորի Կենմ գեղին մէջը՝ Պօլսոյ Բարեկործական ընկերութեան ծախիք բացուած է Հայոց Միացիալ ընկերութեան ձեռքով։

Այս գաւառներն ունին 14 վանք. Աղդ. զգացումն՝ վանքերն հեռի եղած զիւղերու մէջը վառ է։

Կեթան, ԿՄՐԿԱՌ և ԿԱՐՃԿԱՆ գաւառը Վարճկանը՝ որոյ գաւառաղլուխն է Եղեգիս կամ իրեն մերձաւոր Ողուանց գեղը, Վանէն հեռի է 18 ժամ. Գիրքը լեռնային և ձորային։

բարձր, ամուր և սուր ժայռեր, խոր և պտուտաւոր ձորեր և կիրճեր, անտառուա, արօտաւէտ, լեռնց գաղաթը մըշտաձիւն. Վան քաղրի վառելափայտ և ածուխը Կարճկանէն կը բերուին ամէն տարի նուերտի. Օդը ջերմ և ցուրտ ըստ եղանակի զրից. Եւր ծովափնեայր սրանշելի են տեսարանօք. բնակիչը առողջ, մրցակելի հողը բերրի բայց քիչ. Զրերը խոխոջալով անցուգարձ կընեն անտառաց և ձձմակաց մէջէն։ — Զուիցերիոյ լեռնային գաւառները կը յիշեցնեն զիտողի մը։ — Այս շղթայն շաբունակութիւն է Մոկաց լեռնց, որ նոյնն է ըսի՝ աւրոսին։ Զանազան հանքերով լի կը պատմեն, բայց անյայտ, Կապուտկող լեռը կապարի և երկաթի շտեմարան լինելը այսօր իսկ կը ցուցնէ զինքը, և Էնձամ զիղի ու Ս. Յակոբ վանքի միջել երկաթի մեծ բովատեղի մը ցոյց կուտան զիւղացիք, պղինձ ևս կայ եղեք.

Վարի աննըման տեսակ մը բար կայ ջաղացրի և Կեցան, որ կը բանի մինչի 20 տտրի զիմանալով, և Կարճկանէն աւելի անտառներ ունի Կեցանը։

Վարճկանը ծովեղերքէն զծելով մինչի Դաս վաճ բերդաղին, Բաղիշոյ մէկ քանի զիգերը մէջ կը մտնան, ինչպէս նաև Գօղալդարան,

բայց երկրի բնական ձեզ կը պահանջէ որ Բագէչն խոկ խոր գեղերով, և Խիզան, Յօհանն ու Բարդար գաւառները որ Սղերտին են, հետաքար և Բագէշն, գտնուելով Մոլաց լեռն զծին վրայ, միացեալ համարուին Վասպուրականին հետ իբրև Տաւրոսի լերանց այս երեսին, կամ միջաբնակ գաւառք, ինչպէս պատմաբանութեամբ ալ՝ իբրև Արծրունեաց տուն։

Բնական գիրք Խիզանու, Բարդարու, Յօհաննու և Բագիշոյ նոյն են, այսինքն՝ ժայռ, սնտառք, բարձունք և խորք, կիրճ և անձուք. բայց մրգաբիրօք և այլուտանիօք աւելացած։ Խիզանու, Կարկառոյ, Կեցանայ և Կարճկանից զեղերն ալ վերջին աարթներս Բագչոյ իրուակալութեան ենթարկուեցան. որոց բնակիչը են Հայր և Քուրպք. Հայոց վանօրայր 11: Վարժարանիք Հայոց՝ 3, ուսանողը 246: Պօլսոյ մէջ կազմեալ՝ և Վանայ մէջ ճիւզ մը ունեցող Խիզանու ընկերութիւնը յատուկ վարժարան մը ունի Խիզանու Եղեղիս զեղը և այլ քանի մը տեղ, Հայոց միացեալ ընկերութիւնն ալ Կարճկանից Եղեղիս զեղի վարժարանը իւր տեսչութեան տակին տուած էր, ինչպէս նաև Օրաբատեան ընկերութեան ձեռքով բացուած վար-

ժարան մը՝ ցայժմ Միացեալ ընկերութեան ձեռքով կը շարունակավ Դատվան գեղը։

Դատվանն զատ Կարճկան ունի շատ մը նաւահանգիստներ, որոց գլխաւորներն են՝ Առր, Խնձորիկ և այլն։ Ազգային դպացումն ի տեղիս տեղիս լաւ։

ԱԽԱԾԹ զաւառ։ Ցամաքաւ հեռի է Վանն 30 ժամ շրջան ընելավ ծովեղերը, խոկ նաւով $7\frac{1}{2}$ ժամ, որ կիյնայ «Բագիշոյ, Մշոյ — 2խուրայ, Պուլանըխայ և Ալճավազու» միջն. այժմ կը վերաբերի Բագիշոյ սոյն զաւառը։ Դիբը լեռնադաշտ է, խոկ ծովափը հարթ։ Օդը բարեխառն, հողը բերբի, ջրաւէտ, ունի նաւահանգիստներ։ Իբրև քարաք ի հնումն և ծաղկեալ Հագարտցւոց օրերէն՝ նշանաւոր շնչքեր և աւելքակներ ունի, բարտփոք սենեակները, տները, ամբազչ եկեղեցի մը։ Մի տեսակ մոխրագոյն փուխը բարի երակ կայ տարածեալ ամբոզչ Ախլաթի զաւառը, և կը համնի մինչև Բագէշը, Մշոյ զաշտը, Պուլանըխները և Մանազկիրալը, յարմար տմնն կարգի և ձեփ շինուածոց, յորս կը գըտնուի նաև անպօյն կարմիր քար նոյն խմարէն, որոցմով կառուցուած են շրջակայ զաւառաց վանքերը, եկեղեցիները և նոյն խոկ Ախլաթու մէջ տները և

ծով անունով լիճ մը, Փշտռա գեղին մօտ,
որոյ ջուրը բաղցը է և ձուկն համեղ, փոքրիկ
կղզեակ մես կայ մէջը, դեռ քանի մը տարի
առաջ վտակ մը ջուր կուտար քովի գեղերուն,
բայց այժմ ոչ։ Գաւառիս մէջն է Թէղուգայ
Ա. Յովհաննու վանրը։ Բնակիչը են Հայք՝ Թիւրք
և Քիւրդ, Հասնանցի Աշիրաթի մէկ մասը հոս
կը բնակի։ Վարժարաննը Հայոց 2. ուսանողը
81։ Ազգային դպացումն բաւական վառ, բայց
անկանոն։

ԱԼՃԱՎԱԶ կամ ԱՐԾԿԵ գաւառ կ'իյնայ
Եխլաթու, Պուլանըխայ, Մանագիերտի և Ար-
ճէշի միջն, Վանայ ծովսն Արևմտեան ափը՝
հանդէպ Վան բաղարի։ Գաւառազլուխն է Ար-
ծկէ աւանը, Վանէն 24 ժամ հեռի, իսկ ծո-
վով 5¹/₂ ժամ։ Այս աւանը զարդարեալ է մըր-
զարեր ծառատունիներով և առատ ու վճիռ
ջրերով։ Դիրքը լեռնային է, միայն ծովափ-
նեայր հարթ են։ Սիվաճ—Մասի՛ մեծ և զե-
ղեցիկ լեռը նստեր է Արծկէու վրայ. սարդե-
լով թեր և ոտները մինչեւ Արճիշոյ, Մանագ-
իերտի և Պուլանըխայ սահմանները. Արծկէ
աւանի գլուխը՝ Սիվաճայ աջ թիկն տակը
ոկաւառակածե հովիտ մը կայ Սուրեն անու-
նով, որ աւաղան է մշտարուզի ջրոց, և երկ-

Մահմէտականաց գմբէթները, և այլն։ Այդես-
տանը, ծառաստանիր, մանաւանդ մրգարերնե-
րը ընտիր են և հոչակեալ, կեռածն, ծիրանը,
տանձն ու խնձորը իրենց զանազան տեսակնե-
րով։ Այս շնչից և անկոց յաճախութիւնը աւե-
լի Խարարայ շեհիրի մէջը կը տեսնուի։

Ախլաթի, Մշոյ — 2խուրայ և Բաղիշոյ
միջն կ'ինայ այն մեծ տարածութիւն տափա-
րակին, որ տեղական կոչմամբ կ'ըսուի Ռահ-
վա. Հոկտեմբերի կ'սէն մինչեւ մայիսը անպա-
կաս է աստի ձիւն և բուրը. անցորդները զտ-
հուկներով և կարի զգուշութեամբ կրնան անց-
նիլ։ Ռահվայի հիւսիսային կողմը բարձրա-
ցած է մի զլորիկ խորոտիկ լեռ՝ մանր ան-
տառներով ծածկուած, Գրգուռն է. սա կից
Գրգուռին և բարձրադոյն բան զայն է Ներոր-
լեռը որոյ զօախն կը ձգի դէպի Մշոյ զաշ-
տը, և իւր երեսը ցոյց կուտայ Մշոյ, Պուլա-
նըխայ և բոլոր Վանայ լեռնային և զաշտային
զաւառաց. Ներուովթի բարձր զազամիլը հրա-
բուզի բաժակ է, և Գրգուռն անոր ժայթքած
կամ վիժած զաւակը։ Ներուովթայ զլիսու բա-
ժակի շրթանց վար սրածայր բլրածեի մը վր-
բայ է Գերեզման Բեղայ «ի տեսիլ կանանց և
որդւոց Հայկայ»։

Ախլաթու կը վերտարերի նաև նազուկայ.

րին ձիոց, խաշանց, դուարաց պարաբռ ու զուարթ արօտատեղի է; Օդ գաւառիս բարեխառն. լերանց կողմերը գոյ, և Սփանայ գանցը մշտաձիւմ. Հողը բերրի, և ընտիր ցորեն. ու խօտ կը բերէ; Ունի նաւահանգիստները՝ Արծկէու առջե, Կոճեր գիւղը, և այլն; Բնակիչը գաւառի՞ Հայք՝ Թիւրք, Տէրքէդ, և Քիւրդ (Աշխաթէ է Հէյտարցիներէն մաս մը և Հատնացիներէն); Վանօրայք 3. Արանչելագործայ վանքը հոչակաւոր է; Վարժաբանք Հայոց 4. ուսանողը 135: Պային զգացումն վառուն:

ԱՐՃԵՑ գաւառ (Քաջբերունի) կինայ Ալշաւագի, Մանաղկերտի, Ալաշկերտի, Պայազիտի և Բերկիի միջե, յարենից ծովավինեայ: Գուառազլուկն է Ալզանց աւան, հեռի է Վանէն 18 ժամ՝ ցամաքաւ ծովուն շուրջը զնալուկ: Բուն Արճէշ քաղաքն ծովը կոխեր անքնակ ըշրեր է; Դիրքը կաշտային և լեռնային: Օդը բարեխառն, ջարն առատ, հողը արդառաբեր: Ունի այգեստաններ և ծառառաններ: Ցորենը, ձին, ոչխարն և տըւարն ընտիր են գաւառիս և բընակիչը առաջ և մեծերան: Գիտերու մէջ լիշուելու արժանի են Օրօրանայ և Արճէշոյ գետեր, ունի հանրաջուր ջերմուկ: Բոլոր այս գաւառիս աիրող լեռն է ծաղկոց լիուը Աշա-

տայ, որ յոտից ցվուխ պճնուած է պարաբռ արօտներով և զոյնզպայն աղզի աղզի ծաղկեներով:

Այս լեռը իր զանագան մասերու վրայ ունի քարայրեր շատ և լնդարձակ, որոց վրայ կան և առասպելներ, Արևար, Օձաբար, և այլն. մանաւանդ Զիշանայ ձոր ըսուած տեղը: Բնակիչը Արճիշոյ են Հայք, Թուրք, Քիւրդը, Աշխաթ՝ Հէյտարանցւոց մէկ մասն են իրր 4000 անձնիր, որ իրենց անասուններով կը սնանին Ալագազը և անոր ձորերը: Վարժարանիր Հայոց 3. ուսանողը՝ 111: Վանօրայք 4. յորս հոչակաւոր է Մեծորայ վանիր: Ազգային զգացումն բաւական վառն է:

Աշխաթէ կամ թափառական Քրդերը Վանայ կողմերուն երկու կարգի կրնանք բաժնել: Ա. Մաւսուլայ և Տիզրանակերտի գաւառներէն կուզան զարնանէ մինչի խորին աշունը, և կը սփռուին՝ Մոկաց, Ջատախու, Նոբդուզայ, և ասոնց մօտ գաւառները. որը իրենց և իրենց անասուց պարէնը զեղերէն կընեն, ու ձմեռուան համար ալ ուտեստ և զգեստ կը տանին գեղացիներէն: Ասոնց մարդկաթիւը՝ որրան կարելի եղաւ ձեռք բերել իրրի ստոյգ կը դնենք աստ:

Ցեղ	Արան	Թիւ	Ցեղ	Արան	Թիւ
Շաբախնցիք	200	1200	Կալուանցիք	210	1200
Մահմատանցիք	150	900	Միրանցիք	300	1800
Սէտանցիք	60	300	Ըլկանցիք	200	1200
Զետկանցիք	100	600	Տուտերցիք	300	1800
Արտօցիք	250	1500	Կարիսանցիք	150	900
Հաճանցիք	300	1800	Մահմատփրանցիք	100	600
Գաւառնցիք	100	600	Սոսուրկանցիք	150	900
Սիւկանցիք	150	900	Շիտանցիք	150	900
Մավլուշանցիք	250	1500	Հարգացիք	500	3000
Գլժանցիք	350	2100	Ուշչանցիք, Եղան	160	960
Խէրըկանցիք	140	840	Հավերցիք,	"	400
Տայանցիք	250	1500			
Բալիսանցիք	50	300	Համագումար	5150	30600
Բաթիսանցիք	150	900			

Երկրորդ կարգ կազմող Աշխաթները Պարսկաստանէն եւ կած եւ սահմանազլուխը տարածուած են, այսինքն Աքանայ, Մահմետիք, եւ Աղքակ, ոնչին վրան եւ ընակարան, բայց անհաստատ, թէպէտ թիւերը գրուած են եւ մասնաւոր տուրք կուտան, բայց անուանական, եւ երբ ուզեն՝ անմիջապէս ասպատակելով այս կողմէն կանցին Պարսից Կողմը, ինչպէս պատերազմէն յետոյ Շամսէդի Դրբազ առան կէս Աշխաթուլ զնաց Գօթուր:

Ցեղ	Արան	Թիւ	Ցեղ	Արան	Թիւ
Մուկուրցիք	300	2100	Եղեդիք (ի Բէրկիւկ և Խօչար):	350	2500
Թակուրցիք	150	950			
Շամսէդիք (2 մաս)	400	2800			
Միլճանցիք	100	700	Համագումարն է	2750	18050
Շէկակ	250	1800	Առաջինին դմր.		30600
Հէյտանցիք	1100	7700			
Լովիքիք	100	500	Բար Աշխաթ ցեղն է		48650

Վ. Ա. ՍՊՈՒՐԱԿԱՆ Է ԴՈՒՐՍ

ՊՈՒԼԱՆԲԽՆԵՐ ԵՒ ՄԸՆԱԶԿԵՐԸ ⁽¹⁾

Վանայ ծովուն Արևմտեան զաւառաց ուղղութեամբ, այսինքն Ախլաթու, Արծկէու և Արծէշու ետեր յարեմուստ կոյս կը տարածին վերին և ներքին Պուլանբխները ու Մանազկերտը: Այս երեք անունով գաւառները իրենց դիրքին նայելով պէտք է միացեալ համարել, ինչպէս

⁽¹⁾ Հայկայ որդւոցմէն Մանաւազի անունն ու ձեռակերտն, սոյն բերդը, որ հազարաւոր տարիներէ ի վեր իշխալով կանգնելով, փայլելով մարելով, և ինչպէս պատմութեան մէջ նոյնպէս և իր տեղւոյն վրայ մնացեր անմահ: Իր աւերակներով, և իր դիրքով վերանորոգելի քաղաքի մը դիրք ունի, զոր ուշադրութեամբ դիտողներ կրնան արդարացնել մեր ըստեց: Աւերակն իր անկման մէջ իսկ վեհ և պատկառելի պարիսպներու մնացորդք, բուրգեր, տաճարներ, հին շէնքերու հիմունք և որմունք ճարտարարուեստ, և նկարիւք ու արձաններով քանդակեալ, որոց թէ ամբողջն և թէ բեկեալ կտորներ թաւալած են, կամ դրուած ազբիւրներու, աւազան ներու, և եկեղեցիներու, տանց ու դրանց շեմերը, յատակը, ճակատը, ու փողոցները, շատերու վրայ խաչեր կան: Խաչ քարեթով նաեւ ախոռներու ու ջաղացներու շէնքեր ու յատակները զարդարած են, Այլ գեռ բազմախիտ անտառաց նման կանգուն եւ պառկած, ողջ ու փշրուած խոշոր մահարձանք կը մնան ի գերեզմանատան՝ խառն Հայոց եւ Յունաց արձանադրութեամբ, զարդարուն խաչերով եւ կերպ կերպ քանդակներով:

մէջէն ծանրաքայլ և լայնատարած կ'ընթանայ եփրատը, իր մէջն առնլով Մանազկերտի և Խնուսայ գետերը, շրջելով երկու Պուլանըխները, ներբին Պուլանըխայ մէջը մի քանի սեղմուկ կիրճերէ անցնելով կ'ենէ Զարբօհոր, և այն նեղ ձորէն կիջնէ Մշոյ ընդարձակ դաշտը Հաւթրանդի հավիտը ամբողջ Համնանցի Քըրդաց ձեռքն է, փորրիկ մաս մը և ելժ կայ մի քանի Հայ գեղացւոց ձեռքը: Մօտ տարիներս 2Երքեղներէն և Կարսայ գալթականներէն 200 տան չափ դրած են Մանազկերտի և ներբին Պուլանըխայ մէջը, որոց հետ աւելի թշնամութեամբ կը վարուին Քրդեր և Ծեխերը՝ քան թէ Հայը: Աշխաթ Քրդերէն՝ Համնանցիք կը ընտկին Մանազկերտը և վերին Պուլանըխայ մէկ կողմը, Զիբրանցիներէն մաս մը և Սէլզանցիք՝ ներբին Պուլանըխը: Բշեցան անունով լեռն երկու Պուլանըխներու միջնէն է. մացառուտ, որ հինաւուրց բերդեր ունի իր վրայ: Բլէճանայ ստորոտն է Կոփ գեղ, և Կոփայ վանք և գեղին ետեր Խաչուայ ծով, որ ունի մանր ձուկեր, քաղցր է ջուր, և առու մը ջուր կու տայ ջաղացքներուն և քանի մը գեղնորու արտերուն: Զուտ Հայ և Քրդաց հետ խտոն ընակող Հայ գեղերու թիւն է 49. ընտկից՝ Հայ և Քիւրդը:

որ այժմս է, զաւառազլուխ ունենալով Մանազկերտ բերդաւանը: Եւ կը սահմանուի այսպէս: Հարաւէն Մշոյ դաշտ և Զարբօհոր, յարկմտից՝ Խնուս, Հիւսիսէն՝ Ալաշկերտ, ուր կայ և Այնժապ դաշտ, յԱրիելից՝ Ախտաթ, Արծէկ: և Արծէշ զաւառները: Լերանց գոտիներով կը զաւուին այս սահմանը, Խնուսի անջրապետ լերինըն են՝ Աղի լերինը, ուստի առատ աղբիւրներ կը հոսին սպիտակ և կարմիր աղի: Սրանչելի է այս զաւառի հողը արգասարերութեամբ ցորենայ, գարւոյ ու խոսի, և աղէկ մշակուած: Միայն Մանազկերտին գէպ ՚ի Արծէշ տարածեալ ընդարձակ դաշտ մը կայ անբարս և տմայի, քարուտ, որ Սիփան լերան հրարուվիսի այրեացըն է, և կըսուի Մանազկերտու շշուայ: մնացեալ կողմիերը հազիւ անմշակ երկիր կը տեսնուի: Համնանցի Քրդերը՝ որ բռնած են Մանազկերտի լաւագոյն տեսքերը, կը մնուցանեն անմիւ խաչինը և ընտիր ընտիր նժոյգներ ու տաւարները, իրենց ձեռքը եզած երկիրները ամենամեծ մասամբ արօտատեղի և խոտունձ են՝ քան թէ վարուցանը: Հաւրուանց (եօթներանդ) անուն գեղեցիկ և երկարաձիգ հովիտը մարդու հիացումն կը բերէ, որոյ մէկ ծայրը Ալաշկերտու սահմանէն կսկսի, որ և կրնայ ըսուիլ եփրատայ հովիս, քանդի ասոր

Վանք՝ 1. Ս. Գանիէլի կամ Կոփայ։ Վարժարանք Հայոց 14։ Ուսանողք 2216։ Հայոց Միացեալ ընկերութիւնն ունէր վարժարան մը երթնեկ աշակերտաց Լիզ գեղը և զիշերօթիկ մը՝ 20 աշակերտաց՝ Կոփայ վանքը, վերջինն այժմ վակեալ։

ԽՆՈՒՄ

Այս գաւառը կ'ինայ Կարնոյ, Բասեն, Ալաշկերտ, և Մշոյ—Վարդոյ, Մանազկերտ, և Պուլանըխներ գաւառաց միջև. գերբը մեծաւ մասամբ լեռնային, ունի նաև ընտիր գաշտային մասերը, ջուրն և օդը աննըման։ Հողը արգասաւորութեամբ կարի հոչակեալ։ Գաւառագլուխն է Խնուսի բերդը. կը գերաբերի Կարնոյ։ Գետը՝ Խնուսայ ջուրը, որ կ'ինայ Քիւրակնէն, և շրջելով շատ մը գեղերը՝ Գարաշօքան գեղի առջեխն կանցնի կերթայ Պուլանըխ։ և կը խառնուի Եփրատին։ Երասխայ ծագումն ալ այս գաւառէն է, որ կը բղխի նոյնպէս Քիւրակն լեռնէն և մեծ վտակ մը կազմելով՝ Թաթոս գեղի մօտէն իջնալով դէպի Քիւլիւ և Մէճիտլիւ գեղերը, աճելով կերթայ կանցնի Բասենը։ Կան և շատ մը վտակներ։ Բոլոր այս գաւառի լեռները նշանաւոր են ջրերով և արօտներով, որոց մայր թագուհին է Քիւրակն։

Քիւրաւոր խաշինք, անգեայ, և ընտիր ընտիր նժոյզք կ'որոճան, ու աղզի ազգի թռչունք կը դայլայլէն այդ գրախսներուն մէջը։ Հնագոյն քերդեր և գերբուկներ շատ կան։ Բնակիչնը հաստակազմ, առոյգ և գեղեցիկ։ Հայաբնակ գիւղօրայք գաւառիս՝ 25։ Աշխրաթ քրդերն են մաս մը Համնանցիք, Զիլանցիք, և մաս մը Զիրանցիք։ Կան նաև Ղազայ կամ Տմբշիկ ըսուած խեղճ բրդաց ցեղը, որ Գրգըլապաշ են, 1000 տան չափ։ Հայք իրը 14127։ Վանքը 1, Մճնկերտու Ս. Կարապետ։ Վարժարանք Հայոց՝ 8. Ուսանող՝ 296։

ԲԱՆԵՇ

ԲԱՆԵՇ քաղաք Վանայ ծովուն Արևմտեան կողմն է, Գատվանէն 5 ժամ հեռի։ Մուշէն եւ Գատվանէն գալով՝ ուղեւորն պիտի անցնի Թահվայէն, որոյ մէջ կը պատահի քանի մը մեծակերտ շէն ու աւեր խաներու. ասոնք ապատանարան են ձմեռուան երթնեկաց, երբ բուքը Թահվայի ամէն կողմէն կը չնչէ ուժգին, և լեռնաշարի ձիւներ կը գիղէ այս ամայի լեռնադաշտին մէջ։ Թահվայէն ներս ծուռ ու շիտակ, խոր և բարձր ձորուղի մը կը տանի կ'իշեցնէ զքեզ ի քաղաք, ուղեկից տալով քեզ վըտակ մը, որ հետզհետէ զետ կը դառնայ։

Երկու կողմդ գեղատեսիլ գեղեցիկ գեղեր կան=
Քաղաք կ'անուանեն զբաղէշ համայն այդ կող=
մի ընակիչը, «Վան կ'երթամ, Մուշ կ'երթամ,
Կարինէն կուպամ, Սղերդէն կուզամ» կըսէն,
բայց երբ խօսքը Բաղեշոյ վրայ է, «Քաղաք
կ'երթամ, բաղքէն կուզամ» և այն կըսէն:

Բաղէն ինչ դեր, և ինչ կոչումն ունեցած է
մեր ծաղկեալ աւուրց և ծաղկեալ պատմութեանց
մէջ, շատ հասկուած չէ. իրեւ տուն Բզնու=
նեաց և Արծրունեաց կրնանք նկատել, Խոկ իւր
դիրքը հիանալի արդարեւ ոչ միայն ամրութեամբ,
այլ և վայելչութեամբ, արժանի է համարելներ=
քին դղեակ, կամ ապարանք, փափկութեան
դրախտ, որոյ ջուրն և օդ անման, թուփն ու
թռչունք գեղական, ծառն և ծաղկունք եղական,
մարդն գեղադէմ և ուզանդամ: Բաղէշը տար=
ւոյն երեք եղանակի մէջ սրանչելի վայելք կ'ըն=
ծայէ բնակչաց, միայն ձմեռը կամաւոր Սիալե=
րիայի մէջ ընակելու պէս է. այնքան շատ է
իւր ձիմն, և խիստ բուրն ու ցուրտ. հիւսը կամ
ուսին ձեանց յաճախ վասնդ կը բերէ ընակ=
չաց: Կոռուփով բաղխած ձմերուկի կը նմանի
Բաղէշը, ձորերով և խոռոչներով մասն մասն
է, որոց մէջ և կողքերու վրայ ցիր և ցան կու=
տերու նման տուներ և թաղեր, եկեղեցիներ,
մզկիթներ, կամուրջներ և ջաղացըներ, բուրաս=

տանը և ծառաստաններ, և ձորերու միջով գե=
տեր, չէներու առջևէն առուներ գեղեցկութիւն
ու կենդանութիւն, ին քաղաքիս. Բերդի՝ ձմե=
րուկի միջակի պէս քաղաքի և թաղերուն մէջ
տեղն է. խորութեան կեդրոնին վրայ բուսած
ժայռ մը, զոր կը ջրապատեն երկու մեծ ձո=
րերէն հօսած գետերը, և բերդին առջելը իրա=
րու փաթթուելով մէկ գետ կը ձևանան. քիչ
մը ևս յառաջ երթալով Աւելսւ, ձորոյն վրտա=
կըն ալ կը միանալ իրենց: Բերդը մէկ կողմով
կցուած է ցամաքին. ունի դեռ իր վրայ շն=
քի մնացորդներ, արձանագիր, բուրգեր և այն:

Սրանչելի ջուր է Խոցերով վետն, որ կու=
դայ Գոմոց վանից և Ամրդոլու առջևէն. թէ մէջն
և թէ եղերքներն շատ մը հանքային աղբիւր=
ներ կան. Խոցերով ըսուած է, զի իւր ականց
վրայ կր պատմուի թէ՝ խոցեալ կենդանիր և
օձ և թռչունք և մարդիկ, (Աղէքսանդրի մ' ալ
անուն կուտան) լուացուելով կ'ապաքինին. նոյնը
քոսու և ախտաւոր անձինք կը փորձեն մինչև
Ամրդոլու առջև ուր լի են լուացուղներ արք
և կանայք: Խոկ միւս գետը՝ Ռահվային ջուրն
է: Քաղաքի շնորհեր և դռները ամրով քարտ=
չէն ին, տեղն արգէն հրաբուզի մը պատու=
առածքի կը նմանի. վուտ քար, կախով և
թռւս կարմիր, նման Ախլաթու քարերուն.

ձորոյն երակներ կը կազմեն, որոցմով գեղեցիկ կերառւածներ յառաջ կուզան։ Բայց իրենց ներսը չը պատասխաներ դրսի վայելչութեան, բացի քանիներէ։ Ունի առատ եւ ընտափր մարմար բարի հանր։ պաղեղի, ծծմբոյ և պղնձի հանքաջրեր չորս կողմերը կը գըտնուին, եւ շօրգօշ աւազանները բաղաքէն իրք ժամ մի հեռի Սզերդի ճամբուն վրայ, ուր կը լուացուին մարդիկ, ոմանք ուլ կը խմեն. իւր համն նման է սերշիջի, բայց իր վազած աեղերը աղի կամ բորակի կերպ բար կը գոյացնէր։ Շօրգօշէն ժամ մը եւս անդին ծակ յարն է, որ նոյնպէս քովի լեռան կողէն բղխած աղբիւրներու սպիտակ զրերէն լեռան պէս բար գոյացած է, զոր յետոյ մեծ լայնութեամբ կը տրեր են դրան ձեւով, իսկ վրան կամբջածեւ թանձրացեալ մնացեր է բարն, զոր տակաւին կը թանձրացնեն մի եւ նոյն զրերը, որոց ներքեւէն անց ու դարձ կընեն բոլոր կարաւան եւ ուղեւորք։ Ազգան մը կ'ընծայեն այս գործը, եւ մի ուրիշ հոյակապ կամուրջ, որոյ համար ըրած ծախսը յերուսաղէմ ուխտի երթալու վերապահած է եղեր, բայց այս բաները աւելի բարեզործական եւ Աստուածահանոյ թուեր իրեն քան երուսաղէմ երթալը, յառաջ քայո՞ մեծ դժուարութեամբ նեղ եւ բար-

ձր կապաններէ անցնելով շատ վասնկներ կը կրէին անցորդը։ Բաղիշոյ ջուրը՝ որ այլ եւս մեծ զետ մը դարձած է հոս, ծակ բարի բովէն կ'անցնի խորունկ եւ խոժոռ։ Բաղիշոյ հանքային ջրոց չնորհիւն է որ իւր ներկած կտաւները մանաւանդ կարմիրն, տորոնով ներկուած, զոր շիշա կ'անուաննեն, իւր նմանն չունի եւ ոչ մէկ տեղ, եւ կը տարածի մինչեւ Կարս, Կարին, Տիգրանակերտ, Խաղբերդ, հանդերձ մերձակայ դաւառներով, խխտ մեծ բանակութեամբ։

Թէպէտ կտաւի, շալի, շիշալի եւ այլ նիւթոց արուեստաւորներ բաւական թուով կան այս տեղ, բայց մեծ գործն է բաղաքիս վաճառականութիւն, բուրդ, կաշի, խէժ, շրէշ, զըդթոր, տորոն, մեղրամոմ, Հալէպի եւ Եւրոպայի ապրանքներ բերել տալով կը փոխադրեն զանազան զաւառները. մեծ մասն մի եւս կայ յարշի, որը Մշոյ դաշտ, Պուլանըիներ, Խըշանուս, Ալաշկերտ, Վանայ զաւառներ ու գեղերը լեցուն են. ամեն տեսակ ապրանքներ կը տանին ի՛ վաճառ։

Ընդհանրապէս չափազանցօրէն հոչակուած է Բաղչեցի վաճառականաց եւ վաճառողաց շահասիրութիւնն, մարդ խարելու մէջ, եւ այդ բաղաքի շրջակայ գիւղացւոց աւերումն՝ այս-

պիսեաց անխղճութենէն է, որը արտեր կը գրաւեն, ցորեններ եւ անտառններ կը տիրեն, դեռ տոկոսի տեղ չեն կրնար լեցնել եւ այդ՝ կրնեն՝ առևտրական արդարութեան օրինաց համաձայն։ Գեղացիք Բաղշեցւոց համար կ'ըսեն թէ՝ «Եզր կը վերցնեն, տակէն հորթիկ կը փընտռեն»։

Բաղէց անունը ի զուր կը յարմարաբաննեն «Էշ պաղեր», այսինքն ցուրտէն էշ սառեր սատկեր։ Գուցէ Սեմական կոչումն լինի եւ բան մը նշանակէ. զի ահա այդ ձեւով կազմեալ քաղաք և զաւառի անուններ կան «Արծ-էշ, Գաւ-էշ կամ Գաւաշ» եւ այն. Արծէշ եւ զաւառ մօտ են Բաղշոյ. այս քաղաք ի Տաճկաց կը կոչուի Պիրջիզ եւ ոչ Բաղէց, այսու ամենայնիւ քննելի է, զի շատ հին կոչում մը չէ Բաղէշն։ Բաղէց քաղաքը իւր չորս կողմը չորս վանք ունի. Խնդրակատար Աստուածածին, Աւելու Աստուածածին, Գոմաց գեղի Աստուածածին, եւ Ծապլիքու Ս. Կարապետ. այս վերջինն աւելակ է այժմ. բայց իրմէն ժամ մը անդին Պոռ գեղին մօտ կայ Պոռայ վանք Ս. Յովհաննէս անունով, որ Նարեկացւոյ վանք ալ կ'ըսեն. Այս չեն մնացած վանքերու տաճարներ խիստ գեղեցկաշէն են, իսկ Խնդրակատարի գմբէթն աննըման է։ Զարմանալի է որ Բաղէցը

նշանաւոր հնութիւններ չունի իր մէջը եւ շուրջը։ Բաղէց Թաթարաց Խաներու, եւ Ղուկերու իշխանութեանց օրերը նշանաւոր գիրք ունեցեր է, ուր կը նստին եղեր եւ կ'իշխնեն Տարօնայ, Վասպուրականի, Տիգրանակերտի, Սամոյ եւ այլն գաւառաց, ամրանալով այս ձորաբերդին մէջ, որ կարծես բնականէ շինուած իսրիխամ լինէր. բայց եւ բուն այդ առթիւ շատ անգամ ալ ուրիշ բռնաւորաց յարձակումն կրած է, եւ մեծամեծ վտանգներ։ Կայսերական բարեխնամ կառավարութիւնը գայմագամութենէ վիլայէթի վերածեց Բաղէշը, որով հետզհետէ ապահովութիւն կ'ստանայ, արուեստն ու վաճառականութիւնը կը զարգանայ առաւելապէս։ Արդէն բաւական շինուած են եւ կը շինուին ճամբաններ։ Բաղշոյ բնակիչը են Հայք, Թուրք, Քիւրդք, Ասորիք։

Հայոց եկեղեցիք չորս։ Վարժարանը հինգ։ Աշակերտք՝ մանկումք իրը 600, աղջիկ 190։

Վարժարանաց նկարագիրն ու վիճակը պատուաբեր չէին իրենց։ Հայոց Միտցեալ Ընկերութիւնն ալ վարժարան մը ունէր. բայց չգիտեմ ինչ եղաւ։ Բաղշեցիք լեզուի մարդ են, քան թէ սրտի։

Կրթական մասին ոչ եռանդ եւ ոչ նպաստ կար, այժմ կը լոռուի թէ ունին. — Բաղշոյ վը-

րայ գրողները պակաս չեն եւ կը գրին, յորս
աւելի մանրամանութեամբ են Պ. Ղ. Նահա-
պետեանին գրածները։ Այսրան մը հերիք է
մեր կողմէն։

Բաղչոյ շրջակայրը մօտաւոր գեղերով զար-
դարուած են, եւ գեղերը լեռնամիջեայ, հով-
տանիստ, բրակներով, մացառներով, տունկե-
րով, ջրերով գեղազարդ, անուններն ալ սիրուն-
ահա անոնց քանիներու անուանքը. Ամբ. Փար-
խանդ, Խմել ջուր, Մարգորդ, Յարդ-դոդ, Կոր-
վու, Ցորմիզ, Մնդիան, Պոռ, Կամախ, Ծուար,
Խախուէվ, Թափ-շէն, եւ այլն։ Կամախ և Ծուար
գեղերու միջոց, ճամբու բերանը, ապառաժ քա-
րի մը վրայ հետեւեալ քանդակուած են։

Ե Ե Ծ Ո Ւ Տ Ը Ծ

Քանի մը գեղերու մէջ գերեզմանատանց
մահարձաններ ունին Ցունական ձեւով խաչեր
եւ լունարէն գրուածներ, Կամախի մէջ աւելի
կայ, բայց աւանդութիւն չպատմուիր։

Մ Օ Տ Կ Ա Ն

Բաղչոյ յարեւմուտս երկարածիգ եւ բարձ-
րաբերձ մեծ գոտին. Տորոսի կը տարածի, ո-
րոյ մէջն ու վրայ լի են անտառներով, գա-

զաններով եւ ցեղ ցեղ լեռնական քրդերով
հոն է Խոյթ՝ որ կը նայի Մշոյ դաշտին վրայ
եւ կը կեղեքէ 2խուրայ գեղացիները, միւս
կողմն է Սասունք, Ջատախ Ջատակ (Վանայ
Ջատախ չէ այս), իրենց մասերով։ Մօտկանն
ամենէն մերձաւորագոյնն է Բաղչոյ եւ իւր
գեղերուն, եւ հարկ է ըսել թէ Մօտկանցի
Քրդեր ընդհանրապէս չար են, զորս զսպելու հա-
մար կառավարութիւնն ջանքեր չէ խնայած,
ձերբակալութեամբ, եւ զանազան պատիժնե-
րով. գաւառին մէջ զօրանոց մ ալ շինուած էր,
զոր այրած էին Քրդերը՝ վերջին պատերազ-
մին, եւ այժմ շարժուն զօրքերով հսկողութիւնն
կ'ընեն, սակայն շարիք որքան նուազ՝ շնն
վերջացած գեռ։ Մօտկանու մէջ սակաւաթիւ
են չայեր, բայց գեղերը գեղեցիկ եւ հողերը բա-
րերենն. Ջըտկու կամ Ջատախու գեղերէն Թո-
րով գեղը Հայարնակ է. և Մօտկանու կը վերա-
բերին՝ ձէն, Թուլթէն հայարնակ գեղերը. կան
նաեւ քանի մը գեղեր ալ, յորս ցիր եւ ցան
կը քնակին Հայք, որոց կեանքը անմիտիթաք
նկարագիր ունի ըստ հոգեորի և ըստ մարմ-
նաւորի։

Մօտկանու դաւառը կը ցուցնէ իր մէջը
շատ աւեր և շնու եկեղեցիք հայոց, և հնաղոյն
բերդեր։ Բնակիչը Հայ և Փուրդ են, քաջակաղմ-

որոց մուրհակները շատն կ'ստորագրեն կամ
կ'երաշխաւորեն պանդուխտներու մայրեր կամ
կիները, որոց բազմաց անծանօթ է զիրն ու
հաշիւը:

Ղուլթիկցիք ունէին քարուկիր մեծ եկեղե-

ցի, բայց խեղճ վարժարան մը:

Տատիկ երկու է: Ներփին Տատիկու մէջէն

կ'անցնի զետակ մը, և այս զետակին ափերը

կը գտնուին զիւզօրայք Հայոց: Վանիկ զեղ որ

քիչ դաշտ ունի և շատ մը ծառաստաններէ: Վա-

նիկու հանգէպ՝ զրոյն միւս երեսն է: Սասիկ:

զեղ մը՝ մանաւանդ իւր զերեզմանատունն, այն-

պիսի սիրուն գիրը մը ունի, պտղատու և ան-

պտուղ ծառերով զարդարուն, զոր տեսնողն
անկարելի է որ ախորժակ մը՝ չ'զգայ՝ ասլրելու

համար Սասիկու մէջն ապրիլ, մեռնելու համար՝
Սասիկու զերեզմանները թափուիլ, ուր Հազարան

բլրուն կ'երգէ. և որոյ մէջ կայ և մի մատունն

Ս. Սստուածածնի անուամբ, ընդ հովանեաւնո-
րին կը ննջեն հանգուցեալք: Վեր—վան զեղը

հեռի չէ Սասիկէն և Վանիկէն, Սասիկու մօտն
է Մեղր—կեր զիւլն: Խնչ բաղցը անուններ
են, բայց քաղցը չեն բնակչաց կեանքը. պարտ-

ըլ մարեր է իրենց խանդն ու կրակը:

Ըստիր թիւթիւն կը մշակեն Տատիկու մէջ.
ամենէն անուանին է Վանկայ թիւթիւն:

և յաջողաձեռնի: Երկիր կը մշակեն և խաշնիք
կը պահին.

Այս գաւառի եղն ու մելր խիստ համով
կը լինի, ինչպէս նաև ոչխարիք մինև: Դըլգըլի և
կորեկի հաց է կերածնին, ցորենին քիչեր ծա-
նօթ են, միշտ դիմեալ պիճակի մէջ են, և ի-
րարու գէմ ալ կախ կ'ընեն:

Տ Ա Տ Ի Կ

Քաղաքէն իրը երեր ժամ հեռաւսրաւ-
թեամբ է Ղուլրիկ զիւլն, որ 400 տան շափ
հայարնակ մեծ զեղ մի է, զրեթէ բաղաքի
պէս բան մը, թէ իրենց կեանքը, թէ տուներ
թէ հագուստ քաղաքավարի է, բայց ոչ կա-
նանց հագածները: Ղուլթիկ ունի արուեստա-
ւորներ, և առուտուրով կ'ապրին, զրեթէ չփայ
Ղուլթիկցի մը որ Պօլիս եկած չինի, որը կը
գտնուին ստորին ծառայութեանց աստիճանէն
մինչև վերին աստիճանը, վաճառատանց և
գեսպանատանց մէջ իսկ. վերջին տարիներս
շատեր իրենց ընտանիքն ալ փոխադրել սկսան
Պօլիս: Երկրագործութիւն չունին զրեթէ, և
իրենց ամբողջ կեանքը մաշելով պանդիստութեան
մէջը, բոլոր վաստըկածներով չեն կրնար քա-
ղաքացւոց պարտին ու տոկոսին ազատուիլ,

Վերին Տատիկը կից է ասոր, ել մը միայն կայ միջոց, ընդպարձակ են այս մասին դաշտն ու արտօրայք. իւր գեղերն են՝ Մոճկօնիս, ուրոյ բոլին է Աթանազինէի վանք, Բաս, Գաշհօֆ, Կերիս, ծղղկամ, Կշտոնիի, ևայլն: Կշտոնիին քով աւեր եկեղեցու մը տեղ կայ, ուր ամէն գիշեր ճրագ մը վառուած կը տեսնուի, կ'ըսէին: Կերխայ եկեղեցին Ս. Եղիշէի անունով շինուած է, նում և գըծուծ չէնք մը, գուռ միշտ բաց, ուր ովհատուրը և աղօթաւորը կը յաճախեն Հայ և Քիւրդ. — «Ճատ զօրաւոր է մեր Ս. Եղիշէն, կը պատմէր ծերունի մը, որ օգնութեան կը հասնի ամէն վտանգելոց, և թէ յերազի, և թէ բաց աշօք շտու անզամ կը տեսնամք դինքն. ինքն է կարմիր ձիաւոր, զրահաւոր, ճերմակ մօրուք վարդապետ, ճգնաւոր»: — Ի՞նչ սրտեղէն հաւատը, և սրտայոյդ տեսիլ ու նկարտղիր:

Տատիկու ընակիչը են Հայ և Քիւրդ: Լեռ մը միայն կ'անջատէ գԽիզամ՝ Տատիկէն:

Գ Օ Զ Ա Լ — Դ Ա Ր Ա

ՈՍՏԻՆՔ գեղը Տատիկու կը վերաբերի. բայց զօտիի մը պէս կը կապէ Քօզալ—Գարան ու Տատիկը, լեռնագիւղ մի է, բայց ունի ար-

գասարեր արտեր, ընտիր արօտավայրեր, և պատուական ձորեր ջրալից ծառալից: Իսկ Քօզալ-Դարան ձորահովիտ մի է. մէջէն կ'անցնի վտակ մը, որ պտոյտ ընելով գեղերու առջևն՝ կ'երթայ Թուլու գեղի մօտերէն կը թափի Վանայ ծով, հոն կը կոչուի Թուլսայ գետ: Թէ այս և թէ Տատիկու զուրն ձուկեր կ'ընծային գիւղացւոց: Բազոյ հիւսիսային Արենելըն է Քօզալ Գարան, բերրի և գեղեցկադիր, $2\frac{1}{2}$ ժամ հեռի քաղաքէն:

Գեղերու անոմներէն քանի մը յիշենք Քարեկան, Ղարթ, Աշ-բերդ, Տոփի, Գաշ-Տոփի, Սագ, Նէշ, Կարթ, Որձէֆ, ևայլն: Այս դաշտէն անցուգարձ կընեն Տիգրանակերտէն Վան:

Մ Շ Ա Յ Դ Ա Շ Տ

Բաղեշոյ Մահվայէն և Գատվանէն յարեմուտս հիւսիսոյ կը տարածուի Մշոյ գաշտ 12 ժամ երկարութեամք, որոյ լայնութիւնն է չորս ժամ: Գաշտի վերին զլուխը, Քարրէ լերանց վրայ, կը գտնուի Ս. Կարապետի հոշակաւոր վանքը: Իսկ բուն ծայրը Զարբօհրայ ձորն է, ուստի կը մտնէ Եփրատն ի դաշտ, Մատնավանից և Աշտիշատայ մօտը:

Մշոյ դաշտը ի պատմութեան և ի ստորագրութեան ծանօթ է բանասիրաց, յաճախակի կրկնուած, աւելորդ է մանրամասնօրէն նկարագրելը. Դաշտին հիւսիսակողմն է Խնուսայ մէկ մտան, Վարդոյ և Պուլանը խներ, անջրալեռեալ լեռներով և ձորերով. Խոկ ի հարաւ Տաւրոսի բարձր շլթայն։ Մուշ քաղաքը՝ որ ունի իւր հին բերդը, և քիչ մը ներս՝ Մուշեղկայ բերդ, շինուած է ծոցամէջը հարաւի լեռան։ Այս լեռն ունի իւր փրայ և ներսերը շատ մը զեղեր, գաւառներ։ Մշոյ խիստ մօտ է Առարելոց կամ Թարգմանչաց վանքն և Ս. Յօհաննու վանքն՝ բարձրագիր, խոկ լեռան եակը՝ Խարբերդու և Տիգրանուկերատու գաւառներն են։ Լեռը յարեմուտս ձգելով կը հասնի մինչև Տէրսիմ կամ Դուժիկ, յորս կիյնան՝ Կինծ, Խուլի, Ճապաղուր, Քեղի, Գուղուճանն, Խոկ յարեկը Խոյթ, Մօտկան, Սասունը, և այն։ Ենտառուտ, և երկաթի, կաղաքի, և այն հանքերով լի լեռներ։ Եփրատը Մշոյ դաշտին լայնքէն կ'անցնի, իւր մէջ առնելով Մեղրագետն, և Գուլգուռէն կը մտնէ Կինծի կիրճերը, անտի Ճապաղուր, անտի Բալու, և Խարբերդի մօտ կը միանայ Բարձր Հայքէն եկած Եփրատին։

Մշոյ դաշտի Արեւելեան մասն կ'անուանեն Հիսուր. այս մասին մէջն կը բալսի Մեղ-

րագետն, և ընդարձակ շամբուտ մը ունի։ Այս մասին հանդէպն է Խոյթ, Մշոյ կամ Սամոյ լեռան անտառուտ մասն, Սև սար։ Խոյթայ և Մօտկանու վերաբերող վանք մ'ալ ունինք այդ լեռանց մէջ, Ս. Աղբիկի կամ Մատին Առաքեալ անուամբ։ Բաղմաթիւ կարճ ճամբայներ կամ Մշոյ դաշտէն այդ լեռնագաւառները երթալու զալու, բայց սովորաբար Տիգրանակերտը՝ Բաղիշոյ վրայէն կերթան, Խարբերդը Ճապաղուրէն, խոկ Կարնոյ ճանապարհը Խնուռէն, կամ Վարդոյէն։

Մշոյ դաշտը մշուշապատ է ձմեռը, իսկ ամառն՝ տօթագին։ Առաս ցորէն կը բերէ։

Եզն, գոմէշ, ձի, ընտիր և բաղմաթիւ են. ալ աւելի են խաշինք՝ լեռնոտ կողմերը։ Մշոյ և իր մօտիկ քանի մը զեղերու արտերը կը մշակեն միծ քանակութեամբ քիւթիւն։ բամբակի վորձն ալ յաջողեալ է։

Ունին պատուական խաղող և ուժով գինի. մրգաբեր ծառեր խիստ սակաւ։

Արուեստներ և վաճառականութիւնը անշան, առևտուրի մեծ մասն Բաղիշեցւոց ձեռքն է։ Բնիկներ սակաւապետ են, անփոյթ, հաստակագմ և առողջ։ Բնակիչը են Հայ, Թիւք և Քիւրդ, Աշիրաթներն են՝ Համեանցիք, Զիբրանցիք, Բալաբցիք, և այլն։

Գաւառագլուխն է Մուշ բաղաքը, ուր կը
նստի Միւթէսարիֆ, որոյ վիլայէթն է Բաղէչ:
Իբր երեք տարիէ հետէ նոր Միւթէսարիֆու-
թին մ'ալ հաստատուեցաւ ի Կինճ, որուն
կցեցին ձապաղջուր, Խուլփի, Խիզան գաւառ-
ները, և Մանաշքուդը, յորում է Կվարս Նշա-
նաւոր գեղն սահմանակից Ս. Կարապետի վանից:

Մշոյ գաշտն ու քաղաքը բսանի չափ վար-
ժարաններ կան Հայոց, կրթութեան մասին
բաւական եռանդ ունին: Հայոց Միացեալ ըն-
կերութիւն բարձր նախակրթարան մը ունի
Մշոյ մէջ, և Հայուհեաց ընկերութեան ծախ-
քով՝ մի բարձր նախակրթարան աղջկանց:

Ազգային զգացումն երեմն վառ բոցի
պէս, երբեմն մարած մոխրի պէս:

~~~~~

Հիմայ քիչ մ'ալ հէքաթ մտիկ ընենք, որ
Հայոց մամիկներու անզիր մատեաններէն գաղա-
փարուած են: Մեր Մանանան արդէն ճաշակ
մը տուած էր, որ ընդունելութիւն գտաւ
բանասէրներէն: Կանխարանս համառօտ պիափ
ընեմ, ըսելու համար միայն թէ ինչ դժուարու-
թեամբ կրցած եմ հաւաքել. վարդապետին չնն
զրուցեր, իբրև առասպել և անվայել դատելով.
մէկ երկուքին զատ, զրեթէ միւսներն զրել
տուած եմ անդրագէտ անձանց, տեսնելու բան

է այնքան խառնափնդոր գրուածք մը, այնքան
անկանոն ասացուածքը. խօսք խօսքէ կտրուած,
մոռցուած, և շատ անզամ մի և նոյն կտորներ
կրկնած, և կամ մէկ հէքաթ քանի մը հէքաթով
խառնուած. կը խոստովանիմ արդարի թէ՛ ծանր
աշխատութիւն պատճառեցին ինձ, մինչև կարգի
դրի: Այդպէս կը ժողվեմ նաև ժողովրդական
խաղեր ու տաղերը, թէ գրուածքէ մը և թէ
բերաններէն, բաւական է որ այնքան վարժու-
թիւն ըրած եմ հասկնալու գաւառական ժողո-
վրդական բառերը և դարձուածքները, թէև գեռ
շատ հասկանալի բաններ կան այդ կնքեալ բերան
սափորներուն մէջը. բայց զդոյց գտնուած եմ
բառին և մտքին իսկութիւնը պահելու, որքան
կրցեր եմ: Կը տեսնուի տարբերութիւն մի և
նոյն երգի, և մի և նոյն հէքաթի, որոյ նկարագրա-
կան մասերը կը փափոխուին, և կը արմար-
ցընեն իրենց ունինդրաց ծանօթ նկարագիր-
ներուն. կենցաղն՝ կենցաղին, սովորութիւնը՝
սովորութեան. զորօրինակ, Ակնցին՝ կամուրջի,
շուկաի, պանդիստութեան, Մորայ, Հալէքի, և
մինչև Փարիզի ու Ամերիկայի անունը կուտայ:
Խիզանցին՝ լեռն, ձոր, եղն, այլի, անտառ,
հանք, և այլն կը յիշէ, ինչպէս պարզ կերպի
մտադիր եղողին:

Գալով լեզուին, իբրև ճաշակ բաւական է

իմ կողմանէ «Մանանայն» և «Թափիթ Ռասունցին» և այլն։ Թէպէտ մեծ ճիւղ մի է մշակելու համար ժազովրդեան լիզուն, բառն ու ոճը, և ընդարձակելու աղջային գրականութիւնը, և այդ իմ սիրածս բան է, բայց բոյն պարտականութիւնն է իւրաքանչիւր զաւառի զրողաց, և գրական համդիմսից ու հրատարակութեանց, թող կարեւորաւթիւն տան չնորհքով թղթակիցներ ունենալու, և այդ մասին աշխատելու։ Այս անգամ իմ հէրաթներուս մէջ՝ թէպէտ կան Վանայ, Տիգրանակերտու, մաս մ'եռ Ակնայ, հային լեզուաւ, բայց մեծ մասն այնպէս չէ։ Ինձ կերեայ թէ զաւառացին թէպէտ՝ «բուն» հնչէ, բայց անոր գրելու կերպն պէտք է լինի «բոյն», «ըե, մե, ձի» հնչածը՝ պէտք է զրել «քեզ, մեզ, ինձ»։ «Կը յրել, մայրել, էհար», պէտք է զրել «կտրել, մանրել, երթալ»։ «Խէր չ'կէր, մէր չկէր», «հայր չկայր, մայր չկայր», գրել։ Եւ այսպէս ամէն բառ և բան գրոց ձեռվ։ իսկ երբ զաւառացոյն ձեռքը տաս, և ստիպես թէ կարգն ըստ տեղական բարբառով, պիտի տեսնես այլտիպիսեալ հնչումներ և յապաւեալ տառերը։ Այս բանը աւելի ուշադրութեան արժանի է։ «Օքնեալ», կը հնչուի։ «օշնեալ», «բանտ, բայնո», «անկանիլ, ընիլ կամ իյնալ», «անշափ, անշամ», «մինչեւ որ, մինչուր, չուր», «արիւն,

Էրսւն, այրուն», «ըուանալ, վըլալ», «կոյր, կոր», «տուգանք, տօգանք, տօնել տուժել, կամ տուգանել»։ «Ջարժք, ժաժք», «անծեղ, յընծեղ», «ամէնքը կամ համայնք, հըմէն», «թանձք, թօնձք», «անձրի, օնձրի», «Անզրէաս, օյնբաս», «մանչ, մօնչ» եալին։ Այս վերջին բառեր Ակնայ են, որք առաջին վանկին մէջ գտնուած «ան» օ ի կը փոխեն, և հնչումն ալ այլ իմն կարտասանեն։ Բայց միթե ուրիշ ծաղկեալ տղաց մէջ չկան այսպիսի ալլափոխութիւնք։ Ըսել աւելորդ է թէ Տիգրանակերտոցին բառերու վերջը փոխանակ չի, ե կը հնչէ, և ո՞ն ու եալին, ինչպէս կը տեսնուի։ Իոկ այլազգի բառերն ամէն մարդու զիացածն է։

Մինք առայժմ գասաւորեցինք խառն լիդուաւ, թէ հասկանալի լինելու և թէ զաւառական բառն ու ոճը սփահելու ըստ տեղույն։

Հէրաթներուս մէջ յատուկ ուշադրութեան արժանի են դեւեր, դարպասներ, աղջիկներ էղունիկի փոխարկուիլ, ցարնակ տղան, ծովային աղջիկ, խան բօղուի հոգին եղմ տուփ, ձնձնիկներ, մասնիկին ակն, եւ վերջապէս՝ օձէմանուկի եւ Արեւմանուկի վեպն, ինչպէս և միւս բոլորը, որք ճարտար պիտեր, նիւթեր, և յօրինուածներ են։

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ԵՐԵՌՈՐԴ

Ք Ե Ն Ի Մ Ը Հ Ե Ք Ա Թ Ն Ե Ր

Ա.

ԲԱԴԻԿԱՆ ԵՒ ԽԱՆ ԲՈՂՈՒ

Կէր ու չկէր. քան զԱստուած ագէկ չկէր։
Թաղաւոր մը կէր, բառսուն որդի ունէր,
շափահաս եղած տղան կը կանչէ կը դրկէ որ
երթայ հեռի աշխարհներ, կարճութիւն անէ,
ու ինըն իր հաւած աղջիկը դտնէ պսակուի։
Երսուն և ինն պսակուած են, բայց Աստուած
գիտէ, թէ կտրճութիւն մը արած են թէ չէ։
Կարգն էկեր պստիկ տղային, Բաղիկան էր ա-
նուն։ Բաղիկան ելաւ հեծաւ իր ձին, հայրը
իր թուրն ու նեա ու անեղ ընծայեց անոր,
գանձ և ծառաներ գրաւ հետը, — դէ Աստուած
քո քան յաջողէ, ասաց, ու ճամբեց։

Աշխարհի լէնք ու էրկէնքը շատ կան է-
կաւ Բաղիկան, մութ աշխարհը, լոյս աշխարհը
տեսաւ, Եզօջ մաջոջ կասես, դե ու Աղնաւոր
կասես, ինսան ու ջանավար կասես բաստ է-

կան, ամէնի հետն էլ կոիներ արաց, ու յաղ-
թելով անցաւ, բայց իր ծառաներէն մէկն էլ
շմնաց, իր գանձեր սպառեցան, և ինքն մինակ
էր երբ հասաւ շրեղ ու աննման շէնքի մը։ Այդ
շէնքն անյիշատակ տարիներէ առաջ շինուած
կերեւէր մեծամեծ բարերով ու երկաթով. շէն-
քին շրջապատն ասես, լեզով չպատմուիր։
Բաղիկան շուռ եկաւ ամեն տեղ, շուռ էկաւ
դռան ու պատուհանի առջի, ոչ աղջիկ տեսաւ
ոչ կնիկ, ոչ մարդ ոչ մարդանուն։ — Տէր
Աստուած, այս ի՞նչ տեղ էր ես էկայ։

Կ'սպասէ, և ահա իրիկուն է, կը տեսնայ
սր մէկը կուգայ, աղոր զլուխն ու մարմինը
պողպատէ, կօշիկն ու գտակը պղնձէ, նետուանեղ
մը ունի կուռ երկաթէ. երբ ունի կը փոխէ,
երկիրը կը թնդայ։

Կեցաւ, քիթը տնկից և հոտուքտաց ու
ասաց, — Մարդ մարդահոտ կուգայ, ես իբներ
նէճիրի կերթամ, նէճիր իմ տուն է էկեր։ Ուր
ես, ով ես, աշքիս առջն արի, թէ չէ քեզ
կ'անեմ ափ մը մոխիր։

Բաղիկան ի՞նչ անէ, ոչ նեա կը բանի ոչ
թուր այս ահճոռնի գաղանին, կուգայ կը կայնի
առջն։

— Ո՞վ ես գու, կը կրկնէ, որ համարձակեր
ես զալ այս տեղերը, դու չես լսած խան

հազնի, անոնց լեզուն կը խօսի, ու կերթայ պարտիզավանի մը հետ ընկեր կը լինի, կ'աշխատի, թագաւորի սլալատին մօտը։ Թագաւորի աղջիկը իր սպատուհանէն կը նայէր այդ պարտէզին վրայ. և կը տեսնար որ երրեմն երրեմն վագիկանի մինակ մնացած ժամանակ գեղեցիկ հալաւներ կը հազնէր կը պառտէր. և այդ հանդերձներով հիանալի մարդ կը գառնար։

Դէ, դէ, դէ, աղջկոն սիրտը կտաւ Բագիկանին, երազի մէջն էլ կը տեսնէր, Բագիկան էլ նոյնպէս։

Աղջիկն է, կ'անէ չ'անէր, իւր ծառաներէն մէկի հետ իւր սէրը կը յայտնէ Բագիկանին։ Եւ Բագիկանն կը հասկցնէ աղջկան թէ ինքն թագաւորի տղայ է. թէ ինչ կտրիճութիւններ արած է, և թէ մի միայն իւր համբաւը լսելով էկեր է. այժմ էլ աշբով տեսնելով կը սիրէ. և կը սպասէ իւր հրամանին։

Եյս բակարը խիստ ամուր է. և մարդիկ ու կնկտիք զօրեղ ու կազմ են կռւելու. որովհետև Խան Բօղուի գալու օրեր են. ուստի կը կարգադրէ աղջիկը որ ինքն ենէ բագրէն գուրս ծովեղերը զրօսնելու, և այսաեղ Բագիկանն «եթէ մարդ է, թող գայ յափշտակէ զինքն»։

Քառասուն աղջիկ — ծառաներով կերթայ,

Բօղուի անունը։

— Հսած էի, և անոր համար էկայ որ տեսնամ. ես Բատիկանն եմ, որ աշխարհի տակն ու վրայ պտտեր եմ. զինքու և ածգահաներու հետ կռւեր ու յաղթեր եմ, էկայ որ քեզ հետ էլ տամ ու առնեմ։

Խան Բօղուն նայեցաւ Բագիկանին երեսը ու մէկմը փոնդտաց. որ փոնդտաց՝ Բագիկան թռաւ, արտ մը հեռու. Դարձաւ Խան Բօղուն, կանչեց թէ — Արի, Բագիկան, արի մի վախնար, դու էլ կտրիճ մէկն ես եղեր, թէ կռւզես կը պահեմ զքեզ. եղիր ինձի ծառայ, թռորդ ու նետուանեղդ էլ բեր. ատոնցմով ինձ վնաս չես կրնար տալ, բեր պահէ, պէտք կռւզայ որսի մորսի։ Բատիկան հաւանեցաւ, ժամանակ մը միատեղ բնակեցան։

Օր մը Խան Բուզու Բատիկանին ասաց թէ՝
— Կը տեսնաս որ ինձի մահ ու ցաւ չ'կայ, բայց զարդ մը կայ մէջ սրտիս։ Արիելից թագաւորին աղջիկ մը կայ. արեգական տակը նմանը չ'կայ. եօթն գիր է որ կերթամ ու ճար չեմ գտներ այդ աղջիկը բերելու. թէ զու բերես. ի՞նչ կլսես. Ահա բեղ ձի, դանձ, զէնք, որքան կռւզես առ ու զնա։

Խօսք կռւտայ Բագիկան, և կ'երթայ. կը հասնի բաղաքը. նոյն երկը մարդոց հալաւը կը

և Բաղիկանն պարիկի պէս էկաւ ձով, վերուց
թագաւորի աղջիկն ի դիր թարթին ու արծոյ
նմանակ թռաւ։ Հետ եղողներու բերանը բաց
մնաց։ Չուրմի դարձան թագաւորին ու քաղ-
քին յաւար բերեն։ Չուրմի թագաւորն ու քաղ-
քի չոչն ու պղտիկ հեծան վազեցին։ Բաղիկան
դրեր էր աղջիկն քարի դնարի մը ետե, ու
գարձեր էր ետ. էկողը կոտրանց, ջարդեց, ու
այդ դաշտի մէջ լէշ լէշի վրայ փռեց. դարձաւ
աղջիկն առեց ձին զարկին. զացին զացին հա-
սան ծով. ձոյ վրան ծօվը, ձին հանեց զիրենք
ծովու մէկէլ երեսը, ու երեցաւ հեռուանց Խան
Բօղուի բօշին ու աարայ։

— Բագիկան, ջանիկ զուբրան, ասաց աղ-
ջիկ, այսօան ճանապարհ էկանիք, դու բան մը
չ'ասիր ինձ. դու սէր մը ցոյց շտուիր ինձ,
յանուն Աստուծոյ ըղորդ աստ, դու զիս քեզ
համար կը տանիս թէ։

— Աստծու անուն տուիր, ըղորդ պիտի տ-
սեմ. Ես քեզ Խոն Բօղուի համար կը տանիմ,
անոր խօսք եմ տուեր։

— Խան Բօղուի ջանը էլեր էր, զիո չէր
կրնար ձեռք բերել. դու էլ չկարծես թէ քո
հունարով ու քո թուրով զիս բերիր. սի զայ
աղջիկներու վրէն, աղջիկներ իրենց սրտին դե-
րին են։ Ես քեզ համար էկայ, թէ չէ ահա

ծով, ահա քար. ձկան ընկեր կը լինիմ, կամ
հաւքերուն կեր—. Ճատ երեստուանը կանէ Բա-
գիկանին. և կ'անիծէ այր մարդոց քարէ սիր-
տը և խաբող միտքը. և կը պատրաստովի ծո-
վը ձգել զինքն։ Սիրտը կը շարժի Բագիկանին,
վկայ Սոտուած կը բռնմն, որ ճար մը դժնին
Խոն Բօղուին ձեռքէն աղասուին, ու զիրար
առնեն։

Եյս խօսքին վրայ Խան Բօղուն էկաւ, իր
շնորհակալութիւնը յայտնեց Բագիկանին, և
ուրախութիւնը իւր սիրականին, հրամցուց տա-
րաւ յօշկը, և շատ փափկութեամբ կը ծառա-
յէր աղջկան, որ չինի թէ զզուի և ինք զինքը
զայ անէ։

— Քու բէյթե աղէկ է, սիրտգ ինչ կուրէ,
հարցուց աղջկան։

— Գու ողջ կենաս, իմ քէֆն աղէկ է, ու
դու ամէն բան ես ինձ համար, ասաց. բայց
իմ հայրն ու մայր երդումն տուին ինձ թէ.
«Եօթն տարի անարատ պիտի պահես զքեզ.
թէ չէ մեր աշխատանըն ու կաթը հարամ լի-
նի քեզ»։ կընդունիս այսպէս։

— Կընդունիմ, ասաց Խան Բօղուն. դու
իմ ձեռքն ինկար, եօթն չէ՝ քառասուն եօթն
տարի էլ կը համբերեմ—։ Եյս պայման կա-
պեցին, և Բագիկանի համար ալ որոշեցին.

որ իրենց մօտ մնայ, ու պսակի տարին քառակի:

Ժուկ մու ժամանակ մը մնացին, բայց աղջիկն ու Բաղիկան անհանգիստ էին: Եթէ սպանէին Խան Բօղուն, նետ ու թուր չեր բաներ. Եթէ գաղտուկ փախչէին, կը հասնէր իրենց և չին կրնար ազատուիլ ճանկին: Օր մը Խան Բօղուն զլուսր դրեր էր աղջկան ծընկան, խօսք ու զրոյց բացին կը խօսէին.— Ինչպէս մինակ կապրէիր, դռւ, ասաց աղջիկ, և ինչպէս ողջ կը մնաս դու, որ այնքան նետ ու թուր կը զարնեն քեզ. քո հոգին ուր է, թէ որ ինձ շասես, ուրեմն զիս շես սիրեր. ու թէ որ շես սիրեր, ասա, որ ես շապրիմ այլ ես—. շատ բաներ ասաց. ու այնպէս արաց, մինչև Խան Բօղուն իր գաղտնիր պատմեց:

— Այս մեր տնէն եօթն օր հեռի՝ սիւտակ սար մի կայ, այդ սարի վրան սիւտակ ու անաղթելի եղն մի կան կուզայ. ոչ մարդ ոչ գաղան անոր մօտ չեն իշխէր երթալ, եօթն օր գիր մի կը ծարւընայ, կուզայ սարի գլուխը, զօ էնտեղ սիւտակ ջրի աղբիւր մի կայ, աղբիւրին առջե եօթն հատ սիւտակ մարմար քարէ զուռ կայ, մէկ բերնուց եօթ գուռը կը խմէ կերթայ. այդ եղն իւր փորի մէջն ունի սիւտակ աղուէս մի, ոիւտակ Աղուէսի փորի

մէջ կայ սիւտակ սատափիէ տուփ մի, և այդ տուփի մէջ կան եօթն սիւտակ ճնճղուկներ, աղոնք են իմ հոգին, ու իմ եօթն զաղտնիք և զօրութիւններ: Ոչ եղն կը յաղթուի, ոչ աղուէսն կը բանուի, ոչ տուփն կը բացուի, ոչ ճնճղուկներ ձեռք կիյնան, այսպէս ես կը մնամ անխոցելի, անյաղթելի և անմահ: Եթէ եղն մորթուի՝ աղուէս կը փախչի, եթէ աղուէս բռնուի՝ տուփն չբացուիր, եթէ տուփն բացուի, ճնճղուկներ կը թուին—:

Աղջիկն այս գաղտնիքը ծածկաբար կը հագորդէ Բաղիկանին, ու կ'ամէ.— Թէ դու մարդ ես, արածդ արա, ես իմն արի— :

Քանի մ'օր կանցնի, Բաղիկանն է հրաման ու հրեղէն ձին կուզէ Խան Բօղուէն, թէ երթամ մէկ ամիս հեռու տեղեր կան զամ ու գառնամ: Կուտայ, կերթայ: Կերթայ գավրէչներու կը դիմէ, բանգէտ մարդոց կը հարցնէ, թէ—Զօր ու զօր ընդեզ մարդ՝ սր երկաթ ու կրակ չբաներ վրան, ինչնվ կը յաղթուի: Եւ թէ ոչ մէկ բանուի զապթ չեղող ջանավար՝ ինչ բանով կը գապթուի: Պատասխան կուտան թէ—Մարդ կնիկով կը յաղթուի, ջանավարը՝ զինիով:

Բաղիկանն է կը բառնայ եօթն բեռ գինի եօթն տարուան, կը տանի թափէ սիւտակ սարի սիւտակ աղբիւրի եօթն զուռներու մէջը,

ու ջուրը կը դարձունէ վեր հողին և ակն կը խցէ, և ինքն փոս մի կը փորէ կը պահուի։ Սիպտակ եղն կուզայ ջուր խմելու, գինւոյ հոտ կ'առնէ, հօթն բարդի ծառի բարձրութեամբ վեր կը ցատկէ, ու գոռալով կը հեռանայ։ Երկրորդ օր կուզայ, ծարաւոց կը մրկի, ինչ անէ, վերջապէս գինին կը խմէ, կը խելուի, կը ցատկրաէ ու կ'իյնայ կը պարկի։ Բաղիկան կը հասնի, թուրը կը դնէ եղին վղին և գլուխը կտրեց։ Խան Բօղու գնացեր էր նէճիր. եղան գլուխ կտրուելու գահ իր զլուխն առեց ժաժալ ու ողջ անձը դողդըզալ։ — Վայ, ասաց, սիպտակ եղն մորթեցին... գիտեմ... ես եմ... յանցաւոր... թագաւորի աղջկան պատմեցի... եա Բաղիկանին... եա ուրիշ... սիրողի մը... յայտնեց, եղն մեռուցին... ես ալ պիտի մեռնիմ... սպանեմ... թագաւորի աղջիկը... ինձ շմնաց, ոչ իրեն մնայ... ոչ սւրիշի...։

Կշտապէ վագելով կատաղարար։

Եղան փորը կը ճեղքէ Բաղիկան, Աղուէն ալ խելուեր, կը հանէ կը կտրէ։ Խան Բօղուի խելք կ'երթայ, ու արիմ կը վազէ թթէն։

Տուփն տաք տաք արիմի մէջ կը դնէ, կը բացուի սատափի բերան։ Խան Բօղուի ալինջէն ու բերնէն լերդ լերդ արիմն կը հոսի. բայց կերթայ դէպի քօչք, այնուէն կը դոռայ եւ

կընթանայ, որ յօշն ու սարայը՝ աղջիկն էլ մէջը կը դըրընդայ։ Զարդանդ բռնեց աղջկան, էլաւ տանիք, որ եթէ ողջ հասնի Խան Բօղուն, գինքն տանիքէն վար ձգէ, որ չ'ինայ գաղանին ձեռքը։

Ճնճղուկներէն երկուքը ճըլտեց Բաղիկան։ Խան Բօղուի երկու ծունկը կոտրաւ։

Երկուք էլ ճըլտեց։ Խան Բօղուի երկու թեեր չուրմի ծունկներ չորցաւ։

Երկուքն էլ ճըլտեց։ Խան Բօղուի փորն ու զիգարն թափիեցաւ։

Մէկ ճնճղուկն էլ թեէն բռնեց ու բարի տակ զրեց ջնջխեց։ Խան Բօղուն էլ զլուխ իղարկ ապառաժին, ուղեղ թափաւ գուրս, սկ մուլո մը էլաւ թթից ու բերնից, վիշտցաւ ճապալէզաւ տեղնըցտեղ։

Բաղիկան հրեղէն ձինը տակ էկաւ, աղջիկ տանիքից իշաւ, զովասանք արին մէկոմէկու, Աստծուց հրաման առին, ու զիրար առին։

Բ.

Զ Ո Ւ Լ Ի Ւ Ծ

Զորս կողմն անբայս ու անմարդարնակ, մէջ աեղը բարձր բլուք մի, և բլուքի հիւսիսա-

կրտսերին եղաւ թափաւոր:

Օրեր անցաւ, էլաւ որսի. հանդիսաբեցան մի գեղեցիկ եղնիկի. եղնիկ փախաւ, ետեւն ինկան, և ահա հառան անտառը, աներեոյթ եղաւ եղնիկն. Խոկ թագաւորն ու մարդիկ զարմացած մնացին տեղւոյն վայելչութեան վրայ, շրջեցան ամէն տեղ, մտան վրանները, տեսան որ փըռած ու կահաւրած են վայելչապէս, և ընտիր խորտիկներով ու պատուական ըմբեկիքներով պատրաստուած սեղան. Թագաւոր կ'երթայ աւազաններ ու ծառառտանները դիտելու. Խոկ իւր մարդիկներ անհամրերութեամբ կը ճաշակեն ուեղանէն. կը գառնայ թագաւորն և կը գտնէ իր մարդիկներէն ոմանք մեռած, ոմանք մահամերձ, որ կ'արագակեն և կը մոնշեն. Կը ցաւի թագաւոր, բայց օգնութիւն չ'կինար ընկել, կը հասկնայ որ թունաւորուած են. - Ահա այս որովայթն ինկած են իմ եղբայրներս ալ կը ինքնիրեն. բայց անշուշտ այս որովայթ լարողներ կան, պիտի գան, տեսնամ. Եւ կը քաշուի թաւ կաղնւոյ մը տերեալից ոստերու մէջ, կը թագչի. Գիշեր էր:

Դեռ արշալոյս չ'բացուած, մաղ մաղ ազօթբան կը մաղկըտայ .մէջ երկինք մէջ գետին որոտալից և սրարշաւ անտառը կը մտնէ սիստակ ձիւոր մը, կը քննէ և կը տեսնայ

յին կողմն անտառներով, կանանջներով զարդարուն ծառոց հովանեաց ներքի, տեղ տեղ ջրոց աւազաններ, և թռչունք և որսի կենդանիք կը թռին կ շրջին այդ տեղը. յարմարագոյն վայրերը քանի մ'ալ, գոյն գոյն վրաններ կազմաւրուած, իրական և երանական դրախտն էր կարծես. Այս խորհրդաւոր վայրը՝ երկրի ամէն արքունեաց և իշխանաց իւր հոչակը հասուցած էր. բայց ընդհանրապէս փոխանակ փափաք զարթուցանելու, ահ ու սարսափ կ'ազդէր, զի ամէնէն զօրաւոր անձինք, բանակներով անզամ այն տեղ գնացողներ, ոչ ևս կը դառնային. մէկը զոնէ չ'էր դառնար պատմելու դադտնիքը. Ուստի իւրաքանչիւր հայր իւր զաւկին կտակ կընէր որ չ'լինի այն կողմն որսի կամ զուարձութեան համար երթան. բայց չ'են պակսեր նաեւ յանզուգն անձինք, որ կ'երթային, կ'երթային բայց անհետ կը լինէին:

Եօթն եղբայրներ կային, թագաւորի մը զաւակներ, ասանց հայրն ևս խրատած էր որդւոց որ չ'երթան այն կողմն. Մեծ զաւակն հօր տեղն անցաւ, հօր խրատին վրայ ծիծաղեցաւ, կանչեց իւր մտերիմներ և գնացին որսի. Սպասէ որ զան. զեռ կուգան. Միւս եղբայրն ևս, և ապա վեցին ալ նստան թագաւոր, ետեւ ետեւ զնացին, ու չ'դարձան. Կարգն եկաւ

որ մեռած են մարդիկ, կը բանէ ոտներէն կ'անթոլիէ ձորնըվէր, հոն արագ արագ կը հասնին կը ժողվեն քանի մը ծառաները մեռելոց ձիերը, և կը բառնան մեռելոց կողապուտները, ոմանց կը հրամայէ մեր գիւղազն որ քշն տանին աւարները, ոմանց կը հրամայէ որ ելնեն բլուրը, արձակեն եղնիկն, ու տեսնեն եթէ որս կուգայ, գառնան խորտիկներով և խմելիքներով սեղանը կտղմնն։

Կը շրջի անտառի խորերը այդ հրամայողն, և մեծ զարմացմամբ կը պատահի ձիոյ մը, որ կտպուած է պնտուկի ծառէն։

Որքան մարդ կային ինկած, այնքան ալ ձի գտանք, սրու է աս մէկ ձին։

— Հեռացիր, սատանայ, ձայն մը գոչեց ծառերու մէջէն, հեռացիր, իմ է ձին, կը տրիճի գործ չէ մարդ մոլորցներ, մարդ թունաւորեր։ Հեռացիր, քեզ հետ կը չափումնք քո տան առջև։

Աչքերը վեր վերցուց հրամայողն, տեսաւ այս խօսքը խօսողը. նախ կատղեցաւ, և ասլա վեհանհօրէն ասաց. — Ազամորդի, կը ներեմքեղ, բայց թէ խօսրիդ պէս սիրտ ալ ունիս, ես կերթամ, հեծիր ձիգ, եաւէս հասիր. Զուլւիսիան եմ ես, հարցուր և կը գտնես։ Ասաց հեծաւ, ու սրացաւ։

Թագաւորը տեսաւ նորա ձին որ հրեղէն էր, հեծնողը լուսեղէն, և վարսերը ոսկեղէն, որ սփոռուած կը ծփային ուսերնը վէր. — Սրգեօր աղջիկ թագաւոր էր նա, թէ աւագակ կին. . . . Սրգարի աղջիկ էր Զուլւիսիան. Մինչ նա կը մտածէր ու կը տնալինար, շատոնց աներնոյթ եղած էր Զուլւիսիան. և ոչ հետքը կարող եղաւ գտնել նորա ձիոյն։

Ճիւար ու մոլար ինկաւ ճանապարհ, և շատ զնաց, քիչ զնաց, հասաւ ետեկ ետե երկը մէօց ու սարայները. Ամէն մէկի մէջ կը բնակէին մէկ մէկ պառաւ Մայր գէւեր, միմեանց բոյրեր. և ամէն մէկին ունէին քառսունական դէւ զաւակներ, Մայրերէն սէր ու զուլթ կը վայելէ, և գէւերը իրենց մօր բարեխօսութեան համար կը խընայեն թագաւորին, եղբայրազիր կը լինին հետ, և երբ կը հարցունեն թէ մւր կերթաս։ Կը պատասխանէ, — Զուլւիսիային, որ իմ եղբայրներս և մեր այնքան մարդիկ թունաւորեր, սպաներ և կոսովատեր։ Կերթամ իմ քենը հանեմ։ Երեք տնէն ալ մի. և նոյն բանը կը լսէ, թէ — Հեյ վախ, այս անդէն անցաւ դարձաւ, դիտնայինը կը բռնէինք, կ'ասեն, բայց ս՛ւտ. Զուրի պէս կը դողան Զուլւիսիայի ահէն։ Կը համոզեն թագաւոր որ չերթայ, մնայ իրենց մօտ. — Դու մեր ջոշ աղլիր, մնար քո պատիկ, կենանք մէկտեղ, տպրինք

մէկտեղ։ Թագաւոր կը հանէ մէլրատ մը կուտայ
մէկ տան, ածելի մը՝ մէկ տան, հայելի մը՝ մէկ
տան, և կըու, — Երբ տեսնէք որ մէլրատէն արինէ
կաթի, ածելիէն արիւն ծորայ, հայելիէն ըըր-
տինք գայ, գիտցէք որ ես նեղն ինկած եմ.
վտանգի մէջ եմ, հասէր ինձ օգնութեան։

Կաց բարով, զնա բարով կ'անեն, ճանա-
պարհ նշանց կուտան, և թագաւոր կ'երթայ։

Մութ մութ զիշերուան մը մէջ, քան զա-
րեգակ պայծառ լուսով լուսաւորուած մեծ
դարպաս մի կ'երեայ, կ'ասես թէ այդ տեղ
զիշեր չ'կայ. գեհ այդ լուսաւոր դարպասը կը
զիմէ, մաթ ու մայլած կը մնայ, կը պտուի
կը պտուի որ դուռը գանէ, դուռը չ'կայ։
Պարիսպէն դուրս, խոր նկուղէ մը խռալու
խռալու ձայն մը կը լսէ. կը կըզուի կ'իրիշկի
որ փիր հալեւոր մը կը կընքայ, և կանթեղ մը
իր առջև վառ. ներս կը մտնէ, հալեոր կ'ակհի,
ու կը հարցունէ. — Ո՞վ ես զու, հողածին. այս-
տեղ օձն իր պորտով հաւըն իր թեռվ չէ
կարցեր եկեր. դու ինչիս էկար։ Կը պատասխանէ։
— Զուլիսիայի համար եմ եկեր. — Հըմ. կ'անէ
հալեոր, Զուլիսիայի համար, բանի հաղար
մարդու զլուխ է կերեր նա. ես ալ նորա մէկ
զո՞ն եմ, Զին ու մաշնուռ թագաւորին որդին
եմ. հաղար մարդերէն ինձ միայն խնայեց, և

քերեր այստեղ զրեր երկար տարիներ։ Թագա-
ւոր կը պատմէ ծերոյն իւր եղբարց և մարդոց
արկածը, և թէ ինքն եկեր էր վրէժ հանել,
բայց այն վայրկնեն որ տեսեր Զուլիսիայի
ուկեղէն մազերը, հրեղէն աչեր, հրեշաակային
ձայնը լսեր, սրախն մէջ քէնը զուժ դարձեր,
և վրէժը՝ սիրել. — Այժմ ասա ինձ, բարի հա-
լոր, ինչ անեմ, ինչպէս վարուիմ որ Զուլ-
իսիայի սրտին տիրեմ, կըսէ։

— Քիզ խրատ մը տամ. Զուլիսիան ամէն
առաւօտուն արեու ծաղկելուն հետ՝ իր մարգրտէ
շապիկ հաղած կ'ենէ վերին շիշաբանդ
(քիրեղակերտ) բօշկը, չորս կողմանց կ'աշքէ իր
հողն ու ահնօրը, թէ՝ շանավար կամ մարգա-
սուն տեսնայ մտած իր հողը, կը բուայ, և
իր ձայնէն զարզանդ կը թափէ տեսածին
վրէն, այդ ձայնը լսող կը մեռնի։ Բայց եթէ
դու ճեղլակ փայտ մը տնկես, վրայիդ աբան և
զլխուկ գտակը վրան անցունես, ու փոսի մը
մէջ պահուըտես, երկու զիր թող բուայ, վեր
երեքին դուրս կ'ելնես, իրեն երեսը կը նայիս,
այս կը խնայէ քեզ ու վեր կը կանչէ։

Տեղնըցտեղ կը կատարէ թագաւոր, եւ
երրորդ բուալուն կը կանգնի Զուլիսիային
աշըն առջև, կը ճանչնայ զինքն. — Յաղթեցիր
կ'ասէ, կըտրիմ ես, և ինձ արժանի. մօտ արի.

ոչ ոք սինչե այսօր ապրեր էր իմ ձայնէս, և
այս էր իմ պայմանն ու զաղտնիրը:

Մօտ հասեր էր թաղաւոր յօշկի պարբս-
պին, լուսամուտէն վար կախեց Զուլիսիան իր
երկայն և ոսկեթել մաղերը, փէլքէն ու
անուշհոտէն մարդու խելը կ'երթար զլիսէն, և
մինչ կը համբուրէր զայն թաղաւորն, վարսերուն
հետ քաշուեցաւ վեր:

Քառստն աղջիկ ծառայ ունէր Զուլի-
սիան, որ զինք կը պահէին ու իրեն հետ կը
հեծնէին. Էկան խաչկապ կայնեցան. ասաց.

— Ահա Զեր տէրն, ինչպէս ինձ ծառա-
յեցիք, ծառայեցէր, այս կտրիճին, որ իմ
ձայնը լսեց ու ոչ խելառաւ ոչ մեռաւ, դուք
զիտէր որ իմ բշլլսմն աւերաւ. Ես կին եղաց
և սա իմ էրիկ, տուն տեղ, մաշ մուշ ամէնը
իրեն է, ես էլ իրեն.

Թաղաւորի ձեռնէն բռնեց Զուլիսիան
տարաւ նստեցուց վերին զլուխը, քառասուն
աղջիկներ լուացին, հագուցին զինրն, ու ձեռն
պապին: Առջի զործն եղաւ հալիորն ազատել,
որ ճամբեց իր երկիրը:

Նոր հարս ու փէսին առաւառն երեկուն
շ'կայ, բայց վերջապէս աշխատանք պիտի, որ
վաստկին, ուտին, ապրին ու սիրեն: — Այժմ
ես տան աիկին եմ, կ'առէ Զուլիսիան իւր

էրկան, ով իմ կտրիճ սիրական, ինձ շ'կպեր
որսի երթալ, զուրսեր շուռ զալ, և իմ բշլլսմն
ալ ինկած է: Դու պիտի երթաս աշխատիս,
մեր դար ու դաշտն աշքես, և ամէն օրուայ
ուտելիք բերես: Դուրս բաշեցէք իմ հրեղէնը
(ձին): Ո՞վ իմ հրեղէն, ահա ըստ տէր. հնա-
գանդէ իրեն, և թոյլ տուր որ հեծնէ, դնա ուր
որ ինքն ուղէ: Եւ համբուրելով ձիոյն աշքերը,
սանձը յանձննեց վեսային, ձին կայծակի տշ-
քերսկ նայեցաւ իր նոր տիրոջ, և թող ար-
ւաւ որ զրկէ իւր վիզը, շոյէ իր կոնակն
ու պոչը. և միշտ կը դառնար կը զիտէր ու
կը հոտոտար զայն, իրը թէ միտքը պահէր իր
նոր տիրոջ կերպն ու հոտը:

Գահն եկաւ, որ երթայ: Գնաց ձին պատ-
րաստեց, բայց միշտ կը դառնայ ետ. կ'ելնէ
դուրս՝ կը մտնէ ներս:

— Ինչի, ինչ կուզես.

— Քեզնից ինչի զատուեմ, Զուլիսիա, քո
տեսքից, քո անուշ հոտից:

— Գնաց, իրիկուան շուտ արի, ես այս-
տեղն եմ:

— Կ'երթամ, շ'եմ երթար... շ'եմ կրնար
երթալ:

Մարդրտէ տուփի մը մէջ ճիւղ մը իր
մաղերէն կը քաշէ կը զնէ Զուլիսիան, ու

կ'ասէ, — Առ ծոցդ դիր, Եյս անգամ կ'երթայ:

Ժուկմ ու ժամանակ մը երթալով դալով,
օր մ'էլ կը պատահի Զեհրանի մը, որ կը
փախչի, զետի մէջ կը ձգէ զինքն, կ'ուռի
ետեխն, — Հա զարնեմ, հա զարկի, կը զարնէ
Զեհրանը, բայց տուփը ծոցէն կ'իյնայ զետը,
ջուրը կը տանի հեռի աշխարհ մը, կը հանէ
առուով մը արտի մը մէջ, և ջրկալը կը
տեսնայ, կը տեսնայ, կը բանայ, կը հիանայ.
— Տանիմ մեր թագաւորին:

Այս երկրին թագաւորն կ'արմնայ կը
մնայ տեսածին, ու չ'զիտիր թէ ինչ բան է:
Կը հանէ բերողին բաշխիցը կուտայ, և իր մեծամեծներ ու զիտոցիկներ մնացլիս կը կանչէ,
— Թէ՛ չ'ասէք ինձ թէ այս ինչ բան է, չ'պիտէք
ինձ: Կամ պատասխան, կամ ձեր դլուխ:

— Թագաւորն ապրած կենայ, կ'ասեն.
Երեք օր տուր: — Տուի:

Տուին իր մէջինով կ'առնեն, զիտուն,
կախարդ, էլ մարդ չ'մնար կուզան: Զատու
պառաւ մը կ'իմանայ. — Ես զիտեմ, կ'ասէ,
բայց ինչ կուտաք ինձ:

— Ճանկ մը ոսկի:

— Ճանկ մը ոսկի ձեր դլուխն ապատելու
համար, ճանկ մ'էլ կուտաք իմ հանճարեղութեան

փարձք:

— Տուինք, մեղ ապատէ պառաւ, դու ըս
Սատուած, օրը լրացած է:

Կ'առնու պառաւն երկու ճանկ ոսկին, և
կը յայտնէ թէ նվ է Զուլիսիան, նոր կը
բնակի. ինչ է նորա կեանքն, և թէ այդ
մազն նորա զլառու վարսերէն է: Ուրախ ուրախ
երես կ'ենեն թագաւորին, և իրենց լուածը՝
իբրև իրենց զիտցած կը պատմեն:

Սաստիկ հրաման կ'անէ թագաւոր, որ
երթան Զուլիսիան բերեն իրեն, թէ չէ՝
իրենց արեու վերջն է: Հա, հա, զօ քեզ փոր-
ձանք: Կ'երթան զատիին.—Պառաւ, անես չ'ա-
նես, զու պիտի անես, երթաս Զուլիսիան
պիտի բերես, սրտիդ ուզած, բերնիդ բոնածը
կ'սւտանիք:

Զատու պառաւ կ'ենէ բանի մ'օձ կը
բանէ կը գնէ իր ծոցն և ջուրը, օձ մը կ'անէ
ձեռաց վայտ, օձ մ'էլ կ'անէ մտրակ (խալչյի).
ծըծումի բերան սեռիկով կը կապէ, կը հեծնէ,
կը գնէ զետի վրէն կը քշէ, կ'երթայ կ'երթայ
կը հասնի Զուլիսիալի խաս բաղյան. զետի
ծայրը այն տեղին էր: Ծծումը խոտերու տակ
կը պահէ, ճաթ ու պըլընկ հագած, տրալով
ճանպարհի եզրը զլուխ կը գնէ, և ահա Զուլ-
իսիայի փեսան իր հրեղէն ձիով սրառդու-

թենէն կը դառնայ: Աչք կը գէսինի պառւուն,
կը խրդայ, կը հաբցու թէ նվէ և ինչպէս
էկեր ինկեր է, այն տեղը: — Վայ որդի, Աստ-
ծու բերան քեզ օրհնէ, երուսալէմայ ուխտաւոր
եմ, կարգանն անցեր էր, ես մոլորուած սար
ու ձոր, դար ու դաշտն ինկայ. սէրն Աստվծոյ,
բրդուճ մը հաց ուտեմ, բո դրան շան մօտ
պառկիմ: Չուր մ'իմ ընկերներ գտնեմ:

Կը գըթայ, կը վերցնէ իր ձիոյն ետեր
կ'առնէ. բայց ձին իմաստուն է, ոտները կը
տընկէ և պառաւը կը ձգէ գետինը:

— Ես զրէ զրէ կուզամ, որդի, զու քո
ձինը քշէ զնա:

Զուլիսիան կը լոէ իւր փեսային այս
գէսլը. — Մի բերեր տանդ մէջը, կ'ասէ, ողե-
ամը կը բերէ մեր գլխուն, մի պահեր, թող
հաց ուտէ ու երթայ: Բայց իւր այրը հրաման
կուտայ տղիկ ծառաներուն, որ Զուլիսիային
երեսը չ'հանեն, միայն իրենց մօտ պահեն խը-
նամեն. պառաւ հաղար ժամանի տէր է, բաներ
կ'անէ, բաներ կը խօսի, աղջիկներ կը պատ-
մնի Զուլիսիային ու կը համողեն որ զուար-
ճութեան համար անզամ մը տեսնայ. — Թող
գայ, կ'ասէ:

Պառաւ կ'անէ կ'անէ, կը մտնէ Զուլիսի-
այի աշըլը, այնպէս որ ժամ մը պակաս չ'աներ

մօտէն:

Օր մը պառաւ շատ զսվասանք կ'անէ:
Զուլիսիային, և — Հաղար երնեկ քեզ, կ'ասէ,
որ այսպէս էրիկ ունիս, նա քո զաղտնիքը ի-
մացաւ ու քեզ տիրեց սիրեց, դու էլ նորա
զաղտնիքն ի հարկէ զիտես. Աստուած պահէ
զինք սատանայի շառից, բայց արդեօք ինչ
բան է նորա զաղտնիքը, զիտես: — 2է: Այդ
ինչպէս էրիկ կնիկ էր, թէ որ քեզ սիրէ, իր
սշող, քեզ սիտի պատմէ:

— Զուլիսիան այս խօսրէն կը զրդուի,
և կ'անէ չ'աներ, վեսային կ'իմանայ անոր
կտրճութեան ու անպարտութեան զաղտնիքը,
և կը պատմէ պառաւին թէ — Կէծակէ թուրն-
է, որ ցերեկ մէջքը կը կազէ, ու զիշերը բար-
ձին առկ կը դնէ:

Ես քեզ պատմեցի այս բանը, որ կու
հասկնաս թէ իմ փեսան սրտանց կը սիրէ զիս-
բայց երբ զաղտնիքը խօսեր էր Զուլիսիային,
երդուեր էր որ մարդու չ'ասէր. ու էրիկ կնի-
կը մատնիներ փոխեր էին. Աստուած վկայ-
րոներ էին իրարս հաւատարիմ մնալու: Զուլ-
իսիան չ'պատմեց պառաւին:

Պառաւ գոհ եղաւ, օրհնէներներ տուաւ ե-
րեսանց, և սկսաւ իւր չարութիւնը: Օրեր ան-
ցան, իրիկուն մը շատ կերուխում արին պառ-

կեցան, կէս զիշերին էլաւ պառաւն ամէնքը փորձեց, տեսաւ որ խոր քներ են, մտաւ, բարձի տակէն թուրը տռաւ և տանիքէն նետեց զրի մեծ ոփը, ու վնաց պատկեցաւ։ Առաւոտուն աղջիկ ծառաներ և Զուլիսիան կը տեսնան որ չ'եներ քնէն իրենց տէրը. ականջ կը դնեն որ խոխոցի խեղալսխի ձայն մը կայ, կը բանան դուռը կը տեսնան որ փրփուրը ծածկեր բերան, աշքերն փոս են ինկեր, կը կանչեն կը կանչեն ձայն չ'տար, լալ ու ազադակ կ'սկսին։ Պառաւն է կը վագէ, և շատ լաց ու կոծ կ'անէ, կը դարնէ իր զլսին, կը զարնէ իր կուրծքին, կը զարնէ իր ծունկերուն երկու ձեռքով։ Ապա կ'երթայ ծծումը կը բերէ դուռը պատրաստ կը պահէ, և յանկարծ օձերով շրջապատեալ ներս կը մտնէ. զարհուրանիր ամէնուն կը տիրէ, օձերով աղջիկները կը փարատէ, ապա կը դասեալ Զուլիսիային։ օձեր կ'արձակէ վրէն. — Կը ճնաղանդիս, կուզան հետո, թէ չէ օձեր պիտի հանեն աշերդ, կրծեն երեսներդ, պատատուեն վիզդ պատրատեն մարմինդ, արիւնլուայ պիտի իյնաս։

Արհաւիրը այնքան էր, որ բարբառ կտրիցաւ Զուլիսիային, վարեց զինքն պառաւ, տարաւ կոխեց ի ծըծումն, խըցեց բերան, հեծաւ, զետի վրայէն քշեց, վնաց, հասաւ, առաւ

խուրջ մը ոսկի, Զուլիսիան յանձնեց վազիրներաց, վազիրներն էլ՝ թագաւորին։

Մենք դառնանք դին մեր կտրիճը։ Ազրակիր դիերը տեսներ են որ մլրատէն ու տծելիէն արին կը կաթէ, հայելիէն քրտինք. ելեր ժողվիր եկեր են թէ կայ չ'կայ փորձաների մը պատահեր է մեր եղբայրը. Եկեր ու տեսներ են որ հա։ Աղջիկ ծառաներէն բանը կ'իմանան, կ'իյնան չորս դին կէծակէ թուրը կը պտրտեն, չկայ, երիկուն կը ժողվրդուն հաց պիտի ուտեն, ինչ ուտեն, ինչ չուտեն, կ'իրիշին որ զօ ոփին մէջ պէտ պէտ ձկներ լող կուտան. մէկ երկու դէւ կը մտնեն ջուրը, ձրկներ կը բանեն կ'անթուկեն դուրս որ խորովին ուտեն, մէկէլ տեսնան որ ճոչ ձուկ մը հետթալելուն երկու տապակ եղաւ և փորէն կէծակէ թուրին ինկաւ, կը լիր էր, ֆուրը տարան զրին բարձին, էլաւ նստաւ իրենց եղբայրն լուացուեցաւ, զարմացաւ զարմացաւ դէւերուն զալուն։ Զուլիսիան նոր է կը հարցունէ։ Ամէն բան կը պատմեն իրեն։ Կը վազէ դէն ձին, կը տեսնայ որ ձին զան է, բայց մալուլեր, թաւալեր մէջ փոշիներաց, ոչ կերեր ոչ խըմեր։ Կը փաթթուի ձիոյ վզով, կը համբուրէ աշքերը. Զին կը հոտուըտայ զինքն ու փունդտալով կը թռի կը կայնի։ Զիոյն ջուր ու զարին կուտայ,

թիմար կ'անէ, սիրտը կը փլի կուլայ դառնապէս. — Ով իմ հաւատարիմ և իմաստուն ձի, զու չարիքը դուշտկիցիր, չար պառաւը վրայէդ նետեցիր, ես յիմար էի, տունս բերի, ահա թէ ինչնը բերաւ զլխուս...; Երթանք Զուլւիսին ետեւէն: Կարծես կը հառկնար ձին, վնթինթալով, խխնջալով, ոտները տրովելով, — Յօժար ու պատրաստ իմ կ'ասէր. երթանք Զուլւիսիայի ետեւէն:

Դարձաւ աղջիկներ ազատ արաց, շատ քան ու բարիք եղիք հետերնին, դէւերուն ալ բաշխեց միացած գանձեր և բօշկն ու սարայն: Ինքն խուրջի մի ոսկի ելից, հեծաւ իր ձին, քշեց:

Գետի պոռուկ կը բանէ կ'երթայ, կ'երթայ, կը համնի այն բազար: Քապրի մէկ ծայրը հին ու աննշան տան մը գուռն կը զարնէ, սրառաւ մը կուզայ կը բանայ.

— Մասիկ, մէկ գիշեր բեզ հիւր եմ:

— Բալմա, ես տեղ չ'ունիմ, ուրիշ գուռ մը զնա:

— Պուց մը սոկի...:

— Վէր իմ զլխուն ես էկեր, վէր իմ աշաց, քեզ էլ տեղ կայ, քո ձիոյն էլ:

Պառնէ սոկիներ, կը հիւրընկալէ ճամբորդը: Երիկուն է, հաց ու մաց կուտին, մարդն կը

հարցունէ պառաւէն և կ'իմանայ թէ՝ Զուլւիսիան այդ բաղարը բերուած է. թէ՝ թագաւորին պալատին մէջ է և ողջ է. թէ երեսունհինգ օր է որ բոլոր բազարը հարսնիք կապիք է, հինգ օրէն պիտի պսակին Զուլւիսիան թագաւորին հետ, թէ՝ Զուլւիսիան մարդը չ'ընդունիր, թէ՝ պատասխան տուած է եղեր թագաւորին ու ամանով ազու զրեր առջի որ եթէ բանութեամբ պսակին, ազուն խմէ ու մեռնի, թէ՝ միշտ լարով կը լիշէ իւր էրիլը...:

— Է... է... հերիք է, մամիկ: — Սըս:

— Օ՛, քո ուղածէն աւելի:

— Առ քեզ բուռ մը ոսկի, զնա շուկայն, ձեռք մը խաթունակ հալաւ աւ, հազիք, զնա 'ի տես. ահա իմ մատիս մատնին, մատդ անցուր, իրեն նշանց տաս՝ հերիք է. տես ինչ կ'ասէ:

Պառաւն է տեղնըցտեղ կը կատարէ, թագաւորի գանապաններ ու աղջիկ ծառաներ որ կը տեսնան, կ'ասեն որ վազիրի կնիկն է. Զուլւիսիային իմաց կուտան:

— Զեմ ուզեր, շեմ ուզեր, կը բօռայ, թող շ'գան այդ վարշելիք:

Պառաւն ականջ շ'աներ. կը զարնէ գուռ կը բանայ, մատնին դեհ աշը կը բռնէ, աշը մատնիքին կը դէպնի թէ չէ՝ Զուլւիսիան կը դառնայ Աստուծոյ գառն:

— Դու բարով գաս, հաղար բարով, քեզ
միռնիմ, քեզ դրկողին։ Դուռը կը փակէ։

— Ո՞ւր է այդ մատնին տէրը, մամիկ։

— Մեր տումն է, քո կամքը կը հարցու,
ինչ կ'ասես։

— Գեա ասա, թող երեր օր հանգիստ ա-
նէ, Եւ դու զնա թագաւորին, ասա որ Զուլ-
փախյն համոնեցի։ Թող միամբաի, երրորդ
օրը ես կ'երթամ խաս բաղշան, քոյ հիւրը
պիտի գայ փախցունէ գիս... մնացածն իր
զիտնալիքն է։

Պառան գուրս կուզայ հպարտ հպարտ,
թագաւորին կը դիմէ, — Համոզեցի, կ'ասէ,
երեր օրէն ետքը, արև ծագելուն խաս բաղշան
պիտի ելնէ, մինչև իրիկուն գուարճանայ, դառ-
նայ ու բեզ հարսն լինի։

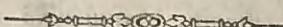
Պառան կը մեծարուի թագաւորէն, ընծայ
կ'առնէ, կուզայ իր հիւրին կը պատմէ։

Եկաւ այն օրը, զնաց նա իր ձիով յար-
մար տեղ մը։ Զուլփախյի հանդէսն սկսաւ,
բառսսն ձիաւոր ու բառսուն նուագարաններ
առջեխն, բառսսն աղջիկ ծառաներ կողէն ու
կուշտէն, բառսուն աղարթներ ետիչն, կ'երթա-
յին խաս բաղշան։ Թամաշայի կայնողներաց
թիւ ու համբանք չկար, բերանբաց մնա-
ցեր էին։ Զուլփախյին կը նայէին։

Զուլփախյան յանկարծ յափշտակուեցաւ, Հրե-

դէն ձին երկու հոգի առեր կը լժոէր։ Զփո-
թութիւն տիրեց բավանդակ նայազներուն, թա-
գաւորն իմացաւ, հեծաւ, ու անդար հաղար
մարդ հետ իւր։ Հեռուէն տեսնուեցաւ այն
բազմութիւն։ Զուլփախյանը դրաւ ծառերու և
ծաղիկներու մէջ ծածկեց և ետ դարձաւ հրե-
զէն ձիաւորն, կէծակէ թուրը ձեռքը, հաղարը՝
թրով ջարդեց, երկու հաղարն հրեզէն ձին
փշտեց, թագաւալին իր փախէն ինկաւ ձիէն
ու մեռաւ, ողջ մնացովներ աղաշանք արին թէ։

— Թարձիր դու մեր թագաւոր եղիր, Զուլփ-
ախյան մեր թագուհին։ Եւ առօր փառօք առին
տարան թախտը նատուցին, Երկնից երեք խըն-
ձոր իջաւ ...

Գ.

ՊԱՏԻԿ ՄԻՔՋԱՆ ԵՒ ԳԵՒ ԳՈՐԳՈՉԱՆ

Կէր ու չ'կէր, ժամանակով թագաւոր մը
կէր, էդ թագաւորին երեք լաճ կէր։ Թագաւոր իր
ազրօր հետ կախւ էր արեր, ու փախցուցեր,
զընցիլով մէջ երկինք մէջ զետինքը կախեր։
Թագաւոր հաւորցաւ, տեսաւ որ կը մեռնի, կան-
չեց իր լաճեր խրատեց որ թախմբ դարդակ չ'թո-
ղին, թէ չէ իրենց հօրազրէրը կ'իջնէ կը նստի,

էլ ձեռնէն չ'են կանայ տոներ։ Քանի մը խը-
րատներ էլ կուտայ, կը մեւնի։ Զոջ լաճ կը
նստի թագաւոր. որ մը կերթայ ավշուշ (թըու-
նորս). պստիկ աղբէր, անունը Միրզա էր, հօր
տուածը միտք պահեր էր, վազեց նստաւ թախ-
թը. զոջ աղբէր եկաւ բարկացաւ թէ՝ — Գու
միտք ունիս իմ թախթ խլիք։

— 2է, ասաց պստիկ Միրզան, քո թախ-
թը պահեցի որ հօրաղբէր չ'գար նստէր. թէ
կը նեղանաս, էլ չեմ աներ.

Օր մ'էլ թագաւոր գնաց ավշուշ, թախ-
թը մնաց զարդակ. Երկնուց կտրեց զընջիներ
հօրաղբէրը ու իջաւ նստաւ թախթը. ամր ա-
րաց որ երեք աղբէրն էլ սպանեն, վազիր վու-
զուրներ մէջ մտան, աղաշանը արին, ասին—
թագաւոր ապրած կենայ, էղոնց արին մի
մտներ, Սուրեկուն արա թող երթան էս երկրէն։

Ականջ արաց հօրաղբէրը, ու մէկ մէկին՝
մէկ մէկ ձի, թագաւորական վայիլ բաներ ի-
տուր, հեծցուց բշեց գուրս։

Ելան երեք աղբէրներ խեղճ ու կրակ ին-
կան չօշեր, հասան Աւեր-ջաղաց մը. զիշե-
րուան մուլժ կը կոխէ. երկու աղբէրներ կ'իջ-
նեն, պստիկ Միրզան կուրայ կը մուժոայ, կ'ա-
սէ. — Աղբէրներ, մեր հէր մէ ասաց որ. թէ ձեր
հօրաղբէր ձեւ սուրեկուն ոնէ, չ'երթաք Աւեր-

ջաղաց, չ'երթաք Կանանց շիման, չ'երթաք
Սևսար, ականջ անհնը մեր հօր, փորձամիք չ'ը-
կայ մեր գլխուն։

Ականջ չեն անե պստիկն, կ'իջնեն։

Զոջ աղբէր կ'ասի. — Գիշեր ես կը պա-
հեմ, չ'եմ քներ, ձիեր զարկէք ի չայիր. Ի-
րենը էլ կ'ուտեն կը խմնն. կը հանգին, Պըս-
տիկը Միրզան պառկեր, աշբերը բաց է. կը
տեսնայ որ զոջ աղբէր քիչ մը պտոտեց էկաւ
ինկաւ վեր կողին, ու կը խոկայ. Միջնեկը
շուտ քներ. Պստիկ Միրզան կեննէ նետուանեղ
կը թալէ թե, զըլժիխար թուր կը կապէ մէջ-
քը, կը պաստիկ Կէս գիշեր ընցեր էր, զատ-
մանց լոյս մը կիրեայ, մօտ մօտ կուզայ, մէ-
կէլ ինչ տեսնայ, կը տեսնայ որ հօթն գլխէ
վիշապ մը, լուսեղէն ակներ վըր զվառն կը
վառուի. Եավաշ մը կը չոգի. մէկ նետով հօ-
թն գլուխ կը թուցէ. վիշապ ֆըշալով բը-
ռալով կը վերցաւի տրփուի վետին, կը հասնի
վըրէն. զըլժիխար թրով կտոր կտոր կ'անէ,
ականջները կ'առնէ, կ'ազէ. կը գնէ տոպրակ,
շում լուսոյ գէմ կը ֆռայ, կուզայ սուտ կը
քնի. Զոջ աղբէր կը զարթնի, կուզայ լանկով
կը զարնէ պստիկ Միրզանի թէ — Հերիք չէ
քնէք, օր կէս օր է, չում լուս հոգիս ելաւ,
անքուն մնացի, ձեւ պահեցի։

Ելան, բարձան, զնացին քանի մօր, հասան Կանանչ շիման, երկու աղբէրներ իշան։ Պատիկ Միրզան ասաց, — Մեր հօր խրատին ականջ անենք, Կանանչ շիմանէն ընցնենք։ Ականջ չարին, իջան։

— Ինչ եղիդ կը պառի, ասաց միջնեկն. մի վախնար. էս գիշեր ևս չեմ քներ, ձե կը պահեմ։ Զիեր զարկին յայիր, կերան խման, յատրներ զարկին պառկան չում կիս գիշեր կը պատուէր միջնեկն. քուն կսխեց. էկաւ, ինկաւ, խռաց. Պատիկն արթուն էր. էլաւ տոեց նետուանեղ ու զուլժիփար թուր, ու չորս դեհ կը ֆըռէր։ Մէկ էլ ինչ տեսնայ, տեսնայ որ գաղան անհաւատ մէկը կուգայ, գլուխը երկինք, ոտքերը գետին, կուգայ կուգայ որ գէփ մը կնիկ է։ Պատիկ Միրզան զինք կը թալէ փոսի մը մէջ, զուզ կ'անէ, կը նստի, նետուանեղ կը լարէ ու մտրով կատէ։ — Թէոր իմ աղբէրներաց բան շարաց, շեմ զարներ։ Թէու պառաւ կուգայ կը տեսնայ շատը երեք մարդ երկու, ձիեր երեք՝ մարդ երկու. էսդիհ էնդիհ կ'իրիշիլ մարդ չ'կայ. կ'առէ — Կայ չկայ զագաներ կերեր են, բան մը եղիր է։

Կը միամտի, ու կերթայ ըմէնի ականջ մէկ մէկ քնոյ ունիկ կը զնէ. — Թէ զոք ըներ, չում իմ եօխն լաճեր օրօղինմ զան, ձե ուտին,

կ'առէ ու կերթայ : Պատիկ Միրզան էլ գոզումանց ետիէն կերթայ, կերթայ կը տեսնայ որ Դէվու պառաւ ջոջ ջաղցի քար մը շրջեց մէկ դեհ, ու մտաւ յէր. ճշաց ուր տղէրներաց. — Ելէր, ձեր աշըը լոյս. ձեր գամարն էկէր է, զնացէք կերէք, ձե անոշ, կտոր մ'էլ ինձի բերէր։

Պատիկ Միրզան յէրի գուռը կը կայնի, զըլթըբար թուրը ձեռք, դուրս էլած Դէւուն գլուխ մէկ զարնեկով կը թռուցէ, մէկ մէկից թեխաբար. եօթին էլ լէշէր կը թալէ զէս, ակնչներ կը կորէ, կ'աղէ, կը զնէ տոպրակ։ Կը մտնէ յէր, կ'առէ — Դիսի ջաղու պառաւ, դու քո լաճեր կ'օրօղին որ երթան իմ աղբէրներ ուտին, հայտէ բո լաճերաց հետ։ Թուր մ'էլ պառաւու վզին, ինոր ակնչներն էլ կը կորէ, կ'աղէ, կը զնէ տոպրակ, կը գանայ։ Երկու եղայրներ խոտն. Լուսոյ դէմ ուռտ քոն կը քնի պլոտիկ Միրզան, միջնեկն կ'արթնայ ու լանկով կը զարնէ. — Ելիր, կ'առէ, օր կէս օր է, հերիբ չէ քնես. շում լոյս հոգիս էլաւ տնրուն։

Ելան, բարձան, զնացին, իրիկուն մը հասան Սե սար. ջոջն ու միջնեկն կ'իջնեն. պլոտիկ Միրզան աղաշանք պաղատանը կ'անէ, կ'առէ. — Ականջ անենք մեր հօր խրատուն,

Նը մնանք ևս տեղ. երեք փորձանք մէկտեղ
չ'զայ մեր զլիսուն:—Եա, կ'առեն, ինչ էկտւ
Աւեր-ջաղաց, ինչ էկտւ Կանանչ շիման. էս
զիշեր դու պիտի պահես, տրոտըռ կ'անես.
Հոգիդ ելնէ պիտի մնանք, ու դու պիտի դի-
շերս աշքես: Էլ ինչ ասէ: Կը մնան. ձիեր կը
զարնեն շայիր, հաց մաց կուտեն, երկու ադ-
րէրներ կը մտնեն շատրւներ կը պառկին,
պստիկ Միրզան նետուանեղով, զշշմշար թու-
րով կը պտոտի: Կէս զիշերն ընցեր, բան չ'կայ-
կտոր մը կը նստի, քոն կը բռնէ զինք, մէ-
կէլ աշքերը կը բանայ որ ինչ, աղօխրան ա-
ռեր ճողճողուել, ու գիշերուան վառած կրակն
ընցեր, քար շախմախ մէկէլ աղրօր ծոցնէ-
ինչ անէ: Կը վաղէ թռնի գարի մը գլուխ,
կը տեսնայ որ դէմի սար կրակ կը բլրայ, —
Երթամ կրակ բերեմ, կ'ասէ: Կերթայ, բաստ
կուգայ փիր հալեորի մը: Հալեոր նստեր գարի
գլուխ, սի թելէ կծիկ մը ձեռք, կը կըծկէ,
սիպտակ թելէ ջոջ կծիկ մէլ դրեր կուշա:
Կ'երթայ մօտ. կը հարցուցէ: — Եղ ինչ կծիկ-
ներ են. դու ո՞վ ես:

— Ո'րդի, կ'ասէ, ես ժուկն ու ժամանա-
կն եմ, սի կը կծկնմ զիշեր է, սիպտակ կծկնմ
ցերեկ է:

Պստիկ Միրզան կը տեսնայ որ հա հա է

սի կծիկ կը խլսնի. հասաւ խլեց կծիկը հա-
լեռքն, զլորեց դարէն տակ, — Դէ նոր կծկէ,
ասաց. թող զիշերն էրկննայ, ես շատ րան
ունիմ: Ու առաջացաւ դիհ երեցած կրակ,
հասաւ, տեսնաւ որ ինչ, քառսոն կանթէն
պղինձ մը դրեր են վեր կրակին, եօթն դոմէշ՝
փոր թափեր՝ կաշով մաշով դրեր են պղինձը
կը խաշեն, մէկ դէւ կայներ օճախին մօտ.
Երեսունեինն դէւ պառկեր քներ են: Պստիկ
Միրզան մինակ կը վերցնէ պղինձն, կրակ կը
հանէ տակից, ու կը դնէ պղինձն կրակի վե-
րէն, կ'առնէ կրակ, կ'երթայ: Դէն ուր կայնած
տեղ մաթ կը մնայ, ձէն կաւտայ աղբէրներուն
ու պստիկ Միրզայի արածը կը պատմէ. գէւեր
ուրենց լեզուն կը կրծն, — Վը շ... կ'անեն,
հոգածնի մէջ էսասկրնա նժ: Ահով դողով
կ'իմենն ետե, կը հասնեն, խօսք կը կապեն,
աղբէրազիր կը լնին մէկ մէկու, նշան կուտան,
որ օր ընի մէկ մէկու յօգ հասնի:

Պստիկ Միրզան կրակ կը տանի, օճախ
կը վառէ, լուսոյ բերան կոմնք մը կը քնի, աղ-
բէրներ կ'արթննան, լանկով կը զարնեն,
կ'ակրնցուցեն, կ'ասեն, — խարամ չափ ալ. էս
զիշերն էլ մենք քե աշքեցինք, դէւ կը բնես:
Զէն չհաներ. կ'ենեն, կը բառնան, կ'եր-
թան:

Կ'երթան, կ'երթան, կը համեմն թագաւորական բաղրի մը մօտ. զըսդ, շայիր շիմանով տեղ մը շատը կը զարնեն կը նստին քանի մօր: Պատիկ Միրզան զիշեր մը կ'ենէ պառաւելու, կը տեսնայ որ քառուն Փէւեր զնացին դեհ թագաւորին սարայը, մօտ կերթայ որ ուր Ազրէրազիրերն են, ըմէն մէկ' մէկ' մարդու բոյ երկաթէ ցից իրենց ձեռք: Նշանով մէկըդմէկ կը ճանչնան:

— Գոր բարով:

— Գու հազար բարով: Առ քի իրեր ոսկի խնծոր, արի մեղ յօդ: Էս քաղրի թագաւորին իրեր աղջիկ կայ, հօթն տարի է կերթանը կուզանը չենք կ'անայ ձեռք բերե, էդ խնծորներ ինսնց սիրոյն շիներ ենք կը հոտուըտանք. քե կուտանիք:

— Եկէր, կ'առէ պատիկ Միրզան, էս զիշեր էն աղջիկներ ձեր ձեռք կուտամ: Ու կ'առնէ երկայ ցիցեր, բոյթ մատով կը խրէ բաւսամը, կոխելով կ'ենէ բաւսամի վլուխը. — Փէ և լէր դուք էլ: Մէկ մէկ կ'եննեն Գլւեր, ու պատիկ Միրզան էնսպին զլուխ զլմաւրով կը կորէ, լէշեր կ'իյնեն բազմնի էս մէկէլ երեսը, կը բանէ իրենց ակնչներ կը աղէ, կը դնէ տուղրակ, զլմներն էլ կը շարէ բազմնի վրէն, ինքն կերթայ կը մանէ թագաւորին պառկած օգան: Կը տեսնայ որ

ոսկի մոմտան մէր զլխուն կը վառուի. արծըթէ մոմտան մօտ, արծթէն կը դնէ պրէ խոն գեհ, ոսկին՝ ոտաց: Մեղրէ շարբաթը կը խմէ, կ'անէ որ ելնէ գուրս, կը տեսնայ որ օձ մը փաթութւեր է սիւն, զլուխ պարզեր որ թագաւորին խէթէ, մէկ խանջալով օձու զըլուխ կը բեւեռէ սիւնը, թագաւորի խանչան բարձր տակէն կը հանէ կը զարնէ ուր մէջք: Կ'երթայ մանէ աղջիկներաց օգան: Քներ են, մոմեր վառ, մէկ մէկ ամանով շարբաթ բարձի կուշա, զատ զատ գաներ կը բանայ, ճակտներ կը հանէ, շարբաթներ կը խմէ, ըմէն մէկի զլխու մօտ ոսկի խնծոր մը կը դնէ, ու զոջը՝ զոջ աղբօր, միջնեկին՝ միջնեկին, պատիկն էլ ուր համար կը նշանէ, կ'օնէ կ'երթայ ուր շատըր:

Սուաւոտուն լուսնալուն, բաղրի մէջ ձէն ձինոց կը շատնայ, ձէն կը համեմ թագաւորին թէ՝ քո դուշնան բառառն զէւերու վլուխներ կոտրեր շարեր են բատանի վրէն, շէշեր թափեր են փռու, թագաւորն էլ ուր օդայի բաներ տեսներ, մոմտան, օձ, իսանչալ ու էս բաներն էլ կը լսէ, կը շշկոփ կը մնայ: Վաղիր վուղութներ կը ժողվուին, աշրը լուսի կուզան, թագաւորն էկ թալալ կանչել կուտայ թէ՝ նվ է էս իկիդուրեն արող, թող զայ իմ աղջիկներ տամ,

բերնի ուզածը տամ: Հազար հազարոց գնացին,
շկարցան խպաթ անել, էլ մարդ չմնաց քաղաք:—
Հրամանիր արաց որ բազրից դուրս չատըրներ
երթան, էն դարիբներ կանչեն: Կ'երթայ թա-
գաւորի մարդ, երկու աղբէրներ ահէն մէկ մէկ
լու կը գառնաե, զիտեն թէ տուզնելու կը
տանին: Երբ կը լոեն պատճառ, Երթանք կ'ա-
սեն, մենք սպաներ ենք գէւերը, մենք պիտի
առնենք թագաւորի ազջիկներ: Պստիկ Միրզան
չեն տանիք: Էսոնք էլ սենենս կը մնան:
Թագաւորի մարդ կասէ.—Թագաւոր ապրած
կենայ, մէկ հոգի էլ կայ էսոնց չապը.
—Կանչեցէք շուտ: Կուզայ պստիկ Միրզան.
Թագաւորի խանչալ. գէւերաց ականջներ կը
դնէ, թագաւորի առշի. ու տեղն ըցտեղ ը-
մէն բան կը պատմէ: Թագաւոր կը թռնի կայ-
նի վեր ոտաց, պստիկ Միրզայի աշքն ու ճա-
կատ կը պատէ,—Բարիբաշան, կ'ասէ, Գու-
ես դու, իմ աղջիկներ տուի քեզ, իմ մեռնե-
լուց ետ՝ թագաւորութիւն էլ քե:

Պստիկ Միրզայի աղբէրներ ոտքն ինկան.
—Եաման, ասին, մենք արինք, դու մ'ա-
ներ, մեր արեան խնայէ, զու մեր ջոջ, մեր
քո պստիկ, Թագաւորն էլ խրատ կ'ուտայ ուր
հնազանդ մնան. չատըրներ կուտայ վերցնել,
կուզտն սարայք: Պստիկ Միրզան ինչիս որ նը-

շաներ էր, ըսգուն էլ պստիկ կուտայ երեք
աղջիկ եռեր աղբէրներուն, բառսաւն օր քառ-
ուուն գիշեր հարսնիք կ'անեն:

Հարսնիս մարսնիս պրծաւ: Առջի գիշեր
երեք քոյրեր երեք եղբայրներուն գէմ կը կե-
նան:—Դաւք ինչ չուն էր կ'ասեն. մենք ըս-
գուն* սիրող մ'ունինք որ ուր սրտի վրէն թիզ
մը վարդ ու ռէնան կայ բուսած, աննման, ուր
նման ոչ երկնուց մէջ կայ ոչ երկրի երես. թէ
դսկը մարդ էք, զնացէք դէւ Գորգոչանի հետ
ինկէք կայնէք, թէ ինոր մէջը զետին զրիք,
դարձէք, Զեր հալածն ու լայեխն ենք մեր: Մէ-
կէլ օր պստիկ Միրզան աղբէրներաց խրատ
կուտայ որ իրենց սըռ դուրս չնանեն, ու ին-
քնն թագաւորից իզին կ'առնէ կ'երթայ, կ'ա-
սի:—Մէկ երկու ամիս գործ ունիմ, կուզտն:
Կ'երթայ կ'երթայ, շատ կ'երթայ, քիչ կ'եր-
թայ, Աստուած զիտէ, չուրմ կը հասնի յօշկ
ու սարսայ մը, կը տեսնայ հուրնի հրեղին
աղջիկ մը յօշկի պատուհանը: Բարե կ'ուտայ,
բարե կ'առնէ, կը դառնայ աղջիկը կ'ասէ.

—Հողածին. օձն ուր պորտով, հաւքն
ուր թիով էս տեղեր չէկեր, դու ինչի էկար:

—Բո ոէրն է բերեր:

Աղջիկ կողովով հաց ու կեր կը կախէ:—
Կեր, ու վերին ճամպհով անցիք զնա, կ'ասէ.

սոլիտարկ դէւ ցածրէն կուզայ, թէ ուստ զայ,
քեզ կուլ կուտայ,

—Դու մվ ես, քէ բնշխ ու երք ես բե-
րեր էսահղ, աղջիկ:

—Եմ հեր Զինումաշինի թագաւորն է,
մենք երեր քայր ենք, բազմներավ ու երկթէ
դաներով էր մեր բնակարան, սիստակ դէւ,
ոհ դէւ, կարմիր դէւ էկան երերս էլ վերցին
մեր բնած տեղին բերին, էս տարի եօթն տա-
րի է որ հողածնի երես տեսած չէի:

Պատիկ Միրդան՝ դէւ Գորգուշանի տեղ կը
հարցուցէ, աղջիկն է կ'առէ. —Սի ու Կարմիր
դէւերաց հողէն սիստի անցնիս դէն, —Կաց բա-
րով. —Գնա բարով: Պատիկ Միրդան վերանց
գնաց, իջաւ ցածրի ճանպարհ. կը նստի
կ'աշրէ որ դէւ զայ: Թէնէ ավղուշ արեր ի-
րիկուան զեհ էլու, հոտքտաց, հոտմտաց, —
Մարդ մարդանոտ կուզայ, ասաց, ահ վաղուց
է ինսանի միս շեմ կերեր, Ու վաղեց վեր
պստիկ Միրդային:

—Ես որ բերնի բրդուճ չեմ, ընձի կ'ասնն
պստիկ Միրդա, քեզ ուս բառուն և եօթն
դէւու վլախ եմ կերեր, ահա բառառուն և ութ:
Նիտ կը թուռցէ մէջ դէւու ճիկարին ու քամ-
կից կուտայ դուքս: Դե կ'իյնի զերին, իեղուն
մէջ բերնին կը լիսկըսկայ կը քաշէ զըլֆիհար-

թուրը, կը հասնի, կը կտրէ վլուփը, կը տըն-
կէ թրին ծէրը կ'երթայ սարայի տակ կը
կանչէ,

—Մարա՛յնանցն, իրիշկէ, իրիշկէ, քո
սիստակ Թէւ զուրբան արի քո սիրոյն:

Աղջիկ կ'իրիշկի որ ինչ, սիստակ Թէւու
վլուփը: Աւրախութենէն կը ծոփ, գուռ կը
բանայ, երկու ձեռնով պստիկ Միրդայի ոաներ
կը պրկէ. —Քե մեռնիմ ու քո Աստծուն որ քե
օրօղից ձիկ աղատ արիր: Զեռնէն կը բռնէ,
կը հանէ վերին օսան, հաց ու բարին կը
վայելին, ջուր կը տաքցուցէ, ձեռն ու ոտ կը
լուայ, կը քինն: Առաւօտուն կ'ենէ պստիկ Միր-
դան մատնիկ մը կընցուցէ աղջկան մատ, կ'առէ
զու իմ ջոջ աղբօր նշանին եղար, երթամ Սի
ու Կարմիր դէւերն սպանեմ, դառնամ քե տա-
նիմ:

Կ'երթայ: Սիւ դէն էլ կ'ասնէ, զլուս
կը կարէ, աղջիկն կը նշանէ միջնեկ աղբօր:

Կ'երթայ որ Կարմիր Թէն սպաննէ: (Խօ-
սակցութեան, զործողութեան նկարագիրը առա-
ջնոյն պէս է, և կը կրկնուի):

Աղջիկ կ'առէ թէ՛ Կարմիր դէն սէյիր զի-
տէ. որ եթէ քան զինքն զօրքաի բաս զայ,
կը զառնայ հողէ զար մը, զլուս վրէն ծակ մը,
ծակէն մուխ դուրս կուտայ, ով որ մուխին մօտ

Երթայ՝ կուլ կուտայ։ Պստիկ Միրզան կ'ասէ,
Աստուած ողորմած է, իմ զըլֆիբար սէյիրն
էլ կը քակէ, բշշամն էլ։ Կ'երթայ։ Կարմիր
Դնն գուրգ ի վէր թեխն կուգայ, — Օ՛, ծ, կ'ա-
նէ, ինչ համով բրդուն։

— Ես քե գրողի բրդուն պիտի անեմ,
կ'ասէ։ Նետուանեղ կը քաշէ, հազըր կաց, կը-
ուսինք, եա քե կուտայ Աստուած, եա ընծի։

— Ծօ հողածին, գու ով եռ որ իմ գէմ
կայնես, կը բուայ գէւ, ու գուրդ կը զարնէ։
Պստիկ Միրզան կը թռնի, մէկ ձեռնով կը
բռնէ զուրզ, ու կը բուայ։ — Քառսուն և ինն
գէւ եմ սպաներ, քո Սիպտակ ու Սև աղբէր-
ներ սատկեցուցեր, պստիկ Միրզան եմ ես.
գմւ պիտի իմ ձեւնէն աղատուիս...։ Որ լսեց
թէ պստիկ Միրզան է, լեզին փրթաւ, Սեղ-
րով փոխուաւ կարմիր գար մը (բլուր), զլիսէն
բալան մուխ կը բարձրնէր, պստիկ Միր-
զան թռաւ էլու գարի զլուխ, եհան զըլֆըրար
թռուր, կոխեց ծակն ու խառնեց, խառնեց.
Չուր մը Դէւու ճիկարն ու աղիքներ կտոր կը-
տոր բրդեց ու ծակեց գուրս թափեց։ Ինքն
վազեց ցածր։ Դարն էր՝ բաւաւ (ժլաւ, տա-
պալեցաւ), ճիկարի կտորներ թրի ծայրը գար-
կած, զնաց պստիկ աղջկան։ — Աղջիկ ջիվան,
քուաց, Կարմիր գէմն զուրբան արի քո սիրոյն։

Ուրախ, ուրախ աղջիկն ինկաւ պստիկ Միրզայի
ոտաց, չեր կարնար բան մ'ասել, կեռիկը փակ-
ւաւ, ունքուր ունքուր կ'ուլար։ Գրկեց զինք պըս-
տիկ Միրզան, վեր տարաւ։ Կերան խմեցին, պատ-
մեց Սիպտակ ու Սև գէւերուն սպանել, երկու
քոյրեր՝ ուր երկու աղբօր նշանել, ու դուն էլ
իմ նշանածն ես, ասաց. մատնիկն անցուց
մատ։

Գիշեր էր, քնան։
Առաւոտուն պստիկ Միրզան ասաց աղջ-
կան թէ՝ Գու կաց, իմ նշանլին ես, կուգամ
քեզ կ'առնեմ ու քո քոյրեր, կ'երթանք։ Մըկայ
գեւ Գորզոչանի ճանապարհ նշանց տուր, երթամ
զինքն սպանեմ զամ։

— Մ'երթար, կ'ասէ աղջիկ, զու սաղ չ'ես
գառնար. մ'երթար, գէւ Գորզոչան զալըմ գա-
զան է, էնոր մահ չ'կայ, քո զլուխ զուրս կու-
տաս, մ'երթար։ Ո՞վ պիտի առնէ տայ քե է-
նոր նետուանեղ որ զարնես, ուր նետուանեղով
կ'սպանուի, մ'երթար։ Թէ չէ, ընծի էլ տար-
հետ քե մեռնիմ։

Կ'ուլայ աղջիկ, սիրտ կուտայ պստիկ Միր-
զան, կ'երթայ։ Կ'երթայ, կ'երթայ, շատ կ'եր-
թայ քիչ կ'երթայ, Աստուած զիտէ, չուր մի
կը հասնի գէւ Գորզոչանի յօշկն ու սարայը-
գիշեր էր, գէւ չլուսցած պստիկ Միրզան յօշ-

Կի զրան առջև կը չրցնէ ու կ'առէ, կ'ընցնի
մէկ զեհ կը նստի: Լուռուն զէւ Գորգոշանէ
յօշկից կ'իջնէ, ջրցանքն ու աւելը կը տեսնայ,
ժառախուրին կուպայ. — Կայ չ'կայ կասէ,
հողածին մը էկեր է, — Ուր ես, հողածին,
նվ ես, մի վախնար, արի, քո ուզած կուտամ,
քո մաղին էլ չեմ զիսներ: Պատիկ Միրզան է
կը կայնի դէւ Գորգոշանի առջև, ու կ'առէ—
Ազայ, քո ողջութին կաւզիմ, իմ ընկերներ կո-
րուսան վրէս, մոլորուայ ինկայ քո զուռ, կոոր
մը հաց ուտեմ ու քո խզմարն անեմ, քանի
ողջ եմ:

Կը մ'եայ, ըստուն խզմար կ'անէ, որ կը
մտնի զեւու աշրբ: Զարթուան մէջ իրիկուն մը
կ'իջնեն խաս բաղչան, զարմահալի ծաղիկներ,
վարդ, ունան, ու Աստղծու ստեղծած ըմէն
պտուղներ կան, աւուղներ, շատրուաններ, հաւ-
քեր, ջանավարներ, ինչ ուզիս կայ, դու կ'ա-
սես զրախտն է: Թէւ կ'առէ, էս աւուղի եղրը
բեր փոէ, ծաղիկներ քաղէ բեր վոտածքի
մօս շարէ, կեր ու խում պատրաստէ, մեզի
ըմէն շարթու էս իրիկուն հիւրեր կուզան: Կը
պատրաստէ պատիկ Միրզան, ու խելքով կը
դունէ թէն էս երեր քոյրերն են պիտի զան:
Ի՞նչ անէ, ի՞նչ չանէ: Բազան կը ֆրուն, ծա-
ռից կախ կը տեսնայ Գորգոշանի նետուանեղ,

կ'երթայ կ'առնէ—: Ի՞նչ կ'անես.— Փոշին սըր-
բեմ: Ու նետ մէջն կ'իյնի: Բեր ընծի կ'ասէ
դէւը: Կը տանի, նետը մէջ կը տեղաւորէ
կուտայ որ տանի կախէ տեղը: Պատիկ Միրզան
է, մէկ կերթայ, մէկ դէւուն կերիշկէ, չուր մ'աշքը
բռնէ, մէկէց մէկ կը զանայ, նետուանեղ կը
շիակէ Գորգոշանին:

— Օ—. — Քո ջանի համար էկեր եմ ես.
Ե՞նչ օ, պատիկ Միրզան եմ ես, կ'ասի, նետ
կը թողնէ, քառսունեւինն դէւ եմ սպաներ ես,
դու էլ վրէն հիսուն. Ն'ը: Նետ մատ Գորգոշանի
սրաից. ու քամկիցն էլաւ, Փշիշալով փոււաւ
զիստին, մեռաւ. Էկը քաշեց յիշվիթերաց տակ
ծածկեց, ու զիաց ծառի մը ետեւ պահուե-
ցաւ:

Մէկէլ տեսանք որ երեք Եղունիկ թեւ-
թուալէն էկան իջան աւուղի վերան, հաւքեղէն
հալուլներ հանին. մէյմէկ աղջիկ: Ճանչցաւ որ
իւր և աղբէրներաց կնիկներն են. թագաւորի
աղջիկներ, երեք քոյրեր: Զէն ու ծպտոց չհա-
ներ: Աւուղից կ'ենին աղջիկներ. կը հազուին
կը զուկուին կ'երթան Գորգոշանի ծոց: Կը
տեսնան որ Գորգոշան միուած. կը զահանորեն,
կը զառնան հալաւներ կը հանեն մտնեն ջուր:
Էն զանն ինե պատիկ Միրզան կը տնկուի ա-
ւուղի բերան. — Թօնւ ձեր երեսին, կ'առէ:

Տեսար ձեր սիրած, տեսար մէկ թիղ վարդն
ու ռէհան վեր սրտին:

Աղջիկներ սև երես կը մնան... հալուընե-
րաց փեշեր կը կտրէ, ու թող կուտայ որ
ելնեն երթան, չափ կը դառնան, կ'երթան:

Պատիկ Միրզան էլաւ գէւ Գորկոչանի
Քօշկն ու սարայը ինչ կար չկար ժողվեց, քառ-
սուն ուղտի փրայ բարձաւ, զնաց Կարմիր դէ-
ւուն, Սև դէւուն, Սիպատակ դէւուն ըռզակներն
էլ բարձաւ, ու Զինումաշի Ծագաւորի աղջիկ-
ներ հեծցուց, ըշեց զնաց հասաւ Սև սարի
Ծագաւորի երկիր, բաստ Էկոզին ճանկ մը
սոկի ետու, ասաց. Գնացէր Ծագաւորին ասէր,
բռ փիսան պատիկ Միրզան Էկաւ:

Զէն հասաւ Ծագաւորի ականջ. Ծագա-
ւորն էլաւ առեց իւր վազիր վուզուր, ասքարն
ու ձիւտոր, զնաց առաջ. զարմացաւ բերած
ըռզակին, վերտոցին երեր աղջիկն էլ բերին
իջուցին: Իջաւ չիջաւ պատիկ Միրզան թաշաշ
կանչել ետու որ. Քառսուն տարեկանից վեր
մարդեր մաջլիս գան: Ինքն էլ զնաց Ծագա-
ւորին խնդրեց որ գայ մաջլիս:

— Քատաստան կ'ուզեմ, ասաց, իմ ու քու
աղջիկներաց:

Մաջլիս ինչի՞ կը կանչես, ամօթ չէ աղ-
ջիկներ ելնեն մաջլիսի առջի:

— Զէ, ասաց, Թագաւոր ապրած կենայ,
անամօթ են քո աղջիկներ, շատ հայր ու մայր,
շատ նշանած ու նոր փեսաներ չար աղջիկներաց
փորձանքէն պիտի ազատուին: Թէ չի դաս,
դատաստան չանես, կ'երթամ քո տունէն: Թա-
գաւոր բան զիւր աշքի լոյս շատ կուզէր պստիկ
Միրզան, զնաց ու մաջլիս նստան. աղջիկներն
էկան քօնն երեսին: Պատիկ Միրզան իւր բերտն
երաց զլլիկն անցած, աշբով տեսած բա-
ները պատմեց, աղջիկներաց հալաւի փեշեր՝
որ կտրեր էր, հանեց, դրին տեսան որ հա,
զօ տեղնըցտեղ անմնց կտրին է: Աղջիկ-
ներ մնացին սիերես, նստովներ մաթ մնացին.
Ծագաւոր դատաստան կտրեց, իւր երեր աղջիկ
ծամերաց կապեցին երեր կատղած ձիերաց պոչ-
բերանսըցէր, ձեռն ու ոս լարով կրեցին, ձիեր
քշեցին սարեր ու քարեր...:

Պատիկ Միրզայի բերած երեր աղջիկներ
Ծագաւորի կնիկն իւր շապկից անցուց, ա-
րաց իւր զաւակ, նոր հարոնիս տրին, բառ-
սուն օր ու քառսուն զիշեր, երեր քոյր երեր
աղբօր վրայ պսակեցին:

Աստուած ձեղ ազատէ շառից, շառզատա-
յից. Աստուած ըմէն մարդ հասուցի իւր սրտի
մուրատին:

Երկնուց երեր իննծոր ինկաւ:

Պ.

Ծ Ո Վ Ո Ւ Ա Ղ Զ Ի Կ

(Տիգրանակերտցւոց լեզուով)

Կէղնայ չ'եղնայ Մամ մի ու տղայ մի, ու-
րանց տունլէ ծովուն մօտ: Էս Մամէ ըմմէն
կը լուսուխ հաց մի կը թարլէ ծովէ: Ատեն կ'ան-
ցնի կը մեռնի Մամէ, տղին թամրէն կէնի
քի, «Տղաս, քանի սալ ես, էմման կը լուսուխ
հաց մի թարլէ ծովէ»: Տղան ըմմէն օր թայինէ
կ'իտար ծովուն: Օր մի տըզան շուկան էրթած
ատեն, իրկուն կիգայ տուն կը տըմնայ աւլման
ստկման է տունէ, շատ թահճիպ կը մնայ: Օր
մ'ի միս կ'առնէ զնէ տանէ, իրկունէ կիգայ
կը տըմնայ զատէ էփման կրակի վրան դրման
է: Օր մի նարտիվանի տակ ըսքաթ կեղնի, քիշ
մի սօնէ կը տըմնայ քի ծովէն մննծ շատպօթ
ձուկ մի շըռլըմբ տունէ կը լուսնի, մորթէ վրա-
յէն կը հանի, հընանց աղջիկ մի կեղնայ քի,
որչ էկեր, որչ մըն ի գայ: Էս աղջիկէ աղկէկ
մի կ'աւլի կ'ըստրիկ տունէ: սօնէ ինչ ատեն քի
նարտիվանի տակէ կ'երթայ աւլելու, պըհմըտած
տղանէ ձեռքէն կը բռնէ, աղջինէ կը բաշի
«Մամ» զըթթալէ: Մամէ ծովու մէջէն կը տէ
«Մի վախենայ, աղջիկ, ընի մեր փեսան է»:

Մամու կամրով ու Սստծով իզնով հարկ հարսնիր
կէնեն, մէկդմէկ ի կ'առնեն:

Ատենէ մի սոնէ, աղջիկէ կարկանէ դէմէ
կը լժապէ, կը բաշի նըխշել: Էն բաղրի
թագաւորէ խաս բաղչին մէջ դուրբին աշըէ
դրած, էս աղջիկէ բաստ կիգայ աշըին, կը զար-
նուի: Սատանութիւն մի կը ֆըրրի քի էնուրայ
էրիկէ սպընէ, աղջիկէ առնէ: Էն դազզային
մարդ կը ճամրէ տղի հոռէ, տղան կ'իգայ
գ'ըսէ իրան թագարէ.—«Էն չէշիտէ շատըր մի
կուգիմ բըկնէն քի, իմ ասքինիսի ու բաղրցին
քիրտան մէջէ առնին նստին, ու կէսէ բաց
մնայ: իրեք օր սոնէ շլ բիրես՝ վիզիդ քալլա
կ'էնըմ»: Տրպան իրեսէ շրջուկ տունէ կիգայ,
կը ֆըրրի քի երեք օր սոնէ ինչ զուտք մըն
իտայ: Կնիկէ կիգայ ներս, կը հարցու,—
«Մարդ, ինչու երեսդի շրջեր ես»: — Երիկէ
կ'ըսէ «բան չ'կայ»: — ես գինամ բան մի
կայ քի ըսօր փոխուերես»: Երիկէ թագաւորի
ուզածէ նազի կ'էնէ, Աղջիկէ կ'ըսէ, «դարդ մ'էնէ
քըզի», ու կը զըժժայ, «Մամ», մամա, մեր
պղտիկ շատըրէ բեր»: Մամէ ծովէն կ'իտայ
պղտիկ շատըր մի, տղան կը տանի թագաւորին,
հօթն օր հօթն զիշեր կը բանան կը բանան,
կէսէ ծալուկ կը մնայ:

Սոնէ թագաւորէ ուրիշ թաքլիք էրտց

տպին, քի «Քըզնէն էն չէշխտ խալի մի կուզեմ
քի էս չադրի տակէ փըռեմ» կէսէ ծալուկ մը-
նայ»։ Կնիկ տեց խալի միւ Թագաւորէ տե-
սաւ քի չը մնի կարնայ սպընէ տղան, էս
հաղ էսաց, «Քըզնէն էն չէշխտ կուկ մի խա-
ւուկ կ'ուզեմ քի, ասրբըներս ուտեն, չը թըմ-
մի»։ Տղան էմէ կիդայ տունէ, նաթիճայ՝ էն-
է կը աանի։ Թագաւորէ կը ֆըրրի քի նէնց-
րան մի ըսէ, քի չը կարնայ, կըսէ «Քըզնէն
կուզեմ իրեք օրուայ ծնած թրխմար մի թերես,
քի եսի քիմի զըրուցէ, էրժայ, իգայ»։ Ես
ժումէ տղան բիրտան հայրած, երեսէ շրջուկ,
տունէ կիդայ, կնկան կը սալրխէ։ Կնիկէ կը-
սէ «Պարդ մընի բըդի», ու կը վագէ ծովուն-
մոտ, կը զըժժայ «Մամա, մամա, քիշ մի
պղտիկ աղբէրսի տուր մըն սիրեմ»։ Կիտայ
իր աղբէրէ, կը շալկէ, կառնէ թաղաւո-
րին կերժայ. ճամբան ստրէ կը սկրառի քիշ
մի պղտիկ տղան կ'ըսէ «Փեսայ, փեսայ, քոս
չնս խօսմ, չէ մըն ընկնինք»։ Մարդ բաշլաւ
խնդար, Թագաւորէ տեսնալու քիմի, պոտիկ
տղան քէլեց, հասաւ, ու թագաւորի երեսէն
շարր սիլլա մի շըրբևկացուց, ու ըսաց, «Թա-
գաւոր, թագաւոր, դու չե՞ս ամշնայ, աղիադ
կուտաս իմ փեսին, կուզես սպընես, քուրիս
առնէս...» Թագաւորէ մեղայ էսաց, ու վազ-

էկաւ իր շար մտքէն».

Աղջիկէ ու տղան իրանց մուրատով ապ-
րեցան. – Երինուց երեք խնծոր ինկաւ։

Ե.

ՀՈՒՅՆՈՎ ԲԱԳԴԻ ՀԱՍՑԾ

Կեղնայ չեղնայ մննծ զանդին մարդ մի,
էս մարդ ունի տղայ մի, տղան ահալապ ու
արխատաշներ շատ ունի. ըմըն օր էդոնց զա-
վաթ կ'էնէ, ու ինքն քար մը լէ չ'էնի։ Էս
պապէ կի հիա քի էս տղան իր անցմանէն սօ-
նէ փարաներ ու ըռպակէ մըն թրմղընէ ու
խեղճ մըն եղնայ. Բնչ զըտար քի կըսրատէ
զընքըկի, չ'եղնար. Սօնէ կը ֆըրրի էս պապէ
ճարմի, որ իր մեռնելէն սօնէ տղան խեղճ չեղ-
նայ, իր տան մէկ օտայի առիքէն երկու թախո-
ժակ կը հանէ, ու փարշ մի ըլլինք ըմանընա
զըտար սոկի կը լըլայ, կը դնէ առիքէ, թախո-
ժակիներ երկու հատ մըլխով կէնա տեղէ կը
կպցնէ, պղտիկ հալկա մի կը զարնէ թախո-
ժակիներու օրթալղդէ ու էն հալկայէն շուան
մը կը կախէ։ Եր կ'իգայ մեռնելու, կը կանչ
տղան, կ'ըսէ իրան, «Տղաս, ես մըն մեռնի մ

արթուխ, քրդիկի սօնքի խրատ մի մըն իտամ,
գուն լէ, կը գերեկնամ քեզի, քի կատրես: Եթ
քու փարաներիդ բիթուն կը թըմմի, խեղճ
կ'եղնաս ու ազիազի մէջ կը մնաս խա, զը-
նա էն կախած սի չուանէն կախուի, փըրթի»,
կըսէ ու կը մեռնի:

Տղան ինչ գտար քի էս խրատէ կը բռնէ,
փազաթ ինքիր ճամբէն դատ չը մնայ: Առենէ
մի սօնէ, զալ զաման գէթ զաման, ինչ որ
ունի կը թըմմըցընէ, թայի տան աման շա-
մանէ ու աւելէ վարանա դատար, արխատաշ-
ներ լէ կը տըմնան բի բան չի մնաց տղի քո-
վէ, իրես կ'ոլրըն իրնէն: Տղան մաճալուր կեղ-
նայ երթալ համլութին էնելու, հաց մի ճարե-
լու հմար: Օր մի արխատաշներէն մէկէ կըսէ
իրան, «Հսօր մըն երթանք քօշկէ, էկօ գուն
լէ»: Խօսք կիտայ, կ'երթայ, կառնէ միսէ քա-
րացու, ձեռքէ պարապ չ'երթալու հմար:
Ճամբան ջուր խմելու կ'երթայ, միսէ կը դնէ քա-
րու մի վըրայ, վերէն կիջնայ շալաղան մի,
կառնէ միսէ ու կը թըռնայ: Տղան կը հայրի
կը մնայ, կը բաշլի Փըրթիլէ քի երթամ չ'եր-
թամ, կը հիա քի կէս ճամբէն դառնալ չ'եղիայ,
կ'երթայ զըպա քէօշկէ: Արխատաշներ տըմնան
բի, կը բաշլին ահրամ էնիլ խնդալէ, ու կ'ը-
սնի: «Օզուլ, պարապ ձեռք չ'ամշցար էկար,

հիշ տակըլ մի ման մի, առներ ի գէր»: Կը
դառնայ տղան կըսէ, «Միսէ առիրի, ճամբէն
շալտղան էկտւ քընթեց տարաւ»: Արխատաշներ
էն զտար կի խնդան, էն դգար կէնին, թայի
քի տղան կը սեպէ փախնիլէ: Կիգայ տանէ,
կը բաշլի Փըրթիլէ. Ժումէ գավգավըլ կինկնի
միտքէ պապու խօսքէ, համա, տղան կըսէ: «Բո-
օրուոնէ աղէկ օր չը կայ կախուելու: Կելլայ
կերթայ պապու ըսած օտէնի, կը դնէ քարսի
մի, կելլայ վրան, չուանէ կանցընէ վիզէ, բութ-
սին լէ ճըլօթէ կը հրէ մէկ գեհ, ու կը կախուի:
Տահա չը խեղդուած՝ կը փրթին առիրի թախ-
թըկներ, կ'ընկնի փար: Մէկէ կը հիա քի,
ինչ հիա, փառչ մի ընլիք ոսկի կ'ընկնի գե-
տին: Տղան հոն տեղիկ տուշունմիշ կ'եղնայ
հօր աղէկութիւն, կը ձգէ միտքէ պապու խը-
րատէ, կը ժողվէ ոսկնի, խելքէ զլօխնէ կը
թօփէ, կը բաշլէ իր գործին հիալէ:

❖

ԲԱՂԴԱԽՈՐ ՈՐՍՈՐԴ

Կեղնայ կեղնայ տղայ մի, էս տղան ոնի
նետուանեղ մի. կելլայ օր մի կերթայ ավէ.

Էսդէն զօրով մօրով կը զարկէ ճընճղուկ մի,
ինքնիրան կըսէ, «Թօ, էսի որ (ոյր) լայրդ է.
կըսէ թագաւորին լայրդ է». կ'առնէ կ'հրթայ,
կը տանի շիտակ թագաւորին: Թագաւոր է
տեսնալէ քիմի, համա կըսէ. «Աֆարիմ իմ
պղտիկ ամճիս», ու կը դառնայ կըսէ իր խըդ-
մաթքարներուն. «Էսուրայ տուեցէք քանի ոսկի
բաշխիշ»:

Էս տղան փարան տեսնալէ քիմի համա
կանուխքըմանց կինա կերթայ ամէ. էս ժում
է կը զարնէ պօրոն մի. կինա կըսէ. «Թագա-
ւորին լայրդ է». կը տանի թագաւորին: Թա-
գաւորը էս ժումին տահա շատ փէշքէշ կի-
տայ, ու շատ կը սիրէ: Թագաւորի խըդմաթ-
քարներ կը բաշլեն մըլլը ուտելէ տղի մէնէ:
Տղան հեղ մը լէ կերթայ ամէ ու կը զարկէ
տալան մի, առնելէ քիմի շիտակ թագաւորին
պէմէ: Թագաւորէ էս հեղին անթըմում բաշ-
խիշ կուտայ տղին: Տղին գուրս կելնէ, խըդ-
մաթքարներ ձեռքէն կ'առնեն կէսէ, ու շատ
կը շարանան: Թագաւորի դէմէ կաննող խըդ-
մաթչին օր մի կը դառնայ կըսէ «Թագաւոր
ապրած, էս առանի փօստէ զետին թարլուկ
կը մնայ, քանի մը պէտք չէ, աղէկ կ'հղնայ
քի պղտիկ ամճին կանչես երթայ քանի մը
հատ լէ ասլընի փօստ ու քանի մը քեռ գիլի

ոսկոր քերի, քէօշկի մի շինենք դարդրենրո:
Թագաւորէ կը ֆըրրի քի աղկիկ քան մի
կ'եղնայ. «Թէղ կանչեցէք». կըսէ. ինչ գիտ-
նայ քի տղան կորսընցնելու հմար է: Խըդ-
մաթմանց խըդմաթքարներէ կը փաղեն կառ-
նեն տղան կիպան. թագաւորի դէմն է
հանենին քիմի, թագաւորին է կըսէ. «Պղտիկ
ամճիս, քըդնէն քանի մը ասլընի փօստ իրան
փիլի ոսկոր կուզեմ»: Տղան կը դառնայ կըսէ,
«Ծնծըլի տաւար մը տուեցէք, երթառ քերեմ»:
Կիտան տղին տաւարէ, տղան կը բաշի երթալէ.
կերթայ կերթայ, ինչ գտար կերթայ իսա, չի
գինայ իսուր կերթայ, ֆըրրիէն ֆըրրիէն,
գիշեր ցերեկ էնելէն. կէնա ննիր ճամբէն չի
շըկոցնէ, կերթայ: Մէկլէ կ'աղլի քի գեղի մի
դէմէ էլաւ, բոլուրէ հիացած ատենէ, կի հիա
քի, ինչ հիա, անկարծակի կնիկ մի նստած,
խմուր կը շաղղէ, սաղ ծիծէ սոլ բէճին թար-
լուկ, ուլ ծիծէ սաղ բէճին: Տղան համա տաւ-
րէն փար կը թարլուի կը, կը փաղէ կերթայ
կնկայ ծիծէ կը բաշի մըսելէ, Կնիկէ կը դառ-
նայ կըսէ տղին.» Տղայ, զնա քի ծիծէս
մըսեցիր, չէ որ չէ, համա քեղի կերեր էնր»:
Սօնէ կնիկէ կը դառնայ կըսէ տղին, «Գուն
ինչ կ'ոլըրուխ, որդդի»: Տղան կըսէ. «Մամա,
մի հարցներ»: Կնիկէ կըսէ. «Որպղի, մի փախենայ,

ինչ իսա ըսէ, և քու գարդիդ ճարան կը զըննամ։ Տղան կը դառնայ կըսէ, «Բա մամա, մեր թագաւորէ ընձնէն ֆիլի սոկոր իլան ասլընի փօստ ուզեր Է՝ քօշը շինեցրնելու։» Կնիկէ կըսէ. Մատամ թի նանց է, իրկուն քառսուն աղրիներդի կիզան, ընունց ըսէ, էնոնք մովժ-լադ կը գըննան։ Իրկուն եղնալէ քիմին՝ պառ-սուն քառսուն տղայք կիզան. իզանինին թիմին տահա տղան շ'տեսած, կըսեն, «Մամա, մարդ մարդահուտ կիզայ։» Մամէ կըսէ. «Որդըներսի, ձեր պղտիկ աղրերէ էկիրի։» Սօնէ տղան կէլնէ դէմիր, համա կը բռնեն մէկմէկի կը պաշտին պագնելէ. պատուելէն սօնէ կը բաշէն զրու-ցելէ. «Թէ ըսէ հիանք, մարդ աղրէր. (շունիր իրանք դէւ են). ինչ է գարդիդ, որ եկեր ես։» Տղան կը դառնայ կըսէ. «Իշտա թաւաքալի էկանք։» Հացէն սօնէ տղան գարդէ կը բանայ, էնունրիէ կը դառնան կըսեն տղին թի «Բառսուն դաթըր, քառսուն թուլուզ զինի, քառսուն հա-տլէ քալբաթին պէտք է, որ քո զործիլի սրայի դննիք։» Տղան կըննուխ կելայ քաղրէ մի կը գըննայ Ֆդ ուզածներ, կը դառնայ ի դալ հասնելէ քիմին՝ քառսուն աղրէրէ կելան իրանց գեղի քովաց զօլէ ցամքեցներու, էսգէն էն դէն կը ցամքեցնեն, կը բերին զինիներու թուլուզներէ կը պարակն զօլի փուսէ. (Ես զօ-

լէ ասլներու իլան Փիլերու ջրբուելու տեղն է։» Երկուն եղնալէ թիմին Փիլէր ու ասլըներ կի-գան ջուր խմելու. չէ չեն զինայ զինի եղնալ, ջուր թիմի կը խմեն, սօնէ կը բաշեն հատ հատ մոլըրել ընկնել զիտինէ. Ըմէնլէ ինկնելէն սօնէ, կելան րառսուն աղրերներէ կառնեն քալպաթնե-րէ ու իրանց թրէրէ կերթան կը պաշլէն ա-ռաջ մորթելէ, սօնէ Փօստիրէ իլան սսկորներէ կը բեկուեն ու կը բաղեն. սսկորներէ կը լլան զինիներու թուլուզներու մէջէ, կը բառնան զաթիրներուն, փօստերլէ կը թարլին թուլուզնե-րու վրան ու կըսեն տղին. «Թէ հայտէ, աղրեր, ելի ճամբագ գնա, Աստուած քո բան աջողէ։» Մէկմէկի աւել պակաս հալալ էնէլէն սօնէ, տղան կը թողէ կիզայ։

Էսգին թագաւորի խզմաթքարներէ իրանը իրանց կը բաշեն ըսելէ թի, տղան լնացյէմե-ցաւ, գապիլէ մեռիր է. մէկէ կը հիան թի տղան քառսուն բռներէ թագաւորի զօնազէ շիտակ կը փլէ. էդ մարդիկ տղան տեսնալին թիմի՝ հերսոններ թիշ կը մնայ պատուին. Թագաւորն է էօմը կէնէ որ ավճին իր պալա-տի մէջէ մնայ. Թագաւորի մարդիկ կըսեն. «Թագաւոր ապրած, էս քօշէ զիննաս նր լայըլ է, չինդու թագաւորի աղջկան։ Թագա-ւորէ կըսէ. «Աղէկ ըմը, նվ կըրնայ բերէ», կը.

սեն. «Փիլի ոսկոր իլան ատլընի փօստէ քերողէ էնթլէ կարնայ քերէ»: Թագաւորէ կըսէ. «Կանչեցէր ավճին»: Կը կանչեն. կելլայ թագաւորի երեսէ, կըսէ. «Ամբ էրէ», Թագաւորնէ կըսէ. «Կըտրիճ ավճիսի. քօշկէ շինեցինք, մնաց չինդու թագաւորի աղջիկէ, երթաս քերիս, մէջէ նոտի, քըզեկի քանի օր կուղես՝ մօհաթ, հապիկա մի ոսկի, ձի, սիլահ, գնա առ եկո»:

Տղան կերթայ՝ անասելի բաներու բաստ կիզայ, վալ հասրէ չինդու թագաւորի աղջիկէ կառնէ կիզայ թագաւորին: Թագաւոր կըսէ. «Եկար, նանցէ տար աղջիկէ նոր շինուած քօշկի մէջէ, ես կիզամ»: Թագաւորէ կերթայ հրա քի աղջիկ չէ, արև է: Կը գառնայ իրան մարդերուն առջի ավճին կը գովէ ու կըսէ. «Քանի քի էն զըտար էզիադ քաշեցիր ֆիլի ոսկոր ու ատլընի փօստ քերիր էս քէօշկէ շինելուն, բանի քի էն զըտար աղիադ քաշեցիր չինդու թագաւորի աղջիկը բիրելուն, հալավ է քի էս քօշկէ քըզիկի տամ, էդ աղջիկէ քըզիկի լայրիս էնեմ: Հայտէ օդուր, բարով փայեւս»: Խզմատքարներ պատռուեցան, ավճին փառաւորուաւ:

ՄԱՏՆԻԿԻ ԱԿՆ

Կ'եղնի չ'եղնի պառաւ մի, ու էդ պառաւ տղայ մի ունի, պառտւամէն ժամանակ խրատ կուտայ տղային թէ՝ մարդու չինասես, զանավար ու հաւք չ'սպանես: Սղրատ են, և տղան ամէն օր կ'երթայ անտառը, շալակով փայտ կը քերէ, կը վաճառեն, հացի կուսան, կապրին: Օր մի զեզի տղարներ կատու մը բաներ են կը շարչարեն կապելով ծեծելով, և խեղճ կատուի պաղակներով կը զուարձանան, պառու տղային գութը կը շարժի, կ'ըսէ, «Տղարներ, խեղճ է, թողէք բաց էդ կատուն»— թէ որ կը խեղճաս, հան մեզի փարայ տուր, որ թողնիներ կատուն, կ'ըսէն: Ու կատուն կը մւայէր կը վայխայէր լայով: Տղան այն աւուր վաճառած փայտի զինը, բան փարան, տուաւ և կատուն աղատեց տարաւ տունը: Եյն իրիկուն անօթի պառկեցան: Մէկէլ օր զնաց փայտէ, կատուն ալ հետը զնաց, իրիկուն դարձան և այն աւուր փայտը վաճառեցաւ քառսուն փարայի, քսանը կուտայ հացի, բանն ձեռք՝ տուն պիտի դառնայ: Կը տեսնայ որ գէղի տղայը բըռներ են պղտիկ շուն մի կը շարչարեն ու կը

գուարճանան, քսան փարան կուտայ ու շունը կաղատէ կը տանի. Մէկէլ օր շոն ու կատոն հետք կ'երթան անառաւ, և իրիկուան բերած փայտը կը վաճառուի վախսուն փարայի, քսանը կուտայ իրեն ու մօր համար հացի, քսանով էլ շոն ու կատոն կը կերակրէ, քսանը ձեռք կը մնայ, տունը կը դառնայ. Կը տեսնայ որ գեղի տղաքներ օձ մի կը չարշարեն, կուտայ քսան փարան օձն էլ կ'աղատէ, կը գնէ կարմիր պառուի մը մէջ կը պահէ. Մէկէլ օր պառուկը կը տանի անառը՝ օձը կը հանէ որ թող տայ երթայ, օձը չ'երթար. Կէս օրուան հացին՝ տղան կը նստի պաղ աղբիւրի մը ակն, շոնն ու կատոն էլ իր հետ կուտեն, կտոր մ'ալ հաց իր ձեռքով օձոն կուտայ, և ահա օձը կը դառնայ մի գեղիցիկ տղայ. ու կը պատմէ թէ, ես թագաւորի տղան եմ, կախարդներ զիս զսղան, օձ ըրբն, և թըլըսմ արած էին որ երր մարդ իր ձեռքով հաց տայ ինձ, թըլիսմ աւերի, ես աղոր համար զեղն էկայ, դու զիս պատեցիր չար տղաքներէն, դու զիս ազտուեցիր թըլըսմի կապերէն, ես բեղ ինչ աղէկութիւն որ անեմ բիշ է.

Գնաց տղան և թագաւորին պատմեց գլուխն անցածը:

Թագաւորը երկու արար զրկեց պառւու

ողայի ետևէն, որ գաղտուկ ոորվեցուցին թէ՝ երր թագաւորն ըսէ քեզի «ուզէ ինչ որ կուզիս» դու ըսէ՝ «Քո մատի մատանին կուզիմ»: Են մատնիկի ակն որ շրջես, մենք կը հասնինք քեզ ու ինչ որ քո սիրտն ուզէ կը պատրաստինք: Այս քանը թագաւորի տղան ոորվեցուցած էր որ արարներ ըսին: Տարան թագաւորին, թագաւորն ասաց՝ «Եմ տղան ակատած ես, ինչ որ քո սիրտ կ'ուզէ ուզէ, կուտամքեզ»: Տղան ասաց, «Քո մատի մատնիկ տուր ինձ»: «Վայ բեղ սորվիցնողի վիզը փրթի, ասաց թագաւորն, բայց քանի որ խոռոշացայ, կուտամք»: Եւ տուաւ մատնիկն ու խուրճ մի իլին ոսկի ու ճամբեց:

Մէրն ու տղէն վերցին որին, որ երթան թագաւորի աղջիկն ուզին, պառան էլաւ գնաց նստաւ իննամաթոռք: Թագաւորն էլաւ հարցուզ թէ ինչ է քո ասած: «Պառան ասաց. «Էկէր եմ Սատուծոյ հրամանաւ քո աղջիկն ուզելու իմ տղային.» Կուտամք, ասաց թագաւորն, բայց դու կրնաս իմ ուզած խաշանը (բաշլը) տալք: Պառան ասաց, «Հայհայ, կուտամք»: Թագաւորն ասաց, «Կուզեմ խազինա մի ոսկի, իմ քէօշկ ու սարայի սէս տուն ու տեղ, իմ անէն մինչև քո տուն երկու չէրկայ ծառեր տնկուած, մէջտեղ զլլոէ գլուխ խալի փռուած, երկու կողմն դռնէ

գուռ ձիաւոր, ամէն ձիերն սիստակ»։ Պառաւ գարձաւ տղային պատմեց, տղան մատնիկի ակը շրջեց, երկու արարներ էկան, տղան ուզեց որ արարներ պատրաստեն թագաւորի ասածներ, մէկ գիշերուան մէջ ամեն բան տեսնուեցաւ, հարկըն ու հարսնիքն կալեցին և թագաւորի աղջիկն եղաւ պառւու տղային կին, իրենց քօշկ ու սարայի մէջ կ'ասլրէին ու կը վալելէին։

Եահուտի մը որ գիտէր էդ մատնիկի գորութինը, ինքն էլ մատնիկ ծախելու անունով մտաւ աղոնց տունը, պառաւը մնուեր էր, և փեսանը տուն չէր, և էն մատնիկը դրած էր աշկունք։ Թագաւորի աղջիկ Եահուտիէն մատնիքը ընարեց գնելու համար, Եահուտին տեսաւ ու ճանշգաւ աշկունք դրած մատնիկը. բայց աղջիկը չէր գիտեր, Եահուտին ասաց «Երեր մատնիկ ընտրեցիր, թուզ քեզի մնան, էնա մատնիկն տուր ինծի»։ Հետ հետոյն մատն անցուց, ակը շրջեց ու ասաց. «Եդա քէօչը ու սարայով Եօմն ծովու կղղին հասնիմ»։ Մէկէցմէկ եղաւ, Իրիկուն տղան գարձաւ տեսաւ ոչ քէօչը ու սարայ կայ, ոչ թագաւորի աղջիկ, ոչ բան, իրեն հին ու պարատիկ քօխը։ Պարզ կապեց, ինկաւ սար ու ձոր։

Զունն ու Կատուն շատ շաւեցան իրենց բարերարին. և խօսք մէկ ըրին որ երթան

ծովին ու ցամաքը, ու մատնիկը գտնեն բերեն։ Մարդը բնլորովին մնաց մինակ։ Գնացին գիշեցին Ճունն ու Կատուն, ծովերէ անցան, ցամաքներ անցան և հասան Մկներու թագաւորութեան աշխարհ, սահմանի գլուխը պահպանող զօրքեր և զօրապետները սարսափով փախան ներսերը, և աշխարհի չորեր կողմը իմացուեցաւ Կատունին կալը. Թագաւորը մեծ ժողովք ըրաւ, բերդերը բռնեցին, թօփ ու թուանքներ շարեցին, Էլան գիր գրեցին Կրիայի թագաւորին, որ քանիմ հազար զբահապատ զօրք դրէկ իրենց յօվն, որ ծովու կողմէն Կատունին պաշարեն։ Գրեցին Ողնիի թագաւորին, որ քանիմ հազար տիկաւոր զօրքեր ալ նա զրկէ։ Եւ եթէ անոնց քաջութեամբ ազատուին Կատունին ձեռքէն, Մկնանց ազգը տասն տարի խարաջ տայ Կրիային և Ողնիի թագաւորութեանց։ Դու թուզմը չստորագրուած, Ճունը Մկնանց թագաւորի պալատի գուռը հասաւ և իմացուց թէ. Ինքն Կատունի կողմանէ պատգամաւոր եկած է. ու կըսէ. «Եթէ կուզէր ու մենազօրաւոր Կատուն ձեր ազգը չը ջնջէ, քանի մը հատ իշխանազուն Բուկեր՝ բայց ալուր լուզոր լինին, թող զան ու մեղի տանին հանեն կղղիները, և մեր ուզած տեղեր պատգաւնին։ Մկներ կընտրեն Եօմն փառաւոր իշ-

խան և կտրիճ լողւոր:—Հերիք է, կըսէ զովնրւ
Միները առջևէն կը լողան, Կատուն էլ կենէ
Ճան շալակը, ծովէ ծով կը կտրեն կ'անցնին,
մինչև կը հասնին Եօթն ծովաւ մէջտեղ, կը
տեսնան որ՝ հա քօշին ու սարայն երեաց,
կենին դէն; Կատուն կը հրամայէ Միներուն
որ իրենք ներս պիտի մտնեն և Եահուտիէն
մատնիկը բերեն: Գիշեր էր, պատը ձակեցին,
զիացին հասան Եահուտիի սենեակը, մատին
վրայ շը տեսան, ուր նայեցան զտան, բե-
րանը պահած չ'լինի: Եահուտին կը քնանար,
և իր բուրնութիի տուփը բարձի մօտն էր,
Մուկն իր պոշը թաթխեց բուրնութին, դր-
պուց Եահուտիի բթին, փոնկտաց, մատնին
թռաւ բերնէն, առին ու Էկան: Միներ զիրենք
հանին ցամաքը, և Կատուն թէրխանուրեան
Փարման տուաւ այդ Մուկերուն:

Ճան հետ Էկան հասան իրենց տիրոջը,
մատնիկը զրին առջե, անցուց մատը, շրջեց
ակը, քօշին ու սարայը թագաւորի ալջիկով
մէկտեղ Էկաւ իր տեղը, Եահուտին ալ մէջը,
որ ահուց չորցաւ տեղնցտեղ: Խոկ այն զումն
ու Կատուն պահեց ու պատուեց:

ԱՂԲԻՒՐԻ ՀԱՐՄՆ

Երեք բոյրիր կային, ատոնց մայր զնաց
հագուստ գնելու իր աղջիկներուն, պղափկի
համար մոռցաւ գնել, զառնալուն նստաւ աղ-
բիւրի մը վրայ, միտրն էկաւ, ու «Թը՛շ» ա-
րաց: Հալեւոր մի աղբիւրի ակնէն գուրս էլաւ,
հարցուց թէ «Ինչն թը՛շ արիր»: Կնիկն ա-
սաց, «Պղտիկ աղջկանս հագուստ գնել մոռցեր
էի, միտրս ինկաւ, ափօսացի»: — «Դնա, ա-
սաց հալեւոր, առ աղջիկդ բեր, թը՛շ արա, ես
անոր հագուստ կուտամ»: Մայրն ու աղջիկն
էկան, «Թը՛շ» արաց մայրն: Հալեւորն էլաւ,
առաւ աղջիկն ու տարաւ ներս: Մայրը հա-
զար զիր թը՛շ արաց, ոչ հալեւորն էլաւ ոչ
աղջիկ: Քարձաւ իր տունը: Ամիս մ'երկու մը-
նաց, էկաւ մայր, թը՛շ արաց, հալեւորն էլաւ,
դարձաւ իր աղային ասաց թէ «Զօրանչդ է-
կեր է իր աղջկան երևան»: Տղան ասաց, «Տար
ըս հարս, թող երթայ մէրանց գարձ»: Աղջկան
ալ ապսպեց որ ինքն պիտի զայ երթայ:

Աղջիկ զարդարաւն հարս մի եղեր էր, մօր
ձեռքը պազեց, հետը գնաց: Խնդրեց թէ «Ո՞ս,
իմ սենեակն ուրիշ արա»: Մայրն ալ զատ սե-

նեակ տուաւ աղջկան։ Տղան ամէն իրիկոն կարաւի հայաւ հազած կը թռէր կուզար, աղջկը լուսանցոյցին ներս կառնէր. սենեկին դուռը կը փակուէր. ու ամէն առաւօտոն աղօթրանէն առաջ՝ կաքաւը կը թռէր կ'երժար,

Երկու քոյրեր չարացեր էին պդտիկի երջանկութեան վրայ, խօսր մէկ արին, ածելիներ գնեցին բերին լուսանցոյցի շուրջը շարեցին։ Իրիկոնն էկաւ կարաւ, թեսրը ծարելուն՝ ածելինսերուն դարաւ, և մարմինը կտրտուեցաւ. արիւնթաթախ՝ հազիւ դարձաւ իր աղրիւրը, վրէժ պահեց աղջկան. վիտէր թէ նա արած էր այդ բանը։ Աղջիկ տեսաւ որ չորս հինգ օր է կարաւ չը զար, էլաւ առաւ իր մայրը, գնացին աղրիւրը, թը՛շ արին. հալւորն էկաւ դուրս. գնաց տվային ասաց թէ՝ Քո կնիկն ու զօրանչն էկեր են։ Տղան հօրն ասաց «Էլի քո արծւոյ հալաւ հազիր, աղջկին տոթեւերուդ, թալէ թող համնի անվէրի ու անառուն չօլիր»։ Կը թալէ, աղջիկ կ'ընկնի աւազի վրայ, ողջ կուզար։

—«Տէր Աստուած, իմ մեղն ինչ էր» կ'աս ոէ աղջիկ, ու արիւն արտսուը թափելով դէս ու դէն կը թափառի, իրիկուան մթուն աւազի տակ կը ծածկուի կը պառկի. կը տեսնայ-

որ երկու դավրիչ էկան քիչ մը հեռու նստան, շրւացին, ու պէտ պէտ օձեր ժողվեցին իրենց բոլորը, նստան խորհուրդ. հազար ու մէկ ցաւի և վէրքի զեղ ու դարմանի վրայ հարցումներ արին, պատրաստեցին ածելիի կտրտածի համար ալ ըսին՝ Տղաքեր կնկան կաթնով լուանան, և երիտասարդ կնկան երակի արիւնը շորցնեն. փոշին վրան ցանեն. երեր անդամին կ'ողջըննայ,

Աղջիկն է, առաւօտուն Աստուած կը կանչէ, կ'ինկնի ճանապարհ. Ճատ կուզայ քիչ կուզայ, կը համնի իր աշխարհ. կերթայ տուներէն կնկան կաթն կը մուրայ. իր թիւն ալ երակ մի կը բանայ, արիւնը կը չորցընէ, կ'առնէ կաթն ու արեան փոշին կերթայ աղրիւրին զլուխը. Թը՛շ կանէ. հալեոր կուզայ.— Ի՞նչ է, — «Ես բժիշկ եմ, կըսէ, զեղերս մոռցեր էի գեղը, թը՛շ արի»։ Հալեոր տվային պատմեց թէ Հողի աշխարհէն բժիշկ մի նստեր աղրիւրը, կուզին բերեմ թեզ զեղէ։ Բեր կասէ։

Աղջիկ գնաց ներս, վեր գիր արաց հիւանդը. — Ես կ'ողջցնեմ թեզ. ասաց. Կաթնով լուաց, արիւնի փոշին ցանեց, ոընդկիկ մի ողջնցաւ։ Տղան ասաց. — «Ինչ տամ քո աշխատանիրին»։ — Ես բան չեմ առներ, ասաց բժիշկ. իմ անունս միտքդ պահէ։ — Ինչ է րո անուն,

հարցուց: — Եմ անոնք Խնկանքրակ է ասաց: —
Այդ իմ կնքան անունն է, ասաց տղան: — Ես
ըստ կնիկն եմ, ասաց. իլաց, ընկաւ վրդով, ու
զլիքն անցածներ պատմեց. իրար սիրեցին,
ու գեռ սիրով կ'ապրին յաւիտեանս յաւիտե
նից:

Թ.

ԱՐԾՎԹ ՄԱԶԵՐ ՌՍԿԻ ԾԱՄԵՐ

Թագաւորի տղան իր չատըր զարկեր էր
զեղի մը մօտ, ջուր ու ծաղիկի, շայիր չիմա-
նի մէջ, Գևորգին երեր հասուկ աղջիկներ զնա-
ցին բանջար ու ծաղկունք քաղելու. նստան
շատիրի կուշտ ու կը ժըլլէն: Մէկ աղջիկն
ասաց, Թէ որ թագաւորի տղան զիս առնէր,
այսի մի պիտի տնկէի, որ էն խաղողի մէկ
ճուվթը ինքն ու իր բոլոր մարդերն ուտէին,
աւելնար:

Միս աղջիկ կըսէ. Թէ որ թագաւորի
տղան զիս առնէ, խալիչտ մի պիտի դործեմ,
որ ինքն ու ասրարները նստին վրէն, կէսը
աւելնար:

Մէկէլ աղջիկ կըսէ. Ես զէն ու զէն չ'եմ
զինայ, Աստուծով կը զրուցեմ. Թէ որ թագա-

ւորի տղան զիս առաւ, Աստուծով աղջիկ ու
տղայ մի պիտի բերեմ, աղջկայ ծամեր արծալծ
երնի, տղային՝ ոսկի:

Թագաւորի տղան ըտոնց խօսքեր լսեց.
Երեր աղջիկ լէ առաւ: Օր զընաց, օր էկաւ.
օր մը լէ հարցուց այգի տնկույնն թէ՛ Ուր է
քո այդին, ուր է քո խաղող: Էնի, ասաց.
Խօսք մի էր զրուցեցինք զնաց:

Խալիչայ գործող լէ զէն ջուղար տուեց:

Ապա հարցուց մէկալից թէ՛ Ուր է քո
արծալծէ ծամերով աղջիկ, ուր է քո ոսկի մա-
զերով տղան: Էնի ասաց. իմն պիտի Աստու-
ծով եղնի:

Էդ օրից յիտ էդ աղջիկն եղաւ երկու
հոգւով: Մէկէլ երկուր քէն պահեցին, կանչե-
ցին երկու պառաւ գայեակներ. շատ ըռզակ
առւնին, որ ինչ աննին աննին, ծնածք կորցուն,
տեղը շան լակոտ զըննն, ու էդ կնիկը թա-
գաւորի տղայի աշքէն հաննեն: Պառւըներ խօսք
տուին: Օր հասաւ, ու ջուխտակ մի բերեց:
Ինքն իր ցաւերու մէջ, պառաւներ վերցին ար-
զան ու աղջիկ, զրին զութի մը կողակեցին ու
տարան ձգեցին ծովը, ու ջուխտ մի շան քո-
թովթ բերին գրին տղարերի կուշտ. ու էլան
թագաւորին ու տղային խարար տարան թէ՛
չարաը պառկաւ ջուխտակ մի շան լակոտ բե-

թեց: Թագաւոր լսեց. կատղեց.—«Գըցէք զէն
շան դէլ փամթեցէք բղտու կաշի, դրէք դր-
ռան ետե, ենող մանող թող թքնէ ու քար
մի ձգէ»: Թագաւորի հրաման կատարուեցաւ.
Եդ բազրի մէջ հալւորմ ու պառաւ մը՝
զաւակ չունէին. յըմէն օր հալւոր կերթէր ծով
ու երկու ձուկ կը բռնէք բերէք մէկն իրեն
մէկն իր կնկան. Եդ օր զնաց, ժօռը թալեց,
յանկսկծի չորս ձուկ բռնեց, թօռ մը լէ թա-
լեց, ծանրկէկ բաշեց տեսաւ որ զումի մի,
ձկներուն հետ տարաւ տունը, պառաւն երաց,
տեսաւ որ ջուխտակ մի, տղայ ու աղջիկ, մէ-
կի ծամեր արծաթ, մէկին ոսկի, տղէն իր ճը-
կոյթը զրեր աղջկան բերան, աղջիկը տղայի
բերան, կը ծծեն: Հալւորն ու պառաւը խնդա-
ցան. ու ըսին. «Գոհանանք Աստուծոյ աղնէն,
հըրի Էսօր Աստուած անզաւակ պահեր էր
զմըզի, Էսօր Աստուած զոյգ մի տուեց»: Պա-
ռաւն Էլաւ ջրով լողքուց, լուաց էդ ճժերը,
ու էպնց ծամերաց արծաթ ոսկի թափաւ: «Դէ
էլի հալւոր, տասց պառաւն, Էլիր Էս արծաթ
ոսկին տար, կով մի զնէ բեր, կաթ կթենը
ու էս ճժերաց կերցունը»:

Ու էդ կերպով մեծցան քոյր ու եղբայր, ա-
մէն բարութիւն կը վայելէին թագաւորի զուակի
մէս, յարի պէտցան: Աստուծոյ սահմընած

օրն Էկաւ, հալւորն ու պառաւը մեռան: Քոյր
ու եղբայր զիրար կը կառավարէին, քոյրը
խելացի էր, տղան կտրիճ նէճիրոր: Էս աղ-
ջիկը պառաւէն լսեր էր թէ ծովէն գտնուեր-
էին, թէ թագաւորի դռան նայաթյանան ի-
րանց մայրն էր, թէ պէտք չէր զիրենը յայտ-
նէին օր չսպանուէին. Եգոր վրէն աղջիկ աղ-
քատի տեղ կը զներ զինքն, կերթար թագաւո-
րի տուն կը մտնէր, կ'ենէր, ամէն բան կը պ-
ուեր, կ'իմսանար, իրիկունը կ'աւգար:

Տղան նէճիրի զնալուն երեր անզամ բաստ-
էկեր էր հօր, իրեք անզամ էլ լսեր էր զնէ-
ճիր հօր առջևին: Թագաւորին կը պատմնն
թէ հըմլա հըմլա կտրիճ մի կայ, ու հըմլա նէ-
ճիր կը խէ: Թագաւոր կտնչեց գտղան իր սե-
ղան, շատ սիրեց, ու հարց փորձ արաց թէ:
Գու նվ ես, սրբ տղէն ես: Տղան պատմեց թէ
Քոյր մը լէ ունիմ. զմեղ ի ծովէն հաներ է
հալւոր մի, ու պառաւ մի մեղ տիրեր:

Թագաւոր կը սէ, Կաց իմ տուն: Տղան
շկենայ, իմ քոյր մինակ կը մնայ, կը սէ:
— Ամեն իրիկուն արի իմ սեղան, կեր,
զիշերը զնա: Տղան է կը գառնայ քրոջ կը
պատմէ:

Աղջիկ մէկաւ օր կերթայ թագաւորի տուն
կը լսէ որ թագաւորի հարսներ փարդին զացեր

ին, ու կը մտածեն տղան ու աղջիկը կորցուն։
Երիկուն եղբայր նէճիրէն կը դառնայ, նետուանեղ կախէ տունը, կ'անէ որ երթայ, բոյ
ըլ կըսէ, «Աղբէր ջան, քո զաղար շունը հետո
տար, երբ դրան չեմէն ներտ կը մտնեն, զա-
դարի ստքը դրած տեղ քո ստքը դիր ընցիր.
դասդա մի վարդ առ քո ձեռքը՝ երբ կը հաս-
նիս դրան ետևն, ըգտու կաշիի մէջ պլուլած
կնիկ մի կայ, ուրիշներ կը թքեն ու կը քա-
րեն զէսի, գու զվարդ թալէ էսոր ու ընցի.
հացի որ նստիս, առջի բրդուճ տուր զաղարին,
թէ սազ մնաց՝ գու լէ կեր, թէ փետցաւ, ու
զանէն ելիր։ Դէ զնա, առածներու մի մոռնար։
Աստուած քո հետ»։

Տղան կերթայ, բրոջ ասածի պէս կ'անէ,
կը տեսնայ որ չէմրի տակ հար են փորած,
կնիկ մը դրան ետև պլուլած դրած, բրդուճն
էլ կուտայ զաղարին՝ զաղար կը բիծնայ, էլ
ինքն հաց չ'ուտեր. շնորհակալ կ'եղնի, կըսէ.
Ես կուշտ եմ այսօր. Դիշեր կուզայ ասւնը.
Բրոջ կը պատմէ եղածն։ Քոյը կըսէ. — Դու
զիտե՞ս զաղարն հօրի բեծաւ. հացն ու կերը
գեղուկ էր. Դու զիտե՞ս զփսնն ով էր փորած.
թագաւորի երկու հարսներ. Դու զիտե՞ս ով
էր ին կնիկ պլուլած դրան ետև կանգնեցու-
ցած. Էնի մեր ծնող մայրն էր. — Իմալ, կըսէ.

տղան։ Ու քոյը կը պատմէ զըմէն բան։

Քոյը ու աղբէր կը գնեն կը վերցնեն
թէ ինչ անեն իրենց մայրն աղատեն։ Տղան
կուզէ որ երթայ թագաւորին ու իրենց հօր
զեղելութիւնն ասէ. ու զէն երկու հարսներն լէ
սատկցու, մամն աղատէ, պրծաւ զնաց։ Քոյը
կըսէ. Զէ, եղբայր, կնկան շառը շատ է, հը-
մալ ընենք որ մեր մօր ու մեզի շարմի շ'րիս-
նայ, Դու կերթաս նէճիր, թագաւորի տղէն
զագաթ ըրէ, թող առնէ թագաւոր գայ մեր
տուն հացիկերյալ։

Տղան կը խնդրէ, խօսք կուտան. Էսոնք
լէ պատրապութեն կը տեսնան։ Թագաւորը,
իր տղան, հարիսր լէ մարդ կուզան։ Թագաւո-
րական վայել ընդունելութիւն կանէ քոյը,
հացէն կերնան, թագաւոր կը լուացուի, տղան
ջուր կը լըէ, քոյը զասդմալ կը բռնէ. Թա-
գաւորին շատ զիւրական էկաւ հաց լէ հացի
տուողէ, բաշուեցաւ օտան, տղային ու իր
մարդոց հետ, հարցուց թէ ինչ տանր էսոնց։
Հախն, Թող իրենք ուզին։

Ներս կանչեց քոյը ու եղբայր, հրաման
արաց թէ Զեղ ինչ բան աղէկ կերնայ, ասէր
որ տամ. Աղջիկն ասաց. — Թագաւոր ատղած,
քան զմամն քան զպապն ինչ կայ աղէկ. Թա-
գաւոր կասէ. — «Է՞ Աղջիկ կ'ասէ. — Մեր մայրն

ու հայրը տռւր մեղի։ — Ես իմալ տամ, աղջիկս,
իօն ես Աստուած չեմ, (մեղայ Աստուածոյ)։

— Դու կրնաս տալ կըսէ, ու դլխանց
զըմէն եղած անցածը կը պատմէ։ Յետին պա-
հոն լէ՝ աղքօր գլխէն գտակ կը վերռւ, իր
գլխէն եալման, կը տեսնան որ հա, ոսկի
բարչամ, արծաթէ ծամ, քան զէն աւելի իս
պաթ։

Ելաւ թաղաւոր գրկեց իր թռոններն, է-
տոնիր լէ ինկան հօր վզով, դարձան թաղաւորի
տուն, էտոնց մայրը հանեց կաշիէն, ճեծերու
հետ թալիմ էրեց իր տղային։

Մէկէ օր աշխարաժողով արաց, դատա-
տան կտրեց, կրակը բորբոքեց, զէն երկու շար
հարմներ բոցերով էրեց։

Աստուած գհախն ու զնըհախը կընէ։

Ժ.

ՊՈՂՊԱՏԵ ՎԱՐՈՑ

Պառաւ մի օրբ տղայ մը կը բերէ կընէ
իրեն հողեղաւակ, կը հազցու, կը կերցու, բայց
տղան չար ընկերներու հետ կը շրջի, ու ինչ
չար բան ասես կը սորվի։ Պառաւ կը մոտածէ

թէ բերեմ կարգեմ, կարելի է խելօրնայ։ Կնիկ
ճժի տէր կը լինի, խելքի տէր չ'լինիր, իր
շարութեան ընկերներէն չ'զատուիր, ու ամէն
իրիկուն կը ծեծէ կնիկն ու տղան։ Պառաւի
սիրա շատ կը դառնանայ, «Տղայ, կըսէ, խելքդ
վլուփադ բեր, մարդ եղիր, զագէ, կնիկ տղագ
պահէ, ճէ չէ, զքեզ կընեմ էշ, աշխարհի բեռ
կը բառնան վրադ, կը հեծնան վրադ, փուշ
կրծես, խէթուիսու, ծեծուիսու։

Տղան՝ մեղայ ըսկու տեղ, — «Ե», կըսէ,
շատ մի խօսիր, զքեզ էլ կը ծեծեմ։ Ասոր
վրայ պառաւը կը նեղանայ, պողպատէ կա-
նանչ վարոց մի կը զարնէ տղային, տղան կը
դառնայ բռ ուղած էշը, կը վարէ դռնէն դուրս.
մարդու մէկ կը բռնէ ակնջէն կը տանի եօթն
տարի բեռան տակ կը բանցու։

Եօթն տարին որ կը լցուի, կաշին վրային
կը փրթի, կը լինի առաջն մարդ, կը դառնայ
կուգայ դուռը կը զարնէ։ Կնիկ տղան դուռը
կը բանան, կը վաղեն կըսեն, — Զոջոյ ջոջոյ, քո-
որդեգիրն էկաւ, Պառաւ, փոխանակ զանոնիր
սիրելու աւելի շարութեամբ կը հայսոյէ, կը
ծեծէ, և պառաւուն էլ աւելի պակաս կըսէ։

«Տղայ, խելքդ վլուփադ չ'կաւ, դու մարդ պի-
ափի չ'լինիս, կըսէ պառաւն, զքեզ կընեմ զէլ
ու զաղան, որ մարդեր ու չներ չինութենէ

հալածեն զրեղ, լեռներ ու ձորեր իյնաս»:—«Ե՛,
շատ մե՛ խօսիր կըսէ տղան, կենեմ գլուխ
կը ջարդեմ»: Պառաւ շուտ մը պողպատէ կա-
նանչ վարոց կը զարնէ տղային, տղան կը
դառնայ զայլ: Դրացիր գեղացիր կառնեն
չներ ու փայտեր կիյնան ետևէն կը փախցունեն
լիւր:

Կօթն տարին կը լցուի, զայլու մորթ կիյ-
նայ վրայէն, կուզայ իրենց գուռը կը զարնէ,
կը բանան: Դարձեալ իր շարութիւններ կընէ,
ինիկն ու տղան կը ծեծէ, կը բոռան:—«Զոջոյ,
զոջոյ, սէրն Աստուծոյ լինի, հտոիր»: Պառաւ
կը տեսնայ որ զգաստանալու ճար չ'կայ, կա-
նանչ վարոց կը զարնէ, տղան կը դառնայ սէւ
ապօաւ, ու հայոյելսվ, դուռ ու դուռ ընելով
կը թռի կերթայ, և իր զուռ ու զուռով իր
շարութեան ընկերներ կը զտնէ, իր գլխէն
եկած անոնց կը հանկըցնէ, Կենեն այդ շար
ընկերներ կուգան որ պառաւը խեղդեն: պա-
ռաւ կը խրատէ, ականչ չեն ըներ, եւ ահա
կանանչ վարոց կառնէ ձեռքը, այդ տղայք ա-
մէնը կը զառնան սէ ապօաւ, կերթան կը
համնին իրենց ընկերին, երամ կը կապեն:
Անմնը են որ գեղ ու քաղաքը տները կը մտնեն
կ'ենեն, գողութիւն կընեն, շարութիւն կընեն:
Եւ մարդիկ որ ամէն թռչունները կը սիրեն,

4

կը վայփայէն, ագռաւները չեն սիրել, ուր
կը տեսնան քարերով կը հալածեն:

ՓԱ.

ԱՆՁԱՒՎԿ ՀԵՐ, ԵԹԹՆ ՈՐԴԻՈՅՑ ՏԵՐ

Կարիճ մը կար, կըտրիճ ու խօրօտիկ էլ
կնիկ մի ունէր, անցեր էր հօթն տարի, ու
ասոնց զաւակ չէր եղիր: Մարդը իր սրտի
նեղութենէն. էլաւ ինկաւ տնէն գուրս, աշ-
խարհէ աշխար շրջելու, ով պատահէր կը
հարցնէր թէ Դու ինչ կը շրջես: Նա իր ցաւը
կը յայտնէր, և ամէնքն ալ կըսէին թէ՝ Աստուծ
պիտի տայ: Դաւրիշ մի բաստ էկաւ, հարցուց,
անոր ալ պատմեց, ու եղան ընկեր, զնացին:
Ճատ չէն քաղաքներէ, զեղերէ անցան, և պա-
տահեցան քաղաքի մը, որոյ պարհսպներ,
դռներ, տներ, շուկաներ, և ամենայն ինչ
նորաշէն էր, բայց ամայի. ներսէ ներս զը-
նացին մեծ շէնք մի հասան, տեսան շեղջ մի
ոսկի, շեղջ մի արծաթ: Դաւրիշ հարցուց, թէ
որ Աստուծ այս քաղաքը քեզ տայ ու զաւակ
չի տայ, դու քաղաքը կընտրես թէ՝ զաւակ:
Մարդին ասաց, «Քաղաքը կուզիմ»: Դաւրէշ

14

Հարցուց, թէ որ Աստուած այս ոսկին ու արծաթ ըեղ տայ ու զաւակ չխտայ, դու ո՞րը կընտրես։ Մարդն ասաց, «Ոսկին ու արծաթ»։ Թեռ նոր բաղրի մէկալ դըռնէն գուրս էլեր էին, տեսան հազար հազար մարդ սպանուած, ու ատոնց կնիկ տըղարներն ալ այլազգեաց ձեռք գերի կը տանէին, ու դարձաւ գօրքը քաղրի վրան, արծաթն ու ոսկին բարձին էլան, կրակ ու բոց տուին բաղրին մինչև մոխիր դարձաւ։ Փակրէն ու այն մարդը տեսան այս բաներ, ու հեռացան։

Գիացին հասան քօշկ մի ու սարայ մի, որ պիլուի նմանակ արեու առջև բանդ բանդ լոյս կուտար, և իր շուրջը անման ծառերով ծաղիկներով զարդարուած, բառուն ոտք մարմարէ սանդուխով վեր էլան, չենքի և փուռածքի շրեղութիւնը խելքէ մաքէ վեր, լուսանցոյցները, կերուխումի ամաները, զարդ ու զարդարաններ ևս ասեմ ամէնն ալ զոհար ու մարդարիտ էին, գու հաւատա։ Չորս կողմն կը նային մարդ չ'կայ, Դարձաւ Դավիթ հարցուց, — Ի՞նչպէս, թէ որ Աստուած ասոնք տայ քեզ, ու զաւակ չ'խտայ, որը կ'ընտրես, Մարդն ասաց, «Իմ սիրան ասոնք կուղէ»։ Ճրջելով իշան վարի արկը, բակի մէջ ծով մի կար, արծըթէ շվթայ ժույն շուրջը բաշած, ֆիլի ոսկորէ աթուներ

շարած, ծովու մէջ ձկներ ու վրան գոյնզգոյն հաւքեր կը խաղան, բակի մէկ գլուխը կարմիր շարբաթի շատրուան, միւս կողմը դեղին, ու աղջիկ մի՛ քան զարեգակ պայծառ, մարգարտէ շապիկով նըստեր կը նայի երկնիք, կը նայի ծով։ Դարձաւ Դավիթ հարցուց. Թէ որ Աստուած կամինայ այս աղջիկ ըեղ կին, և այս շրեղութիւններ ըեղ օժիտ, բայց զաւակ չ'խտայ, դու ո՞րը կընտրես։ Մարդն ասաց, — Քառսուն զաւակ ունենամ կը ձգեմ, բառսուն կնիկ ունենամ կը թոգնեմ, թէ որ զիտնամ թէ այս աղջիկ զիս կ'առնէ»։

Հապիւ սպարտէզի գանէն ոտքը ներս գրեր էին, անմիւ ձիւաւորներ պաշարեցին այդ տեղը, և կը լոէին ձայները որ կ'ըսէին. «Սպանեցէք հայրը, սպանեցէք ծառաները, վերցէք աղջիկը տանինք, վերցէք ծանրազին բաները, փշրեցէք, տրեցէք շնչին ու շրեղութիւնները։ Եւ ահա ժամ մը ետքը սշնչացած ու ամայացած էր ամէն բան։

— Տիսար, ինչ էր ու ի՞նչ եղաւ, ըստ Դավիթ մարգուն, շատ ունենալ, մեծ ունենալ, զեղեցիկ ունենալն ունեցողին չ'մնար, աշխարհ թշնամի է այդ երեր բանին, կանուխ անագան փորձաների պիտի զան, գու շատ սխալ իս, և քո սիրտ չղիտեր այն բաղցրութիւնը, որ մարդ

կը վայելէ, իւր շափաւոր վիճակի մէջ, իւր համեստ ու հաւատարիմ կնկան հետ, և իւր զաւակը աշխարհի ամէն մեծութենէն մեծ մը-խիթարութիւն և ամէն երանութիւնն է, Աստուած զիտէր քո սիրաց, անոր համար զաւակ չէր տուեր. զնա, փառք տուր Աստուածոյ, և Աստուած զաւակ կուտայ րեզ»։ Են օրէն դարձաւ մարդ, օր եօթն բերան կըսէր Փառք քեզ Էստուած, փառք քեզ Աստուած։ Աստուած ալ եօթն որդոց հայր ըրաւ զինքն։

ԺԲ.

Խ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԶՈՒԼՀԱԿՆ

Թագաւոր մը վեր աթոռքին նստած էր, հեռու աշխարհէ Ելի էկաւ, և առանց խօսելու, թագաւորի աթոռքի բոլոր կլոր եռ քաշեց, բերան խփեց ու նստաւ։ Թագաւոր բան մը չ'հասկցաւ, իշխաններ կանչեց, բան մը չ'հասկցտն։ Մեծ ամօթ էր թագաւորի մը, որ այնքան խելացի մէկը չ'գտնուէր իր երկրի մէջ՝ այս բանն իմանալու համար։ Խիստ հրաման հանեց, որ եթէ մէկը չ'գտնուի որ զիտնայ, ամէնքն ալ կ'սպաննէ։ Խնկան իմաստուն մարդ վնտքել, և պատահեցան տան մը, ներս մտան տեսան որ տղան օրօրոցի մէջը, և մէ-

կը չ'կայ տուն, ու օրօրոց կ'օրօրուի. քովի տունը մտան, նոյնպէս օրօրոցը կ'օրօրուի, և մարդ չ'կայ. Ելան տանիք՝ տիսան ցորեն լուացած ու փռած է, եղէդ մը կայ տնկուած՝ որ առանց հավի կերերայ էս դեհ Էնդեհ, ու ճընճգուկները կը թռցնէ որ ցորեն չ'ուտեն։ Զարմանք կը բռնէ զիրենք, ու կ'իջնան առկի տունը, կը տեսնան որ ջուլհակ մը կտաւ կը գործէ. թել մի կայ կապած մը մրութի մէկ ծայրը, թել մի ալ՝ մէկալ ծայրը, թել մի ալ սանդրին կապած։ կտաւը գործելու հետ՝ թելերը կը շարժին, և երկու օրօրոց ու տանիքի եղէդն կ'երերան։ Արդարի ջուլհակ. բայց ըրածը զիտունի բան էր։

Կը սպամեն իրեն թէ մէկն էկաւ, թագաւորի աթոռքի բոլոր եռ մը քաշեց. ու մէկը չ'կրցաւ իմանալ թէ ինչ բան կուզէ։ Ել երթանք, թէ զու զիտցար, մեծ պարկներ կուտայ քեզ թագաւոր։ Զուլհակ քիչ մը կը մտածէ, ապա կ'առնէ երկու ճան (վէպ), և մէկ զառեկ, ու կուզայ։ Կը հանէ երկու ճանը կը ձգէ Ելսին աւզի։ Ելսին կը հանէ ծոցէն, և կը ցինէ զիտնի վրայ ճանկ մի կարեկ։ Զուլհակ կը ձգէ վառեկլս, որ հետ հետոյն կորեկներ կըտցեց։ Ելսին ասոր վրայ իր տրեխներ հազար գնաց։

Հարցուցին Զուլհակին թէ ի՞նչ էր այդք Ասաց, — Այդ մարդ էկեր էր թէ՝ Մեր թաղաւոր կուզայ սկաշարելու և կռուելու բեցի հետ, պիտի խօնարհիս թէ ճակատ պիտի տաս: Ես ճաներ գրի իրեն առջի, Պուր տղայի տեղ էր մեր առջի, զնացէր ճան խաղցէր, գուն ուր, մեղ հետ կռուիլ ուր: Ճանած կորեկով հասկցուց թէ. Անժիւ անհամար են մեր զօրքեր, ես վառել մի հանի, որ կերաւ ամենը, թէ՝ Մեր մէկը՝ ձեր բիւրը կը ջարդէ:

Թաղաւոր շատ մեծութիւն տուաւ Զուլհակին և ուզնց որ վաղիր ընէ զինքն, քիչ մը բան առաւ Զուլհակ, ու խնդրեց որ ինքն Զուլհակ մնայ: Միայն կ'աղաշեմ, ասաց, Ո՛վ թագաւոր, որ չ'մոռնաս թէ քո վաղիրներէն աւելի խելացի մարդ կը դանուի քո ծառաներու մէջը, Զուլհակն ու կօշկան ալ մարդու տեղ զնես:

ՓՊ.

ԸՍՏՈՒԾ ՏՈՒՐԴԻՆ ԿՈՒՏԵՅ

Երկու մարդ ընկերութեամբ հեռու երկիր կերթային դատելու համար, մէկ ընկերոջ պաշարը միատեղ կերան մինչեւ հատաւ, մէկալ ընկերն էր հացին չ'տուաւ միւսին: Զատ աղաշեց, — Տօ լաւօ, ճաւօ ասաց, իմ հացի տեղն էր

թող չ'լինի, ովորմութիւն արա, փոխ տուր, ես անօթուց կը մեանիմ, իմ ճիծ ու բիժ յեսիր կը մնան: 2'եկաւ, հաց չ'տըւաւ: Ի՞նչ կրսէր, կրսէր՝ թէ որ երկուրս ալ ուտենք, հաց շուտով կը հատնի, երկուրս ալ տեղը չենք հասնիր, երկուրս ալ կը մեռնինը, ես իմ հացով կերթամ, ուռ գիտես գու: Անօթի մարդ կինայ քալել, ետ մնաց. Խելիալով կանզնելով, բերանը հով թալկով, ջուր խմելով, հասաւ աւեր ջաղաց մը:

— Երթամ գիշեր սպառկիմ այստեղ, ասաց, գէլ զաղանէ չվիասուիմ. Սսոււած ովորմած է, ու մտաւ ջաղցի քուղան (ցորենի թէքնէն), բան մի չկար ջաղցի մէջ հանցէլ գաֆէ մը, (միայն տէփ մի), կտխուած սպատէն: Երիկուն էր, տեսաւ որ արջ մի էկաւ վերին գին նստաւ, գէլ մի լէ՝ արջու խեշ, ու աղուէս մը լէ էկաւ գրան կողմէն պլազաւ: Գէլը վերուց հարցուց արջին թէ, — Արջ ազրէր, ինչպէս ես, ի՞նչ կ'անես, ինչ չհո աներ: Արջն ասաց, ես անտառներ կ'երթամ ծառերու և դամիչներու քօրիր կը քանգեմ կրծեմ, փորս կը կշտացնեմ: Աղուէս վերուց հարցուց թէ. Գէլ ազրէր, գու ինչիս ես. ի՞նչ կ'անես, ինչով կ'ապրիս: Գէլն ասաց, իմ հակս ու ահուալս մի հարցնէր, ժամանակ մ'է որ աչքս գրեր եմ Փորիկու ուսի ոչխարի

ճրդին, ոև շուն մ'ունի ոչխարի առջի. Եղ շան
ահէն չեմ կրնայ մօտ երթալ. չեմ գիտեր
ինչն բժիշկներ շեն տաներ մորթեր էդ շունն,
ու անոր արիւնով շեն լողցներ թաղաւորի տղէն
ու տռողացներ, որ ճամրուց էլեր է (գոդիա-
ցիր), թէ տղան կ'ողջըննայ, թէ իմ զսմաթ կը
բացուի: Մարդը էս բան լսեց, մարով ասաց,
էս աղէկ բան էր: Արջն էր հարցուց թէ,
Պարոն աղուէս, գու ինչ կ'անես ինչ շես աներ:
Աղուէն ասաց, Փառք Աստուծոյ, ես ձեզ չափ
զօրաւոր շեմ, բայց Աստուած հարագէտ
ստեղծեր զիս, ամօթի օր շեմ անցուցած, շատ
ալ հարստութիւն ունիմ, բղիկ մի ոսկի ընկուզի
ծառին տակ թաղեր եմ, բղիկ մի ոսկի էլ էս
չաղցի չիմին տակ, օր մէկ անդամ կը հանեմ, կը
համրեմ, կը խառնեմ, ուրախութիւն կըզգամ, ու
իրենց տեղը կը թաղեմ: Մարդն էս բան լսեց,
մարով ասաց. Եղ աւելի աղէկ բան է: Մարդու
սիրտ զօրացաւ, միտրը լուսաւորաւ, վերուց
դաֆը շփշփացուց, ջանավարներ ետելէու փա-
խան, պիտցան թէ հարսնիք ու հարսնեւոր կու-
զար. (գաղանները հարսնւորէ շատ կը փախ-
նան): Մարդն էլաւ երկու բղիկ ոսկիներ հա-
նեց. ծոցն ու ջորը լցեց, մնացածն էլ ուրիշ
տեղ մը թաղեց, ու զնաց Փորիկ զեղը հար-
ցուց, ոէսի տունը զտաւ, հիւր եղաւ, տնեց-

ոց ամէն մէկին երկերկու ձեռք հալաւ զնեց
հազցուց, տեսաւ որ ագոնք էլ կը փափսան
իրարու ականջնըլէր թէ. Ի՞նչ ընծայ տան
փոխարէն՝ իրենց հիւրին: Մարդն ասաց, Թէ
որ ինձի տայր ձեր ոչխարի ոև շունը, շատ
չնորհակալ կը լինիմ, ուրիշ բան շեմ ուզեր:—
Քո շարը թող տանի ոև շունը, կ'ըսնի, շուն
շատ ոչխարի համար: Կապ մի տոռան կընէ
կը ձգէ շան վիզ, ու տիկ մի ալ կը վերցնէ,
կ'երթայ անտես տեղ մի, կը մորթէ շունը,
արիւն կը լիէ ափկը, ու կ'առնէ կ'երթայ քա-
ղաք:

Կ'երթայ կ'ելնէ թաղաւորի առէջ, կ'ըսէ.
Ես բժիշկ եմ, բո տպան պիտի զեղեմ ողջըն-
ցընիմ: Թաղաւոր կ'ըսէ, թէ ողջնցուցիր, իմ
անցմանէն ետքը իմ թաղթը քեզի կուտաժ.
Թէ չ'ողջնցուցիր, զլուխդ կը կուրեմ: Քո
թաղթը բո տպան հալալ, կ'ըսէ մարդը,
ու թէ որ ես չողջնցուցի, իմ զլուխ բեզի
հալալ:

Առանձին սենեակ մը կը զնէ տղան, կը քոէ
ոև շան արիւն ոտից յար ի զլուխը, բո ուզա-
ծի պէս. կը պառկցու, գուռ կը փակէ, կ'եր-
թայ կ'ոլորտի իրեն: Իրիկուն կուպայ որ տը-
ղան բատնիք մէջ կը լողայ, տար ջրով կը
լուայ: Երկու օր ալ այդպէս կ'ընէ, արիւն կը

քոէ, կը քրտնի, կը լուացնէ, վեր իրեր աւուր
կը տեսնայ որ տղան կաշին թողեր է, ու ե-
զեր ինչ որ նորն ի մօրէն:

Տղան կը տանի հօր, թաղաւոր պալատ-
մի կուտայ էկ մարդուն, աշրի լուսոյ պէս կը
սիրեն զինք թաղաւորն ու քաղցիք, կը զրիեն
տունն ու տեղ, ճիմն ու բիժը կը բերն, իր
բգիկ լէ կը բերէ, փառք կուտայ Աստուծոյ
ու կ'ասրի:

Մէկէլ ընկեր անաջոկ պատաելով քաղքէ-
քաղաք, կուղայ կը տեսնայ իր ընկերը բաղդա-
ւորած, կը հարցունէ թէ. Ի՞նչպէս տիրացար
այդ քաղդին: Նա կը պատմէ տմէն բան:
Ընկերը կը դիմէ աւեր ջաղացը, որ ինքն
ալ քաղդի տիրանայ, կը ժողվութին դաղաններ,
կը տեսնեն զինքը, կը պատատնի կուտեն,
այնուէս որ ոսկորի մը կտոր չմնաց իրմէն:
—Ի՞նչպէս, հայ կը խնայեն ընկերոջդու...»

ԺՊ.

ՃՆՃՈՒԿ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ՈՐԲ

Մանուկը հինգ տարեկան էր, և Մանու-
չը վեց. իրենց մայրը մեռաւ: Խորդ մը

Էկաւ տունը, որ ունէր իրեն հետ բերած չոխա-
տարեկան տղայ մը: Խորդ մայրը Մանուկին և
Մանուշին կը զրկէր, բայց հայրը, Մանասուն,
շատ զութ ունէր անոնց վրաւ: Այս կինը մտա-
ծեց որ Մանասուն հնացնէ տնէն, ապա որբերը
կորմնցնէ: Կը բռնէր ցորենի սերմը կը խաշէր
տար ջրով, և Մանասուն առանց գիտնալու կը
տանէր ցանէր, մէկ երկու տարի այսպէս զնաց:
Ցորեններ չէին բռններ, Մանասուն ցորեն
զնելով պարտը տակ ինկաւ, և ելաւ զնաց
զարիբութեան:

Խորդ մայրը իր տղային ամէն օր իւղով
ճմուռ կը կերցու, որբերուն խաշած հատիկ:
Օրերուց օր մի որոշեց խորդ մայրը, որ առնէր
որբեր տանէր զետք լողցնելու, տար ջրին ու-
խեղգէր: Այդ օրը Մանուկին ու Մանուշը խա-
շած հատիկն առեր նստեր էին տանիկն ու
կուտէին: Տեսան որ ճնճղուկ մի կ'ենէ կ'իջնէ
ու ճճլալով բան մի կ'ասէ: Մանուկին ուղեց քա-
րով դարմնել, Մանուշը արգիլեց: Ականջ դրին
որ այսպէս կ'ըսէր, «Որբեր, որբեր, ինձի հա-
տիկ մի կ'ասեմ»: Քոյր և եղբայր քանի մը
հատիկ ձգեցին ճնճղուկին: Ճընճուղ դարձաւ
առաց: «Որբեր վախէր, որբեր փախէր, ձեր
խորդ մայր ձեզի այսօր պիտի տանի գետը,

զրին տայ ու խեղդէ ձեզի, ելէք փախէք»:

Ճնճուղ թռաւ, խորդ մայրն էկաւ ասաց,
ելէք ձեղ տանիմ գետը լսդրցում, Թռւ գնա,
հա մենք էկանք, ըսին խորդ մօր, և իրենք
փախան լեռը. Խորդ մայրը շվմտրեց որբերը:
Ոլլրտան, ոլլրտան բոյր ու եղբայրը, ու ծա-
ռերու պրակի մէջ մտան, իրենց մօր ուսուցած
աղօթքն ըրին, իրենց Աստուած կանչեցին ու
իրարու փաթթուեցան ընացան:

Առաւոտուն արհէն առաջ ճընճուղն եկէր
էր. որբեր արթնցան և լսեցին որ ճընճուղը
կ'ըսէր, «Բարի որբեր, բարի որբեր, եկէք ձեզի
հատիկ կերէք»: Հատ ուրախութեամբ վազեցին
ճնճուղի ետին, և տեսան որ պառաւ մամիկ
մի պուտուկով խաշած հատիկ բերաւ լեցուց
ծառի մը տակ, ու դնաց. փոքրիկ հաւըեր ժող-
վեցան ուտելու, և որբերն ալ եղան անոնց
սեղանակից. Ամէն օր կը բերէր մամիկն պու-
տուկով հատիկը, իր վազամեռիկ մանկանց ու
թռոան հոգւոյն համար, որ շատ կը սիրէր,
ու այնպէս կը հաւատար թէ՝ այն սիրուն թռո-
չուններն էին իր մանրիկ մանկանց հոգիներ,
և անոնցմէ մէկին ալ իր թռունեակն էր: Որբեր
երկար ժամանակ կերան հատիկ, և ապրեցան
մանրիկ թռչնիկներուն հետ:

Օր մը թագաւորի լաճ որսի ելեր, մոլո-

րեր լեռնէ լեռն, և էկէր ինկեր այդ պրակը,
զտեր ու տարեր է Մանուկն ու Մանուշը՝ ի-
րեն հոգեղաւակ է ըրեր. իրենց երկու աշքի
լուսոյ պէս կը սիրէին բոլոր պալատականներ
այս բարի որբերը, բայց որբերը ուրախ չէին:
— Ի՞նչ ցաւ ունիիք բան մի կայ պակաս ձեղ,
նեղութիւն պատճառող մը կայ ձեղ, հար-
ցուց թագաւորի տղան որբերուն: Եւ Մա-
նուշը պատմեց թէ կարօա կը քաշէին իրենց
հօր, կարօտ կը քաշէին իրենց սիրելի ճնճու-
ղի: Մարդ հանեց թագաւորին տղան ա-
ղին կողմը, զտաւ որբերուն հայրը Մա-
նաւէն: Մանասէն պատճեց իւր խորդ կի-
նը, և եկաւ զրկեց իր խեղճ ու բարի որբերը.
Թագաւորի տղան իր պալատի մէջ պահեց
Մանասէն ալ: Բայց ճընճուղն ով կրնար կըտ-
նել: Ճնճուղին ինքն իրեն եկաւ պատուհանէն-
ներս մտաւ, ու կանչեց. «Օրհնեալ որբեր, դուք
իմ ձագերուն հատիկ տուիք, Աստուած ձեզի
այդքան բարիք չնորհեց. մնար օրհնեալ, մնար
բարով», ըսկով, թռաւ երկինք:

四

ԱՆՄԱՆ ՈՒ ՌԱՍՏՈՐԻ

Սալման անասելի կտրիճ ու զօրընդեղ էր,
պէտուսկոր, բան զբլուր մի էր։ 2րկար մարդ
որ իրմէ չ'սարսափէր, ինքն կը բնակէր աշ-
խարհի մէկ ծայրը, իր անն ու զարգանդ հա-
սեր էր աշխարհի չորս ծայրը, իրեն յարմար
ալ ձի ու գէնք ունէր, դոր համնէր խարաց
կ'առնէր, թէ չէ՝ կը ջնջէր մարդերը։ Երկրի
մէկ կողմն ալ 2ալ անոննով զօրբայ մի կար,
որ տպայ մի ունէր Ռոստոմ անոննով։ Ռոստոմ
լեռան շափ մարդ էր, ու շատ անուն հանէր
էր։ Ահա այս 2ալի երկիր մինակ հնագանդ չէր
Սալմանին։

Օր մի 2ալ հեծաւ ձին, ու «Երթամ տեսնամ Սալման ի՞նչպէս մարդ է», ըստ ինքն իրեն։ Ելաւ զիաց, զիաց, զիաց, ու հասաւ տեղ մի, տեսաւ որ հեռուանց մուխ մի կելնէ, գէմ էն զեհ վիաց, տեսաւ որ մարդ մի հեծուկ, իր ու իր ձիու պէտութին տուլ չ'զար. շըրուխը դրած բերան կը քաշէ, լուլան քան զամբացք մի, շըրուխի փայտն էլ զու ասաւ. 2ալ իր զինքերն ու մզրապը պատրաստեց. բայց ձիաւորն զանգուն մի խալից ընցաւ, ե- րեսին էլ չ'նայեցաւ։ Այս բանը ամօթ սեպեց

իրեն 2ալ, ու գնաց եկաւ, մզրադ մի զարկաւ։
Ետ դարձաւ Սալման, 2ալի ճիտէն բռնեց ու
կապեց իր ձիու փորի տակ, ըշեց, աղբիւրի
մը վրայ պատրաստ շատըրի մը տակ իջաւ,
2ալի ականջը մըխեց շտաըրի սիւնը, ու ինքն
քնաւ, 2ալն իր ըրբուն կը պատռի, «Հետս էլ
չխօսեցաւ, կըսէ, զիտնայի թէ ով է, իր ա-
նունն ըսէր» . . . . . : Քնուց արթնցաւ Սալ-
ման, հարցուց թէ—Տղայ դու ով ես, Ասաց,
—ես 2ալի երկրէն եմ, (վախէն չ'ըսաւ թէ
2ալն եմ): Ելաւ ականջը պրծուց, ասաց, «Գը-
նա 2ալի տղային, Ռոստոմին ասա, թող զայ
շափուխնք, աշխարհի մէջ մէկ պիտի մնալ զօ-
րաւոր, թէ երկու մնան, չ'զիտացուիր ո՞րն է
զօրեց: Ես Սալմանն եմ:

զօրեց: Ես Սալտանս ուս:
2ալ գարձաւ իր տունը, ծանրիկ ախ մի
քաշեց: Ուստումն առաց.—Արմ էկ ինչ, ուռ
2ախ եղինիս, Ուստումն բու որդին, ու գու
ախ քաշես. բու գարդն ասես պիտի: 2ալ կը
սպատմէ տղային իր զլուխն եկածը, ու Սալմա-
նէն լածը: Ուստումն կ'առնէ իր քեռու լաճ
Վըժան, կը մտնեն զավրիշի կերպարանը. մէկ
մէկ դափ կը ձգին ոլառեկ իրենց: Կերթայ
կը սպագէ: իր Նխշէրալար ձիու աշքերը, ու հօ-
րը կ'ըսէ, երբ որ պէտք զայ ինծի իմ ձին,
կիմանայ, ու ոտքերով զեախնը կը փշրտէ,

զէնքերս վրան կապէ, թող տուր, ձին իմ
կոխած տեղերէն կուգայ դիո կը զանէ, Վը-
ժանի հետ կ'ելնեն ճամբայ: Վըժան ալ պրդ-
տիկ բրդում չէր, ու այնպէս ձայնեղ էր որ
երրոր բօռար, արևելքէն արևմուտք կը լուէր:
Ճամբուն վրան շատ քաջերու և դէւերու կը
պատահին, դափ կը շալեն, ձէյնս կընեն (խաղ
կանչել): Ուր որ իրենց վրայ կուգան, Վըժան
կը բօռայ, տեղ տեղ Վըժանի ձայնէն կը սար-
սափին կը փախչին: Տեղ տեղ ալ կը բռնէ
Ռոստոմն մէկ դէյն կընէ իրեն կոպալ (հառտ
րիր), ու անով մէկալ դէւերը կը զախջախէ:
Կը պատահին թեաւոր դէյի մը, որ աղջիկ մը
բռներ իր ոտներու մէջ կը թոշի, Վըժանը կը
բօռայ, Ռոստոմն լեռ մը կը վերցու թէ զար-
նէ, դէւը սօսկալուց կը ձգէ աղջիկն կը հեռա-
յայ: Կը բռնեն աղջիկն իրենց թեներուն վրայ:
Աղջիկ կը պատմէ թէ ինք թաղաւորի աղջիկ
է, կը տանին թաղաւորին կը յանձնեն: Ռոս-
տոմը կերաւ, խմեց, ընացաւ: Քաղաքին մէջ
յանկարծ վալվալուն կինսկի, փաղչող փաղչողի,
պահւող պահւողի: Ի՞նչ կայ, թէ Սալմանն ե-
կեր է եօթն տարուան խարաջ կուգէ: Կը ժող.
վին արծաթ ու ոսկի, և վլվլուկ շատ կանեն:
Վըժան կ'երթայ թէ ինչ կայ, կիմանայ որ
խառաջ ինչ մարդու հետ խրկեն, այն մարդը

կը բռնէ տանի Սալմանն ու կ'ըստաննէ:
Տուէր ևս տանիմ, կ'ըսէ Վըժան:
Ռոստոմ քնոյ մէջ կը լուէ Վըժանի ձայնը
թէ՝ Հասիր Ռոստոմ: Սալման գիս տարաւ:
Ռոստոմ կը զարթնի, կ'իմանայ եղա-
ծը, ահա իր նիշէրալար ձին իր ըսկը
կայներ է: Ռոստոմ կը թափ ձիու բամակ:
Սալմանը կապեր է Վըժանը իր բօշքի մէջը,
կ'ելնէ առջի Ռոստոմին, կ'ուտան կ'առնեն,
զէնքեր կը փշրուին, կ'իջնեն ձիւն, կը գրկուին
ու մէկմէկու բարչամէն կը կախուին:

Մինչ այսօր իրար չեն յաղթած:
Ահա այս է որ բանի տարիին հեղ մը զի-
րար կը քաշկրուտին ու զիրար կը չըռքին,
աղջնց զարբէն ժամկ կը լինի, ու Վըժանի
ձայնը հեռուէն խորունկ կը լսուի:

Փ.Զ.

Ս Բ Մ Օ Ն

Աշնան ցուրա ամսոյն օձեր կը ժողովուին
իրենց երկիրներու մէջ զտնուազ մեծաւորի
դուռը կ'երթան: որ սովորաբար կը ընակի
բարձր ու արէգգէմ ժայռերու ճեղքուածի մը
բարձր

մէջ. զանազան ընտիր ընծաներ կը տանին նոյն տարուան իրենց ձեռքն ինկած թանկագին զարգերէն ու գոհարներէն. և կը պատմեն իրենց պատահած դէսկրերը. Գրագիր մը կը գրէ անոնցմէ նշանաւորները. և այդ գիրը երկու իշխանաւոր օձերու հետ կը ղրկուի իրենց մեծ թագաւորին. որ կը նստի Բաղդադի ու Բասրայի մէջ. և կ'իշխէ ծովու ցամաքի մէջ գտնուող ամէն օձազգին. Մեծամեծ ընծաներ կուզան իրեն, և չորեք կողմանց եկած զրեր կը կարդայ, դատաստան կ'ընէ, վարձք ու պատիժ կը սահմանէ:

Այս օձերու թագաւորի տղանոր Տիարբարիրու երկրի վազիրն էր, թուղթ մի գրեց հօր, թէ՝ «Թագաւոր, ապրած կենաս, Աստուած քո վառքն աւելցնէ, գիտցած եղիս որ այս տարի քո հարսն ու քո թոռներ հիւանդ երան, բժիշկներ որոշեցին որ եթէ երթան Բինկօլայ ջրերը, լողինան, ու համասիլիւռ ծաղկէն վարթ մի ուտեն, կ'առողջանան: Ելանք ծաւաներով զրկեցինք ու զրեցինք կառավարիչներուն որ մեծարեն ու հանգստ ու վերորեն: Կերթայ կը հասնի Բինկօլ, ու Մշոյ Տաղօնաց (Տաղօնք) սարարարի թուղթ կը զրէ, սարարար կ'առնէ շատ մը օձեր կուզայ, ու հրաման կ'անէ որ չարչարկեն քո

հարսը. հանումի հետ գնացող օձեր քաջութեամբ կը լուշտապահնեն: Բինկօլսյ գագաթի վրայ մեծ կռիւ կը բացուի: Այն տեղ կը գտնուի Սըմօն, որ զամ ու չալար ղրկելու համար Թէճիրի ոչխարներ կ'արածէր. կ'առնէ իր կօպան կ'իշխայ օձերու մէջ. ու Տաղօնաց օձերը ջարգելով, կոտրտելով կը փախցու, կը սատկրցու, և քո հարսը կ'աղատուի կուգայ իր ձագերով ու ծառաներով: Ահա մարդուն ալ աղէկն կայ եղեր, ով մեծ թագաւոր և հայր իմ: Ես Տաղօնաց պատուհասը կուտամ. բայց մարդուն աղէկութիւնը գուք վարձարեցէր, ինչպէս որ կը վայելէ ձեր մեծափառութեան»:

Օձու թագաւոր շատ թանկագին քարեր ու գոհարներ կը վերցնէ և փառաւոր հանդիսով կուգայ չալարի ճամբուն վրայ ունեցած պալատը կը նստի, գիտողներ կը զնէ, և ահա իմաց կուտան թէ Սըմօն էկաւ կ'երթայ: Օձեր կախարդութիւն կ'անեն. Սըմօն կը տեսնէ որ աշխարհը վեր իւր կը փսխուի: Ընկերներ կը քշեն կ'երթան. ու Սըմօն բիւրաւոր օձերու առջե կը մնայ: Օձերէն մէկը ճառ մը կը կարդար Սըմօյի ըրած աղէկութեան. և թագաւորն ու նախարարներն որոշումն կուտան թէ նր ուզածին շափ գոհար և ոսկի թող աննէ. և եթէ իր սրտի

մէջ հասրաթ մի ունի, կատարենք։
 Սըմօն իր քովլն կախած հովուական
 տուրիկը կը լեցն, ոսկին, ու զոհարք. կը դառ-
 նայ գիլաք մի կ'ընէ. — Ես կ'ուզեմ որ, կըսէ,
 ամէն անասնոց, սողնոց և թռչնոց լեզուն
 համինամ: — Թող եղնի, կ'ըսէ թաղաւորն, բայց
 եթէ դու մարդու մը պատմես այս տեսածներդ,
 և անասուններէն լսածներդ, պիտի մեռնիսք։
 Սըմօն մինչև իր տունը կը համնի. տեսած
 անասնոց, սողնոց, և թռչնոց խօսրիր մտիկ
 կ'ընէ. կը լսէ թէ ի՞նչ զաղանիք կայ մարդոց,
 բոլորը գիտեն, գալիք բաներու վրայ կը պատ-
 մեն: Գլխու մաղերը փուշ փուշ կը դիզանան Սը-
 մօյին, ծիծղալէն ու զարհուրանքն մեռներու,
 դուռ կը համնի, ետ կուզայ: Գեղը կը համնի,
 չներ, կատուներ, անծհններ, հաւեր, ամէնքն էլ
 կը պատմեն թէ՝ Սըմօյի ծոցն ու ջորը լցուն
 զոհար ու ոսկի է:

Կը տանի տունը, կը թափէ կնկան տաջն
 իր բերած հարստութիւնը: Կնիկ միշտ կը հար-
 ցունէ թէ: Ուր տեղին է այս, ուր տեղին չէ:
 — Պայելէ, ու մի հարցուներ, կըսէ Սըմօն: Իր
 տան շանն ու հաւերուն մտիկ կընէ, որ տան
 մէջ եղածներուն վրայ կը խօսին, ու Սըմօն՝
 երբեմն կը խնդայ, երբեմն կը նեղանայ, Կնիկ
 կը գիտէ բանի բանի անկամ այս բանս, ու

շատ կաղաչէ, կուլայ, կը խռովի, թէ ի՞նչ է,
 պատճառն ըսէ: Օր մի խօսք կուտայ Սըմօն
 իր կնկան որ մէկէլ օր իրիկոն պատմէ: Ճունը
 կը լսէ: Այդ իրիկոն աղլօր իր տոջի ձգած
 հաւերը, շըխկ, շըխկ, քըդ, քըդ լնելով զանէն
 ներս կը մտնէ: Ճունը կըսէ աղլորին, — Ի՞նչ շըխկ
 շըխկ, ինչ տըր տըր, մեր տէր խօսք տուաւ
 իր կնկան, որ ամէն բան պատմէ վտղ իրի-
 կուան, ինքն պիտի մեռնի, ու պիտի զան
 զրեղի մորթեն, զիս ս զանեն, մեր տիրոջ տուն
 կողպապտեն, բարտրանդ աւրեն: — Կ'արի օր
 մ'տաջ թող աւրի, կըսէ աղլօր, ես բառ-
 ան հաւ կնիկ ունիմ, ամէնքն էլ ինձի
 հնաղանդ կը պահեմ, թող մեր տէր բիշ
 երես տար կնկան, ոչ կնիկն չար կը լնէր,
 ոչ ինքն կը մեռնէր, ոչ մեղ վնաս կը համնէր:
 Սըմօն այս խօսքին կը խրառուի, կինէ
 քաշէ կաղնի վարոց քօրէհան, կը համնի կուտայ
 կնկայ ջանը:

Փէ.

Կ Ն Կ Ա Ն Հ Ա Ր Բ

Բարեպաշտ մարդ մի առաւտուն, արտն

երթալուն ու իրիկուան արտէն զալուն՝ Աստուծոյ աղօթքը կընէր։ Անդամ մի իր կնիկը ըստ թէ, Մարդ, դու ինչու աղօթքիդ մէջ շես ըսեր, «Ո՞վ Աստուած, կնկան շառէն (չարէն) զիս աղատես։ Մարդն ասաց։ Կնիկն ի՞նչ է, որ կնիկն վախնամ, աղօթք անեմ։

Սաոր վրայ կնիկ կուզէ թեթի վորձ մի տալ իր էրկան, կը գնէ ձուկ, կը կապէ մեղարթ մէջը, կէսօրուան հաց կը տանի էրկան, էրիկ կերթայ ջրի մը վրայ իր հայն ուտելու։ Կնիկն այդ ձկները ցանցառ կը թաղէ արտին մէջը, ինքն կ'առնէ մէղարն ու կերակուրի ամաններ, կը դառնայ տունը։ Մարդը տրտը վարելսն եր տեսնայ որ հոգ շրջելուն հետ՝ ձուկ է կ'ենինէ։ Կը ժողվէ, իրիկուան տունը կը բերէ, և կը սկատմէ թէ Ինչպէս արտի մէջէն ժողվեր է, և թէ ինըն կը հաւատայ որ արարիչ Աստուած հոգի մէջն ալ կարող է ձուկ ստեղծել, ու կ'ապսարէ որ մէկալ օր եփէ տանի արտը հացին հետ ուտելու։ Մէկէլ օր կնիկ ձկները կ'եփէ կ'ուտէ, և բիշ մը թանապուր կ'առնէ կը տանի էրկան։ Մարդ կը հարցնէ թէ— Ձկներն ուր են, Կնիկ կ'ըսէ. — Ի՞նչ, ձուկն ի՞նչ է: — Երէկուան արտէն հանած ձկներս։ Մարդ դու ծռեր ես, ինչ եղեր ես կ'ըսէ, ոչ դու ձուկ բերեր ես, ոչ ես տեսեր եմ։ Մարդն

է կը բարկանալ, կը վերցնէ խարապան ու սամկը որ կնիկը ծեծէ։ Կնիկը «Հայ հաւար» բօռալով զինըն կը ձգէ մէկէլ արտերը, լծուորները կը թափին մարդ կը բռնին։ «Թողէք կ'ըսէ մարդ, այդ անզպամն սպաննեմ, իմ ձկներն ուտէ ու ենէ ինծի ծռեր ես ըսէ։ Լծուորներ կը հարցուն կնիկն թէ ի՞նչ ձուկ է կուզէ, Կնիկ կ'ըսէ. — Մեռնիմ ձեր արեւն, բռնէր կապէք զինըն, զիս կ'սպաննէ, ծռեր է, խելքը թռեր է, ինչնէ հարցուցէք թէ ուր տեղէն էր ձուկ։ Մարդ կ'ըսէ. «Արտէն, արտէն, հողի տակէն եմ բռներ»։

Սաոր վրայ՝ Հէյ վախ, կ'ըսն, հապա զորդ կըսէ կնիկը, մարդն իր խելքը կորուսեր է։ Ու յիմարի տեղ զնելով, թեթերը կը կապեն տանին իր տունը չուանով մի կը փաթթեն սինը, իրիկուան ամէն մարդ կը բաշուի իր տունը։ Երբոր մինակ կը մնան, կնիկ կ'երթայ մօտ, կ'ըսէ. — Ի՞նչպէս, կնկան շարէն չես վախնայ, այս ամեննէն պղտիկն է, Մարդ աղաչներ կ'ընէ թէ, «Քո Աստուծոյ ոէր, կնիկ, կապերս բակէ, զիս այս փորձանրէն աղատէ։ ուխտ եղնի, որ առջի աղօթքս կնկան շառէն աղատուելու համար ընեմ ամէն օր».

Փ. Ա.

Կ
Ե
Ր
Ե
Ք
Ե
Զ
Ր
Ն
Ե
Ր

Բաղդատու Խալիֆայի անունն էլած էր թէ շատ խմատուն մ'է, ու շատ արդար զատաստան կը տեսնայ: Երեք զիտնական մարդիկ ընկերութեամբ ճամբայ կ'իյնան երթալու և զինքն տեսնալու: Ճամբու հետ մէկն կ'ըսէ: «Ընկերներ, ուզա մի անցեր է այս ճանապարհն, և ան ուզտի մէկ աշրը կոյր է ու առջի ակռաներ թափուած»: Մէկան կ'ըսէ, «Այս, և ուղարին մէկ կողմը ցորեն՝ միս կողմն մեղր է բարձուած»: Երբորդ ընկերն ալ կ'ըսէ: «Այդ ողտին վրայ երկու հոգուվ (յղի) կնիկ մը հեծեր է»:

Քիչ մը կը յառաջանան, կը տեսնան որ մարդ մը իւսնց ետին կը վագէ, կուզայ կը հարցնէ թէ—Տեսեր են ուզտ մը որ իրեն է, և կորոււր էր: Ասոնք ալ կ'ըսնն թէ «Մէկ աշրը կոյր և առջի ակռաները թափած»: — Հա: «Մէկ կողմը ցորեն մէկ կողմը մեղր բարձած»: — Հա: «Յղի կնիկ մը վրան հեծած»: — Հա: Ու կ'աղաւէ թէ՝ ո՞ր կողմ զնաց իր ուզտը, ո՞ւ տեսան, ըսնն, որ երթայ զտնայ: Երեքը մէկ քերան պատասխան տուին թէ՝ իրենք չեն տե-

սած այն ուզտը: Բայց մարդը զանմնիր կող կարծելով մինչև Խալիֆային ըով անսնց հետ զնաց, և զանդատ ըրաւ Խալիֆային թէ: Ասոնք իմ ուզտը տեսներ են, և վրայի բերն ու կնիկս ինձի կը պատմն: բայց կըսնն չեմք տեսներ, մեր դատաստանն արաւ: Խալիֆան կը հարցու թէ, թէ որ չէր տեսներ, ինչպէս դիտէր այդ նշանները: Առաջինն կ'ըսէ, ես իմացայ որ ուզտի մէկ աշրը կոյր էր և առջի ակռաները թափուած, որովհետեւ ճամբու մէկ կողմն միայն արածացեր էր, և խոտերու երկու քովերը կրծած, բայց միջին բոյսը կը մնար: Երկրորդն կ'ըսէ: Ես իմացայ որ մէկ կողմն ցորեն էր բարձուած ու մէկ կողմն մեղր, որովհետեւ իր նստած տեղն՝ մէկ կողմն ճանձեր կային, միւս կողմն հաւրեր: Երրորդն կ'ըսէ: Ես իմացայ երկու հոգու կնիկ մը հեծուկ էր, որովհետեւ ուզտի նստած տեղը՝ երբ ինքն էլ իշեր նըստեր էր, ելած տանն ձեռքերը զետինը զընելով էլած էր:

Խալիֆան կը գարմանայ ասմնց իմաստութեան: և հրաման կ'ընէ որ իրիկուն պալատը հացի հրաւիրեն, հացեն յետոյ ոննետիլը կը բաշուին, և պալատի ծառայն կը լսէ որ անսնցմէ մէկն կ'ըսէր: «Մեր կերած բրինձը աղեկ բրինձ էր, բայց մեռելու կը բուքէր: Մէկը կ'ըսէ».

«Մեր կերած միսը աղէկ միս էր, բայց շան
հոտ կը բուրէր, Մէկը կ'ըսէ.»Մեր խմած զի-
նին աղէկ զինի էր, բայց արիւնի համ ու հոտ
ունէր, Խալիֆայն կը լսէ, ու քննութիւն կը
բանայ կ'իմանայ որ այդ բրինձի արտը մեռե-
լոց զերեղման է եղիր. մորթած զառն նոր
ծնած ատենը ծնած շան մը կաթն է ծծիր.
Ի զինին բամած ատենը՝ խաղող կոխողի ոտքը
կոտրած զանակի մը բերանը կոխիր, արիւն
է վազիր զինւոյ հետ խառնուեր. Կը կանչէ
այդ երիք ընկերները, շատ փառք պատիւի կը
հասցունէ իրենց զիտնականութեան համար, և
սւզտը կորսնցունողն պլուս կախած կ'եր-
թայ ետ:

ԺԹ.

ՈՍԿԵՐԻՉ ԵՒ ԻՒՐ ԿԻՆ

Ոսկերիչ մը և իւր կինը կը բնակէին եր-
ջանկութեամբ և սիրով, այնպէս որ տիալար ու
օրինակ դարձեր էին ամուսնական սիրելութեան:
Ասոնք սովորութիւն ունէին որ զիշերները իրենց
ճրագը մինչև լսու չէին մարեր. Օր մի թագա-
ւորն ու թագուհին խօսք բացին թէ չնորհք
որմնն է: Թագաւոր կ'ըսէր թէ՛ Ոսկերչի չնորհքն

է. թագուհին կը պնդէր թէ՛ չէ, Կնկան չնորհքն/
է, որ այդքան սէր ունին. Փորձ մը ուզեցին
ընել, Թագուհին զրկեց աղջիկ ծառայ մը
ոսկերչին թէ՛ Թող իր կինն մահացընէ, որով-
հետի աշքը ձգեր է, սիրեր է զինքն. պալատը
պիտի թողու, և անոր կին պիտի լինի: Ոսկերիչ
կը պատասխանէ, Ես իմ կինը չեմ փոխեր
թագաւորութեան հետ, Աստուծոյ տուածէն-
գոն եմ, հագար թագուհի հետ իմ կինս չեմ
փոխեր: Պուզայ ծառայն, կը պատմէ պատա-
սխանը: Միւս օրը թագաւորի կողմէն մարդ կ'եր-
թայ ոսկերչի կնկան թէ՛ թագաւոր քեզ հաւներ-
է, կուզէ որ իրեն կին առնէ, եթէ ուպաննէ իւր
էրիկը: Կինը քանի մ'անզամ կը հարցնէ թէ,
զնրդ, զնրդ: Ղնրդ, կ'ըսէ ծառայն: Ուրեմն ես
այս զիշեր կ'սպաննեմ էրիկո, կ'ըսէ կինը, և
այս ձեզ նշան, երբ մեր տան ճրագ տեսնաք-
մարեր է, ես պիտի սկսիմ սպանութիւնը:
Ժառայն կը դառնայ և կը պատմէ թագաւորին.
թագաւոր կը պատուիրէ որ նային ճրագին, եթէ
ստոյգ մարէ, վազեն օգնութեան:

Ոսկերիչ իրիկուն կուզայ, կուտին, կը
խմնին, կը խօսին, կը խնդան, ապա զլուխը կը
զնէ կնկան ծնկան վրայ կը բնանայ: Կնիկ կապը
կը ձգէ էրկան պօկը, ճրագ կը փշէ, կապը
կ'ողոքէ: Մինչև թագաւորի մարդիկ կը հասնին,

խեղճ ոսկերիշը խեղգուհիր էք:
 Թագաւոր գիշերամից կը կանչէ իր վազիրը
 հրաման կ'ընէ թէ. Առաւոտուն ես կ'երթամ
 պատուիլու, իրիկուան դառնալուս պիտի մէկ
 հոգի չմնայ կնիկ ազգէն ողջ. մեծ ու պատիկ
 թրէ անցունես. Վազիր կ'երթայ իր ծերունի
 հօր կը յայտնէ այս սարսափելի հրամանը, և
 ծերունին կ'արգիլէ. Մի՛ զործապրեր կ'ըսէ, ես
 խօսք կը հասկցնեն թագաւորին, զու մէկ երկու
 օր հեռացիր, պահէ բո երեսը, երթունը կը
 դառնայ թագաւորը և կը տեսնայ որ կնիկներ
 կ'ենն կը մանեն, բանի զործի հետ են:
 Կատաղութիւն կը բանէ, վազիրը կ'կանչէ,
 բայց վազիրին հայրի աշքին առջի կը տեսնայ:
 «Ուր է տղադ, կ'ըսէ, առաջ տնոր զլուխ. յե-
 տոյ կնիկներուն, կորել տամ պիտի, հահա հի-
 մա: Ծերունին թաշաւորի ծունկուրներուն կը
 պլուի, կ'ապերսէ թէ խօսք մունի բոելիր, լէ,
 առա զարծապրէ: Պալատը կը հասնի, կ'իշնայ,
 հրաման կ'ընէ որ պատմէ: Մէկ կողմէն ալ
 զօրքերուն հրաման կուտայ որ պատրաստ կե-
 նան կնիկները կոտորելու:

Ծերունին կը պատմէ: Ո՞վ թագաւոր, բո
 հօր վառաւոր թագաւորութեան օրերը, ես
 անոր վազիրն էի, որսի ելեր էինը, և ես
 հեռացայ դէպ ի գիւղ մը, որս մոլորցուզած

Եր՝ զիս, յանկարծ ձիաւոր մը քովէս կ'անցնէր,
 զէնքս անոր գարձուցի, անձայն հոտեւ զարձաւ,
 և զիս իմ ձիոյ վրայէն մէկ ձեռքով վիրցնելով,
 կազեց ու կախեց իր ձիու թամրէն յառաջուստ,
 ձիս ալ իր ձիու ետեւէն: Հասանք գերեզմանա-
 տուն մը, երկու նոր փոսեր փորուած էին, ա-
 զէկ մը զիտեց և զեղին զրուխը մեծ ապարան-
 քի մը սարսապի տակն իշտւ: Ես կապուած էի
 արգին, ձիերն ալ ծառի մը կապեց, ելաւ
 պարիսապն իվեր. և ահա պարսպի վրայէն զեռ
 նոր զլուխը կըտքած մարդու մը զիտիը վար
 զլորեց, ու բաշելով տարաւ գերեզմանոց: Ես
 կ'սարսապէի թէ մէկ փոսն այս սպանելոյն՝
 միւսն ալ ինձ համար էք: Բայց նա իմ կապս
 բակեց, մէկտեղ հովհցինը զիտիը: Գարձաւ
 ինձ ասաց. «Մտիկ ըրէ, և ինչ որ կը լսիս
 ինձմէ, զնա թագաւորին ու մարդոց պատմէ:
 Ես կնիկ եմ, իմ էրիկս շատ կը սիրէի, այս շաբ
 իշխանը աշք ձգեր էր յիս. և էրիկս սպաներ
 էր, կարծելով թէ ես պիտի սիրեմ զինքն. բայց
 ես իմ էրկանս սիրոյն՝ ուխտ ըրի որ այդ
 շաբ մարդի սպանեմ, անոր զլուխը էրկանս
 ոտներու տակ թաղեմ, վերջն ալ զիս սպան-
 նեմ. և էրկանս քով թագուիմ. քո Աստուած կը
 սիրես զիս թագէ, ու ըստաներս պատմէ»
 ըստ. զինքն ալ սպաննեց և ես կատարեցի

Ֆւր փափակը: Ահա հաւատարիմ և կտրիճ կնիկ
մը: Եթէ ոսկերչի մը կինիկը պատճառ տուաւ
ձեզ բոլոր կիները ջնջելու, թող այս կինն ալ
պատճառ լինի կանանց ցեղը փրկելու: Ինչու
քարի կիները կորչին մէկին շարութեան հա-
մար:

Թագաւոր համովուիցաւ և հրաման տուաւ
որ մինակ ոսկերչի կինը շարաշար մահուամբ
սպանեն. ու միւսները ապրեցան:

ի.

Խ Ե Լ Փ Ն ՈՒ Բ Ա Ղ Դ

Խելքն ու բաղդը խօսրով կորիւի բռնուեր
էին, բաղդը կ'ըսէր. Մարդիկ ինձմով մարդ
նն, խելքը կ'ըսէր՝ ինձմով: Թէպէտ դատաւորի
չգնացին, բայց իրենց մէջ պայման դրին որ
մէկը մէկալի ըրածին շխառնուի: Իրենց այս
պայմանը տեսնուեցաւ գիւղացիի մը վրայ:

Գիւղացին ըստ իւր սովորութեան տուաւ
արօրն ու զնաց արտը վարելու. հարօրն ասը-
աւու ակոսի մէջ, մարդը ահսաւ որ Հօ գուղում
մի կայ հողի մէջ, վերսաց որ մէջը իլին ոսկի:
Ե՛ ինչ անեմ ինչ շանեմ, մէյ մը կը մտածէ

որ շատ մեծ բաներ կրնամ ընել, շատ մեծ
մարդ կրնամ լինիլ. մէյ մ'ալ կը մտածէ որ
հապա թէ որ գողերն իմանան, գան գողնալու.
ևս դիմանամ, զիս սպաննեն...: Այս շուարման
մէջ, կը տեսնայ որ իրենց երկրի դատաւորը
ճանապարհէն կ'անցնի, կ'որոշէ թէ ոսկիներ
տամ դատաւորին, և ես հանգիստ իմ գործիս
նայիմ. Կը վաղէ կանչէ դատաւորը ու կը բերէ
իր արտին մէջ:

Մարդուն խելքը գլուխը կուգայ, ոսկին
կը ծածկէ ու կ'ըսէ. Աղայ, դու դատաւոր
մարդ ես, գիտուն ես, ինձ ասա, իմ այս երկու
նպներէն նր մէկն է աղէկ: Դատաւոր նեղսրտե-
լով կը թողու կերթայ: Խելքն ալ կը հեռանայ,
ու մարդը նորէն կը շուարի թէ ինչու ոսկիր
չ'տուի, ինչ պիտի ընեմ, նւր պիտի պահեմ.
մինչև իրիկուան անգործ կը մնայ ու այս
բանի վրայ կը մտածէ, կը տեսնայ որ դատա-
ւորը գեղէն դարձաւ կերթայ. կը վաղէ առջն,
կ'աղաջէ որ մէկ անգամ ալ գայ իր արտը իր
լուծըրի խեչ ու երթայ: Դատաւոր կը զգայ որ
բան մը կայ այսօնեղ, կուգայ: Մարդուն խելքը
գլուխ կուգայ, և դատաւորին կըսէ. Կ'աղաշիմ
չ'առնուիս. այս իմ արտին նայէ, երէկուան
վարածս շատ է թէ այսօրուան, դու գիտուն
մարդ ես: Դատաւոր ծռու տեղ կը զնէ մարդը

ու ծիծղալով կը հեռանայ: Խելքն ալ կը հեռանայ
արտի մէկ կողմն կը նստի: Մարդն իր զլուխը
կը ծեծէ, ու կըսէ: Զանըմ ինչու շ'տուի: հա,
հա, ես ուր պահեմ, ու ինչպէս պահեմ: Կը
բերէ գուղում ոսկին կը զնէ հացի մէզարի
մէջ կը շալկէ, կուզայ տունը, կը կանչէ:
«Կնիկ, կնիկ, զեղներ կապէ, խօստուր, հարօն
առ ներս, ես երթամ դատաւորին գտմ»: Կնիկ
կը նայէ որ մէզար էրկան շալակին է, ու մէջը
բան մը կայ, ու չ'դներ ւար. կը մտածէ որ
նոր բամ մը պիտի եղնի. ինչ ընէ որ իմանայ,
կը սկատանխանէ էրկան թէ՝ եղներ կապել իմ
ինչ զործն է, ես ոշխարն ու կոփեր ներս կառ-
նեմ, կը կիմ, գու քո եղներ կապէ, ուր
կերթաս զնա», Մարդը մէզար կը զնէ զուռը,
եղներ ներս կընէ, և մինչի կը կապէ կենէ,
կնիկն մէզար բացեր, գումզումով ոսկիների
տուր, ու անոր շտի քար մի պլոլեր մէզարը,
զրեր իր տեղը: Մարդը շուտմաշուտ կ'առնէ
մէզար կերթայ կը զնէ դատաւորի առջի: «Առ
տս, քեզ ընծայ եմ բերեր» կըսէ: Կը բանան
որ բար մէ, մարդն ալ կը զարմանայ, ու
դատաւոր կը նեզորտի, բայց կը մտածէ թէ:
Եյս մարդուն մօտ խօսր մի բան մի պիտի
լինի:

Կը զնէ բննատուն, ու երկու մարդ կը

զնէ զուռը որ նային թէ ինչ կընէ ու ինչ կըսէ,
իրեն իմաց տան: Մարդն ինքն իրեն մտրով
կըսէ, ու ձեռքով կընէ. Գուղումն այսրան
էր, բերանը այսրան, փորն այսրան, տակն
այսրան, ու մէջի ոսկին այսրան: Նայովներ
կը պատմեն թագաւորին թէ երկու ձեռքով
բան մը կը շափէ ու խօսր շններ: «Կանչեցէր»,
կըսէ դատաւոր: Մարդ կը բերեն, և կը հար-
ցու թէ ի՞նչ բան էր ձեռներովդ կը շափէիր:
Մարդու խելքը կուզայ զլուխը և պատասխան
կուտայ թէ «Ես կը շափէի քո զլուխն այսքան
է: քո վիզն այսրան, քո փորն այսրան, քո
մօրուսն այսրան, ու կըսէի թէ Թու ես մեծ թէ
մեր մօրուքով էծը»: Մաստիկ կը բարկանայ
դատաւոր, ու հրաման կընէ որ տանին կա-
խնեն այս մարդը: Կը տանին որ ճօպանը ճի-
տը պիտի ձգեն, կըսէ. «Զիս մի խեղդէք, ես
կերթամ բաստին կը խօսիմ»: Դատաւոր հրա-
ման կընէ որ ճիշդն ըսէ թէ ի՞նչ էր կը շա-
փէր բռնատան մէջը: Մարդը կըսէ. Ես գէս
ու զին չեմ զիտեր, աւտրցէք թէ որ ճօպան
իմ ճըտին չհանէիր, ես պիտի խեղդուէի, ահա
ձեզի ճշմարիտն»:

Ասոր վրայ կը ծիծղի դատաւորին ու
կ'աղատէ մարդը, կուզայ տունը, իր բազն
ու խելքը մեղայ կուտան իրարու, կը միաբա-

Նին ու կըսին՝ Բաղզը Խելքով, Խելքն ալ Բազ-
դով կրնան մարդը մարդ ընել:

ԻԱ

✓ ԴԵԺԻԿՈՆ

Դըժիկոն ազբատ ու անբազդ մարդ էր,
իր բոլոր ունեցածն էր երկու այծ և մէկ կով,
կովն ալ տրոճըկուն (վեր վեր ցատկող): Դը-
ժիկոնի կինը անզգամ էր, շատ նեղութիւն
կուտար էրկան, կրսէր. Դնա հեռի երկիրնե-
րը, դատում ըրէ, փաստակ ըրէ, տուն տեղ
չինէ, հագուստ կապուտ րեր ինձի, եղներ
ու մարիներ զնէ, ձի զնէ, և այն:

Դըժիկոն օր մի ելաւ իր կովն առաւ ու
անթրոցը ձեռք բռնեց, տնէն ինկաւ դուրս.
Առնեմ պլուսս կորսուիմ, կրսէր, այս ան-
զգամ կնկան ձեռքէն: Կըսիկն ալ այնպէս
կուգէր: Դըժիկոն կրսը կթերով ուտելով, ու
յազնած ատեն ալ հեծնելով, անթրոցը վեր
թերին, մոլորուած կերթար, եւ վախսն ջրի
պէս կերերար, խեղճը ինչ ընէր. ազէկ էր
չար մարդոց չար զազմնի բաժին լինէր, ոչ
թէ անզգամ կնկան ձեռքն ինինէր:

Խոտով տեղերը կովը կ'արածար, ինքն
ալ կը քնանար, ճանձեր կը խայթէին զինքն.
անփծից կինը, եւ ուժով մը իր մէկ ափին
մէջ բռնեց ճանձերը, ճըմոեց. ու համրեց որ
եօթն ճանձ մէկուց սպաներ էր: Քաջալերու-
թիւն էկաւ վրան, էկաւ հեծաւ ձին, եւ ի-
րիկուն դեզի մը մօտերը իշաւ, դավրիչի մը
թուղթ մի զրել տուաւ թէ՝ «Դըժիկոնն եմ
իս, մէկ ձեռքով եօթն հոգի սպանած եմ».
ու այս թուղթը կապեց կովի ճակատին՝ կո-
տոշներուն մէջ:

Գնաց հեռացաւ շիներէն, հասաւ կանանչ
դաշտ մի, ու դաշտի զլուխը կը տեսնուէր
քօշկ ու սարայ մի. պառկեցաւ դաշտին մէջ
կը քնանար: Եօթն եղրայր կը բնակէին
այդ քաշկը, եւ մէկ եղրայրը վազեց տեսնա-
լու թէ ով է այն մարդ որ համարձակեր
եկեր մտեր իրենց հոգը. նախ կովի ճակատին
վրայի զիրը կարգաց, եւ սկսաւ մտածել թէ.
Այս մարդը մէկ ձեռքով եօթն հոգի սպաներ
է. եթէ այզքան կտրիչ չլինէր, միթէ կրնար
այսակդ համնիլ, կ'իշխէր այսակս անհոգ քնա-
նալ. ինչ սիրտ, ինչ քաջութիւն, որ ոչ դէնք
առեր, ոչ ընկեր, եւ ոչ ձի. այս, այս մարդ
չափազանց կտրիչ մէկն է: Կը դամնայ եղ-
րայրներուն կը պատմէ իր տեսած ու խոր-

հածը, ու ամէնքն ալ կ'ելնեն կուզան միծարելու և իրենց տունը հրաւիրելու Գըժիկոնիք։ Կոյն ասոնց զալէն կը խրտչի, տըռճիկ կընէ, և կը բառաշէ։ Այս ձայնէն վեր կը թռի Գըժիկոն, տեսնելով եօթն հոգի իր առջեւ անթրոց կը վերցու՝ դպղալով հոռուն կը կենայ։ Ասոնք կը կարծեն թէ բարկացաւ իրենց վրայ, թէ կատաղութենէն կը դոզայ, թէ մէկ ձեռորով եօթն եղբայրն ալ մէկանց պիտի սպաննէ։ Կ'աղաշէն զինքն, կը հասկըցունեն թէ ինչ բանի համար եկած են, թէ իրենք եօթն եղբայրը մեծ անուն ունին կտրճութեան, եթէ ինքն ալ անոնց մեծ եղբայր լինի, շատ երջանիկ պիտի լինին, թէ իրենց տուն տեղը եւ զիբենք անոր կամաց կը յանձնեն։ Դողալէ կը զադրի Գըժիկոն, Թող ձեր ասածի պէս լինի, կըսէ։ Կը տանին տաւնը, վերին գլուխ կը նստեցնեն, ամէն բարութենէն կը դնին իր առջեւ, ու իրենք ձեռները խաչ կապած ծառայութիւն կընեն։ Գըժիկոն խոր մտածմոնքի մէջ է, թէ այս փորձանքէն ինչպէս ենէ, և թէ կը վախնայ զինքն չըսպանեն։ Ասոնք ալ կը կարծեն թէ ինչ խորունկ խելացի ու մեծ հոգի մարդ է, որ իրենց երեսը չ'սայիր, չը խօսիր. կը հաղան, կը հաղմղան (յիշեցնելու համար նշան)։ և

Գըժիկոն հրաման կուտայ որ նստին։ Հանգըտանալին յետոյ կը հարցնեն։ Աղայ, քո ձին, քո զէնք, քո ծառաներ ուր ևս թողեր, հրամանը արա երթանք բերենք։ Գըժիկոն կըսէ. Զէնք ու ձի վախկոտ մարդոց ապաէնէ. ևս գործածած շեմ երբէք, պէտք չէ եղած, եթէ մեծ կոփուի բռնուիմ, այն ատեն ձի և զէնք կը գործածեմ.իսկ ծառայի երբէք պէտք չունիմ, աշխարհ իմ ծառաներն են. դուք տեսաք որ ևս մէկ փայտ և մէկ կով ունենալով ապահով մինչև այստեղ հասեր եմ. ևս Գըժիկոնն եմ, մէկ ափով եօթն հոգի կըսպաննեմ։

Օրէ օր իրենց մեծարանք ու հիացումն կ'աւելցնեն Գըժիկոնին վրայ, և իրենց մէկ հատիկ խուռնեի խօրօախիկ բոյրն ալ կը կամենան տալ անոր։ Գըժիկոն վիտէ որ ինքն անարժան է անոր, բայց բռնուեր է, «Ե՞ն, կըսէ, ձեր խաթեր համար կ'առնեմ»։

Կը բերեն թանկաղին հագուստներ կը հագցնեն Գըժիկոնին, շընդ հարսնիր կընեն, և այս ձայնը կը տարածուի շորս կովմը։ Զորս փաշաներ այդ աղջիկ ուղիր էին, եղբայրներ չէին տուած, այդ շորս փաշաներն ալ զօրքով եկան կոփու վեր եօթն եղբայր։

Գըժիկոն աղայն իր սարսափից, կծկուեր նստեր է, կուզէ որ զետինը պատռուի, մէջն

անցնի. փախչելու ճար կը մտածէ, ճար չը կայ: Եւ ահա այս պահուս եօթն եղբարբ ներս կը մտնեն, խօնարհութիւն կընեն, եղածն իրեն իմաց կուտան, ու կըսնեն. Քո հը րամանն ինչ է, կռիւի կենքո թէ քո ծառաներդ երթանք: Կը տեմնան որ Գըժիկոնին ակռաներ կը չըխկչըխկան, իր սրտի վախուցն է, բայց անոնք կը կարծին թէ արիւնը կեռայ, ու ելլելուն պէս՝ այդրան կատազութեամբ ամէնքը պիտի սատկեցնէ: Ուստի կըսնեն. Ազայ, թէ կուգես մենք երթանք կոսւինք, եթէ անոնք զօռ եղան, թեզ մարդ կը զրկենք, եկուր»: Շատ աղէկ, կըսէ: Կերթան: Կռիւ կ'սկսին:

Եօթն եղբարց անունն ելած էր ու ահն ինկած էր թշնամեաց վրայ, հիմայ ալ որ զիտեն թէ վիհայ մի ալ եկեր իրենց որ մէկ ձեռքով եօթն մարդ կ'սպաննէ, աւելի կը վախնան: Բայց ի վերջոյ կը զօրանան, ե եօթն եղբարբ կ'սկսին թիշ մը տկարանալ, մէկ եղբայրը կը զրկեն Գըժիկոնին թէ չասիր, նեղ մնացինք. կրակոա ձի մը, ու ընտիր զէնքեր պատրաստ են: Դըժիկոն ինչ հող տայ իր զիսին, վերջապէս որոշեց որ երթայ կռիւ, և զինքը ձգէ սուրերու բերանը, մեռնի ազատուի խայտառակութենէն: Զին ի-

մացաւ որ իր հեծնողն խաշիմ անվարժ է. առաւ զլուխն ու թռաւ, Գըժիկոն չ'կրնար զսպել, բայց տեսնողներ զիտեն թէ բացութենէն կը վազցնէ ձին որ հասնի սատկեցնէ թշնամիները: Զին անցաւ թշնամեաց մէջը, թշնամիր զիրար կը կոտորեն, թէ ով առոր զէմ իրնայ կենար: Գըժիկոնի հոգին մնացեր կորիկի մը չափ, կը սրատահի ծառի մը, կը պլլուի անոր ճիւղերուն, ձին տակէն կը վախուպլլուի անոր ճիւղերուն, անոր ճամկէն չի, զու մի ըսեր ծառը փուտ էր, թափէն չի, զու մի ըսեր ծառը փուտ էր, այլու թշնամեաց ծառը քօրահան կը լինի. այլու թշնամեաց վրայ հոգի չ'մնար, զիրար կոտորելով կը վախչին, «Ըռռոը, կըսնեն. ահազին ծառը քօրահան ըրաւ, և անոր զմելի պիտի չախչախէ»:

Եօթն եղբարներ կը վազին կը զրիեն իրենց վիւցազն վիհայն, և անոր ստներուն տակ կ'իյնան. Ի՞նչ քաջութիւն, ինչ մեծ յաղթութիւն կ'աղաղակին, և մեծ փառօր կը վերցնեն տանը կը բերեն:

Կռիւ ընողները խորհուրդ կ'ընեն թէ Ի՞նչ ընենք որ Գըժիկոն միզմէ վրէժ չ'հանէ: Հազարական հատ զառնով մորի, տամնական հատ մատակ ձի բուռակներ ետելն, ու շատ այլ և այլ ընծաներ կ'առնեն զան Գըժիկոնին, և անոր հպատակութիւն կու խոստանան:

ԻԲ.

ԹԻՖԼԻՉՈՒ ՏՈՒՆԵԱ-ԳՈՒՉԱԼԻՆ

Ժամանակաւ Բաղդադցի վաճառական մը անհատնում վարիչթ դիդեր էր, կին մը և տղայ մը ունէր: Վասիչթ ըրաւ իր տղային թէ, «Օղուլ, տեսնաս որ իմ ունեցածներս թագաւորները չունին, քեզի կը թողուժ, իմ գործս շարունակէ և ունեցածս վայելէ, միայն թէ՝ Թիֆլիս չերթաս», Կնկան ալ իր ունեռութեան որոշ կու յանձնէ, ու «Թէ որ տպաս աղբատնայ, այն ժամանակ որոշ տղայիս յայտնէ», կըսէ: Մարդը կու միոնի: Տղան հօրը գործ կըսկսի, քառսուն բեռ ապրանք կու կապէ, կու բեռցնէ կերթայ Արդուում: Խան մը կիջնայ, կու տեսնայ որ օտային մէկը երկու փարիշան մարդ կայ, կու կանչէ կու հարցունէ թէ՝ դարպերնիդ ինչ է: Անոնք կըսնի թէ՝ Հոնելու բան չէ: Բայց վաճառականի սիրտը այնչափ կու ցաւի, որ կըսէ: Ազաներ, ըսէր, իմ բոլոր ունեցածս ձեր օգուրը տի խարցեմ, ու ձեր դարդին դարման տի անեմ: Վերջապէս կըսեն. «Ազայ, բըշք բաստ չի դայտնիք բեզ, դուն ալ մեղի պէս տի ըլիս: Մենք բեզի ոէս բազիրկան էանք, գնացանք Թիֆլիս, լսեցանք որ հոն թագաւորին աղջիկ

մը կայ, որ Տունեա Դուզալի կրանն, ուզեցանք տեսնել, ըսին թէ՝ քառսուն լիրայ է մէկ անգամ՝ ճամին (ապակիին) ետևէն տեսնելը: Տուինք քառսուն լիրան, տեսանք, ու ալ ետ չի կեցանք մինչև որ սաքսան բեռ մալներիս հատաւ, ալ ոչ աղջիկը մեզի երեցաւ, ոչ մեր ձեռքն ալ բան մնաց: Մարդ մը մեր երեսը չը նայիր»:

Բաղդադցին հանեց քանիմ լիրայ տուաւ աղոնց, իր բեռները բեռցուց, շիտակ զնաց Թիֆլիս, տուաւ քառսուն լիրան Տիւնեա-Դուզալի տեսոյն, ու ալ ետ չ'կեցաւ. մինչև ձեռք եղած ման ու ստակը հատցուց: Դարձաւ մօր բավ, զլիսէն անցածը պատմեց, լացաւ, ապաչեց մօրը, թէ՝ Հօրս ոըռտունը բան մը կայ նէ՝ զուրս հան, մեր ապրուստն ընենք, մեր նամուսը պահնեք: Մարդը տվաւ տղային պարագ բէսայ մը (բսակ), ու լսաւ, Ասօր քառսուն փարայ զիր ակոր մէջը, վակ պիտի տեսնաս որ քառսուն լիրայ է եղեր. երեք տարի՝ փարան՝ լիրայ կուկի, ետի լիրայ մէջը զնեո՛ փարայ կուկի, ու սէնկ երեք տարուց երեք տարին ոըռը կու փոխուի:

Աս բարով բան է, ըսաւ տղան, ասով բարով կ'ապրիմ հու: Ճիտակ կերթայ Թիֆլիս, բարով կ'ապրիմ հու: Ճիտակ կերթայ Թիֆլիս, ամմէն իրիկուն Տունեա-Դուզալին տես կու տայ

քառսուն ոսկի, ու ստակը չ'հատնիր։ Աղջկան գարմանք կը բռնէ, իրիկուն մը աս տղան հացկերոյթի կը ձէնէ, (կանշել, հրաւիրել), սիրտը կ'որսայ, թէ՛ ես քեզի տի առնեմ թէ որ ինծի ըսես րո վարիաթի սըռը։ Զահիլ տպաներ երբ չեն խարսած կանանց աղպին։ Մարդն իր սըռը կը յայտնէ, քէսան կը ցուցնէ։ Տունեա Գուզալին գեղսվ զինի կը խժցնէ տղային, քէսան ծոցին կը հանէ, մէկալ օր տղան իր անէն կը վոնտէ։ Տղան կը դառնայ մօր քով, սորը կ'իյնայ, թօրան կընէ, որ մէմրն ալ Թիֆլիս չերթայ, դրացի, բարեկամ մէջ կը ձգէ։ Վերջապէս, մօր սիրտ է՝ չ'գիմանար, կերթայ սըռտանէն քուլահ մը (դատկ) կը բերէ, կըսէ։ «Աս քուլահի մարիփաթն այն է որ երբ զլուխս դնես՝ դու կտեսնաս ուրիշ ները, բայց ուրիշներ քեզի չեն տեմնար»։ Տղպայի ուզած բանն է եղեր։ Քուլահը զափմիշ ընելուն պէս, շիտակ Թիֆլիս, ուր հս, էկայ։ Կը մտնայ Տունեա Գուզալի տունը, ուզած տունն ուզածին շափ սէյր կընէ։ Աղոնք կիմանան որ մէկը կայ տանը մէջը, բայց չեն տեսնար, ինչ հնարք կընեն՝ շըլիլր։ Օր մը աղջկան միտքը կուզայ աս տղան, անոննը կու կանշէ, կու դերենայ (կ'աղերսէ), թէ՛ երկցիր ինծի, ես քեզի պիտի առնեմ։ Տղան քուլահը

զլիւն հանեց, երեցաւ, Աղջիկ հազար կտոր ըլիկով, նազանքներ ընելով, ըսաւ, Այ էֆէնտիմ, քու սիրովդ ես վառուեր էի, զնացած օրէկ ի վեր քու անունը կու կանշէի, ես քու կըդ ի իսկ ևի, ու քուկինդ եմ, քու սըռդ ըսէ ինծի նայիմ։ Բաղդադցին Տունեա Գուզալին քաղցր խօսքերէն խարսակով, պատմեց քուզահին մարփաթը, հաց ու բարին բաշեցին, դեղով զիւնին խմբուց մարդուն, քուլահը ձեռքէն առին, ու մէկալ օր անպատիւ կերպով դռնէն դուրս ըրին։

Տղան մուրալով դարձաւ Բաղդադը, երես չունէր մօր քով սրթալու։

Տղան՝ Բաղդադու մայրերը լալով արցունքով աղաչեց, զնացին իր մայրը զանմիշ ըրին, ձեռք պազնել տուին։ Տղան երդութնցաւ թէ՛ Տարածս բաները ետ պիտի բերիմ, թէ որ հօրս սըռերէն սըռ մ'ալ տաս ինծի։ Մայրն ալ երդութնցաւ թէ, Սօն (վերջին) սըռն է մնացեր, թէ որ աս ալ ձեռքէ հանես, կը մընանք զոները անօթի ու ծարաւ։ Եւ բերաւ տուաւ տղային զուգուկը մը, ու ըսաւ, Փլշէ՛ Քանի փշեց զուգուկը, լիռն ու ձորը ասրար կտրեցաւ, (զօրքով լցաւ)։ Մայրն ըսաւ, Դուգուկի վարի կողմին վշէ՛ Փշեց, և քոլորն ալ անտես եղան։ Տղան ըսաւ մօրը. Հարաս,

(մայր իմ), իղնովդ (հրամանաւոց), երթամ ծեծ
ընեմ ու եղածներս առնեմ զամ: Բսել ու գը-
նալը մէյմ ըրաւ. հասաւ Թիֆլիս, քաղրին
դէմը բարձր տեղ մը նստաւ, գուգուկը չալեց,
այնքան ասքար լցուեցաւ որ գետնի գրայ ալ
տեղը շմնաց: Քաղաքը սարսափի մէջ ինկաւ,
թագաւորի կողմէն մարդ գնաց հարցնելու թէ,
ի՞նչ է իրենց սւզածը: Տղան պատասխան
տվաւ. ծեծ կուզիմ, ծեծ. Դուք ընծի ի՞նչ
զանն ըրիք: Ճանչցան թէ Բաղդադցի տղան
է. Թագաւոր կանչեց իր աղջիկն, ըստաւ. Այս
մեծ շարիք քո երեսէն է. գնա տղանը տես,
այս կրակի առջնն առ՝ չէ նէ ես գիտեմ քե-
զի ընելիքս: Տունեազուզալին մէկը կը խրկէ
տղային թէ՝ «Իրեն քով տի զամ, իր ուզած
ժամն երթանը պսակուինք. ապա թէ մեր
տունը գառնանք, որ հաւատայ, բայց պէտք է
իր ասքարը ցրուէ որ իմ երեսը չի տեսնան:
Խարբարերի ետեէն աղջիկն ալ կ'երեայ, տղան
գուգուկը վարի կողմէն կը չալէ, խայիք կըլ-
լին: Աղջիկը քով կը հասնի, շատ կարօտ ու
փափար ցոյց կուտայ, թագաւոր հօրէն ալ զիր
բերած էր, որ կամք տուեր էր զինքն փեսայ
ընելու, Տղան կը սպատմէ աղջկան իր գուգու-
կի մարիֆաթը, բայց ալ ձեռքէ չ'հաներ: Աղ-
ջիկ կըսէ, թէ՝ զիր մնտուկի մէջը մօհրէ, իժող

տանին տունը, գուգուկով ժամ չին երթար,
մեղք է, պսակուինք զառնանք, մօհուրդ նա-
յէ, գուգուկդ հան: Տղան կը համուրուի, ու
երբոր ժամին մօտ կը համնին, աղջիկ կըսէ.
Այ, հապա մոռցայ, հօրս ու մօրս ձեռք պապ-
նեմ, զամ, պսակուինք: Տղան կը հաւատայ:
Աղջիկ տունը կը մտնայ, մնդուկը կոտրել
կուտայ, գուգուկը կը վերցնէ, և մարդ կը
զրկէ տղային անարգելով բաղրէն կը վոնտէն:
Տղան կը մտածէ թէ երթայ նը, ոչ ումուա-
մնաց մօր, ոչ երեսատեղ մնաց իր բաղքցւոց
առջի: Կ'առնէ իր զլուս կերթայ ծովերը:
Կ'ըսէ, երթամ իյնամ աշխարհին ծայրերը,
համնիմ Ամերիկայ, ուր ինծի ճանչցող մը
չ'կայ: Վարու կը նստի, կ'անցնի Ովկիտնոսին
վրայ, փութունայէն փառչալամիշ կուլի վա-
փուը, տղան տախտակի մը կտորով կելնէ,
տղայ մը (կղզի), ահօթի ծարաւ հողին կելնէ,
տղային ծառերու պտուզներով կապրի խել մը
ժամանակ: Օր մի կու տեսնէ ինծորի երկու
ծառ, որ ոչ տեսած էր, ոչ լսած. կու նայի,
կու հիանայ, ու կըսէ «Պունէ՛ հիքմէ՛, այս
ի՞նչ աննման ծառեր, զեղեցիկ աշաց տեսանե-
լոյ», և հիանալի պտուզներ հաճոյ առ ի ուտե-
լոյ»: Մէկ ծառին ինծորը մարդու մը զլաոց
չափ էր, մէկաւ ծառինը՝ հասարակ ինծորի

շափ: Կու վերցնէ ան մեծ խնծորէն հատ մը
կուտէ, ուտելուն պէս էշ կուլի, պոչով, էր-
կան ականջով: Անբան շորքոտանին խել մը ժա-
մանակ կ'արածվի աղ տեղերը, միայն զիտէր
թէ ինքն մարդ էր ու էշ եղեր էր: Օր մի կու
հասնի արածելով աղ ծառերուն տակ, և ան
պստիկ խնծորէն զետին թափուածէն կուաէ,
ուտելուն պէս կու դառնայ կուլի առջի մարդ,
Կու մտմտայ որ աս խնծորներ իր բանին շատ
աղէկ կուկայ: Աղ օրեր գամիր (նաւ) մի կու
տեսնայ, կու բոռայ կու կանչէ, գամին մօտ
կուկայ ագային, աս մարդ երկու կերպ խըն-
ծորէն ալ կ'առնէ հետ, կու մտնայ գամին:
Կու հարցնեն թէ Ռուր տի երթաս: Կըսէ
Թիֆլիս: Կու խղճան վրան, ձեռք մը հին
լաթ կու հազցունեն, ու առանց նաւուի կու
բերեն: Կերթայ Թիֆլիս, երկու մանր խնծոր
կու պահէ, մեծերը շուկան կու դնէ ծախէ,
մէկ խնծորի զինը տասն լիրայ: Ամէն մարդ
կու գայ կու նայի, ամէն մարդ կու զարմա-
նայ, ու ագոնց վրայ կու խօսի: Թաղաւորին
աղջիկը լսելով բերել կուտայ, կու հաւնի, կու
հանէ բսան սովորն կուտայ:

Մեր մարդ կու դնէ ձեռք մի Տօքթօրի
զիեստ, բիշ մալ դեղ ու մեղ խանութ մը
կու բանայ, անուն ալ կու դնէ Տօքթօր Քա-

րապոպո: Տունեա գուգալին կու ձէնէ իր բա-
րեկամները զիաֆաթի, ու հացէն յետոյ կու
բաժնէ աղ երկու խնծոր, քառսուն հոգի էին,
քառսունն ալ ուտելուն պէս էշ եղան ու բաղ-
չան էլան զռալով ու արածալով: Թաղաւորն
իր իշխաններով, քաղաքն իր մեծով պզտիկով
իմացան աս բանը, եկան ու իրենց աշբով ալ
տեսան: Տունեագուզալին կը ճանշուէր, էշու-
թեան մէջն ալ ըռընտիկ էշ մ'էր եղած: Բր-
ժիշկ չմնաց, եկան, գացին, ճար մը չ'գտան,
թաղաւորին ըսին որ Ամերիկացի բժիշկ մը
մնաց, Քարապոպո անուն, կուզես ան ալ կան-
չենք: Կանչեցէր, ըսաւ: Անոնք կանչելու երթան:

Անդին կարգատր, դաւրիչ, կարգացով,
թուզի արող, թիզ շափող, աստղի նայող,
բազրայ ձգող, զրի թառին նայովը, ծեր, պա-
ռաւ, լիցուեր են, ու զարմանք բաներ զիրենը,
բան մը չեն հասկնար, ճար մը չեն կրնար
ընել: Վերջապէս ամէնքը մէկ բերան ըսին որ,
Աստուծոյ պատուհանն էր, Տունեագուզալին
իր շարութեան համար պատժուեր էր:

Այս պահուս եկաւ Տօրաօր Քարապոպո,
խօսք տուաւ թաղաւորին թէ. Ես կընում ա-
սոնք մարդ ընել նորէն, բայց երկու պայման
ունիմ: Քո աղջիկո ինծի կնութեան տաս, և
ինչ որ ուզիմ ինծի տաս: Կուտամ: կ'ըսէ թա-

գաւորն: Պայմանագիրը կու գրեն, թափաւորն ու տամներկուրը կու մօհրեն. թուղթն կու դնէ ծոցն ու կրոէ, «Առաջին անդամ ան երկու բաղիրկեանին սէրսէն բեռը կուզեմ»: Կու բերենք, կընէ որ զրկէ.—2Է, կրսեն, աղեկցոր յապայ:—Ագէնկ, —չա:—է, բարով, բարով: «Բերէք կըսէ Բաղզագցիին քառսուն բեռը, անոր քէսանը, ան քէսայէն էլած ասքան տարուան օրական քառսուն ոսկին, բերէք բիւկահը, բերէք գուգուկը»: Ասոնց ամենն ալ կու բերեն, զարմանը կու յայտնեն թէ առ մարդ ինչպէս զիաէ ասոնք, ու կազաշեն որ քէսայի սակիները իրենց բաշխէ, աղքան ոսկի չունին խաղինան: Մեր Տօրթօր Քարապոպօն գուգուկը ձեռք պատրաստ կու պահէ, որ եթէ փտանդի զայ՝ փչէ, ու ասրաբն իրեն օգնութեան կանչէ: Ապա կու հանէ ծոցէն փոքրիկ խնձորները, ամէն մէկին կտոր մը կուտայ, կուտեն, կուլին մարդ այդ էշերը: Գուդուկ կը փշէ, բիւրաւոր զօքքերով ճամբայ կ'եինեն, կուկան Արգրում, ան երկու բաղիրկեանը կը գտնայ, անսնց բեռները կուտայ: Երբ Բաղդադին կու մօտենան, առաջուց մարդ կու զրկէ իր մօրը, բարեկամներ կենեն առջն, կու բերեն տունը, Տունեազուզալին տղայի մօրը ձեռքը կու պազնէ: Տղան կըսէ. չարսա, ահա

իմ կորուսած բաները, ահա ան աշխին, Թիփիսու Տունեազուզալին, որ այնքան չարշարանիր հանեց քո տղայի զլուխը, մինչի իրեն երեսէն էս էշ եղայ, ապա դարձայ մարդ եղայ ու զինընըն յազմեցի, ինքն ալ մինչի էշ չեղաւ՝ իր շարութենէն վազ չանցաւ: Ու հիմայ մարդ եղած է, կուզայ րո տունը. քեղի հարս կուլի:

Մեծ հարկ ու հարսնիք ըրբին. քառսուն օր քառսուն գիշեր կերան խմեցին, զարկին խաղցին, ու տարան հկեղեցին առցով փառքով պսակեցին: Անոնք հասան իրենց մուրատին, մինք ալ հասնինք մերին Մուրատատուր Մշու Սուլթան Սուրբ Կարապետին:

Ի՞՞.

ՊԱՐԻԿՈՒ ՏՂԱՆ

Թափաւոր մը աշխի մը ունէր, եզաւ կարպելու, թէլալ կու կանչէ թէ բոլոր աղաներ թող զան ոարայիս առջնէն այսինչ օր: Աշխինին ալ խնծոր մը կուտայ, կըսէ, որ տղային որ հաւնիս, ազ խնձորը անոր վրան ձգէ: Աշխին խնծորը կու ձգէ պառւու տղայի

մը վրայ, Թագաւորին իմաց կուտան, կու նեղանայ. Ադ չեղած բան է, կըսէ: Մէյմալ կուգան կ'անցնին. Երեք անգամ ընել կուտայ, երեք անգամն ալ պառւու տղային կու ձգէ խնծորը: Թագաւորը բարկանալով աշխին ալ, տղան ալ կու վոնտէ սարայէն ու քաղքէն դուրս. կիջնան քօփրուին (կամուրջին) քով հաւրոնի պէս տուն մը կար տղային: Պառաւ մայրը կը նեղանայ տղային թէ՛ Մինը մեզի ուտելիք հաց չունինք, առ աշխին ինչ էր: Աշխին կըսէ. Մի նեղանար մամա, ես ջաճր մանելով կապրիմ: Վեց ամիս այսովէս կերթան: Յետոյ խորհուրդ կընեն որ տղան երթայ դուրբաթ, փարայ վաստկէ: Ելաւ չուկան, բազիրկան մը դառւ որ սէքսէն բեռ մալով Սրաբիստան կերթար: Կըսէ. Իս բովզ կառնես. —Կ'առնեմ, կըսէ, ինչ կուզես, —Ամիս հարիւր զուրուշ, կըսէ. —Ճատ աղէկ, Առ բե. զի հազար երկու հարիւր զուրուշ տարեկանդ, զնա առնդ պակասութիւնդ հոգա, եկուր: Տըղան կերթայ տուն, և թագաւորին աշխին կըսէ տղային թէ. Գնա ֆիլան տունը, ծեր մարդ մը կայ, ձեռք պակ, ըսէ որ դարիբութեն կերթոմ, բարա, ինծի ինչ խրատ կուտան: Կերթայ, և բարան կըսէ. Իմ խրատներս տոսնը ին, «Կէօնիւլ քիմի սէլսէ, օ տըր կիսզէլ:

«Սասլի՝ պաշի սէլամէթ, «Հեր սապրտայ պիր խէլր»» Տղան կու դառնայ տուն, աշխինին կու պատմէ, ան ալ կըսէ. Միտրդ պահէ աղէկ մը, ադ խօսքեր քեզի պէտք պիտի գան: Տըղան Բաղիրկանին հետ ճամբայ կելնին, կերթան Սրաբիստանու մօտեր եազիի մը օրթան բեռներ կիջնենն, ատոնցմէ առաջ սարսան բազիրկան ալ հոն բեռներ թափեր նստեր են: Տղան հոգնած է, կու պառկի կու բունանայ: Այդքան մարդ ու հայվան ծարաւ են, ջուրի խուլի մը կայ, բայց վիտեն ով որ իջնէ հոն ջուր հանելու, մէջը կու մնայ: Տղան կ'արթնայ կու տեսնայ որ թէլալ կու կանչեն կարփանին մէջը թէ՛ Ամէն մէկ բազիրկանս հազարական զուրուշ կուտանը, սարսան հազար զուրուշ, այն մարդուն, որ իջնայ ջուր հանէ, այս խուլիէն մեզի և մեր հայվաններուն: Տղան սանագլաշմիշ կուփի, խօսք կուտայ որ մտնայ. իր տղան կու մեզքընայ կուզէ արգիլել, բայց բանը բանէն անցեր. «Դու քո ձեռքովդ խուլին կ'իջնաս, կըսէ, քու մեզքը քու ճիտը, բայց թէ որ ողջ ելար, մէկ բեռ ման ջորիով քեզի կուտամ:» Չուանով իջեցուցին տղան, տեսաւ որ զետ մը ջուր կու վազի, կուշտ մը խմեց: Մէյմալ խուլիի անդիի ծայրէն մենծ արար մը կու կանչէ առ

տղային, «Հոս եկուր, հոս եկուր»։ Տղան սարսափելով գնաց, տեսաւ որ երկու խելք առելոքովը նստեր է արար մը, տղոց մէկն ոն է, մէկն ճերմակ, ու կըսէ տղային, «Ես բեղնէ բան մը տի հարցունեմ, թէ որ գիտցար՝ տի խալսիս, թէ չը զիտցար տի մեռնիո, ինչպէս որ շատեր մեռցուցած եմ, բսէ նայիմ, իմ աս տղոցմէն բարով մրն է, զէշը մրն է»։ Պառւու տղայի միարն եկաւ ծերունոյն խըրատը, և ըսաւ, «Կէօնիկ քիմի սէվսէ օ տըր կիւզէլի»։ Արարը մէկն կ'ելլէ աս տղային ճակատը կու պագնէ, կըսէ, «Աֆէրիմ մարդ, դուն իմ այսքան տարուան ցաւս փարատեցիր»։ Յետոյ կու հարցունէ ու կ'իմանայ թէ՝ ինչո՞ւ համար իջած է այդ խույն։ Տղան ալ կու պատմէ թէ՝ ջուր տի հանեմ կարգանին, հայվաններուն։ Արար երեր խնձոր կուտայ տղային ու կըսէ, «Զուրը հանելէն յետոյ, երբ տի ելլես, ոտրդ զետնէն կտրած ատեն՝ խնձորի մէկը ձգէ, կէսը հասածդ ատենը՝ մէկալը ձգէ, դուրս ելլերուդ՝ մնացած խնձորը ձգէ, ու այսողէս սալամաթ կելլաս»։ Երեր հատ ալ նուռ կուտայ հէտիյլ, մէկն ճերմակ, մէկն կանանց, մէկն կարմիր, «Ասոնք ալ ծոցդ զիր»։ Առաւ, և ըստին պէս ըրաւ, դուրս ելաւ, բաղիրկաններն ալ իրենց սանաթին մու-

ճիպով տուին սաքսան հաղարը, իր աղան ալ բեռ մը՝ ջորիով։ Տղան ուզեց որ ագ բեռը ու փարաները զրկէ իր տունը, երեր նուռը բեռին մէջը գրած ատեն, տղան տեսաւ որ երերն ալ միւզաֆար էր, խելքը զիսէն գնաց, բայց բարի մարդ էր չշարացաւ, բեռն ու ջորին տուաւ մէկ ծառային որ տանի պառւու տղայի տունը, բէօփրիւին զլուխը, սէլի ծառին բով, ու իլմունապէր մը բերէ։ Եւ այդ տղային ալ աստիճան բարձրացաւց, ըրաւ իրեն Սէիս պաշի։

Աս բաղիրկանը ժամանակէ մը ետքը մեռաւ, Խախմունն ալ աս տղան իրեն զաւակ ըրաւ, և իր աղայի զործը կը շարունակէր, բարով հալ ու վախճ ունէր, բայց քսան տարի էր ոս իր տունէն ելեր էր, օր մը խաթունէն հրաման ուզեց որ երթայ միանգամ տունը աչք տայ, և զնաց։ Ան թող զալու ըլլի, մննիք երթանք անոր տունը։

Տղայի զարիբութիւն զնալուն տարին՝ Աստուած զաւակ մը պարզեած էր անոր, երբոր իր զրկած փարաներ, բեռն և նուռերը էկաւ հասաւ, կնիկը ճանչցաւ որ ագ նոները միւզաֆար էին, բայց պառաւը կու կարծէր թէ նուռն է, կու վերցունէ որ ուտէ։ «Աֆէրիմ տղաս, կ'ըսէ, Աստծու բերան թեզ օրհնէ որ

ինծի չես մոռցեր: Հարսը կու խլէ ձեռքէն,
բարձին ետև կու պահէ: Պառաւը հարսին պէ-
տուա կ'ընէ, կ'երթայ մէկալ օտան կու նստի:
Հարսը շուկային երեք նուռ զնել կուտայ, կու
բերէ կուտայ պառաւուն, Առ, կեր կ'ըսէ, ին-
ծի պէտուա մ'ըներ, ջահելութեանս աֆ ըրէ:
Հարսը պառաւուն, իրեն և չօճուխին վրան
վլուխը կու նորէ, արծաթէ թապախի մը մէջ
ան ալմաս նուռերէն մէկը սոկի թելէ չավլա
յով մը կու կապէ դնէ, կուտայ կեսրոշ. ծոց
ու ջորն ալ ստուխներով կու լիցնէ, կ'ըսէ. Առ
աս նուռը տար թագաւորին հետիէ, եթէ թա-
գաւորն հարցունէ թէ՛ Ինչ կուզես, մուրատդ
ինչ է, տոսա, Փարման մը կուզեմ՝ բու փան-
չադ ալ վրան՝ որ ինչ որ ընեմ՝ մարդ մանի
շըլի. և երբ սարայը կու մտնաս, ծոցիդ փա-
րաներն ալ սափմիշ ըրէ ծառաներուն: Ըստին
պէս կ'ընէ պառաւը: Թագաւոր կանչել կուտայ
միւջաֆարճիներ ու կ'ըսէ: Աս նուռին զին զը-
րէր: Կու նային և կ'ըսեն, Ասօր զին չկայ,
տասնըհինդ տարեկան տղայ մը դուզ տեղ մը
կայնէ, բար մը ուժով վեր նետէ, մինչեւ ուր
որ հասնի, այնքան տեղ ու այնքան բարձրու-
թեամբ ոսկի շարես, դեռ զինը չէ: Թագաւոր
կու նայի որ իր խաղինան այգրան ոսկի շը-
կայ: Կու հարցնեն պառաւին թէ Գին կուզես

այս նուռին թէ հէտիէ բերած ես: Կ'ըսէ՝ չե-
տիէ է: «Ուզէ, կ'ըսէ թագաւորն. մուրատդ ինչ
է»: Պառաւը հարսէն լսածը կուզէ, և թագա-
ւորն կուտայ Փէրմանն: Թագաւորին աղջիկը
Փէրմանն առնելուն պէս, օխղը դռաներուն
կու զրկէ ան ալմասներէն, ու չտփաղանց փա-
րայ կու բերէ, աննման սարայ մը կու չինէ
իրենց բունին քով, մեծ կտոր միւջաֆարճիներն
ալ կու շաբէ սարային ճակատը, որ ցորեին
արեավ, գիշերն ալ արեու նման լոյս կուտա-
յին: Թագաւոր լսեց, եկաւ սարայը պտտեցաւ,
շատ հաւնեցաւ: Զօճուխը որ բան տարեկան
էր, աչքը մտաւ, տարաւ ու ըրաւ ստրասքար,
և այդ պատճառաւ շատ հեղ տավէջի կուզար
թագաւորը, ու ամէն օր նոր բաներ, ալմասե-
ղիններ կու տեմնար, մտքէն շարութիւն կ'անց-
նէր թէ իր շունեցած տառնը ունին, բայց
սիրտը չէր թող տար որ վնաս մը ընէր, ին-
չու որ իր սարասքարը շատ կու սիրէր:

Հիմա պտուխու տղան եկաւ հասաւ բա-
զարը, տեսաւ որ իրենց հաւ—բոյնը դրած
է, բայց պարապ է, բովն ալ ադ աննման սա-
րայը կայ: Իրիկուն ելաւ սէլփի ծառին վրա-
յին նայեցաւ որ, իր կնիկը երիդմանը բազմեր
է սարասքարին հետ, ճանչցաւ կինը ու միտքը
պղտորեցաւ, թիֆէնկը կու քաշէ թէ զարնէ,

Ճերին խրատը միտքը կուգայ թէ՝ Սապր պա
շի սալամաթ։ Ետ կու կենայ, քիչ մը ետքը
նորէն կու նայի, կու զրգուուի, թիփէնկը կու
քաշէ որ դարնէ կնկան, Ճերին մէկալ խօսքը
միտքը կուգայ թէ՝ չէր սապրտա պիր խէյր։
Դարձեալ ետ կու կենայ ու մափկ կ'ընէ որ,
սարասքար կու հարցունէ թէ «Մայրիկ, իմ
Դատ նղջ է, ուր է, ես գիշերս երազով տե-
սայ որ կուգար տունը»։ Մայրն ալ կու պատ-
մէ տղային առ հէրագը. Վայ, կ'ըսէ, տղան,
ես սարասքար եղնիմ, գու թագաւորի աղջիկ
ըլլիո, առ սարայն ունենանք մենք, ու իմ Դատս
զարիքութիւն քաշէ, առտուն տ'առնեմ սարար
երթամ Դատո գանեմ բերեմ։ Հայրը կու լսէ,
ծառէն կ'իջնայ, առտոն մուժտաճի կու զրկէ։
Թագաւորն ալ հրաման կ'ընէ մեծ արյան
ներս կու բերեն, թագաւորին կու պատմեն ի-
րենց զլխուն էկածը. Թագաւոր կ'ըսէ. Իրաւ
է «Եազու պօզումադ. գուք իրարու խոմէթն
էք եղեր, թարթիրի իլլահի պէօղիէ իմիշ»։
Այսուհետև իմ փեսան ես, կ'ըսէ. Ան ալ թա-
գաւորին ձեռքը կու պագնէ։ Թագաւորի մեռ
նելէն յետոյ թագաւոր կուի, Անոնք հասան
առ աշխարհի փառքին մուրատին, մինք ալ
հատնինք երկնային փառքին։

Ի՞՞.

✓ ԱԼԹՈՒՆ ԲԱՇ ԲՈԼԸՂ

Փամանակաւ Մըսըրայ թագաւորի աշքերը
կը կուրնան, բժիշկներ տմէն զեղ ու դարման
կ'ընեն, ճար չկայ։ Թագաւոր կու լոէ թէ ին-
կիլիզի երկիրը երեր հարիւր տարեկան բժիշկ
մը կայ, զիր մը զրել կուտայ ինկիլիզի էմրէ-
ուազուին ասպէս։ «Ո՛վ վեհովիառ մեծ թա-
գաւոր, կ'աղաչեմ որ Զեր մայրաքաղաքը բնտ-
կող ծերունի տօրթօր Զինջինը զրկէր իմ ծա-
ռայութեանս աչքերը լուսաւորելու։ Զեր աղէ-
կութիւնը իմ օխզ պորտէն շպիտի մոռցուի,
և Լօնտրան ինծի բաշխածի պէս կու լինիք»։

ԹԱՇԱԽՈՐ ՄՄՐՈՅ

Տօրթօր Զինջինը կու զրկէն կուգայ, կոյր
տչքերը կու քննէ, ու կ'ըսէ. «Ալթունիաշ բա-
լըզի մը բերէք ովկիանոսէն. անոր արինէն
գեղ ընեմ կու բացուին աշքերը»։ և կու հանէ
այդ ձկան պատկերը կուտայ, ու հարիւր օրին
աւելի չեմ սպասեր կ'ըսէ, եթէ շրերիք, կու
ձգեմ կերթամ»։ Թագաւորի մէկ հատիկ զա-
ւակը կ'ելլէ կ'առնէ հարիւր թօռ և հարիւր
մարդ, կու նատին նաւեր կ'երթան սվկիանո-
սի մէջերը, շտո կ'աշխատին, շատ ձուկեր կու

հասեն. բայց Ալթուն բաշը չէ: Երեք ամիսը լրանալու մօտ է. Տօրթօրը տի երթայ. վերջն անգամ թագաւորի տղան կ'ըսէ, Զգեցէք այս մէկ թօռն ալ իմ բախտիս: Կու ձգնն, և Ալթունը ձուկը կուզայ գուրս: Զրով լեցուն մեծ շիշէի մը մէջ կու դնեն ձուկը, կու դառնան: Տղան նայելով ձկան վրայ գութ կունենայ վրան, և երբ կու մօտենան ցամաքին կու րունէ ձուկը կու ձպէ ծովը, «Թող երթայ ապրի», կ'ըսէ, «Պալրգ պիլմէզսէ, հալըք պիլիբ»: Հօր սարայը համնելսւն, կու պատմեն. թագաւոր կու զարանայ, «Վայ, կ'ըսէ, տղաս աչք դրեր որ ես շուտ մեռնիմ, ինքն թագաւորէ, ճալատներ, աարէք տղայիս զրուխը կարեցէր»: Բայց տղան մօրը մէկ հատիկ լինելով, լաթերը ուրիշի մը կու հագցունեն կու կախեն, և մայրը տղային շատ մը արծաթ ոսկի տալով կու փախցնէ հեռի կզզի մը, աս սատուէրն ալ կուտայ թէ, ծառայ տի բռնես նէ, ամսական ուզող ծառայ չըռնես. Տղան կու համեր կզզին, տուն մը կու փարձէ կու նստի, մարդ շմնար ամէնքն ալ կուզան ծառայելու, բայց ամսական ուզելուն համար կու ճամբէ: Օր մի Արար մը կուզայ թէ Խնծի կու բռնես քեզի ծառայեմ: Կ'ըսէ, հա. ինչ կուզես: Կ'ըսէ, ես փարայ չեմ ուզեր, զու ինչ որ տաս, տաս:

Վար կու դնէ աս Արարը, և մէկտեղ կ'ապրին: Ադ կզզին մէջ աժդահար մի փէյզան կուլի, որուն ահէն մարդիկ չեն կրնար գոներէն գուրս ենել, առուտուրն, բան ու զործ, վարուցան կու դադրի, և կու մտածեն աղկէ քօշն ուրիշ երկիր մը. Տեղւոյն վալին զօրք կու հանէ. խոստմունը կ'ընէ, մարդ չկայ որ ըսպաննէ աժդահարը: Մեր Արարը կ'երթայ վալին կ'ըսէ. «Իմ աղան կու սատկեցնէ աժդահարը, ինչ կուտաս»: Վալին կ'ըսէ. «Աղջիկս կուտամ, ու ինչ ալ ուզէ տամ»: Արար կ'ըսէ, «Աղջիկդ տուր, և ինչ որ ունիս քեզի, բայց ասկէ ետքը ինչ որ վաստկիս կիսրար»: Աս սլայմանը կու կնքեն, կ'երթայ Արարը. կու սպաննէ աժդահարը, ականջները կուտայ աղային, աղան ալ կու տանի վալիին: Վալին կ'ընէ իրեն փեսայ, վաստակի կէսը կուտայ, մեռնելին ետքն ալ՝ փեսան կու նստի վալի, ու աս ատենները մանչ զաւակ մը կունենայ: Օր մը Արար իր աղային կ'ըսէ. «Ճեղդ փոխանորդ զիր, ել քեզի հետ երթանը Փարիզ: Զատ վարթամ ըոզակներ կ'առնեն հետ կ'երթան: Արար կ'ըսէ աղային, «Գնա Փոանեկի թագաւորի աղջիկը ուզէ»: Կ'երթայ կ'ուզէ: Թագաւոր կ'ըսէ. Պ. Վալի, կուտամ. բայց հարիւր տօղսան աղայ փեսայ ըրի իմ աղջկան.

մեռան. քեզ կու խնայիմ: Տղան կու սարսափի, բայց Արաբը կու գոռէ թէ՛ Առ, հոգ մ'ըներ: Տղան կ'առնէ աղջիկը, ու թեթև պըսակ մը կընեն, և թագաւորի ծառաներ ասնոր փեսային պատանը կու պատրաստեն, գերեզմանը կու փորեն: Երիկուն, առագատին ատենը, Արաբը օտայի տօլապին մէջ կու պահութիւն. ու երբ որ կու ընանան, կուզայ զիմնուն վերի կունստի թուրը ու մաշան ձեռքը, կէս զիշերուն Աշխինի բերնէն սկ ո՞ւ մի կելնէ որ տղան կըճէ, Արաբ մաշայով կու բռնէ օձը և թրով կու կարաէ, կու տանի տօլապին մէջ կու պահէ: Առտու կուզան փեսան թաղելու. կու տեսնան որ ոզջ է, կու վազին թագաւորին աշրի լոյս: Մէկալ իրիկուն ալ օձ մը կելնէ, Արաբ ան օձն ալ կու սպաննէ: Եւ, անկէց ետի խաղադութեամբ կ'ապրին:

Փարիզի թագաւորն ալ մանչ զաւակ չունենալով, երբ կու մեռնի, փեսան կու թագաւորէ: Օրեր կ'անցնին, մէյմնալ Մուրբէն սայի մը կուզայ, մայրը զըկած էր թէ, չայրդ մեռաւ, էկուր թագաւորէ: Արաբ խորհուրդ կուտայ որ փոխանորդ գնէ իր տեղը Փոանկ մը, ու ինքն առնէ իր կինն երթան: Անէնկ կընեն, կելնեն կինն ու մօնչն ալ կառնեն կուզան.

Հօր զահը կու ժառանզէ: Արաբը հրաման կուզէ իր տեղն երթալու, և թագաւոր կըսէ անոր. Դուն այնքան աղէկութիւն ըրեր ինծի, որ փոխարէն շեմ կընար ընել, ինչ որ ունիմ քուկդէ, ուզածդէ առ ու զնա: Արաբ կ'ըսէ, Ամէն բան քեզի, կիներդ տի կիսենք: —Ո՞ր մէկին կու հաւիս, թող ան քեզի լիսի, կըսէ թագաւորը: Ոչ, կըսէ, Արաբը, Ամէն մէկը երկու կտոր կընեմ, և կու կիսենք արդարութեամբ: Ինչ պէտք է ըսուի աղւորն ես առի, կտմ քեզի մնաց: Թագաւոր կուզէ դիմանալ, բայց ասէնկ մարդու կու դիմացուի: —Դու կիտես, կըսէ: Արաբը կու կախէ զլխիվայր Փարիզու աշխինը, ու թուրը կու վերցնէ որ զարնէ, աշխինը վախին է... կը բուայ ուժով մը, և սկ օձ մը բերնէն կ'իյնայ վար: Արաբ կու սատկեցնէ օձը, և աշխին կ'ազատէ: —Հալալ ըսի քեզի ըս կնիկ և քո ամէն ունեցածը, ես իմ պարտքս վճարեցի, կըսէ Արտին, ալ չար չմնաց քեզի, խաղաղութեամբ տպրեցէք: Դու իմ կեանքս աղատեցիր, ես ինչ որ ըրի, քիչ էր: Ես ալթուերաշ ձուկն եմ:

ԻԵ.

ԱՆՏԵՍ ԱՆՆԲՄԱՆ

Թաղաւոր մը երեք տղայ ունէր, մեռնելու ատենը տմէն մէկին մէկ սնտուկ ձգեց, մեծ տղայի սնտուկին մէջ թադ մը կար, միշնեկ տղային՝ սոկի կար, պատիկին՝ հով. Մեծը նստաւ հօր տեղը, և անզամ մը որսի զբնաց, ալ չ'գարձաւ. Միջնեկն ալ՝ անէնկ. Կարզըն էկաւ պատիկին, մայրն ու իշխանները ու ազգականները շատ զիմացան թէ. Մի երթար, դուն ալ կու կորսուիս, բայց մտիկ չըրաւ. Ճամբայ ենելու օրը ադրատները լցուերէին զուռը, ամէնուն ալ հաց կերցուց և ողորմութիւն ավաւ, անսնր ալ կ'օրհնէին զինքնըն ու յաջողութիւն կու խնդրէին Աստուծմէն. Մնար բարովներ կու լմնան, ճամբու բեռներ ու ճամբու գրուներ կը յառաջանան. Տեսանը ծերունի Բարամն ալ էկաւ, և ըստաւ. Ուրէ ճամբորզը, թող գայ ինծի ալ ողորմութիւն մը տայ. Կուրզայ, կուտայ. Ան ալ օրհնութիւն տալէն յիտոյ կրսէ. Ես բու հետն իմ ուր որ երթառ, և քեզի պիտի օգնեմ Աստուծոյ զօրութիւնով։ Զատ աղէկ, կըսէ տըզան ճաշդ կեր, Բարա, ու ճամբայ էլիր, և ալ հա էկայ. Ճաշ կընէ, ու կերթայ ճամբու

բերանը կու նստի, մինչև տղան կերթայ. Յարան կը համբուրէ տղային ճակատը, կ'օրհնէ, երթառ բարով ու գաս բարով՝ կըսէ, ես առանց հետդ գալու, ուր որ համնիս՝ հոն իմ. զնա, մի վախնար. Տղան կը պազնէ աս Յարային ձեռքը, որ վիրջին խրատը կուտայ թէ՝ «Քանի մը օր երթալէկ յետոյ, ճամբան երեք կուլի, վերին ու վարի ճամբան մի երթար, միջնը զնա, ձիւաւոր մը տի հանդիսլի քեզի, ձինը կու տեսնաս, ձիւաւորը չես տեսնար, չփախնաս. Մտրովդ Սուրբ Սարգիս կանչէ, ու ձիւաւորին ըսէ. «Իպիթ իսէն աթտան եէն րի ոէն իլէ կիւկէշ թութալլմ»: Անիկայ ձիէն կիշնայ՝ բայց չ'երեար, զուն մէկէն էլիր հեծիր անոր ձինը, ան ատեն անոր թլքումը կ'աւրուի, քեզի կ'երեայ. Ասկէ անդին զիտնալիք ըուկդ է»:

Իրաւ որ Յարայի ըսածին սէս կուլի, ու երբոր աղան կու հեծնէ ան ձիւաւորի ձինը, կու տեսնայ որ աննման աղուր աշխի մ'է հողեր իրեն հանդիպովը. Աշխին կերեայ, ու կըսէ. Ես տօխսանուինն մարդ սպանած էի ուռանց երենալու, թեզմով հարիւր տի՛լէր, բայց զուն իմ սըռս զիտցար, զուն ինծի յաղթեցիր, հայտէ երթանք իմ սարայը, ասկէց ետքը զուն իմ տէրն ես, ինծի ու իմ տունս

գուն տի կառավարես»։ Տղան ադ սարայը տեսնալուն խելք չ'մնար վրան, այնքան զար մանալի շնչը ու չնորհը կար, որ «այլ իլէ թարիր օլմադ, արշայ իլէ մէլտանայ կէլմէդ»։ Երանութեամբ իրար կու վայելեն։ Ապա տը- զան կ'սկսի որսի երթալ։

Աս աշխնի անունը «Անտես-աննման» էր, անունը կար ու ինքը չկար, հիմայ իմացաւեցաւ ամէն կողմը թէ ադոր թլլսումն աւրունք է։ Անտես աննմանի գովասանրը հասեր էր Զինումաշին, աշուղներ պէսպէս պատուական խաղեր շիներ էին վրան ու թագաւորին առ- ջև կ'երգէին։ Հրաման հանեց թագաւոր՝ թէ անպատճառ պիտի բերուի ինծի Անտեսն-ան- նմանն։ Զագու պառաւ մը էլու իշխանաց առջև, խօսք տուաւ, երթալ ու բերել։ Կարճ զնաց, էրկան զնաց, հասաւ, ամէն սատան- կութիւն գործածեց. բայց մուրատին չ'հասաւ, Անտես-աննմանն թէպէտ խարուեցաւ, ներս ա- ռաւ զինքն, բայց փեսայն կոտնեց. սատկե- ցուց, ու ճիւէն բանեց չուներու առջև նետեց, նայեցան որ էրկան եղաւ, զագուն չ'գարձաւ, մէրարէն թագաւոր հիւանդ եղաւ ու վրան պլուսը գուրս տուաւ։ Հիմայ դարդն երկուր է, բայց գարմանը մէկ է։ Թագաւորին պա- լատականները աշխարքի ամէն կողմը մարդ

հանին, ու գտան խիստ յաջողակ կախարդ չա- զու մը, բերին հանին թագաւորին երեսը, թագաւոր հարցուց թէ Կրնաս երթաս բերես Անտեսն-աննմանն։ Զագուն ըսաւ. Թագաւոր, ապրած մնաս Ադ իմ չօլախ ձեռաց բանն է։ — Հայտէ, քեղ տեսնամ, ըսաւ թագաւորն, թէ որ բերիր բեղի սոկիներու մէջ կու նըս- տեցնեմ։ Զագուն շինել տուաւ կարաս մը, մէջը լիցուց սատանաները, բերանը ամրցուց, ու օձ մը ալ խամշի ըրաւ, հեծաւ կարա- սը րշեց, ու հավայէն զնալով իջաւ Անտես աննմանի բաղչան։ Ծառերուն տակը ծածկեց կարասը, ու ինքն զնաց սարային դուռը շա- լեց. ներս մտաւ, բէֆն ու խաթրը հարցուց Անտես-աննմանին յիտոյ հարցուց թէ Եփէն- տին ընդո՞ր է, աղբէկ է, գուն ընդո՞ր՝ տղէնկ մինակ կը նոտիս, ընկեր մը պէտք է բեղի, ես հազար տեղ ու հազար մարդու հետ գործ ունիմ. բայց եթէ ուզես, բու մօտ կը մնամ, ես աշխարքէ ձանձրացեր եմ, գուն ալ մինա- կութենէ կը ձանձրանաս. բեղի հետ ժամա- նակ կ'անցունենք։ Անքան քաղցր կու խօսեր, որ Անտես աննմանն ուզեց պահեւ, բայց, ը- սաւ. Արթկս բեղի կու սպաննէ, ինտոր որ սատկեցուց բեղմէ առաջ էկող ուրիշ կնիկ մը. — Քըլ հողի, ադ ալ բան է, կըսէ ջական։

էֆէնտին տունը էկած ատենը իստեղ մը կու պահես, գնացած ատենը զուրս կ'ելնեմ; Դարար կուտան աս կերպին: Օր մը փեսան շռւտ կու դառնայ տունը, ու ջագունը կու տեսնայ տան մէջը, կու վազէ վրան որ սպաննէ. Անտես աննմանն խնդիրը կու ձգէ ոտներուն վրան, ու կըսէ. Մեղք մի մտնար, խեղճ կնիկ մէ, հաց տաւի, թէ որ չես ուզեր վազը կը ճամբեմ: Մարդը հազնած էր, հաց կուզէ, ջագուն աֆիոն ունէր հետ, գրաւ գինիի մէջը, ու հացին վրայ մարդը զինին խմեց, թմրեցաւ ինեկաւ: Զագուն Անտես աննմանին կըսէ. Հանըմ երթանք բաղչան ժուռ գանը, թող էֆէնտին ընանայ: Կերթան, մէյմն ալ ջագուն կըսէ. «Մըրի՛կ, այլախս մուցայ վերը, երթամ բերեմ»: Կուզայ մարդուն աշուկ թեր կու ճեղքէ, նուսխայ մը մէջէն կու հանէ նետէ, կու դաւնայ:—Հանում, հայտէ, կըսէ, դարնիվար երթանը: Ու կու տանի կարասին մօտերը: Սատանաները ջագուի քաղերէն կ'իմանան, ձայներ կու հանեն, Անտես աննմանն զարմացած կու հարցունէ, «Մրայ, աս ի՞նչ ձայներ են»: Զագուն ալ իրը թէ կու զարմանայ, և կարասին համնելուն պէս, բերանը կու բանայ, «Նայէ, նայէ, կըսէ, աս ի՞նչ է, ասկից է», նայելուն պէս՝ ետեխն կը հրէ, Անտես աննը-

մանն կու թխմէ կարասը, բերանը կ'ամրցնէ, կու հեծնայ, ոև օձով կու րշէ. Ուր ևս Զինումաշին, էկայ:

Թագաւորը հրաման կընէ հարսնիրի պատրաստութիւն տեսնալու, Անտես աննման արգուհալ կընէ թագաւորին ու կու խնդրէ որ տօպսան օր սուզ ընէ իր արկանը, ետքը հարսնիր ընեն: Կընդունուի խնդիրը:

Մենք երթանը անդին: Տղան այլանդակ երազներու մէջ կու զարհուրի, ու շատ երկայն կու տեէ թմրութիւնը: Մէյմնալ կարթննայ կու տեսնայ որ իրենց տունին ելած օրը տեսած Բարանը նստեր իրեն թեր կու շփէ, կ'աղօթէ, ու առողջացուցեր է: Բարան կու պատմէ տղային թէ: Աս փորձանքը նուսխայի պատճառով եկիր էր իրեն զլուխը, թէ ընդորան ջատուն խարեր ու տարեր էր Անտես աննըման Զինաց թագաւորին, թէ՝ ահանց հարսնիրին շատ օրեր կան գեռ: Եւ կու հանէ ծոցէն շիշով մի իւզ կ'օրէնէ կուտայ տղային ու կըսէ. «Կերթաս աս իւզէն կու քսես թագաւորին, կու թժկուրի, ագ պատճառով պալատը ելումուտ կընես, Անտես աննմանն կու գտնես, մնացածը քու խելքիդ կու թողում: Տղան կըսէ, Բարան, ևս ճամբան շիտեմ, ընդոր երթամ, երբ կու համնիմ: Առ քեզի, կըսէ, եր-

կու փետուր, կապէ թիերուգ, հեծիր ձիդ, տի թոփս ամպերուն հետ ու իջնառ 2ինումաշին. – և Սուրբ Մարգիսն եմ:

Տղան կու կապէ փետուրները, ու մէյմնալ զինքը 2ինու թագաւորին քաղաքը կու զտնէ: Ա. Մարգսի զօրութիւնով պառաւ մի իր տունը կու տաճի մեր տղան. փետուրները կու ծալէ, ձինը կու կապէ, կենէ քաղաքը ժուռ գալու. կու տեսնայ որ ինչքան ճերմակ ձի, ճերմակ եղ, ճերմակ ոչխար կան, սեւով ներկած են: – Աս ի՞նչ է, կու հարցունէ: Կըսին, Ծնտես աննմանը սուդ կու պահէ իր արկան համար: Մարգը կու հառինայ կնկան հնարքը: Ազա կերթայ կու մտնայ թագաւորին պալատը. Բժիշկ եմ, կըսէ: Թագաւորին կ'իմացնեն. Ներս կու կանչուի, իւզը կու քաէ, կ'ողջնցնէ: Ասոր վրայ շատ երես կու զտնէ: Թագաւորը կու հրամայէ որ բժիշկն իր պալատին մէջը բնակի, ու համարձակ ել ու մուտ ընէ, և հիւճէթով իր թագաւորական հողերէն շատ տեղեր կուտայ բժշկին:

Ծնտես աննմանը օրէ օր կու հալի, հիւճի կիյնայ, մարդու երես շը տեսնար. վերջապէս թագաւոր իրատէ կընէ որ բժիշկն երժայ նայի: Բժիշկն շատ ծանր կու ցուցնէ ցաւը: Երաւ ալ տի մեռնէր, եթէ օր մ'ալ ե-

ան համնէր մարդը, ինչու որ իր ցան ալ ան էր, իր դեղն էլ ան էր: Թէրթիր կընէ բժիշկը, որ հիւճնը ջուրի մը քով փոխադրեն, մարդ չերթայ ու չ'զայ քովը, որ իր դեղին օդուտ ընեն: Բայց հիւճնըն առողջացեր էր, հիմայ առանձին մնալով կու խորհին թէ՛ ընդուն փախչին: Յժշկին համար ամեն բան դիւրին է, բարօրթ մը կու չինէ: թէ՛ չիւանդն օր մէկ ժամ ձիով ժոռու գալու է: Իր ձինը կու բերէ, օր մի ալ րիշ մը հեռուն կերթան, փետուրներ կու կապէ, ինքն ալ կու հեծնէ, ամպերու հետ կու թախն ալ զօրքը կու համար: Իրենց ստրային և իրեն հօր աթոռքին կու տիրանան. մեծ զօրքով 2ինու թաղաւորին վրան ալ ծեծ մը կու բանայ. իր հէօճէթով առած հողերուն հետ շատ մի հողեր ալ կ'առնէ, ու երեք տեղ Ա. Մարգսի անուան տաճար կու չինէ, մատաղ, լոյս, խոնկ ու մոմ անպակաս:

Ասէնկ իրենց մուլատին կու համնին: Ա. Մարգիս հասցնէ ամէնքդ ձեր Մուրատին:

Ի. Զ.**ՕՉԻՄԱՆՈՒԿ, ԱՐԵՒՄԱՆՈՒԿ**

Թագաւոր մը կուլի, որ երբէք զաւակ չ'ունենար, շատ բժիշկներ բերել կուտայ, օպուտ մը չի քաղեր. Մրտի նեղութենին ինք- զինքը կուտայ լիռները սրսորդութեան: Օր մը կու տեսնայ օձ մը մանտրափի ձագերով պղկուած. խորունկ մի կու նայի, սիրաը կ'ել- նէ, ու Սսուռծոյ դէմ զանդաա կ'ընէ թէ՝ Տէր Սսուռծ, տա թձին չափ ալ չես նայիր ինծի, ու անզաւակ կու տանջես իս. Մրտի մէջ էր միշտ աս օձին վիճակը. Հէօրմէթ իւահի, մի- ջոցէ մը յիտոյ թագուհին կը զգայ որ յդի է. և ժամանակ հասնելուն՝ կը ծնի. բայց տղային կէսը մարդ է, կէսը օձ: Թագաւորին իմաց կուտան, անիկայ ալ հրաման կընէ որ նետեն քաղըն գուրս գտնուած հօրը. բայց բժիշկներ ու խելացիներ կարգագրեցին որ քանի մատ- զաշ է, մատզաշ աշխիներէն շաբաթ մէկ աշ- խի թային տան օձէմանուկին, ու քանի մեծ- նոր՝ մեծ աշխի տային: Եւ կուտային: Մեծ- ցեր էր Օձէմանուկին, ու կարդն ալ եկեր էր աղքատ մարդու մը հասած աշխինին: Աս մար- դը երկու անդամ կարգուած էր, աշխի մը

ուներ առջի կնիկէն, աշխի մ'ալ ետրի կնիկը հետ բերած էր. կնիկը կու պնդէր որ արկան աշխինը տան, արիկը կու պնդէր թէ՛ չէ, քու աշխին տանք: Ասէնկ բաներու մէջ կնիկան խօսք կու քալէ: Խորդ մարը կու պատրաստէ մարմեռածը, որ մէկալ օրը տի տանին: Աշ- խին շատ զառն արտսուք կու թափէ Առածու առջի, և զիշեր նրազով կըսուի իրեն թէ՛ Մի զախնար, Դատիդ ըսէ երեք կուժ կաթն թող դնէ հետպ. զանակ մ'ալ առ, ու բեզի թող փաթթէ գոմշու կաշիի մէջը ու պարսնով կախէ հօրը. օձը տի կանչէ բեզի թէ՛ Դուրս ելիր զոմշու կաշիէն որ քեզի ուտեմ. Գուն ալ երեք անդամ ըսէ. Ելիր աղ օձու շապիկէն որ քեզի կաթնով լողիցնեմ. օձը կու պատոփի, զանակով չուանդ կտրէ, կաշիէն գուրս եր լողկցուր:

Աշխին կու պատմէ հօրը: Հայրն ալ՝ Տէր Սսուռծ կանչելով, Հաւաաով խոստովանիմ ասելով, պատրաստութիւն կու տեսնէ, ու կու տանի աշխին հօրն ի փար կու կախէ: Օձը կու կանչէ, աշխին ալ պատասխան կուտայ, օձը բարկութենէն կու պատոփի, ու մանուկը միջէն գուրս կ'ենէ. աշխին զանակով իր պա- բանը կու կտրէ, և փար ինկած տտենը բերա- նը բարի մը կուզայ, առջի ակռային մէկը

կու կոտրուի: Կու բանէ աղան կամքնով կու լոդկցունէ, ու իրարու հետ խօսք ըրած ատեն, աշխինին հայրը կուզայ հորին բերնէն նայելու որ տեսնայ թէ՛ աշխինին երազը սնւտ լր թէ իրաւ: Երբոր աղէնկ կու տեսնայ, կ'երթայ թագաւորին կու պատմէ: Թագաւոր, թագուհին և բոլոր պալատականները կու գիմնն հորին բերանը, մեծ ուրախութեամբ կու հանեն մանուկն ու աշխին, կու տանին ու շատ թանթանայով հարսնիք կ'ընեն, կու պըսակեն իրարու վրայ:

Եղաւ որ պատերազմի պատճառով մանուկը հեռացաւ տունէն, իր մայր թագուհին ըստ որ չըլլի չըլլի թէ հարսդ տնէն գուրս հանես, մօրանց առնէն ալ որ ձէնեն, շմողու: — Զէ, կ'ըսէ թագուհին: բայց աշխինի խորդ մօր փորը հազար սատանայ մտեր է, չքաշեր առ աշխինի բազգաւորութիւնը: Երեսանց կարօտ կու ցուցնէ, ինքն կ'երթայ, արիկը կու զրկէ, թէ՛ զատ ենք կարօտացեր, թողէք գայ մեր կարօտն առնենք: Թագուհին ալ չկրնար գիմանալ: թող կրուտայ տանին: Մար օլաջաղը իր աղջիկին հետ առ աշխին ալ կ'առնէ կ'երթան զետը վլացք ընելու: խոդիթի լաֆերը կու հազնին, վլացքն ետքը զին ըէնարը կը նոտին, մէյմընալ ինչ նայիս,

ոտքով կու զարնէ, հայտէ թագաւորին հարսը գետին մէջը: Գետը քշելով կը տանի ծովը: և անոր լաժերը կու հագուեցնէ իր աշխինին: կու զրկէ թագաւորին պալատը: Մենք երթանը ծով ինկածին ետեէն:

Աս խեկճ՝ ծովին երեսը Փչի մը կու գտնէ, ու անոր պլուելով կ'ապրի: Զբերը զինըն կու հանեն հեռու անմարդաբնակ եղերք մի, կու քալէ, կու բալէ, մարդու նշանակ բան չի տեսնար: Իր Աստուած կու կանչէ, կու նստի կուզայ: Նորէն կ'ելիէ կու քալէ, մերկութիւնը ծածկելու և արելն շերուելու համար, կակուզ խոտերէն խարայի նման բան մի կը ճիւտէ, մէջը պլուելով վեր վար կու բալէ: մէյմըն ալ եղէզներով և ծառի ճիւղերով ծածկուած տաղաւարիկ մի կու տեսնէ, կու մօտենայ կամացուկ մը, կու նայի ներս որ բարա իգիդ մի պառկեր կու ընանայ: Ինքնի ալ կու նստի սեմին քով: Արեր մարը մտաւ ու առ կտրիմն արթնցաւ, աշքերը առ կնկան գպաւ չգպաւ՝ սատանայական կարծեց, ու ետեէ ետե երեսը խաչ հանեց, տեսաւ որ չէ, չհտածուիր, — Ո՞վ ես դու, կու հարցունէ, ինչպէս, և ինչո՞ւ համար եկեր ես աստեր: Անիկայ իր զիսէն անցածը կու պատմէ: Աս մարդն ալ իր պատմութիւնը կ'ընէ, թէ՛ ես

երկելի հարուստի մը որդի եմ, քան մը պակաս չէր ինծի, քէֆիս հետ ժուռ կուգայի, և ամէն օր որսի կ'երթայի. եղաւ որ իրեր օր վրայէ վրայ որս չգտայ, մտրիս զրի որ մէկալ օրը արել ծագելուն նետ մը զարնեմ արեւու ճակտին, ոսկանեմ. թող իյնայ արել երկնրէն. թող խաւար տիրէ երկրին, քանի որ ես որս չպիտի գտնեմ, քէֆ չպիտի ընեմ: Նետը ձեռքը առեր էի, արել իր զլուխը երկնրէն ցըցուց, բոցեղէն շամառ մը երեսիս ու աշրերու զարնուցաւ, բոցեղէն ձեար մը զլուխու մազերէն բռնեց վերցուց ինծի ու զրաւ այս ամայի տեղը, անիծեց որ արհ շտեսնամ, լոյսը չփայելիմ: Ասէնկ, ցերեկները կու ընանամ, այս տաղաւարէն դուրս թէ որ մնամ, տի մեռնիմ. զիշերները ժուռ կուգամ իմ ամրուստիս և ուստեստիս:

Դինը ցերեկներ կ'աշխատի, աս մարդն ալ զիշերները: Օձէմանուկին հետ ապրող կինը հիմայ Սրիմանուկին հետ կ'ապրի. Ժամանակէ մը յետոյ այս կինը յզի եղաւ, Սրիմանուկին էլաւ թուղթ զրեց իր հօրն ու մօրն թէ. «Ահաւասիկ ձեր հարսն ձեզի կ'ուղարկիմ, պահեցէք զինքն, բայց ինծի մի վընտուքը, ես արև չեմ կրնար տեսնել, մեր քաղաքը և մեր տունը չեմ կրնար մտնալ, եթէ

զամ՝ անսպատճառ կու մեռնիմ. անխծուած եմ»: Սրիմանուկը զիշերները քալիլով՝ հարսը կու բերէ կու հասցունէ, ինքն կու գառնայ: Հարսը զիրը կուտայ Պարոն Դադին, կ'ընդունուի: Հարն ու մարը իրենց տղան ողջութիւնը լսելով չեն զիմանար, կուզեն իրենք երթան բերին, բայց հարսը կը համոզէ թէ մեռնելուն պատճառ տի ըլլիք: Օրեր կու լեցուին, աղան կու ծնի, օրսն կու դնէ մարը՝ և իր զլուխն էկածները խող կու չինէ, «ը՝ ը՝, ը՝, ը՝» (օր, օր, օր) ի տեղ կու կանչէ: Ժամանակ ժամանակ զիշերները «ը՝» կանչելուն, ձայն մըն ալ զուրուէն կու լսուի, հարսը զիտէ որ Սրիմանուկին է, տղայի սիրոյն կուգայ զուրուէն ինքն ալ «ը՝» կու կանչէ իր զլուխ էկածները բայց չի կրնար ներս մտնել: Հարսը կու կհսուրն ու Պարոն Դատը կու կուանին թէ մէկը կուզայ զիշերները զուրուէն հարսի հետ փոխընփոխ խաղ կու կանչեն. միտրերնին կ'աւրեն, թէ Աս հարսը սիրող ունի: Կու քննեն, կու դատեն, ճալը կու հատնի հարսին ու կ'ըսէ թէ «Ձեր որդին է ան էկող կանչողը, տղայի սիրոյն կուգայ, բայց թէ որ տեսնէք ու բռնէք զինքն, ներս առնէք, տի մեռնիր»: — Սուտ կ'ըսէ, աստեղ օյին մը կայ, կու ըռնենը ագ էկոզը, եթէ իրու մեր որդին է,

նել կուտայ, կերթայ տարիներով ճամբայ կու կտրէ, ճերմակ ու սի մարդերուն վերջը կ'առնէ, հաւրեր ու ջանավարներ ալ չեն երեար, վերջապէս աշխարհի ծայրն է հասեր: Հիռուանց սարայ մը կու տեսնէ, կապոյտ մարմար քարերով շինուած, երեսը ըլտկեց ան կողմն ու գնաց: Դրան առջեր բիրը ձեռքէն ինկաւ կոտրեցաւ, տրեխները հանեց թոթուելու, տեսաւ որ ծակուեր է, միարն էկաւ թէ՝ Ահա աստեղին տի կտնամ իմ տղուն զարմանը: Ներս մտաւ գանձին բակէ բակ անցաւ, տեսաւ արել է իրիկուն արև մարը մտնելուն կ'ողջնայ: Իրիկուն եղաւ, մարդը անէնկ մնաց, տունը դարձաւ մահտուն: լաց ու կոծ բռնեց ամենուն, բայց ի՞նչ անեն: ոչ լման մեռել է որ տանին թաղին, ոչ ոզչ է որ տոքի հանեն կամ հետը խօսին: Քար առին ու իրենց գլուխը ծհծեցին, արցոնիներու մէջ կու խեղդուէին: մինչի օր մի ասոր մայրը երազի մէջ կու լէ որ կըսուի իրեն թէ Ելիր, երկաթէ տրեխներ հաղիր, երկաթէ բիր մը ձեռքդ առ, քալէ դէպի Ռեմուտոր: ուր տեղ որ արեխներդ ծակին, բիրդ կոտրի, անտեղ կու կտնես տղուգ ողջնալուն դարմանը»: Մօրը կութ շատ կուզի, առանց մտածելու տուաւոտ կ'ելնէ երկաթը տրեխներն ու բիրը շի-

մեր կարօտը կ'առնենիր, եթէ օտար մարդ է, հարսին հախը իր ձեռքը կուտանիր» կ'ըսնե: Եւ գիշեր մը գուրսէն ձայնը առնելուն պէս, կ'ելլեն կու բռնեն, կու տեսնան՝ չա, իրենց որդին է: «Թողէք ինծի, կ'ըսէ, ես փախչիմ, արեր ծագելուն եթէ ես իմ տաղաւարիս մէջ շգտնուիմ տի մեռնիմ, խնայեցէք իմ արեւոն, անիծուած եմ ես, թողէք...»: Զուրի ձան կուրգայ անոնց, մտիկ չեն ըներ, և ահա առաւոտ արեր կու ծագէ, մարդը մեռաւ իր հօր ու մօր աշքին առջի, մեռաւ բայց հոգին չելլաւ: Հսին թէ իրիկուն արև մարը մտնելուն կ'ողջնայ: Իրիկուն եղաւ, մարդը անէնկ մնաց, տունը դարձաւ մահտուն: լաց ու կոծ բռնեց ամենուն, բայց ի՞նչ անեն: ոչ լման մեռել է որ տանին թաղին, ոչ ոզչ է որ տոքի հանեն կամ հետը խօսին: Քար առին ու իրենց գլուխը ծհծեցին, արցոնիներու մէջ շատրուան և տվուգ, ոչ ծառ կար ոչ կանանչ, ոչ հաւք, ոչ անառուն և ոչ ուրիշ արարած: Խորունկ լուռթին էր: Մէջ տեղի բակի տվուգին վրայ ուկիլին բէօչկ մը, ու մարգրտէ անկողին փըռուած, մէկ պուճախը նստած էր թագուհի մը լուսերու մէջ ու ինքն լուսեգին, աշքերը մնաց բաց, ու խելքը գնաց Արեմանուկին մօրը՝ երբ թագուհին տեսաւ: Բայց թագուհին քաղցրութեամբ հարցուց թէ՝ «Անշուշտ զու խնդիրը մ'ունիս, որ այդքան չարշարանի քաշեր ես, այստեղ հասեր ես, գարդդ ըսէ, ի՞նչ է, մի փախնար»:—Մայր նմ ես, ըստ կինը,

ու իմ սրդոյս արեն ինծի գալձնելու համար եկած եմ ճար խնդրելու։ Եւ պատմեց մի ըստ միուշէ։ — Տղագ շար տղայ է, ըստ թագուհին։ Ես ալ մայր եմ, արեգական մայրը, իմ որդուս արեով երկինք ու երկիր կու լուսաւորուի։ քո տղան նետով զարնել ուզեց անոր, անիծեալ է քո որդին։ արեհ զաւրկ տի մնայ, ասլրի ու չի տի ասլրի, մեռնի ու չի տի մեռնի։

Մայր եմ ես, կրկնեց Արևմանուկին ծնողը, ցաւ եմ քաշեր իմ որդուս համար, այսքան ճամբայ եմ քալեր անոր սիրոյն համար։ Քու զաւկիդ արեուն համար ճար մի ասա ինծի։ Ի զութ շարժեցաւ Արեուն մայր թագուհին, և ըստաւ, — Ձատ անարժան զաւակներ իրենց մայրերու չնորհիւ արե վայելած են, թող քու զաւակիդ ալ իր մօրը համար ասլրի։ Բայց զուն անցիր այդ աստղերուն ետեր ծոծկուիր, հիմայ որդիս կուզայ՝ շըլի թէ երուիս, երբ աւուզը կը մտնայ լողինայ կ'ելնէ կուզայ կաթ ծծելու, ես անոր ծիծ տալուս ժամանակ զուն անոր լուացուած ավուզէն շիշով մը ջուր առ ու զնա, տար, ցանէ քո որդուս վրայ, կ'առողջանայ։

Պահ մը ետքը եկաւ Արեգակն բոցերով, մտաւ աւուզը, ասալերը արթնցան, ոտքի

վրայ բարեի կայնեցան, թագուհին գրկեց վեր հանեց ջրէն արեգակը, և պառկեցուց անկողինը, իր ծոցը, ու ծիծ կուտար, անհնանալի անծերանալի, մշտամանուկն արեգակ։ Աստղեր բարձրացան երկնից երիսը, և Երևմանուկին մայրը շիշով ջուրն առեր գուրս կ'ելնէր պալատէն։ Ողջամբ կու համնի իր որդուսն, կու ցանէ ջուրը, որդին կ'առողջանայ կ'ելնէ։ Աս բանին ձայնը աշխարհէ աշխարհը կ'երթայ, հեռու տեղերէ թագաւորներ, փիլիսոփաներ կուզան աս տղան ու մարը տեսնալու, և անոնցմէ աս բաները լսելու։

Եկողներէն մէկն ալ Օձէմանուկն էր, որ վազուց վերագարձեր էր իր տունը, և որովհետեւ հորը ինկած ատենը կոտրած ակռային տեղը արծաթէ ակռայ մը շինել տուած էր կնկան, այդ նշանը շտեսնալով կնկան վրայ, կասկած ընելով մօրը երգումն տուեր և իմացեր էր որ իր կինը տարեր էին մօրանց տունը, հասկցած էր որ խօրդ մայրը անի կորսնցուցեր էր և իր աշխան տեղը զրկեր էր։ Ահաւասիկ համէհրամի հետեանկիները։ Մեծ ցաւ եղած էր Օձէմանուկին և ասոր համար եկած Արևմանուկը տեսնալու, և անոր մօր խնդրելու։ որ ինչպէս իւր որդուսն համար հնարք գտաւ կարելի է իրեն կարսուած կինը գտնելուն ալ

Հնարք մը ճարէ:

Արևմանուկն և իր մայրը վար դրին իրենց տունը Օձէմանուկին, հաց ուտելու ատեն ասիկայ կու պատմէր իր դարզը, և տան հարսը ծառայութին կ'ընէր սեղանին ու կու լոէր, կէս ծիծաղ մ'ըրաւ հարսն, ոսկի ակուան երեցաւ, Օձէմանուկն հաց մոռցաւ, քննից որ նա է: Արևմանուկն ալ պատմեց թէ ինչպէս եկեր զինք գտեր էր: Վերջապէս բարեկամաբար մտածեցին թէ «Աղի բապապ կերցունենք կնկան, մէկ մէկ աման ջուր առնենք, ձիան հեծնենք երթանք դաշտ ժուռ զալ, հարսը որմէն որ ջուր ուզէ խմէ, անոր կին մնալ կուզէ:»

Հարսն ալ տղանը գիրկը հետերնին կ'երթայ, և չուզեր երկուքն ալ կոտրել, բայց վերջապէս կու տեսնայ որ իր վրան նուազում կուզայ, ու վերջ մը տալու է: կու կանչէ «Արևմանուկ, Արևմանուկ: Արևմանուկ ձիէն կ'իջնէ ուրախ ուրախ, ջուր կու պատրաստէ որ տայ, մէյմընալ հարսը կու կանչէ «Օձէմանուկ, Օձէմանուկ: Աս ալ կ'իջնէ ջուր կու պատրաստէ: Հարսը երկուրի մէջտեղ կեցած կու դառնայ Արևմանուկին կ'ըսէ թէ՝ «Առ աս տղան, որտե՛ հայրը զու ես, բայց ես Օձէմանուկի պսակուածն եմ»: Եւ ջուրը կու խմէ Օձէմանուկին, կ'երթայ տնոր հտուին:

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՑՑԻ ԵՐԻՑԱՍՍՐԴԻ ՄԸ ԵՐԱԶ

—Մամոյ, էս զիշեր էրկան երած մի տեսեր եմ:

—Որդի, բարին էպնայ. Աստուած չարէ բարիի դարձունէ:

—Ինչիս որ կըննիրմկըմանց նուր էլեր եմ քըննուց, կը վրացուիմ, մէկլէ հիամ յանկարծի դուռէ զարկւաւ. բացեցի դուռ է. հիամ հինգ հատ ֆալլահ Արար, հետուընին սւզտ մի, մտան ներս, հարցուցի—բնչ բան ունիք ներս: Հիամ հալա մէկ հատէ լսաց.—Քեզի մըն տանինք:

—Որդի, յիոր մըն տանին, ասա հիամ, ասա:

—Հըմ, կըմ: Հիամ հալա մէկ հատէ զըրկեց եսի, թարլից ըղտու վրան, տարան: Գացինք, զացինք, հասանք Գօլջուկ ըիմի ջրի մը բընար: Հիամ մէկ Արարն ասաց.—էս ջուրէ քեզի կուզէ: Սրտիս թելէ փրթաւ, դժացի, յաւարէ:

—Որդի, չեղնայ զիշեր էսի էր զժացիր, զիացայ չար արրար խէթէց քեզի:

—Նա իսա: Էղ Արար թարլից եսի ջրի մէջէ: կը բըրբըգէնք, ամա չէնք խեղզուի: Մէկլէ հիամ ջրի մէջէ դուռ մի, բաշլայ քարով

զարկելէ. հիամ հալա քոանուհինդ տարու աղջիկ մի դուռ է բացեց. գացի ներս, իսրամ-լուի վրայ նստայ: Աղջիկէ ասեց. — Էս քօշկէ իմ քէօշկն է. հարիր հըզար խզմաթքար ու-նիմ. ինչ ըսեմ՝ հանց կ'ընեն: Քեզի բերեցու-ցի հոս, ես բումն եմ դոմն իմ է: Ես լէ գա-րուլ էրէցի: Ճամքեց երկու խըզմաթքար որ Տէրտէր բերեն: Ազլայ: Էն սարայի բաղչանե-րէ, սալւիներէ, եափուներէ չեմ կարնայ սա-լըխեր:

— Որդի, երթամ Սողիկ բազին կանչեմ իդայ, հիանք Ե՞նչ մըն եղնայ:

— Ամա՞ն դու լէ, մամոյ: Իշտէ գինամ, ըղտու հեծնալէ, մեռնիլէ, գնա Զարխափանի ճրագներէ վառեցու....:

Ուր երազն, ուր մեկնութիւն:

ՀԱՄՈՎՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԳԵՂԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Հաւարածո երփիրէն շաաեր ձգած եմ ի բաց, զմնաղան պատճառներով: Նոյնպէս ի բաց ձգած եմ անոնք, որոց հրատարակու թեանը հանդիպած եմ այլոց ձեռքով, մի և նոյն ըրած եմ նաև հէքաթներու մասին, ո-րոցմէ բաւական թւով ունէի. և ես ընտրեցի անոնք, որոց պարունակութեանց մէջ ճարտար գիւտեր, կամ հին մտքեր կան. անոնք, որ սիրուն նկարագրութիւններ, սուր առածներ և ասացուածքներ ունին. անոնք, որ կեանիրի նկարագիր, և փորձ ու խրառ ունին. անոնք, որ գաւառի լեզուին ու ոճոյն բացատրութիւն մը կը համարուին. և այն: Ասոնցմէ կը զըտ-նուին որ աղգային հին տիպ չունին, բայց արդէն աղգայնացած են, Խօսքն ու լեզուն ալ իրենց աղգախառնութիւնն կ'ունենան, ինչ-պէս աղգի մը արիւն՝ ուրիշ աղգի մը արեան հետ, պէս պէս առիթներով:

Աղգային գաւառական առածներ հրատա-րակելու համար ձեռք բերած եմ բաւական,

բայց տեսնելով արդէն անոնցմէ շատը Ազգ-ամսական չանդիսներու և ուրիշ հրատարակութեանց մէջ տպուած, շատ կարեոր չ'թռւեցաւ ինձ կրկնել զանոնք: Փամանակ պէտք է որ մարդ զանոնք բաղդատէ ու տարրեր կամ նոր ասացուածքներ զատէ: Այսպէս նաև հանելուներ, օրհնէնքներ, անէքներ, որոնցմէ խառնի խուռն կը գտնուին քովս, ինչպէս այլոց քովն ալ: Օակայն լաւագոյնն է գործածել զանոնք ազգային վկարերու կամ այլ և այլ գրութեանց մէջ, զորօրինակ մեծաւ յաջողակութեամբ՝ ի զործ կը զնէ Պ. Բաֆֆին, գաւառացի Հայ ժողովրդեան հոգւոյն ու մարմնոյն բացածահօժէ և բացակիր վիպասանն:

Որոնողն կրնայ տեսնել մեր հրատարակած հէքագներու մէջ ալ:

Երգերուս մէջը աւելորդ համարեցի դասաւրութիւն, որ թերևս զգալի երեխ ոմանց: Դաշտի ծաղիկներ խառն կը լինին տեսակով և զոյնով, այդ ևս իւր հաճոյականն ունի: Եւ միթէ մարդն խկ այնպէս չէ. միենոյն ժամուն մերթ կ'աղօթէ, մերթ կը տխրի, մերթ կը սիրէ, մերթ կ'առէ, մերթ կ'օրհնէ, մերթ կ'անիծէ, մերթ կը հանգչի, մերթ կը զործէ, մերթ կը հառաչէ, մերթ կը զրօնու, խաղ կը կոնչէ. և ահա այս է երգոց պատկերն ու եղանակը:

Հետեւեալն ուղղեալ է

Նո Մեծ Խմբագիր Արեւելեան Մամլու

Իմ ամենասիրելի բարեկամ,

«... Գիտէք որ «Քրոց Բրոց»-ի 60-րդ երեսին լիշատակած եմ «Սարէ Սիփանէ» երգ մը, և անոր խմատը թեթևակի իմն ծանուցած: Այժմնան զրկածս այն է, Պ. Լուս Մարտուտեանի միջոցաւ ձեռք բերած ի Պոլանըիս, Քրդերէնէ թարգմանուած է, որ սակայն բաւական վաստակեցոյց զիս, մինչև այս վիճակին վերածեցի:

Թէսէտ ընթերցողն պիտի գտնէ Դրոց Բրոցի Սարէ Սիփանէին և սոյն գրուածքիս մէջ՝ ինչ ինչ ոչ համանման, այլ զրեթէ ովին ու նիւթը նոյնն է, ինչպէս նաև բանին հիւսուածքը: Բնականարար տարրերութիւն տեղի կ'ունենայ ամեն բանի, երբ անզիր կը զրուցուի բերանէ ի բերան:

Կուզամ լիշել նաև թէ որրան և բրդերէնէ կ'առնում զայս, բայց ես յաճախ լսած ունիմ այլ և այլ ասողներէ թէ՝ Սիփանանդօն է հայու տպայ, Սկ Յարօն, իսկ Խոջէ-Զարին արգարն քրդու աղջիկ է, և Զըսքանցի անուանեալ էլին (ցեղին) մեծատան ծնունդ: Խոջէ, կամ կը առէ կը նշանակէ աղջիկ, Զարէ զուցէ Զարեհ, հօր անունն է, որով կը հաս-

կցուի Զարէի աղջիկ, կամ Զարուհի:

Քրդերը դժնուելով Հայոց հետ երկրացին և կենցաղակից, շատ նիւթ կ'ընծայեն հետաքրքիր եղողներուն՝ Հայոց կեանքին. և որովհետեւ անզիր ժողովուրդ են քրդերը, ինչպէս և անոնց չափ անզիր են նաև մեր լեռնազաւառացի Հայերը, ու տեղ տեղ ըրդախօս, բանահաւաք մը կրնայ պատուական վաստակներ ձեռք բերել նոյն իսկ քրդերէն յօրինուած երգեր ու վէպերը գրելով։ Պօլսոյ մեր մատենադարանին յարմար գործ է յատկացնել մի պաշտօնեայ այս նպատակին համար։ Այս խնդիրը յանձնելով նաև Զեր և այլ բանասիրաց ուշադրութեան, ինչպէս և ներկայ գրուածքիս նիւթին ու շէնքին զատաստանը, կ'անցնիմ հարկանցի լիշել թէ. Արեեկան և ընդհանրապէս հին ազգաց ճաշակ է այս եղանակաւ կադ մել վէպ, զրոյց և երկ, յորս յանզը հազիւ կը աեսնուի, և այն՝ եթէ ինքնին զայ. մասնաւորապէս գիւցազներգութիւնը և եղերգանք այս ոճն ունին, և եղանակողն ալէծածան բարձրացնելով ու իջեցնելով ձայնը, իմաստներն ու բառերը ամբողջ կը հնչէ, ըստ տեղւոյն հուժկու և գաֆան, ըստ տեղւոյն՝ ազու կամ ողորմուկ, ողեռելով կամ լացնելով լսողները ...

Ս. Գ. Ա.

Ս Ա Ր Է Ս Ի Փ Ա Ն Է

կամ

ՄԻԱ-ՄԱՆԴՈՒ ԵԿ ԽԸ ԶԵ-ԶԱՐԵ

Սիամանդոն երազով էր ԽԸ ԶԵ զարէին
Երազի մէջ իւր մատնին փոխանակեր էր ԽԸ-
զարէի մատնիկինն,

նոյն բանը պատահեր էր ԽԸ ԶԵ զարէին ալ մի
և նոյն գիշերին։

Ազօթրան էր, կանուխ բան զառաւօտ արթն-
ցաւ Սիամանդոն

Հեծաւ իւր աշխոյժ ու հաւատարիմ ձինը.

Գլուխն ուղղեց, արշաւեց դեհ Զըռըգանցոց
էլին,

հշաւ, հիւրընկալուեցաւ մի պառաւոյ կոնի
տակը։

Թամբ գամբի և զուռնայի ձայնը կը գղրկէր
ողջոյն էլլը,

— Ինչի՞ է այս ուրախոթիւնը, և որոյ համար
այս հանդէսը, ո՛ մամիկ։

Պատասխանեց պառաւն.

— ԽԸ ԶԵ զարէի հարսնիքն է, որդի, անոր հարս-
նան էկեր է,

Այս եղաւ երեք գիշեր ու երեք ցերեկ այս ու-
րախոթիւնը կը կատարուի։

Սիամանդոն արտասուալից ազերսեց, ինդրեց
պառաւէն,

Որ նշան մը իրմէն տամի հասցունէ Խըջէղարէին:

Եւ հանելով մատնէն այն երազափոխ մատանին, յանձնեց պառաւին:

Պառաւ յանձն առաւ, պատրաստեց նախշուն թաշկինակ մի.

Մէջը լից անկուտ չամիչ, անոնց հետ խառնեց մտտանին:

Գընաց ի տես ՛ւաշքի լոյս հարսնութեան Խըջէղարէին:

Խըջէղարէն կ'ընդունի ընծան, կը բանայ, ու մատի ծայրով կը խառնէ, կը խաղայ.

Եւ ահա չտմիչներաւ կարդին մատանին կը հանդիպի աշքին: Կը ճանչնայ:

Կը հառաչէ խորին: Կ'ուշաթափի. աշքեր կը միժնին. կը թուլնայ. կ'իյնայ:

Կը թըռի պառաւն. մէկ ձեռքը կը դնէ Խըջէղարէի աշերուն,

Մէկալ ձեռքով կը շրտէէ կախ ինկած զրովին, և կ'ըսէ մորմորալից.

—Քոռանան թող իմ աշքեր: Խըջէղարէ, ուշգ կըլուխդ բեր:

Բաց արա բիբերդ, Բաց արա շբթներդ: Ի՞նչ եղար: Ի՞նչ տեսար. Ի՞նչ բանի զարնուհցար...:

Պառաւոյ պաղուկ ափէն, կարեկից ձայնէն

սթափիցաւ Խըջէղարէն.

Ասաց.

—Մամիկ, Խըջէղարէն բեղ մատադ, գիտես այս մատնիկին տէրն ուր է:

—Այդ մատնիկին տէրը իմ տունը իջևանած է:

—Կը տեսնաս որ, կըրկնեց Խըջէղարէն, իմ

հարսնխուր էկած է.

«Երեր օր, երեք գիշեր լրացաւ. ալ ինձ ճար

ու միջոց չը մնաց.

«Գընա, մամիկ, գընա Սիամանդոյին ասա, մէկ

օր կայ ու մէկ հնարք.

«Վաղ առաւօտ մօրս գերեզմանին վրայ կ'եր-

թամ յուլստ. մինակ կ'երթամ.

«Թող այն տեղը դայ Սիամանդոն. այն տեղը

զիս կը զտնէ: Գընա:

Դարձաւ պառաւն, Սիամանդոյին ասաց իր

տեսածն ու լսածը:

Գիշերանց ելաւ Սիամանդոն, այն գիշերը րուն

չէր եղեր.

Կըտ ու զընաց Խըջէղարէի մօրը զումբէթէն

ներս մըտաւ.

Աշքեր ծանրբրցան, երկար արան իր զլուխը

բաշեց, բունը զինքն կոխեց:

Եկաւ Խըջէղարէն, զըմբէթի մէջն անցաւ.

Ճատ կայնեցաւ, շատ նայեցաւ, խընայեց,

Զեռք չ'դպցուց, ձայն չը հանեց.

Բայց Սիամանդօն կը քնանար,
 Ծզքերը անխարթ, խոր կը քնանար:
 Դարձաւ դատեց, մեղքրեց Խըջէզարէն ըղթի-
 ամանդոն,
 Եւ, ջուխտակ մի ոսկիէ ճան իր ջոբէն հանեց
 անոր ջոբը դըրեց,
 Պառեկը Սիամանդոյին դարձուց, ու երեսը իր
 հօր տունը, ետ ելաւ:
 Արևն կէսօրը նըչներ էր, Սիամանդոն իր աշ-
 քերը բաց արաց:
 Հորս կողմն նայեցաւ, պլուխը ծեծեց, ու
 պառաւոյ կօներ դարձաւ,
 Տըխուր կուզար Սիամանդոն:
 Եւ, պառաւոյ հարցմանց տխրագին պատաս-
 խանեց.
 —Մամիկ, ես գընացի, ոչ ոք գըտայ.
 Քոնը բռներ էր զիս, արթընցայ, մէկը շը
 տեսայ:
 —Որդի, դու շատ միամիտ ես: Քո ծոցն ու
 ջոբը որոներ ես, ասաց պառաւն:
 Որոնեց Սիամանդոն, և ջուխտակ ոսկիէ ճա-
 ները դատաւ:
 Ահա, վրայ բերաւ պառաւն. Խըջէզարէն քեզի
 ժողած նըշանը:
 —Բայց այս բանը ինչ խորհուրդ ունի:
 —Քեզ հասկըցուցեր է թէ՛ Դու զիս մանուկ

ես, Սիրոյ մարդ չես: Դու
 «Գընա մանուկներու հետ ճան խաղա: Դու
 այս գործոյն մարդը չես: Դու
 «Ամըշցաւ, ու լալով աղերսեց ըզպառաւն Սի-
 ամանդոն,
 Թէ՛ — Վերջին անգամ մ'ալ զիա, թող Խը-
 թէ՝ Վերջին վերջին խօսք մ'ըսէ, ու ընեմ—:
 Գընաց, ու պատասխան բերաւ պառաւն Խը-
 ջէզարէն:
 —Եթէ Սիամանդոն մարդ է, եթէ սէր ընել
 զիտէ,
 «Ահա վազը հանդիսով կը տանին զիս, թող
 հասնի,
 «Իր նըժոյզը հեծած, նետն ու անեղը ուսին,
 զայ, կենայ ճամբաւն վրայ,
 «Արծոյ նըմանակ սըրանայ, խուռն հեծելոց
 մէջէն յափշտակէ զիս,
 «Գընէ իր ձիոյն վըրայ, քըշենք զոյզ, Սիրա-
 նայ գըլուխը.
 «Այս տեղ հանգչինը, այն տեղ սէր անենը,
 «Ժածկըուխնք մըժ ու գումանի մէջը»:
 Մէկալ օր, առաւօտ, կուզար հարսն ու հար-
 նառն, ձիաւորեալ սպառազէն.
 Սիամանդոն իր նըժոյզին վրայ կըսպասէր,
 ինկաւ կէծակի նման ձիաւորաց մէջը,
 Մէկ ձեռքով բռնեց Խըջէզարէի կակուզ մէջ-
 քէն,

Դըրաւ իր կըոնակը, ու երեօրեայ զնացը
 քըշեցին մէկ լար:
 Նոյն թափով կը բշէին ետեէն վազողները,
 Եւ, բան զամենքն աւելի կը մօտէր հէշէնքօց
 ձիոյ հեծետին:
 — Ո՞վ է սա, հարցուց Սիամանդոն Խըշէզա-
 րէն,
 Ո՞վ է սա, որ զինքն ու իր նըժոյգը վըտան-
 դի է դըրեր:
 — Դա է նա, յորմէ գու իրեն մէկ տարուան
 նըշանածն ես խըլիր.
 Սիրտն էրուկ է, Սիամանդոյ, զինքն մի մեղ-
 դրեր:
 Իշաւ Սիամանդոն, իր աբան չորստակեց, Խը-
 շէզարէն վրան նոտեցուց.
 Հեծաւ, ետ գարձաւ, յիսուն ձի ու ձիաւոր
 կըր իրերաց թափեց.
 Էկաւ, վերտոց Խըշէզարէն, Սիփանայ զլուխը
 դէմ դիմեց:
 Հանգչեցան ապահով: Երանութեամբ կը ննջէր
 Սիամանդոն
 Խըշէզարէի ծնկարարձին վրայ իր խոնջեալ
 գըլուխը դրած,
 Յանկարծ կ'ոստնու Խըշէզարէի շարժումէն ու
 սարսումէն.
 — Ի՞նչ տեսար, ի՞նչ ունիս, աշրիս լոյս Խըշէ-
 զարէ,

Հոէ՛, շնւռ ըսէ՛, ինչնւ կը գողղըզաս, ինչնւ
 կը սարսուխս:
 — Զարմանալիր մի տեսայ այս անասուն
 վայրը.
 Քառսուն վայրի եղներ էկան ջուր խըմելու.
 Մի կով և եթ կար այդ բառսունին հետը.
 Ճակատամարտ բացին եղներ, և, մէկը միայն,
 հէշէնքօց եղն,
 Ցաղթեց բառսունին, Խըլեց կովի իրեն:
 Ցիշեցի ըզքեզ, Սիամանդոյ, յիշեցի զիս, ու
 մեր գիպուածը.
 Ցիշեցի քո սպաննած յիսուն կըտրիճները...
 Այս բանը զիս շարժեց, գողացի, ու սարսուս
 զիս բըռնից:
 2ը համբերեց Սիամանդոն, էլաւ առաւ նետն
 ու ալեկն,
 Տեսաւ, հասաւ հէշէնքօց եղին, զարկաւ
 նետը,
 Գըլորեցաւ հէշէնքօց եղն բարէն. ի վար,
 Սուաւ զանակն ու վազեց վըրան Սիամանդոն.
 Վէրու եղն կատաղի ուժով կոտոշները ժոժեց,
 Մըռուաց: Ու ըզՍիամանդոն զընարէն ի վայր
 հոլովեց:
 Ինկաւ Սիամանդոն կտղնոյ կըտրոնի վրայ
 կըոնակէն:
 Ինկաւ, և չորս թիզ կըտրոնն ի գուրս ցցուե-
 ցաւ կուրծքէն.

Խըշէղարէն կ'երթար Սիամանդոյի հետոց ե-
տեէն.
Արձանացաւ, կեցաւ զընարի զըլուխը.
Այն տեղէն տեսաւ զարնուած եղին վիճակը,
Այն տեղը դըպաւ իր ականջին Սիամանդոյի
ցաւէն տըքալու ձայնը,
Այն տեղը ձըդուած գըտաւ Սիամանդոյի նետն
ու աղեղը.
Վերցուց, խոնարհեցաւ, Սիամանդոյին նայե-
ցաւ. ու այս ողբը լացաւ.
— Աղաչանը, հազար աղաչանը:
Սիամանդոյի նետն ու աղեղը կուռ արծաթ է.
Սիամանդոյ, քեզ ինչ պիտէր երթալ վէրու ե-
ղին հտեէ.
Այս, մի տըքար, իմ Սիամանդոյ, մի տըքար....
— Մի լար, իմ Խըշէղարէ, մի լար....
Քո լացը ինձ աւելի ցաւ է... մի լար....
— Կը տըքաս, Սիամանդոյ, ինչպէս չը լամ,
խորին կը տըքաս.
Քո տըքալը կուզայ, իմ լացը սըրտէս կը
բիրէ:
Սիփանայ սարի զըլուխը սաստիկ փոթորիկ է.
Սիամանդոյ, քո նետն ու աղեղը ահաւասիկ է.
Ինչու չ'անսացիր ինծի, քեզ ասի. Մի եր-
թար:
Նետ ու աղեղդ վար դիր, դարձիր. Մի եր-
թար:

Վէրու եղի ետևէն Մի երթար:
Թող անոնք ալ ինծի ու քեղի պէս ապրին.
Մի երթար:
Թող երթան իրարու հետ սէր անեն, ապլին.
Մի երթար:
Վէրու եղն, վէրու եղն, ահաւոր ու անգութ
եղն:
Քո կոտոշներ երկաթի նըման ամուր, և գու
սոսկալի.
Սիփանայ սարի զըլուխը՝ սիրածն սիրողէն
բաժնեցիր:
Սիփանայ սարի զըլուխը գուման ու մըժ է,
Սիամանդոյի նետն ու աղեղը խըժախըժ է:
Ժամանակէ հետէ նվ լըսեր է՝ որսն զորսորդն
սպաննէ:
Սիամանդոյ, քեզ ասի. Մի երթար:
Թող վերու եղն իր էշխին հետ երթալ. Մի
երթար:
Թէ քեզ որս պիտի, ես քեզ որս հերիր իմ.
Մի երթար:
Ահ, մի զուցէ Վերին կամքն էր անօրինած
այսպէս.
Երինից կամքը երկրիս վրայ անդարձ ու ան-
փոփոխ է:
Սիփանայ սարի զըլուխը ժայռ ու մացառ է.
Քամի մը կը փըչէ, քամի մահարեր ու սառն է:

ԳՈՎԱՆԱՆՔ ԵԱՂԿԱՆՑ

(ՆՈՒԵՐ ԱՌ Հ. ԵՒ Վ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ)

Չուր որոտաց, բամին հնչեաց. և բաժանեաց
զհողն ի ջրոյն.
Զուրն սպիտակ է ու աղի. բամին կարմիր
կանաչագոյն,
Հուրն դեղին է և լեզի, սեաւ և թըթու հա-
մըն հողոյն:
Հուրն օր է, բամին շաբաթ, ջուրն ամիս,
հողըն տարւոյն.
Հուրն երեխայ, բամին մանուկ, ջուրն ալեոր,
հողըն մահուն:
Եյսպէս չորս են մեր եղանակ, ամառ, աշուն,
ձմեռ, գարուն:
Գարուն տարի, ամիսքն են ճիւղ, սեաւ ու
սպիտակ պտուղ շարուն:
Երկուասան ամիսը որ կան, մարտն է խա-
րիսխ հիմքն տարւոյն.
Յորժամ մարտին ամիսն զայ, Տէրն հրաման
կուտայ հողոյն.
Հողն ի ընոյն հետ կու զարթի, ջարա (շնորհ)
կուտայ բոյս և տնկայն:
Բուսնին գետնէն ի վեր կուգան, կանանց հագ-
նին բոյսըն բիթուն (ամինքն):
Ապտ օգոյն հրաման կուտայ, որ կը թափէ
զցօղն ի յամրոյն.

Սիամանդոյ, ինձ ճամբայ մի տուր բովդ
զալու,
Ճամբայ մի ցոյց տուր, զամ բեզի հետ հոգի
տալու:

Փայտաա ու թի բերէք, բերէք պալեր ու զը-
նարներ շըազեցէք,
Խըջէզարէն ու Սիամանդոն մէկտեղ բարերուն
տակ թաղեցէք....:

Այս կ'ըսէ, ու աչբերը կը խըփէ. զինքն ի
վայր կը հոսէ. մէկ անգամ միայն կ'աւաղէ
— իՄ ՍիԱՄԱՆԴՈՅ...

Եւ Սիամանդոն հազիւ արձագանք մի կը տայ
— իՄ ԽԾԶԷԶՄԻ...

Եւ երկոքեանն մէկանց կը լըռեն.....
Կը մեռնին.....
Հոն են.....

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ. Եյն տեղը եր
կու ծաղիկներ կը բունին համանըման ամեն
գարնան, և երկու թիթեռնիկներ կուգան, կը
թառին ու կը թրուռուան այդ խորհրդաւոր
ծաղկանց շուրջն ու վրան:

Ցողէ աշխարհս ցընծացունէ, դաստուր լինի
ծաղկըներուն.
Ծաղկունքն բաւնին հարիւր հազար, ցեղցեղ
ներկած և դոյնըզգոյն.
Դուրլու դուրլու հոտեր ունին, մինն քան ըզ-
միւն սիրուն.
Նախ ձրնծաղիկն ու ցրիկսամ, բարդն, խաժ-
ւակն յառաջագոյն.
Սորա չորսըն միարանին, ու ձայն ածեն ծաղ-
կըներուն.
— ծաղկունք, զարթիք ի խոր ընոյն, քանի
պառկիք ներքին հոգոյն.
Զարթիք, աշխարհս ծաղկեցուցէք, բիւրք ի
բիւրոց անթիւ անհուն.
Ազա բուսան ի ծառն ու առանկն, ծաղկի ծա-
ռերն և պտղատուն.
Յետոյ թերդօշն ու յոփոռոշն կու շահառին ի
հետ ամբոյն.
Ցիմկըն գեղին ծաղկի, ցընծայ, փայլէ, ծըստայ
մէջ զրերուն.
Զուրն ու չայիր չիման ծաղկունք ցնծան ՚ի
հետ ձնաբերոյն.
Լեռն ու մարմանդ ծաղիկ դառնայ, ծաղկունք
ծաղկին ի սարերուն.
Ծիծաղին սարն ու ձոր ծաղկօք, ծափ զար-
նեն, ծըփան բիւրագոյն:

Կարմիր կակաչն, ալ ու դեղին, մօռ ու
մախմուք է զարգարուն.
Ռումբուշն մանակուց է հագել, զըրմըզ է
եօրնադրանց արիւն.
Հոռոմծաղիկն է փոշոտել, բուսել հետ մոշին
մորինւոյն.
Պուտն ու պտուան ու մատուտիկ, և այլ ծաղ-
կունք բացուին սիրուն.
Եզրնծաղիկն է խիստ գեղին, զոյնըն գու-
նով բան զծիրանւոյն.
Անջրդի տեղըն կու բուսնի, կու ժրանայ ամ-
ռան չորտն.
Ծակին ու ծափծաղն ու ծափկուռուկն կը
բուսնի կարգըն խմկուկոյն.
Նաֆաֆն, յինարն ու ըոեհան, հոտերն ա-
նոյշ քանց ամենուն.
Ղատիֆան ալ է ներկուել նըման թեհեղ ու
ծիրանւոյն.
Ղարաթիշն մօռ է հագեր, զոյն գեղեցիկ է
մարկիզոյն:
Այլ մանք ու մենծ ծաղկունք զովեմ, թուրմ
ու շահէն հետ մըշկերոյն.
Աւգեր ծաղիկն ու մամիսուպուպ կու բացուին
հետ առաւելիրուն,
Ծափծաղին ծափ տայ ծիծաղի ծիլծափի
ծլոյն թփուելուն.

Քոլոր գլխոյն ալ է կապեր, մօռ է քաշել վե-
 րայ փորուն:
 Խշողնդասն ծաղկել ծառովն յընկեր եղել
 հետ զօջմերուն:
 Ծաղկունին ամէն յերամ ժողվել ծաղիկ կու
 տան մեղուներուն:
 Բարձենակին զոյնն է սակառ, հոտիկն անուշ
 է բէջարուն,
 Քանց ամէնն խոնարհ կու կենայ, կու բուսնի
 ծաղկունանց հեռուն:
 Լեզուակ անուն ծաղիկ մի կայ, որ կը բաց-
 ուի մէջ մարգերուն:
 Ծաղիկն մօռ մանավուշ է, նորա երանդն է
 երկնազոյն:
 Ճրշվան ծաղիկն է սպիտակ, մարգն բուսնի
 հետ մշրուանուն:
 Խողորձն ջահաւի թըփին, պայծառանայ ա-
 ռաւոտուն:
 Սինձն, երիցուկն ու եղերթագն կու սպասեն
 արևորդոյն:
 Նոցա երամըն ուրիշ է, որ կը չբժին հետ ա-
 րեւուն:
 Զատրք ծաղիկն կոճակ ծաղիկի հետ արտերուն:
 Խշնկուկն ու կագւեղէզն խիստ կը բուսնին
 մէջ բարերուն:
 Ակընջուկն ու գառինդմակն կարօտ են մա-
 նուշկին տեսուն:

Ծաղծա չե ծաղկի ծիրանի, խիստ գեղեցիկ է
 շատ սիրուն:
 Կարնուկի ծաղիկն է դեղին, գոյնն է վլուխ
 դեղիններուն.
 Կոձղեզն ներկած դանավուզ, հաւան չէ միւս
 գոյներուն.
 Ծափծիշն սպիտակ է հագել, գեղին քաշել
 վերայ գլխուն.
 Բոլորն տմէն շար են շարուել, հայեցէր ի
 սպիտակ շարուն.
 Ծիշն ու ծըլուանն ու ծարուրիկն սուրմա
 են քաշել աշերուն.
 Հատ գոյնզգոյն ներկեր ունին նըման դեղձանի
 ծարուրոյն.
 Հորոս մորուն մաւի ներկած ժանկառի նման
 սուրմայուն:
 Հիմի ծաղկունին զօրացան, չեմ գիտել որն է
 հետ սրուն:
 Խառնուել են յիրար կու ցնծան, և փառը կու
 տան տէրանց Ցէրուն:
 Տուղտն ու բորբն ու մեղրիկ ծաղիկն նման
 են ծաղկած ծառերուն.
 Սուտ վարդն բաժնուել յերամէն, խառնուել
 յերամ մասուրուն.
 Խաշխաշն թագ է բոլորել, գեղեցկացեր հետ
 բուխւարուն.

չասրաթ են իրար տեսնելու Մուրժն ու զու-
 շան ու Բրաբիռն։
 Սուսամըն կուհաղ է նիրկած, գոյնն է գլուխ
 կարմիրներուն.
 Միշտ գեղեցիկ է խիտ պայծառ, բուսնի
 պաղ աղբիւրներուն.
 Խաժն ու խաղիճնն ու շաշազարն, հոտիկն
 անուշ և գարդարուն.
 Վարդն ու գուշվարդն ու հարզէ Վարդ (յար-
 գուարթ). Երամ ծանրէ վարդերուն։
 Ուկեծաղիկն սուրաթ առեր գեղեցկացել լա-
 ւուն լաւուն.
 Բոլոր գլխոյն ճըգայ շարել, սա է ծաղկանց
 Ելնիշարուն (Ելնիշէրի)։
 Ճարշարուրիկ ծաղիկ մի կայ դեղին հագել
 հետ ընկերուն.
 Թըփերն ամէն պազամ ներկել, նորա ոլոքն
 որպէս տորոն։
 Գուշիսապահ ծաղիկ մի կայ որ չի բացուիր
 զօրն արեւուն.
 Երեմքտուն յետ կատ բացուի, պայծառանայ
 մէջ զիշերուն,
 Գուզէլ անուն ծաղիկ մի կայ, որ գեղ է ա-
 մէն անբժիշկ ցաւերուն.
 Փենահ ծաղիկն ու շօշտակն Աստուած գեղ
 տուեալ դարդերուն։

Խազաղն թուփն է բոլորել, բուսել է հետ
 ձշնարօռուն։
 Գինարբին հոտն է զրվական, շատոնիր հաս-
 րաթ են նորա հոտոյն
 ծաղիկն փունջ է եղել. մարդ չի յա-
 գել իւր կարօտոյն։
 Ճաշինք ծաղիկն է խիստ հոտով, գեղին է
 նման զաֆրանոյն։
 Բարձր լեռներն կու բաւմի զաֆրանըն հետ
 կնիաւորոյն։
 Զամբիւդ (զամբիւդ) ծաղիկն հոտովի անուշ,
 ինքն սպիտակ է կարմրագոյն։
 Նարդու ծաղիկն ու կինամոնն, լըցուել են
 Աստուծոյ բարտոյն։
 Խաս բուրիս ծաղիկն որ կայ, ձեռքն չի գալ
 շառահներուն.
 Ամէն սահմանը չի գտնուիլ, զիյմաթ չունի
 ինքն իւր տեղուցին։
 Այն Սապուսան ծաղիկն որ կայ իսկի գար
 չիզալ լեռներուն.
 Գառ կտպուտ է, հոտըն սակաւ, արմատըն
 գեղ է եղներուն.
 Այն Սներառամ ծաղիկն որ կայ, ծաղիկ ծալ-
 կել ծաղկըներուն.
 Ամառ ձմեռ չի չորանալ, հինն է պայծառ նը-
 ման նորոյն։

Այն նունուֆար ծաղիկն որ կայ, բուսնի յատակըս ծովերուն.
Օձերն զինքն կու պահեն, մարդ չի քաղել նոցա ահուն.
Այն թուրադան ծաղիկն որ կայ, վարդ է շարել հետ խունկերուն.
Կարմիր խնծոր թագաւորաց, ոսկի բուրփառ խունկով լեցուն.
Այն թաշասան ծաղիկն որ կայ, երամն շատ է.
Սուրբ մեռնին մակարդն այն է, որ կարդան ի մէջ զրերոյն.
Այն Գոհար վարդ ծաղիկն որ կայ, գեղեցկացին.
Երբոր բացուի վերև թըլին, գեղեցիկ է ու խիստ սիրուն.
Այն Համասփիւռ ծաղիկն որ կայ, ծաղկել ծառովն հազարագոյն.
Կոյր աշերուն լոյս կու բերէ, թէ՛ Տէրն տայ Աղամորդոյն.
Երկոտասան արմատ ունի, բուսնի երկոտասան տարւոյն.
Ամէն թըլին գոյն մի ծաղիկ, մարդ կու մայլի անուշ հոտոյն.
Արքայիկ օձն է թագաւոր ինքն սպիտակ որպէս ըզձիւն.
Համասփիւռին կու հետեի, և զօրութիւն կ'առնու հոտոյն:

Սալածորցի սարկաւագ որբ Դաւիթն եմ անգէտ գրոց բաներուն.
Կեանքըս նման ծաղկըներուն, որ կը բացուի առաւօտուն և չորանայ մինչ իրիկուն,
Ճատ գատեցայ թէ զլուկն առնում ծաղկըներուն.
Ծաղկունք որ վարդ են աշխաբհիս, օրինակ երկնից առտղերուն.
Սակաւ ծաղկունքս գովեցի, բազումն մնաց վարպետներուն:
ԳՈՎԱՍՍՆՔ ԲԻԿԱՅԻԿԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԻՆ
Ականջ դրէք բանիս որ պատուական է.
Հոգուոյ այլ և մարմնոյ ուրախական է.
Գովեմ գգոյնըն վարդին որ աննման է,
Զբլուկն ի հետ նորա որ քաղցրածայն է,
Բլուկն ի վարդն ասաց.
— Ես սէր քո ես եկի. Զի սէր քեզ աւետեմ.
Սիրով քու տուր տեղի,
Եւ սէրն սրբութեան ի քեզ բնակի.
Սիրով քո զարդարին ծաղկունքն ի յերկըի:
Վարդն ի բլուկն ասաց.
Թռչուն զովելի. Ո՞րպէս միտք իմ բանից
քոց հաւան լինի.
Դու ես հաւք երկնից, և ես բոյս երկրի.
Զիարդ իմ սէրս և քոյդ միաբանեսցի:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Եմ բանիս լսէ. Որ ըստ սիրոտն իմ սիրոյս
 վկայէ.
 Ես ցօղ բերեմ յերկնից որ զքեղ զարդարէ.
 Յայնժամ իմ սէրս և քոյդ միաբանեալ է:
 Վարդն բլբուլին զայս պատասխան առնէ.
— Վախենմ. Թէ հիտ ցօղոյն կայծակլ իջանէ.
 Եւ զիմ պայծառ տերես հրավ տոշորէ.
 Ծաղկանց ամենայնի նախատինք դիս առնէ:
 Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Խօսից իմ դու լմւր. Որ ես քեզ ցուցանեմ
 սիրոյ մեծ աղբիւր.
 Որ զքեղ յիւր ակն պահէ կանանչ և մարուր.
 Եւ ամենայն ծողկանց արբուցանես ջուր.
 Վարդն բլբուլին յայնժամ զայս ջուղարըս
 ետուր.
— Ես. Բանից քոյին ոչ հաւանիմ դիւր.
 Վախեմ թէ որդ խաղայ այն աղբիւրին ջուր.
 Տերեներէս առնէ զիս թափուր.
 Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Քեզ. Ամբ լինիմ և հովանի ես.
 Արեգական տօթոյն պահեմ զքեղ.
 Եւ քաղցրագոյն օգով մնուցանեմ զքեղ:
 Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Ի Քէն վախեմ ես. Զի մի՛ որոտալովդ ինձ
 ահ արկանես,
 Ի գեղեցիկ զունոյս թառամեցուցանես.
 Եւ ամենայն ծաղկանց զրոյց լինիմ ես:
 Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Ես առաւօտ եմ. Զլոյն արեգական վերայ
 րո ծագեմ.
 Ազգի ազգի զունով զքեղ զարդարեմ.
 Ծաղկանց ամենայնի պարծանք ցուցանեմ:
 Վարդն ի բլբուլն ասաց.
— Ես դիմակաց չեմ. Ի ծագմանէ ուսոյն զու-
 ղալով սարսեմ.
 Վախեմ թէ զարեգակն առ իս տեսանեմ.
 Կոկոնն իմ գեղեցիկ լինէն թօփափեմ.
 Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Դու գովելի ես. Զի ամենայն ծաղկանց
 ցանկալի ես.
 Տեսով րո արբեցայ զերդ ըզկինով ես.
 Արարիչն Աստուած կանանչ պահէ զքեղ:
 Վարդն ի բլբուլն ասաց.
— Գեղեցկաձայն ես. Որ զամենայն մարդիկ
 դու ուրախ առնես.
 Ազգի ազգի զունով դու եղանակես.
 Թոշոց ամենայնի զեղ պարծանաց ես:

Բլբուն ի վարդն ասաց.
 — Թու գեղ ցաւոց ես. Որ զամենայն հիւանդ
 սիրով բժշկես,
 Ո՞վ ոք ցաւ ունիցի և ոչ յիշէ զքեզ,
 Յետոյ փոշիմանի, 'ւ ոչ պտանէ զքեզ:
 Վարդն ի բլբուն ասաց.
 — Թռչուն դու աղւոր. Ուստի ունիս զայս
 ձայն ըաջ և գօրաւոր
 Զիս զարմացուցիլ խօսիւրդ ահաւոր.
 Կարծեմ թէ այլ չկայ քեզ նմանաւոր:
 Բլբուն ի վարդն ասաց.
 — Մեղ թագաւոր կայ. Որ ամենայն թռչնոց
 պարզեր նա կուտայ,
 Եթէ հաւան լինիս գալատեան նորա.
 Նա երկինք և երկիր քեզ երանի՛ տայ:
 Վարդն ի բլբուն ասաց.
 — Քեզ երանեմ ես. Որ այն թագաւորին դու
 սպասաւոր ես.
 Եւ ի նմանէ այնցեղ շնորհք առնես,
 Որ ի քո տեսութիւնդ զիս մոռացընես:
 Բլբուն ի վարդն ասաց պատասխանե-
 լով.
 — Եթէ. Լսող լինիս բանից իմ սիրով,
 Նա ամենայն երկիր հոգով և մարմնով,
 Ծառայ քեզ լինիցին, երանի՛ տալով:

Վարդն ի բլբուն ասաց.
 — Խօսիր. Զոր ինչ և կամիս, զի խօսից քո-
 յին փափաքի հոգիս,
 Ցինէն մի՛ թագուցանիր զինչ բան որ ու-
 նիս,
 Եթէ կամիս սիրով հաւան առնել զիս:
 Բլբուն ի վարդն ասաց.
 — Տամ քեղ աւետիս. Զի մեծ թագաւորի
 գարպաս դու լինիս.
 Եւ ի ձայնէ իմմէ հանապազ գովիս,
 Եւ յամենայն թռչնոց միշտ փառտրանիս:
 Վարդն ի բլբուն ասաց.
 — Հոգիս իմ ցանկայ. Որ այն թագաւորին
 լինիցիմ ծառայ.
 Այլ երկնչիմ յահէ փառաց նորա.
 Զոր դու ինձ ասացեր, նա ով դիմանայ:
 Բլբուն ի վարդն ասաց.
 — Գու մի վախնար. Զի նա կամենայ զքեզ
 իւրեան գագար.
 Այլ ուրախացիր սիրով ծածկաբար.
 Եթէ նորա կամիս լինել տեղի և տաճար:
 Վարդն ի բլբուն ասաց.
 — Քեզ հաւան եղէ. Այլ գործ քո թագաւորին
 դու ինծի պատմէ.
 Թէ ինչ արուեստ ունի, կամ որ ձեռվ է:

Քան զքեղ է բաղրաձայն, թէ այլ փառա-
տոր է.

Բլրուն զայս ետուի պատառխան վարդին.
— Զկայ այլ. Նըմանակ իմ թագաւորին.

Ոչ ոք կարէ զիտել ըզգործըս նորին.

Ոչ ի յերկրաւորաց և ոչ երկնային:

Վարդն ի բլրուն ասաց.

— Դու զայս ինձ ասա. Ե՞րբ զայ այն թագա-
ւորն, ինձ իմաց արա,

Որ ես տեղ պատրաստեմ արժանի նորա.

Որ ընդունիմ սիրով, և իմ սրտին մէջ
հանգչի նա:

Բլրուն ի վարդն ասաց.

— Քեզ ասեմ, լսէ. Քան զքո ծաղկեն յառաջ
նա զքեղ ընտրեալ է.

Եւ իւր ընակութեան տեղ պատրաստեալ է:
Որ այժմ ի քեզ իշեալ զործ մեծ կատարէ:

Բլրուն՝ Գաբրիէլ հրեշտակապեան է.

Վարդն՝ Մարիամ Աստուածածինն է.

Թագաւորն երկնաւոր՝ Յիսուս Քրիստոս է,

Որ անթառամ վարդէն մարմին առեալ է:

Ես Առաքել մեզօք լցեալ յաշխարհի,

Որ ըզբլրուն ընդ վարդն առկաւ գովեցի,

Եւ Գաբրիէլ հրեշտակն օրինակեցի,

Եւ ի կայս Մարիամ ծընողն Յիսուսի:

Զձեղ ազաշեմ, ով ոք բանիս հանդիպի,
Եղանակէ սիրով ձայնիւ բերկրալի,
Ցիշեցէ դիս և տասոցէ՝ Աստուած ողորմի: (1)

ԱԿԱԾ ԺՈՂՈՎՐԴԱՑԻՆ ԵՐԳԵՐ

ՀԱՐՍՆԱՌ ԳՆԱՑՈՂ ԿԱՆԱՑՔ ԱՌ ՀԱՐՍՆ ԱՍԵՆ

ՄԵՆՔ, այ աղւոր աշխի էկեր ենք ձերը,

Քեզ հազար նազերով տի տանինք մերը:

Էկու քեզի մերը տանինք նազերով,

Պահներ շարէն շատիկով, աղիզ լաթերով,

Ճակատդ ճըսերով, ականջդ օվիդով:

Կախթովլ լաթ ենք բերել, կոնակդ անցուր:

Քեզ տանել ենք էկեր, մարիկդ լացուր,

Ոտքդ խատէմլի, զուն մեզ խնդացուր:

Այ իմ հարըստի զըրստիկ, ելի կայնէ ոտ

կաց ի վըրայ,

Քալէ, մանտրտիկ քալէ, քու աղուոր բօյիկդ

երիայ:

Ականջդ յիս արէ, ինչ ըսեմ ամուր ծըրարէ,

Ուր զան, ուր հազար ըսեն. հազրէն մէկ խոսք

լսէ, ըսէ,

(*) Այս և «Գովասանք ծաղկանց» Նրգերն ո-
րինակեալ են ձեռագրէ, և Զարսանճաղ, Փէրի զիւղ.

ԱՆ ալ չը գիտեմ ըսէ, դուն քեզ հազար չա-
րէն ազատէ:

Մեր տունն Աստուծոյ շինած, Աստուծոյ շի-
նածն ու օրհնած,

Հայր Աբրահամու քարէն, մարգրաբէն թէմէլլ
ձրգած:

Բաղնեց դուռը զարկին սաղը,
Տալուըտաքդ քաշեն նազը,
Ներուըտաքդ հիւսեն մազը,
Նազ ըրէ, նազըդ վերցնեմ,
Ալա թօդ շաքար կերցընեմ,
Զուր ուզիս, շարբաթ խըմըցնեմ:

ՄԵԿՅԵՂՈՒ պահուն ասեն

Խըմամի, տունըդ շէն կենայ,
Սյո դընակըդ քաց մընայ,
Զուխտակ որդիքդ ապրած կենայ:
Մի լար, մարիկ, մի լար, ես ալւա տի զամ.
աշխի, նայ նայ նայ.

Ուժ օրն ուր լմննայ, ընկերովս տի գամ. աշ-
խի, նայ նայ նայ,

Տարին ուր լմննայ, գըրկովս տի զամ.
աշխի, նայ նայ նայ:

Առ դուն փեսային ասեն

Բարով եկիր, դուն բարի արև,

Ծագեցար դուն մեր տան վերի.
Դուն ուր էիր, ուր իս գտար,
Հէյ, Աղամայ բաղչաս մըտար.
Բիւրիւլ եղար վարդիս դիմաց,
Ելիր, էկուր կամաց կամաց:
Երկու կարփուկ կային բունը,
Կը թափէր երեսին զոյնը,
Դուն ես մեր տան ոսկի սիւնը:

Ժամէն կուզայ ջուխտ մի ֆիտան,
Եյնենը տեսնենք մերը կուզան,
Առնենք եննենք վերը օտան:
Բարով եկիր դուն ի մերը,
Առջիդ քաշեմ սերն ու մեզը:
Քալէ, հարսնուկ, քալէ, հարսնուկ,
Վըրայ խալուն քալէ, հարսնուկ,
Քալէ ու մանտրտիկ քալէ,
Ալուկ փէշերդդ վեր ծալլէ:

Թագւորի մար, դուն գուրս էկուր,
Քու թագւոր որդիդ էկիր է,
Քեղի կաքփու ձագ բերեր է,
Թէդ զնացեր, զուխտ եկիր է,
Թագւոր, գովեմ դլառուդ ի վար,
Էռաջ ես քո բոյիկդ ըսեմ,
Ուր սէլփիի ծառ կու նմանի:
Անկէց ես քու երեսդ ըսեմ,
Ուր լուսընկի կալ կու նմանի:

Ենկէց ես քու բարչամդ՝ ըսեմ,
Ուր սըրմայի թել կու նմանի:
Հայ իմ հայ աննըման աղւոր:
Աղւոր, քեզ ո՞ր մարն է բերեր,
Ան թուլս աշեր մարն է բերեր,
Մարն է բերեր մեղի համար.
Մենք ենք եկեր քեզի համար:

ՕՐՈՐ

Օրօր, օրօր, քոն ունիս,
Պէշիկթաշը տուն ունիս. է, է, է:
Մարզըտէ եօրդան ունիս,
Զէւահիրէ բարձ ունիս. է, է, է:
Ոսկի օրորց, կապ ունիս,
Ջարուքընար շոր ունիս. է, է, է:
Օրօր կապեմ կախ օրրան,
Ժառէ ծառ շուքեր վրան. է, է, է:
Ժառի շուքեր վրայ էկէր.
Ճնոր արէր, որ տշխիս քնոնայ. է, է, է:
Օրօր օրօր օրերուգ,
Թիս դէմ բերեմ շարերուգ:
Չարխափան շարերդ խափանէ,
Աստուածամար արեդ սլահէ:
Բաղչայիդ բաղչըլպանն եմ ես,
Բաց գլուխակդ ուր մտնեմ ներս.

Մըտնեմ վարդ ու նուռ բաղեմ,
Արմտղան զրկեմ զարիբիս:
Օր օր, իմ ատլաս ու խաս.
Քեզ աղւորին սափատն է գըրած,
Զատկէ զատիկ ի զաւրս է հանած.
Արեգական չէ ցըցուցած:
Գոն քոն չես ու այլիս ես,
Լահուռ շալի լայրիս ես.
Երեսդ երեր ըէնկ ունիս.
Թագըլորի լայրիս ես,
Բիւլիկին ի վարդի շըրոյն
Կուտ կ'ուտէ Շարցոնկը կու թափէ,
Կուտ կ'ուտէ Շարցոնկը կու թափէ,
Եր բընիկն ու տեղիկլ կ'ուգէ:

Օրօր օրօր ըներ ես,
Ծածկեր եմ բըրտըներ ես.
Երիսդ շարը գէն տանիմ,
Վարդի նըման բացուեր ես:
Վարդիրու անոյշ հոտոյն.
Պառկէ ւեղիր անոյշ քուն:

ՀՈՎԵՐՈՎ ՍԷՐ

Հնիկեր, տարսւրեր հովիր,
Եղբօրմէս մէջ դրբիկ քեր.

Թէ զըրին տալապ չանէ,
 Բարշամէն թելիկ մի բնը,
     Հնվեր, տարուքեր հովեր,
 Գէշը տար աղոսքը բնը,
 Գէշին տէրը արև չոնի,
 Ազւորին գիշերն է արև:
     Գացէք մեծ վարպետ բերէր,
 Ազւորին խարզան ձեցէք,
 Արեգակն երես արէք,
 Լուսընկան առտառ ձեցէք:
     Ինչ սէր կայ դըրէք սուզակ,
     Ինչ անոյշ բաներ կան՝ կօճակ:

ԱՆՑՈՒԵԿ (*)

Այ իմ կարօտով եարուկ, սիրունիկ,
 Որ գացած տասն երկու տարի,
 Ի՞նչըլս իմ կարօացեր,
 Երեսին շէրէթն իմ մոռցեր,
 Ոչ աշերս քեզ տևոեր,

*) Հատ կան Ակնայ մէջ այս տեսակ ընտիր
 երգեր, որ կը կոչուին «Անտունի»: Արդեօք Ընտօ-
 նի: Հեղինակին անուամբ. թէ ընտանի, կամ Ան-
 տունի, իբր տան կինն առ իւր էրիկն, կամ նշանաձ
 աղջիկն առ իւր խօսեցեալն, որոց երկար պանդըն
 տութիւնը առիթ տուեր այսպէս սրտադին կարօտով
 երգեր յօրինելու:

Ոչ լեզուս հետոդ խօրաթեր:
 Տարին տասներկու ամիս.
 Դուն ծովուն եալըն կու կենաս,
 Ծովը մահանայ կընես.
 Իս քենէ հասրաթ կու պահես:
 Թեհրս կարմունջ կապեմ,
 Ծովեղերէն անցնիս ու գաս,
 Եկոր քեզ բաղնիք տանիմ.
 Սըրմայ թէլ՝ բարշամդ վլանամ,
 Երբ բաղնիքէն ուր ելլես,
 Ղալտընաս ու մեր տունը գաս.
 Փըռեմ ապրուշում խալի,
 Որ գործած տասն երկու տարի,
 Չըգեմ խուշ թիւլիւ տօշակ,
 Թուլքանտէն չարշաֆն ի վրան.
 Ճարեմ սարսասար բարձկը.
 Սըրմայ պօրտ հօրդանն ՚ի վրայ:
 Զարդարեմ սովի սեղնակ,
 Խաշ խորված կարաւն ի վրայ.
 Բերեմ նուան հատ գինի
 Ուր գոյնը գոյնդ կու նմանի.
 Խըմէ, ուր ըսեմ, անուշ:
 Ինչ անուշ է սէրն ու գինին. |
 Սէրը սիրողին վայլէ.
 Գինինը անուշ խմողաց:

Եկին ու բերին խաբար
 Թունդ ելէր բռվինդ ու կուզայ,
 Ամէն բանս ի տան գըրի.
 Զուր դրի, մտղըս լըւացիր:
 Հապայ ձարէ ձար շապիկ,
 Կապեցի լահոռ շալ գօտիս.
 Գրգմակ մը նուան գինի.
 Ես առայ ու դէմը գնացի:
 Գուշմանս ալ երեսս ելաւ,
 — Ուր կ'երթաս, ան քու մարդը չէ՝
 Թուլցաւ շահէնն ի բազկիս,
 Թափեցաւ նուան հատ գինիս:
 — Գուշման, աշբդ կոյր կենայ,
 Նենզաւոր լեզուդ չորանայ:
 Մէկ մ'ալ զուշման տեսնամ.
 Տի հանեմ շախուեկս ի ջորէս,
 Տի մորթիմ ոև ոչլսրի պէս:
 Արինը գատէնն առնեմ,
 Տի խմեմ անպակ գինու պէս,
 Մըսիկն ալ քաբար տ'ընեմ.
 Տի ուտեմ կաքւու մսի պէս:
 Բիւլիւլ վարդին սիրայն,
 Զայներով ֆիզան կու անէ.
 Ես ալ իմ մարդոյս սիրայն,
 Եղեր եմ բիլրուլի նման:
 Այ իմ սիրական մարդուկ,

Կարօտ եմ քու լուս երեսիդ,
 Ծարւերեմ սիրոյ դրիդ:
 Փափկեր եմ եվնիկի նման.
 Մէրդ անուշ, խօսքունքդ անուշ,
 Կու խօսիս լուսունկայ լուսոնն,
 Հոտդ ալ անուշ կու բուրէ,
 Գարնան ծաղկունունց նման:
 Այ իմ կարօտով մարդուկ,
 Բոյիկդ է սալիկի նման,
 Երեսդ է արիկի պէս,
 Բարչամդ ոըրմայ թել նման:
 Թուխ աշբդ ու քէման ընթուիդ,
 Թարթիչուիդ լուսունկի նման,
 Պակոմիքդ է ալ քիրազի,
 Մանավշայ բույուխսդ ի վրան:
 Այս հասրաթէս էրեցայ,
 Եռվասըզ բիւլրիւլի նման,
 Բարակ ցաւով մաշեցայ,
 Զգտուիր եաբայիս մէհրամ:
 Գացեր թեւերուս ուժը
 Նւազեր աշքերուս լայսը,
 Գուն ես իմ սրտիս յոյսը,
 Գուն ես իմ աշքերուս լայսը,
 Եկոր նստիմք միասին.
 Մէր անենք անուշ խօսքերով,
 Աղէկ ու կէնճ օրերնիս,

Զանցունենք դարտ ու ցաւերով։
Թարձր սարերս հովիր,
Ուր իջր գոնակն է ծեծեր,
Նորուկ ջահելուկ հարսնուկ,
Ուր իջր գոնակն է բացեր,
Տեսեր ուր իր մարդը չէ,
Մալուկեր ու ետ է դարձեր
Կիսրակը հարցմունք արեր.

— Հարսնուկ, քու մը տեղդ է ցաւեր,
— Մարփիկ, քու որդոյդ սիլոյն
իմ ամէն տեղիկս է ցաւցեր։
— Միլար, ջահելուկ հարսնուկ,
Գիր կանեմ որդիս կ'բերիմ։
— Գիր անես որդիդ բերես,
Աստուծոյ լուսայն տիրամաս.
Գիր չանես որդիդ չ'բերես,
Կանիծեմ ուր քար կու դառնաս։
Լուսիկ մը փրժաւ սարէն,
Կէսն է խոռ, ու կէսն է բոլոր։
Լուսիկ, դոմն լուսով կենաս.
Թէ կենաս պահիկ մ'հուտայ։
Երկու խօսք գանգատ ոնիմ
Գանգախմ, դուն ալւայ զնա։
— Գնա դարիբիս ըսէ,
2 կենայ ու ելլայ դայ։
— Խօսքունքդ զլիսսւս վրայ,

Դուռը չ'զիտեմ զարիբիդ։
— Եկոր նշանով ցայց տամ։
Բարձրը պատ ու ծառն ի վրան։
Նստեր է ծառին շուրը,
Նուշ զրեր, շաքար կու ծախէ։
Ամենուն աժան աժան,
Իս մուցեր, նուշ կու ծախէ։

ՄԱՅ-ԵՐԻ

Ակնայ Ապուչելս եւ Կամըկապ գեղեցու
Ժողովրդեան կանանց իրենց դարիբին եւ
սիրելեաց վրայ.

Ճամբորդ կուպայ, ինչ գումաշ ու բեռներ
կայ,
Արանիս ալ ինչ ծովիր ու լեռներ կայ։
Տուն էկնար, տուն էկնար, տղան, տուն է-
կնար,
Աշխարհս ոչինչ է, մեզի ալ մեռնիլ կայ։
Հաներ ես կարմիր, հագեր ես ալլդ,
Ես քենէ կարօտ հմ, ինչ անեմ մալրդ,
Սաղլըղով չէր բերեր քու բերող մարըդ։
Զարկիր, կրակ տուփիր, կ'էրիմ, կու վառիմ։
Զըրի պէս ծարւեր եմ, ճամբորդ կու նայիմ։
Հարիկ էիր, իրաւ կ'ըսէիր, շառնէիր տոփին

ի առէն.
 Առիկն ի առէն, առնէիր, քու որդեկդ չար
 գրողէն:
 Այ իմ սև աշեր սուրմայ, բօյաջին մւր տեղ
 կու կենայ.
 Քու եաշմաղդ որ սև ներկեց, ան զիտէ թէ
 իլ տի մնայ:
 Ղարիբ մեւար, զարիբ թափեցին.
 Ղարիբ լըցին հողիկն ի վրադ.
 Եկին օտար մարիր ի վրադ,
 Եկին օտար քուրեր ի վրադ:
 Եկին ու վայ բերին բերողին (ծնողին).
 Վայ բերողին, վայ մեծցնողին.
 Վայ լուսարուս արթուն կեցողին.
 Մաղկատը սըրտին, ծիծը տուողին:
 — Եաման, եաման, իս Ուսկուտար անցուցէ՛ք:
 Սև ծովը ճեզրեցէ՛ք, ճամբան ցըցուցէ՛ք.
 Տարէ՛ք իմ մօրս դըսնակ, վար դըտէ՛ք, պօհ
 մի լացէ՛ք.
 Եարուկս ալ վար իջուցէ՛ք, հիւսած ծամեր
 բակեցէ՛ք.
 Քուրուկս ալ վար բերէ՛ք, ծարուրած աշքըն
 լացուցէ՛ք.
 Զըկան... չեն զար...
 Անտերունչ տարէ՛ք թաղեցէ՛ք:
 — Երթամ բաջարծիւ լինիմ, պամ թառիմ քու

պատուհանին.
 Ինչարը ֆիզան անեմ, ֆիզանէս բանըս չի
 տանի:
 Եկաւ սրդեակ, դիս մի լացուներ. ես շատ
 եմ լացեր, ալ մի լացուներ.
 Իմ գարգու սրտիկս մի թնդացուներ:
 Աշերս հն շարդախի նըման,
 Մէջին երկու ալբար կու կենան.
 Մհծիս մեծ արև կ'ըսեն,
 Պղտիկին՝ արև լուսընկան:
 Նուրին ու թուրին կ'ըսեն. Անի մեր
 բաղչան լինի:
 Նուրին ու թուրին կոտրտեցաւ, պազուկ
 զրիկ վաթւըթեցաւ:
 Ալ շեմ երթար բաղչան վարդենւոյն տակը.
 Ինկերէ մասնիխս ջէւահիր ակը:
 Ա՛հ, ինչ գժուտար ցաւ է էօլիւմին խակը:
 Եկին ու բերին խարար, սուրբ Յակոբ(*)
 օտա կը շինէ.
 Նստեր օտային վերն, նուշ գրեր շարար կը
 ծախէ:
 Եկաւ քեզ բաղչան թաղենը, ու մաղենը
 հուդ շարերով.

(*) Այս կողմերու գերեզմանատները սուրբ Յա-
 կոբայ անունով մատուռ մը ունին. Նուշ ու շարար
 բաժնել թաղմանէն զկնի՝ գերեզմանատան մէջը,
 ծանուցեալ սովորութիւն մ'է:

Հողիդ վըրան ծաղիկ ցանենք, ցանկենք
կարմիր վարդերով:

Սուրբ Յակոբայ վրան չօքեր է գուման.
Պառկեր է սրդեկս կու կանչէ եաման
Եաման մարիկ, եաման զիս ասկէց վերցու-
ցէ՛ր,

Աշ ու ձախ դիուս, կողերուս բարձիկներ
դրբէ՛ր:

Զուխտակ աղաւնոյ նըման էր երեսիդ
բէնկը.

Ոչ Հայագգւոյն մէջ կար, ոչ Տաճիկն ունէր,
ոչ Փրէնկը.

Դալամքեար չէի, որ հանէի աննըման ը-
ռանդգ:

Լամ, գահերու վրայ հերկ անեմ.

Արցունքովս ցօղեմ, ցաւերապս ցանեմ:

Սուրբ Ստուածածնայ ծոցէն մարզիտ մի
ինկեր, զին չունի.

Երնել զըանովին. վայ էկեր կորտասովին:

—Եկիթ նէ բարով եկիթ, իմ որդիէս խար-
րիկ մի բերիք.

Խարբիկ մի գալուն բերէ՛ր, աշքերս լալուն
կըտրի, սրտիկս թալկըտելուն:

Իմ որդեկս չէ մեռեր, սուրբ Յակոբ ուխտ
է զընացեր.

Ի՞նչ վարդ կայ՝ զըլիսուն է զըրեր, մանուշ-
կին հոտոյն է քնացեր:

Գընա ու զընամ՝ կ'ըսեմ, ես կ'երթամ
բարով մնան կ'ըսեմ.

Ամենըըդ հաւասար նստէ՛ր, իմ տեղս խնո
պահեցէր.

Ամենուդ խըմածն անուշ, իմինը իմ տեղս
վաթեցէ՛ր:

—Ձարուած մարզիտ էիր, կտրեցար կուտ
կուտ եղար.

Քնւրուըտանիր, վրայ էկէր, ժողվեցէ՛ր որ
ալ չի մնայ:

Մեռաւ, վասիաթ ըրաւ, զիս ճամբուն
վրայ թաղեցէր,

Քարըն նշաննի զրէր, ցաւերս վըրմն զը-
րեցէր.

Երբ որդեկս թաղաւոր անէր, աշօր անեմ
գուր նայեցէ՛ր:

—Լացէ՛ր, մարեր, լացէ՛ր, ըուրիր. հոս
մարդ չկայ որ չէ մեռեր.

Քեղի մեռեր մատղաշ որդեկ, մեղի մեռեր
մեր տանուտէր:

—Եկնոր երթանք լիսնակն ի վեր, ես կան-
չելով, գուն վիստոելով,

Զինըն չը գտնանք, հող կը գտնանք, իր
ապուած բարըն համբուրենք:

—Եյս զիշեր ես զուրս ելայ, ոզորմուկ
ձայն մի կուգար:

Յածցաւ ու ականջ դրի, իմ սրդեկիս ձայնն էր
կուզար:

Տարէ՛ք հօր ու մօր վըռնակ վար դրէր,
պօհ մի լացէ՛ք

Դառնուկ մարիկը վար կանչեցէր, մարած
աշերը լացուցէր:

—Օտաղ բաղչային վրայ. պաղ աղբիւր,
ոսկի լուլայ.

Տեսէ՛ք թէ ինչն կու լայ. Տէրն է զարկեր,
նստեր կու լայ:

Նոր էի գրեր մտանիկն ի մատ,
Փալակ չը թուզաց աւնէի մուրատ:

—Եղբայրն է քրոջ սրտին երակ, անոյշ
խօսի ու տայ մուրատ:

Եղբայրն է անոյշ թէ եղբարդին. երկուրը
մէկ կու նըմանին:

Մարիկն է տարուկ հայիկ, ով որ ուտէ
կշտացընէ.

Հայրիկն է անպակ զինի, ով որ խըմէ
հանգչեցընէ:

ՈՒՂՂԵԱԼ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅՑ

«... Հասկացովին շատ ընթոյշ է Գաւ.
Ժողովրդական երգ, մանաւանդ երր ընիկներու

բերնով կ'երգուի և երր կտրիճ երիտասարդներէ և կարմիր հարսերէ խառն կ'պարեն, թի թիկ, ծնկածալ, միջըածալ, վլխաճօճան: Մենք տեսանք այդ պարը Շատախցի հայերով, Հոգւոց Վանից տանիքը զիշերուան լուսնակով,
ուր եկած էին յուխտ, և հոգւոյ ուրախութեան հետ րիշ մ'ալ մարմնաւոր ուրախութիւն կ'ընէին: Զեմ կընար պատմել այն տպաւորութիւնն զոր կրեցի այդ տեսարանին առջի: Անձեւցեաց ապառաժներով պատուած խոր ձորի մը մէջը, Տիգրիս ծըւծըւալով ալէփայլիկ կ'ընթանայ մօտէն: Տրգատը յաւիտենական ըունը կ'ննջէ ջրին ափիք. հոն է զերեկմանը: Հին, մթին, ահաւոր, լուն. բայց և հրաշիք մեծահոչակ Վանին Հոգւոց կամ Հոգեաց: Իւր չորս կողմը գտղանները և աւազակները, կտմարին տակ՝ ժամ ու պատարագի սեղան, տանիքը երամ մի կայտառ անձինք, ծեր, պառաւ, այր, կին, հարս ու փեսայ, աղջիկ, մանրիկ ճժիր, խաղ, պար, մատադ, կրակ, բոց, մուխ, տըղոց ճըգվըժտոց, խորովածի հոտն ու տըժտըժոց: —Մէկ կողմն ալ կային բազմեալ քահանայ, վարդապետ, եպիսկոպոս, կաթողիկոս և այլն:

ՄՈԿԱՑԻ ՀԱՅՈՅ ՀԱՐՍԱՆԵԱՅ ՊԱՐ

Մոկաց սարեր պէտ պէտ քարեր,
 Դէլ չէր լուսցեր, արևն առեր:
 Հէվարն իրե, բերի զահ է,
 Զուար տարէք հարօջս, վահ է:
 Սկունիր կուլէր. սիրտն ուրախ էր.
 Սըրտին մեռնիմ սէր կէր ի նե,
 Սշից մեռնիմ գեղ կէր ի նե:
 Տ'էնեմ սարեր սէյրան տ'էնեմ,
 Տ'իջնեմ կալեր հէրան տ'էնեմ:
 Սիրող չ'ունիմ պատճառ կ'էնեմ,
 Սկար լաճու խոդին խանեմ:
 Ես քե մեռնիմ ապտալի ծուռ,
 Բաս այ կան զաս շիւար ու ծուռ:
 Ոխշար էսեն քո հարն իրե,
 Ալամն էսէն քո հարն իրե:
 — Խըզար իրե. — Իմ տուն չ'իրե:
 Աշնան կարճ օր էրկէն զիշեր,
 Չում լոս պառկիմ ձիկ քուն չի գէր:
 Ախշար էսեն քո հար ծուռ էր.
 Ալամ էսեն քո հար ծուռ էր:
 — Խըզար ծուռ էր. — Մէջ իմ սրտին լալ
 ու դուք էր.
 Զիկ կը կըպէր ես քե զընէր:
 Բարակ մանած, էրկէն խինած.

Մանեմ մանեմ, կըտրաւ մանած,
 Գարուն էրե խինած չը կայ,
 Ես քո սիրուն վառայ մըրկայ,
 Տակ մ'էլ կըտրեմ, բուռ մ'էլ փընջեմ,
 Ազար լաճուն սէր օրօխկեմ:
 Տօ ազար լաճ... տօ Մակացի...
 Վայ Մոկացի... թաւ Մոկացի...
 Հինգ էծ ունիմ հօթ ութն ուկով:
 Կաթ կը կթեմ գոմշու տիկով:
 Էզի մ'ունիմ քե նըմանակ,
 Պըտուղ բռներ նեցուկն ի տակ:
 Երթամ քաղիմ կողովներով,
 Բերեմ լըցեմ կարասներով:
 Ծաղկուն աւել, ծակ ծակ քարեր,
 Կէս զիշերուն լուսնակն առեր:
 Երկու պըստիկ գօստ եմ ճարեր,
 Քամին էլեր զէն մէկ տարեր:
 Էն մէկ տը տամ չար զըրողին,
 Թորկեմ երթամ իսետ սիրողին:
 Սիրող պառկեր մէջ խոտնոցին.
 Զհռնիկ ծոցին ավին երեսին:
 Խաբար տարէք մեր զորքնչին,
 Աղջիկ զընաց խետ կըտրըճին:
 Տարանիր, տարանիր: Առինիր տարանիր.
 Կրէխանօր, նանանօր.
 Կրէխանօր, նանանօր:

Մէր խարեցինք սալու լաշով.
 Խէր խարեցինք թօփ մի շալով:
 Եկին եկին Մոկաց խարսներ,
 Մոկաց խարսներ երկնուց աստղեր:
 Եկինք խասանք մեր ճոչ աղբիւր
 Պար բոլորեր գեղի խարսխուր:
 Մեր ճոչ աղբիւրն էր կամարով,
 Համ կամարով, համ քընարով:
 Զարկէր խտղէր, կընտիր, տըղէր,
 Քաղցր ու բաղարջ, խոնկ մոմ խանէր,
 Տէրտէր կանչէր զայ բուրվառով:
 Պլսակն օրհնէ Աւետըրնով:
 — Աստուած բարի վայելում տայ.
 — Աստուած մէկ բարձի ծերացոցէ:

ԾԱԾՈՒԿ ՍԻՐՈՂԻ ԵՐԳ

Դաշտի միջու խօրօտիկներ
 Հըղբաց կ'իգան էգուց, ձսրուց,
 Քաղած են վարդ ու մանուշակ,
 Անուշ հոտ կ'իգէր ձեռներուց:
 Մեռնիմ բըղի, սնկրը Թալալոս,
 Հանա Շուշան ընձի խըսմաթ էնես:
 Ես հըմալ եմ Շուշանի սիրոյն.
 Ինչ մեղրէ մոմն էր դէմ դոլոյն

Ես հալանէնք ջուր դառանէնք,
 Էնոր ակն ու աղբրունք խառնուէնք,
 Կէս կիշերէն չուր ի մըկայ,
 Աղջիկ քո ձին անոյշ կ'իգայ,
 Աշքովդ ձինովդ զիս էրեցիք,
 Քո սէրն ի վրէս թափեցիք:
 Նախուն մէզարով աղջիկ,
 Ոսկի մազերով աղջիկ,
 Քո սէրն հազարով աղջիկ:

ՄՕՐ ԳՈՎԱՍՍՆՅ ԻՒՐ ԱՂՋԿԱՆ

Դուն կայներ էր յընտրական.
 Էկաւ ծանրիկ բազիրկան,
 Հայլի առի չող երեսիդ,
 Մանտրիկ առի չէկ վարսիդ,
 Մաշկիկ մը գեղ աշերուդ,
 Ճուխտ մի ջիպմէ տօտերուդ:
 Ժամերէդ կախ ջուխտակ պուխ,
 Մէջն ըսպիտակ դուրսն էր թուխ:
 Մազերդ հիւսուած շէրվընակ,
 Թալիր յետեդ քրդանակ:
 Դացիր նստար ծառին հով,
 Դեղիր դաշբերդ լնքուերագ:
 Ազաբ տըղէր զքե տեսան,

Հացից ջըրից կըտրեցան.
 Եկան եղան մեզ մըշակ,
 Վերցին տընէն քո դօշակ,
 Նըստէր կայնէր խանըմնակ,
 Աստղ ու լուսնի նըմանակ:
 Քուլխդ սըրմա արախչի,
 Սկանջդ սոկի կախեցի:
 Կանչուն ճետը մորթեցի:
 Քալաճին քեզ կերուցի:
 Ճետն էր երկու փարայի,
 Երկու ոսկոյ գընեցի:
 Գընեցի ջուխտ մի մարջան,
 Վառ վառ թշերուդ նման:
 Լացէր, ու ասիր հէյ մար,
 Հաղար հոդի թափան քո յաւար:
 Մէկն ասաց. Երման էդ իմալ ձէն ա,
 Մէկն ասաց. Հէյ յաւար ես էտոր ձէնից
     մեռայ:
 — Էդ ըմէն բաներ քո միտը կ'իպայ...:

ՍԻՐՈՂՆԵՐ

Տղան
 Ես սարէն կ'իջնէի
 Դու դանիկդ բացիր,

Զեռնիկդ ի ծոցիկդ տարար,
 Այս ըրիր, լացիր,
 Ես պաղի կտոր մ'էի.
 Հալեցայ քո հրեղէն արտսունիրոլ,
 Ասի գու զիս կը սիրես,
 Կանչըցայ քո էշխի կըրակոլ:
 Թէ գու զիս չէիր առներ
 Ինչմւ լացիր, խարեցիր,
 Թ'ընծի եար չէիր եղներ,
 Ինչմւ գուռդ իմ առջի բացիր,
Ա. Ղ. Խ.

Սիրտդ տաք արա, տըղայ, մի պաղեր.
 Բուռ մի մազ իմ ծամիցն եմ կըտրեր պահեր.
 Նախշուն աղլուխի ճոյժին եմ կապեր,
 Իմ ատլաս կապայի ծոցի ջորն եմ ծալեր
     կըրեր,
 Կապէն ի Վան քաղաք ովահ եմ տուեր,
     Թէ մարդ իրե, հետ կը ճամբեմ,
     Թէ հաւք իրե, թեր կը կապեմ:
 Եկար ու ընցար, զիշեր չըմնացիր,
 Ճալդ ու շապիկդ թողիր գընացիր,
 Լըւամ լըւամ շիստըկի,
 Վարդի ջըրով կ'իստըկի:
 Բերնիս փուրսվ փոշին հանեմ,
 Ջուռ տամ ու ծալծալ անեմ:

ՆՈՐ ՀԱՐՍԸ ՀԵՐԱՆՑ ՏՈՒՆԸ ԴԱՐՁ ԿԸ ՏՄՆԻՆ
ՆՈՐ ՓԵՍԱՅՆ ԻՆՔՉԻՆՔԸ ԿԸ ՄԻՒԹԱՐԵ ԵՐԳԱԼՈՎ.

Տարան, թող տանին Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Զատկին կը բերեն, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Կանանչ մոմերով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Դեղին սօլերով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Նախշոն թաթերով Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Ուկի բաղերով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Անոյշ հոտերով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Պըլոր տօտերով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Մալու լաշիկով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.
Գուհադ մէզարով, Զընկլիկ. հանօր նանանօր.

Տարան թող տանին Զընկլիկ.
Զատկին կը բերեն Զընկլիկ.

ՅԱՐՕ ԵՒ ՄԱՅՐՕ

Յարօ

Վարդի բիլրուլ վարդի ջան,
Վարդ խրուժաւ զինաց Վան:
Վարդ եմ քաղեր ձեր արտէն:
Թորկեմ կորեմ րո զարդէն:
Կըռունի խանչէր սարերուն:
Ես քո սիրոյն երերուն:
Էն տուն ու բոլոր էրկէն:
Խօրոտկըներ իմ ջերպէն:

Սիւն ու գերան բար պիտէր,
Սրտով սիրով սէր պիտէր:
Լուսնակին էր սարի ոլոր,
Իմ խորոտիկ իմ բոլոր:

Մայրօ

Տօ տըղայ տօ ջան տըղայ,
Ջանսը բեղ զուրբան, տըղայ,
Ծամոը բեղ զուրբան, տըղայ,
Զարկիս սկ եղան, տըղայ:
Տըղայ տըղայ կալոտէս,
Պաղ աղբիւրի սալը տես:
Իմ հէր բե աղչիկ չի տայ,
Գընա՛ զլսուգ ճարը տես:

Յարօ

Մայրօ, յօրին զիս խարեցիր,
Գինովդ զիս սարխօշցուցիր.
Գիշերըս ես գուրս ելայ,
Քո սիրոյն հիւանդ եղայ:
Լուսնակին ի բակ իջեր էր,
Բակ շողերով լըցեր էր,
Լուսնակին իջեր վէր շըմին.
Մեռնիմ քո թուխ բըռչըմին:
Լուսնակ զիշեր հովն անոյշ.
Երեսդ կարմիր թուշն անոյշ
Լուսնակին էլեր լուսէ լուս.
Կանչէր Մայրօն թող զայ գուրս:

Մայրօ, մ'անիծեր ընծի,
 Քըրպու դջուէն ծհծեցի.
 Սուսէ առու եմ թըռեր
 Քառսուն կարաւ եմ բըռներ.
 Լուսուն էլայ մէկ չը կէր,
 Կըշտիս իլին բառշ մի կէր,
 Առայ բերանս լեղի էր,
 Թափի գետին զինի էր:
 Գինի գինի զինըստան.
 Աղբէր մ'ունիմ շահարստան.
 Մանը ունիկի շարող է,
 Թափթայ շապիկ կարող է:
 Աղբէր աղբէր ջան աղբէր,
 Գուլ ու լալ մարջան աղբէր,
 Մարեր բոներ ձին կուզայ:
 Աղբէր բըրոջ հիւր կուզայ:
 Նախիրգընէն ուռի ծառ.
 Խընծոր թալեմ արի տար,
 Խընծորի կէս խածած է,
 Հորս բոլոր արծաթած է:
Մայրօ

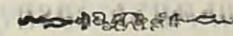
Եօ տըզայ, տըզայ ջան տըզայ,
 Փառքուսի ֆինջան տըզայ.
 Քափըր էրիկս շիմանայ,
 Քեզ կ'անէ եարայ փարայ:
 Մարեր հըմէն խըճերով

Գողտուկ կու գամ բըճերով.
 Սիվնայ սարի քարին տակ,
 Քեզ կը գտնեմ զիշերով:
Ճ Շ Վ Ճ Վ Ճ Վ

ՓՈՔԲԻԿ ԵՐԿՐԸԳՈՐԾ

Եկաւ գարուն, Եկան հաւքեր,
 Տաքցաւ արե, զըլլան զըրեր,
 Եկաւ վարուցանելու հըեամ,
 Կըռունկ ամոլ լծեցի:
 Ղազեր հօրիկ լըծեցի,
 Ճընձուդ հօտադ վարձեցի,
 Կայաւ հացւոր բըռնեցի,
 Արտիկս վարեցի. ցանեցի,
 —Ցանեցի ու թըմմեցի...:
 Եկաւ զըրելու հըեամ,
 Աչքերս աղբիւր էրեցի,
 Արտըսոքներս քամեցի,
 Թիերս թիակ էրեցի,
 —Զըրեցի ու թըմմեցի...:
 Եկաւ քաղելու հըեամ,
 Զեռքերս մանզզոն էրեցի,
 —Քաղեցի ու թըմմեցի...:
 Եկաւ փոծխելու հըեամ,
 Մատներսը փոծխ էրեցի,

—Փոծիսեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ կապելու հըեամ,
 Մազերս կեմ ոլրեցի,
 Մէկ ձեռքս բունսքի էրեցի,
 —Խոռմեցի՛ ու կապեցի:
 —Բարդեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ կրելու հըեամ,
 Պառեկս բալխիր էրեցի,
 Կըրեցի ու կալ լըցի,
 —Փըռեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ ծեծելու հըեամ,
 Լազրագ կորի յըծեցի,
 Կիվիւ վըրէն նըստուցի,
 Հէլէւ, հէլէւ կանչեցի,
 —Ծեծեցի՛ ու թըմմեցի ...
 Եկաւ թեղելու հըեամ,
 Մատերս հոռելի արի,
 —Թեղեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ հէրնելու հըեամ,
 Բերնովո քամի փըշեցի,
 —Հէրնեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ թաճելու հըեամ,
 Գացի թաճով բերեցի,
 —Ճեղչս թաճեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ չափելու հըեամ,
 Գացի շաճնէն կանչեցի,

Ականջըս շընիկ էրեցի,
 —Զափեցի՛ ու թըմմեցի...
 Եկաւ վերցնելու հըեամ,
 Բուճերս չուալ արեցի,
 Երկու բուճ կէս կէս լըցի,
 Հօտաղ մրշակ հաւքերուս
 Հախիկը թամամ բաժնեցի,
 —Մնացածը վերցի,
 —Բնազուն աղցի...

ԿԻՑՈՒՐ (ՄԱՐԱԽ)

Հանա կիտուր կանանչ կոլոս,
 Կորիկ զականջն էր թալեր գուրս.
 Վախնամ կըտրէ զկորեկի բոյս:
 Մեռնիմ բըզի սուրբ Հանգըրան,
 Մարկոս ազէն էկաւ մէրլան.
 Կորիկ մ' շեղաւ որ բրդէր թան:
 Տօ տղայ լաւօ հօրիկ բըշէ.
 Ջալօն շեղ տուր, Բըաշօն բըշէ.
 Աչքերդի բաց թըրթուռ իշէ:
 Ելանք զացինք մեր կորեկնոց.
 Արտ քաղեցինք լըցինք մեր ծոց.
 Ջանէն չափեց շեղաւ կըթոց մ':
 Կիտուր զնաց չուր ի Խոփեր.
 Կերաւ կըռոյթ, թորկից չոփեր:

Մեռնիմ բըզի սուրբ Գէրէսօր,
Կորեկ մի տաս ուտեմ էսօր:
Մեռնիմ քըզի սուրբ Կարէվան.
Կորեկ մի տաս բըրդեմ ի թան.
Մեռնիմ քըզի սուրբ Կարապետ.
Մատաղ անեմ Կարսյի ճետ.
Կիտուր վարէ ընցուր Դրմետ,
Երթայ կորչի, շգառնայ ետ:

ԳՈՒԹԱՆԻ ՀՕՏԱՂ

Գութան դութան. աստըծու բան:
Զարկի խորո՛ն, էլաւ տորոն.
Բարձայ ջորւոյն, տարայ Հէրուն:
Փունչ մանիշակ նոր հարսներուն.
Բոլ խունկ ու մոմ պառւըներուն:
Դալար վարոց հօտաղներուն:
Ճիժ վաստըկեն կիրակմտին.
Հարօրվարներ տան դութանին:
Ճամբորդն էկաւ, մեր մաճկալին
Բարե չէ տուր, վայ իր հալին:
Բառուն սամի, պառեկ զարկի.
Բառուն բըզի զըլիսին զարկի:
Գութան նստե զատ զին կ'ուզէ,
Դութնի զոմէշ կըսիւ կ'ուզէ:
Ճեկ ու Ճիրին, չօրն ի գետնին.

Առանջ էլանը զիսէրն ու բարին:
Խէր ու բարին վեր մանճկըլին,
Վեր իւր կըտրիճ հօտըղներին,
Վեր իւր մարալ ամոլներին,
Խէր բարաքաթ մեր գութանին:

ԵՐՅԼ ՀՆՉՈՂՔ

Ալէքսան
Ու իր տըսնեխն փեսան,
Քըսան զերընդի
Քառուս յէսան.

Նըստեն,
Սըրեն,
Ուտեն,
Պակեն,
Քաղեն,
Փոծխեն,
Կապեն,
Բարդեն.
Յետին անգամ համբեն, տեսան
Բարդէն պակաս էր քըսան:

ԱՐՏՈՒՏԻԿ
Արտուտիկ,
Նախշուն տօտիկ.

Իջնեն կալեր,
Գողտիկ մողտիկ,
Ըստրեն քարեր,
Ուտեն կուտիկ,
Կը ծրվըրան
Կըլթիկ կըլթիկ:

ԼԱԳԼԱԳ

—Լագլագօ, հաճի Բէգօ,
Յուստէ կ'իդաս.
—Մե սարերուց:
—Ենչ ես բերեր,
—Թուլխթ մը սապոն:
—Ուր կը տանես,
—Սուսկայ Մամուն:
—Որ բնչ անի,
—Լաշիկ լըւայ,
Թալի գլխուն:
Ենէ զարուն:

ԳԵՎՃՈՒԿ ԱՂՃԿԱՆՑ ԱՍԱԾ

Տըմբըլ տըմբըլ դամբուրէն.
Սոայ էլայ տանիրի զուրէն.
Խաղ կանչեցի արարկերէն.
Զէնսի հասաւ Գօղարդարէն:

Աղբէր աղբէր ես քի չուն.
Ք'նչ ես բարձեր վէր իշուն,
—Վեիր կը տանես:
—Բըգէգուն:
Բըգէզ ետի սարերուն.
Բուրդ կը գըգէ զայլերուն:
Ճախրակ մանէ սրբերուն:
Գէլ չը դիպնի մեր էծուն:
Մեռնիմ ես քըմէր էծուն.
Ուլ մի ունի ճըտպըտուն.
Գըրկեմ տանիմ ժամի տուն.
Մատաղ անեմ Աստըծուն:
Թուր ու թուանք վերի տուն.
Խաչ զաւազան իմ դըլվուն:

ԱՂՕԹՔ

Ուսին ուսին ուուրք Կուսին.
Երեք բենու Քրիստոսին.
Մէկն ի սիրտ շար սատանին.
Մէկն ի բերան գէլ զաղանին.
Մէկն օդնական իւր ծառային.
Ես զիշերիս, մէջ զիշերիս,
Չար, կալիս, կապուիս, կործանուիս:
Իմ Տէրն եկաւ տմբախաղաց,
Աշխարհ սարսեց չորեքդիմաց,
Գաբրէլական փողի ձէնից,

Մեղաւորի հովին դողաց։
Դրախտենական ծառ ծաղկաւ,
Անմահութնի հոտ բուրաւ։

Մարիսամ չոքեր գիլաք կ'անէ,
Ասառած հըմէն չայ Քրիստոնէին
Մեղքը թողնէ, արժան անէ
Կաթն աղբիւրին, լոյս տաճառին։

ԱԼԱԶԱՅ ՊԱՐ *

Վանայ, Մշոյ եւ Պուլանըխի զեղերու Հայոց
իսահերք

Սասման կ'ենէր բարակ ծուխ. **Դրլէջան.**
Եաըիկ մունէինք Պուլանուխ. **Մցրաշէ.**
Զարկեց մախճան, թալեց պուխ, **Դրլէջան.**
Երես կարմիր, աչքեր թուխ, **Մցրաշէ.**
Տոյէմ տոյէմ սոհօարէ.

Էմրա տղեմ սղևարի:
Նախըրգընէն վար կ'էնէնք. Գրեցան.
Քոռ անծեղուն բար կ'էնէնք. Մրրայէ:

*) Իբր քասան կամ աւելի ու պակաս, այր և կին, տղայ և աղջիկ, մէջ ընդ մէջ, իրարու ձեռք բռնած, բով բովի անբաժան, ձնկածալիկ կը պարեն, կարծես մէկ անձի պէս. և իւրաքանչիւր տողը՝ մէկ կամ քանի մը հոգի կերպեն. իսկ զըլէջան ու մըրալէ և տըլէմ տըլէմ սընջարի ամենքը մէկ բերան կը կընեն ու կը թրուեն:

Եմ հէր ըե աղջիկ շիտայ.
Զահելութիւն թարկ էնինք.
Տրյէմ տրյէմ սրբարի.
Էմրա տրյէմ սրբարի:
Ճաղ թափիր գետին հալեր,
Բորիկի հետիկն էր Կորեր.
Առայ դհետիկն ու զացի.
Եարոց դուռ հանվըսոցի.
Տրյէմ տրյէմ սրբարի.
Էմրա տրյէմ սրբարի:

Կարաւ կայներ վրբ քափին,
Կըտուց դըրեր քընտրին.
Ես ազգիկ ենք թէլլի ենք,
Նըշանուռ ենք տէլլի ենք:

Տղիմ տղիմ արնջարի.
Էմրա տղիմ արնջարի:
Եարիկս ի բաղչէն էր քուն,
Բուրսայի բարձն էր զիխուն:
Գացի գացի հեռցայ,
Բանձրը պեղին մօտեղայ:

Տղիմ տղիմ սղնարի.
Ըմբա տղիմ սղնարի,
Դացի թառնենը թագայ հաց
Սնտէր թուլան զիս էխած.
Փախայ էլայ վըր դարին,
Յաւար արի իմ Եարին.

Գըլէցան.
Մըրալէ:
Գըլէցան.
Մըրալէ:
Գըլէցան.
Մըրալէ:

Տղեմ տղեմ սղնցարի.
 Ըմրա տղեմ սղնցարի:
 Եարոջ դըռնով ընցայ ես.
 Անձրի եկաւ, թացւայ ես.
 Սրե զարկաւ, թրփուայ ես,
 Քանց կարմիր փարու բացւայ ես, Մըրալէ:

Տղեմ տղեմ սղնցարի.
 Ըմրա տղեմ սղնցարի:
 Զեռնակայ բերդն էր փեր.
 Եարիկս ի տակն էր քըներ.
 Քըներ էր ու բըրտըներ,
 Հիալով էր, ախ կ'էնէր, Մըրալէ:

Տղեմ տղեմ սղնցարի.
 Ըմրա տղեմ սղնցարի:
 Բաղշոյ քաղաք ձորոյ մէջ,
 Իմ եար գըտայ բարի մէջ.
 Յար նըր կենանք փախէ փախ,
 Արի անենք առ ու փախ, Մըրալէ:

Տղեմ տղեմ սղնցարի.
 Ըմրա տղեմ սղնցարի:

ՄԻՐՈՂԻ ԵՐԳԵՐ

Հերիք, աղջիկ, դուն եսըկի խեցընես.
 Մամիդ քեզի խիստ խորոտիկ բերերէ:
 Երես մ'ունիս շամս ու կամար կը նըմնի.
 Տեսնողների կ'ըսնի ամիս նորնը է:

Վիդէ կապեր բօղմաջայ ոսկի փողերով.
 Սլմասդրաշ կամար զմրուտ օգերով.
 Իւայ տունէ պառկի զումաշ տեղերով.
 Հմմըն ատեն իգայ զարդրման լախերով:
 Աշքիդ ծարրըման. յունքիդ աննըման.
 Միրոյդ զարկման էրեցիր եսի.
 Անակն ու անկուման ողջ ողջ գերեզման.
 Չեմ գինայ ինչ ամսն ամսնեցիր եսի:
 Զիրինտ էնեմ վրադ կիզամ էլզարով.
 Քեզի չեմ իտայ գակմայ հալերով.
 Զար զուով մօռով բովիդի զալով.
 Զարկելով ծեծելով վարեցիր եսի:

Կ'երթամ կ'երթամ հեռանիմ.
 Ես քու գարդէն մեռանիմ.
 Իմ սիրածէ կորուսի.
 Հապա ես ընդուր անեմ,
 Միմ որմալի ալ փուշի.
 Եղջիկ սիրտիս կը մաշի.
 Մէկ տեսիդի չեմ իտայ
 Հարիր հազար զուրուշի.
 Աղջիկ, մաղիդ հիւնէիր.
 Թունչիդ ուհան բըսէիր.
 Ելլայիր վարդի ծառին,
 Բըլբուլի պէս խօսէիր.

Ճալէ զլխուղ կ'ոլորտիս.
 Հիալուս կ'անցնի սիրտիս.
 Եկար եսի շըսիրհս.
 Աճէր ինչ մն'եղնայ հալիս:
 Շըրաքն էլեր կը հիայ.
 Աշուըներէ կը բլրլայ.
 Երթամ քովի մօտենամ.
 Կը վախնամ էլնայ զըժայ:
 Աղջիկ անունդ ի Թումայ.
 Ֆուցիդ երկու գումզումայ:
 Եկն ինծի խօսք մի առւր.
 Քեզի սլբէ սըրբ Թումա:

Սպահիկ

Իջայ գամզամին, մութէ է,
 Ճիվսի ընկաւ քութէ.
 Սստըծու խաչմին խպաս,
 էս իրիկուն կիրակմուտք է,
 Բաղշան իջեր խորոզէ.
 Բաղշի քարէ լոլոզ է.
 Կ'ուզեմ հազաջ մի սիրեմ,
 Աընտիկ եղնալ քօլօզէ:
 Դէ, հերիք է քաշես շալիս,
 Խօսք չեմ խտայ, մաշիս հալուխս.
 Կ'իրթամ պապուսի կ'ըսեմ,
 Հերիք է եախս առջիս:

Նստեր է թոնտիրտունէ,
 Երեսէ կարմիրտուն է,
 Իգամ աշրիզի մօտենամ,
 Եղնամ հոգուզի տունէ,
 Նստեր է պատի տակէ,
 Կը փէլլայ մաննուակէ,
 Աշըով յընքով կը կանչէ,
 Աղլաս ընկողին տակնէ:
 Իջայ Զայի բընարէ,
 Տիսայ աշրէ խումար է,
 Աշըով եսի կը կանչէ:
 Գինամ ինչու հըմար է:

Աղջիկ աղջիկ իուր կ'ոլրտիս էրերուն.
 Մամիդ ինչ քաշեր է քեզի բերելուն,
 Գըշեր քուն չէ քըներ օբան օքքելուն,
 Աղջիկ աղջիկ ինրցէն կիրաս էրերուն,
 Զարկւեր եմ ճակտնոցիդ քովերուն.
 Պ'ուզեմ մազքեան կապեմ իգամ քովիդի.
 Զատուներէ վրաս եղած դատասուն,
 Աղջիկ, աղջիկ, ժորվէ բէճիդ մազերէ.
 Ճատ կը սիրեմ երեսիդ համզաներէ.
 Քեզի քիմի աղջիկ մի կուզեմ, չեմ զըննայ,
 Ակար գըննամ, կը քաշեմ իր նազերէ,
 Բօյիզի եասամի, երեսոզի լալայ,
 Խուզդի խելքով շատ լաւ ու ալայ.

Խրդումի եմ, մի բերեր զլխուսի բալայ։
Ես բեզի հիամ փառով,
Մէջրիդի բարակ ճարով.
Էլեր ես բաղրէն կ'երթաս.
Հետ ըսեր կիցի բարով։

ՄԱՅՐԻ ԶԱՒԿԱԿ ԶՈՒՄՐՃԱՑՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ճոր զնա, բոր էկո, հրմա կիդայ մոնծ մաման,
Բերէ քըզի արմաղան։
Ուտես ուտես մեծանաս.
Չոչոներուն հեծընաս.
Ղմմըն տելրանիր ոլրտիս։
Մամուկ պապուգ հաց բերես։
Նաննի ըսեմ քընցնեմ։
Նուշ ու շաքար կերցնեմ։
Ճոր զնա, բոր էկո, եղիկ ու մեղրիկ բեր։
Կէսն իտանք լղճորկան։
Կէսն իտանք պղճորկան։
Կէսն իտանք մամային։
Կէսն իտանք դադային։
Կէսն իտանք բարային։

ՍՂՈԹՔ

Ճրագ ճրագ ճմարիտ,
Ճշմարտապէս մարտիրուտ։

Մարտիրուս հեծաւ քուռակէ։

Գնաց Ուռֆա քաղաքէ։

Ջըշեր քաշեց պողպլթէ։

Դոներ բացեց երկրթէ։

Դընգըր մընզըր ձէն կիդայ։

Ելէք հիացէր ով կիդայ։

Երիք սիւտակ ձիաւոր։

Լուս երհսով փառաւոր։

Մէկն է Յիսուս րբիստուս։

Մէկ Մարիտմ Տէրամայր կոյս։

Մէկն մանուկ սրբը Կիրակուս

Եկան տունէ ծննդականին։

Խաչնի սիւնէ գրին սրտին։

Աւետարան վէր զլիսին։

Չարեր խափանուին։

ՄԵԾ ՊԱՅՈՅ ՄԷՋ, ԿԱՐՈՏՈՎ ԶԱՏԿԻՆ.

Մըրըրէն բռներ հալայէ։

Թանրալ կնկտուց եղեր կօլայէ։

Հորու ջրով կ'էնէն դալայէ։

Ե'րբ մըն իդայ սրբը Զատիկէ։

Թարխանայ չօրբան մէրխօշէ։

Նանան շեղնայ, էնլէ բօշէ

Ես կը սիրեմ բալագօշէ։

Ե'րբ մըն իդայ սրբը Զատիկէ։

Գացինք հարցուցինք Թումաս աթթարէն,
Խաբար մի տայ մըզի Զատիկի Թաթարէն.
Մըզի խաբար տուեց զէյթուն ու ձիթրէն.
Երբ մըն իպայ սըրբ Զատիկէ:
Քրիստուս յարեաւ ըոէիլր.
Երես երսի ըըսէինք.
Քարար, ոսկուր կըրծդինք.
Երբոր իպար սըրբ Զատիկէ:

ՊԱՐԵՐԴ

Ծառի տակի պաղ աղբիւր,
Մէկ դու խըմէ, մէկ ծի տուր.
Նըստերիս ու նըխշ կ'անես.
Հաւերն էկան րըշ կ'անես:
Աղօր բօղչան կանթ ունէր:
Քըրոջ բօղչան վարդ ունէր:
Պըրծայ սարէն էկայ ցած,
Դըռներ թողեր կիսարաց:
Իմ զըլիսու կանանչ փուշին.
Քո զըլիսու կանանչ փուշին.
Զուխտակ ձըթեր վէր գօշին:
Ինչ որ հալուէն մէջ լօշին:
Տանրով ընցայ թափ քէլիցի.
Բաղէն տուն չէր, նստայ լացի,
Տըղէն կուլար, օրորիցին:

Բաղէն զայեր բակն ի լուաց,
Տաշտիկ կոտրաւ սապոն գնաց,
Որբուկ տըզի շապիկ մընաց.
Խան Աւտալի խաղոր մնաց:
Ել ու երթանք Կըողնկու սար,
Քօշի մի շինենիք մըտնենիք հիսար.
Թոու գայ վըր մի զահն ու Խոնդրար,
Ուզէ հարիւր, կուտամ հըզար,
Բաղէ, բու խուս աչքիդ համար:
Երէկ հէվարին, ոչխար վեր բէրին.
Թըւանրով զարկին բըրինդար արին:
Կերթամ՝ Վանայ բերդ, ոտրերս չի գայ հետ.
Կուզեմ դառնամ ետ. իմ եարն առնեմ հետ:
Ժողուն հաւը մի էր, անուն էր Ուրուր.
Ճըտիկն էր կարմիր, սրտիկ սկաւոր:
Կապիմ բէշարէն. երթամ հետ ինոր.
Էն իմ դարդ զիտէր. ես էլ զօ ինոր:
Դու զարդըրուեր ես կերթաս սըրբ նըշան.
Մատիս մատընիկ կուտամ քէ նշան:
Էսօր ինչ օր է, ուրբաթ ու պահս է,
Աղջիկ քո գըլուս արծըթէ թաս է.
Խորած վարդապետ կասէ չը հտս է,
Երկինքն էր ամպեր, կուգէր մարմար ձիւն,
Կը հալէր կաթէր վէր մալուլ լաճուն.
Աստուած աւիրէր զամագ մարդու տուն:
Ելեր ես իդին խաղող կը քաղիս,

Համամ ծըծելովիդ շաքար կը մաղես.
Աշբիդ խանչալով սըրտիկս կը դաղես:

ՑՐԾՆՑԻ ԱՂՋԻԿ ԵՒ ՄԵՒ ՀԱԲՈՆ

Առաւոտուն ելայ, գկուժ գրի թեոյս,
Կերթէնք ի աղբիւր.
Իշեցի սև Հարոն էկաւ, կոլաւ վըր թերուն,
Կը մըշըշէր Բըլլալ գարուն:
Դու կ'ասես Փիօնաց¹⁾ նատիր ազան էր,
Փողրկովայ Խալիլ բէզն էր,
Մողուց Խուրշիդ բէզն էր,
Քրթագոմու նասիր բէզն էր...
Քացեցի զաշքերս ու տեսայ, չէ,
Իմ սև Հարոն էր. սև Հարոն էր...:
Քանի սև Հարոն հուտայ էր,
Երկու պտղունց թուլս դեղ աշքերս կը քսէր,
Հըմկայ ախ կանեմ, թօղիկ մի առքի մրիկ
Ճեռքս չի կպէր:
Քանի սև Հարոն հուտայ էր,
Իմ ոչխըրիկ երկու էծուկ էր:
Խալիսին ճըգերով էր.
Քընց զըմէն շուտ կերթէնք, կըթէնք,
Ու քընց զըմէն իմ կամնուկ շատ էր:

¹⁾ Փիօնք, Փողրկով, Մողունք. Քրդագոմ գեղ
Եւ Մշոյ գաշտը.

Հարցէր գուր ու դրկըցին:
Էզի սիր խէրուն էր...:
Ախ. սև Հարոյի խէրուն էր...:
Սև Հարոն երբ դառնէր ի գէր.
Վըր Բըլլալ աղբուն մըշըշէր:

Աղէկ ես, աղէկ ես, մարզդ կը նմանիս,
Գարնան ծըներած մարուն զառը կը նմանիս,
Նոր հասած բաղչային ծառը կը նմանիս.
Ծովուն միջու անգին քարը կը նմանիս:
Էկան էկան զարնան էրկան օրեր,
Առնեմ անոյշ եարս ելնեմ լեռները.
Քաղեմ վարդ մանուշակ, բըռնեմ ձեռները:
Լեռներ, լիռներ, այ պաղ պաղ ջըրեր,
Առնց եարիս ինսուզ մնացին քո եռորդերը:
Մայրամ թոնիր վառեր, տները մուխ էր.
Աշուին ծարուրը քաշէր. ընկուներ թուխ էր:
Մայրամ, մի լար, աշուիդ կ'աւիրուի.
Քեզի աանողին տնիկն աւրուի.
Զատըր զարկեր եմ օռմանն ու լեռները.
Մէկ զին խոյեր կ'արածան. մէկ զինը զառ-
ները.
Վախեմ ինծի համար գուն թուղթ ես արեր.
Սիրտս զետի պէս կը վազէ, լեզուս բռնուեր:
Բամբակ եմ ցաներ Խարքերդի ովան.

Բիւլբիւլ մի վլցուներ ձադերուս եռւվան;
 Տուն էկո, տուն էկո, սիրածս տուն էկո.
 Արմաղան պէտրը չէ, արևդ առ էկո:
 Գոզնոցս ներկեր եմ Կլնճու տորոնով.
 Սրտիկս լեցուեր է գունդ գունդ արիւնով.
 Միրած, աղբիւր շինէ ես գամ ջուր խրմնմ.
 Հնքուերդ սե դար արա, ես վրան թառիմ:
 Դուն էկո, գուն էկո, սիրածս, գուն էկո,
 Հաց ու գինի ունինք, արեդ առ էկո:
 Զորերուն ջուրերն են տարդեր, վախեմ սիրա-
 ծըս մէջն է լովկրցեր,
 Ազրար, հերիք պառկես, օրն ու արին է անցեր,
 Մարն ու մանիշակի հոտ սարն ու դաշտ
 լիցեր.
 Տուն դարձիր, դիս ջուրը մի նետեր, զայլու
 կեր մըներ, տուն դարձիր:

ԿԸՂ ԵԶՆ

Սստուած սիրէր ականջ արէր
 Իմ եղան զովանքն անեմ եռ:
 Խոլ եղն էկաւ վերին թաղէն.
 Շներն առէջ թեխաղ խաղէն:
 Գացէր տեսէր Խոլոյի մսուր,
 Երկու մարդակ թալուկ մսուր,
 Խոլոյի բեռն երկու քիլայ.

Զարկեց չիվդան զընաց դէնա:
 Բարձ զխօլոն զարկ սարուբար.
 Մէկ թայ մարզան մէկ քարուբար,
 Քըշ ու տար Աբուլբահար¹⁾:
 Գիան Հունան բեր բարդի ծառ.
 Գիան յԱզրակ բեր մանրուկ քար.
 Գիան Ցրոնք ցըրտէ զաւար,
 Գիան Մառնիկ մանրէ զծաւար,
 Գիան իթիլ Փաշի ջաղաց.
 Կեր ըպ տօնիկ, կեր ըպ բազարչ:
 — Կիրայ, ակրէքս խրխրշաց.
 — Աւզով քարով էր շազընոււած:
 Խոլոյի Հուան սե ու բալաք.
 Զարկեց զչիվդէն էլաւ ֆալաք,
 Խոլոյի կաշին սե ու բրշկի,
 Բարձան զխօլոն, էրէց տըռձիկ:
 Խոլոն պառկեր ինչ որ Մատկու,
 Փորէն քակեն շատ ճրիազու:
 Արի երթանք դէսա գէնա,
 Ես գարդ բադեմ գու փունջ արա,
 Ապրու սըր Գորդ գու յուխտ արա,
 Սուրբ Յովաննէս մեր ճարն արա:
 Կըռուաւ էրիկ, կըռուաւ կընիկ,
 Փաթթուան յիրար թափան թօնտրիկ:

¹⁾ Աբուլբահար, Հունան, Ազրակ, Ցրոնք,
 Մառնիկ, Թիլ գեղ են Մշոյ դաշտը:

ՀԱՆԴԵՍ ԹԻՇՆՈՅՑ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ
ԳԵՂՋԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՎՐԱՅ ՅՈՐԻՆՈՒՄԾ

ԿԱԴԵՒՆ	Թագաւոր կամ պարուն.
ԵՎԻ ՀԵՂՋԱՆ	
ՏԻՇՆԵԼԻՆ	
ՇԱՀԵՆ ԲԵԶԵՆ	
ՔՈՌ ՊՈՒՊՈՒՆ	

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Լակրակուն.

Լակրակ թափ տուեց իր թիերուն, ասաց,

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Զըրտըկւորն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Զըրխօրամին.

Զըրխօրան թափ տուեց իր թիերուն, ասաց,

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Նաւագարն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Ազուառուն.

Ազուառ թափ տուեց իր թիերուն, ասաց,

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Դումանջին եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Խարշանճնուղին.

Խարշանճնուղին թափ տուեց իր թիերուն,
ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Քամու փրշողն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Բադուն.

Բադ թափ տուեց իր թիերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Լողւորիկն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Գէշիաշբուն.

Գէշիաշ թափ տուեց իր թիերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Տաներէցն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Արօսուն.

Արօսն թափ տուեց իր թիերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Նուիրակն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Լորուն.

Լոր թափ տուեց իր թիերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Սարկաւագն եմ պարոն Կիւիւուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բազէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Խարշանճուղին.

Եէրիշ քըշեցին վըր Կունդօյին.
 Կունդօն թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Ժամկոչն եմ պարոն Կիվիւռուն
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Թումօյին,
 Թումօն թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Գըգիրն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Խազուն
 Խազն թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Տանտիկինն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Տատրակուն.
 Տատրակ թափ տուեց իր թհերուն, ասաց
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Ալուրմաղողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Էծէծուն:
 Էծէծ թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Փոշեհամն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Գիշերհաւուկին.
 Գիշերահաւուկ թափ տուեց իր թհերուն,
 ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Երդիբբացողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Տանհաւուն.
 Տանհաւ թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Տախտալողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Եղունկուն.
 Եղունկիկ թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Խնամին եմ Պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Կըուկըոյին.
 Կըուկըոս թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Գըռնապանն եմ պարոն Կիվիւռուն:
 Ալի չախչախ, Տիռ լիլն, Շանէն բագէն, Քոռ պուպուն
 Եէրիշ քըշեցին վըր Աւզիխըչօյին.
 Աւզիխըչօն թափ տուեց իր թհերուն, ասաց.
 Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Ջուռաջին եմ պարոն Կիվիւռուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Ցուրուրուն.
Ցուրուր թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Թըւընքջին եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Ասրեկուն.
Ասրեկ թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Գառնարածն եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Անծեղուն.
Անծեղ թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Ջաւեռքաշողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Սարեկուն.
Սարեկ թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Գափածողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Կոնկուն,
Կոնկուն թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես մեծ Աշուղն եմ պարոն Կիվիւռուն:

Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Կիւշերկիւշերուն.
Կիւշերկիւշեր թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Դուգուկչին եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Դեղինճճճըղկուն.
Դեղինճճճըղուկ թափ տուեց իր Ժեկրուն,
ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Քօչակխաղցողն եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Ֆիծեռմըկուն.
Ֆիծեռմըկ թափ տուեց իր Ժեկրուն,
ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Չարխաճին եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Սյրացրկուն.
Սյրացրկ թափ տուեց իր Ժեկրուն, ասաց.
Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Փօշաճին եմ պարոն Կիվիւռուն:
Ալի չախչախ, Տիր լիլին, Շահէն բագէն, Քոռ պուպուն
Եէրիշ քըշեցին վըր Բըլբղուն.
Բուլբղուլ թափ տուեց թեփկ. թող տուեց ձէ-
նիկ, ասաց.

Մի՛ գըպիք ինծի ու իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես չէրադասովն ու խաղ կանչողն եմ պարոն
Կիլիւուն:

ՓԵՍԱՅԻ ՀԱՄԱՐ ՕՐՀՆԵՆՔ

Սուրբ Մարգիսն իջաւ սարէն,
Քառոսն աղբիւր բղխաց քարցն.
Քսանիշորս սուրբ Մարգարէն
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Երտերը կը բուսնի բոյսը,
Երտասաղէմ կ'ելնէ լոյսը,
Հոփիսիմէ, քառասուն կոյսը
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Զատ կտրիճներ կուզան հօլով,
Տօյումէն բռզակով մալով.
Այսոօֆին Ստանբոլով
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Սուրբ Թագաւոր Թէրիրտաղի,
Մնարծաթն էր եալովացի,
Լուսաւորիչն երդնկայի
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Կըունկ կուգայ բօլուկ բօլուկ,
Որն է գուրնախ որը բանուկ,
Սերստու մէջ Քառոսն մանուկ.
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:

Սոտղ մի ելաւ ի Հետիստան.
Մեր տէրն երետ մեզի նշան,
Սերստու վերեն սուրբ նշան.
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Սոտղ մի էլաւ գէտ տգեոր.
Վրբան նստեր տէր հոգեոր,
Տիվրիկու Մողուց թագաւոր
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Այարով է կայներ ջորին,
Տէր, գուն աղատ անհս գերին.
Սիազլուխ Արեգանին
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Հրեշտակներ զըռաւնին բացին,
Ողորմութիւն մեզ չնորհեցին.
Հաղար և մէկ Եկեղեցին
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Այն ավ էր որ զըրին զամին,
Հետը զրին հաց ու զինին.
Այն էր Ցովիան սուրբ մարգարէն.
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Այն ավ էր որ զրին հորը,
Վրան լըցին օձն ու զորտը.
Լուսաւորիչ սուրբ Թրիգոր.
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Այն ավ էր որ նետեց նետը.
Երկըթէ սըլաքն ի հետը,

Անհայր անմայր Մելքիսեդը
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Կոյս Մարիամ կ'ազօթէր այրը,
Ան էր Քրիստոսի մայրը,
Եղնկայ փոսին Ղցրխարը.
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Եկայր ի մէջ Եղնկա փոսին,
Բաղում ողբրեր հոն կը խօսին.
Աւագ վանրը, Կայիփոսին *).
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Երուսաղէմ Արարիստան,
Սուրբ Կարապետն է Քիւրդիստան.
Էջմիածին Աճտմստան,
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Սուրբ Կարապետ կայնեցոցին.
Լուսեղին շուրջառ հագուցին,
Քրիստոս զիրկը մկրտեցին.
Օրհնէ այս մեր թագաւորը,
Զուրը կ'երթայ ծովէն ատան.
Տէրը փրկէ շարն ու դատան
Արգուրումցի Բուրսախ դէղէն
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Երկնուց երեսի բոյլը,
Ի՞նչ կ'անեմ աշխարհիս մուլը.

*) Կայիփոսի Ա. ՅԱԿՈԲ Վանք է.

Հորս կողմ աստղնորիս սուրբը,
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Ճատ հայրապետք ալ հաւաքեր,
Թագաւորաց գլուխ թագեր,
Մըսոյ *) վիրի սուրբ Առաքել,
Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
Մշակնոցի **) վիրի Բուրքը,
Հոն ուխտի կ'երթայ Թագբը,
Սուրբ Յակոբ զօրաւոր սուրբը
Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
Տեսէք թէ Մուրատն ինչ կ'ըսէ.
Ով որ ականջ գնէ լսէ.
Ով որ սրտանց հայր մեր մ'ըսէ.
Աստղձոյ լուսոյն տիրանայ:

ԱՂՋԹՔՆԵՐ

Աստուածածին լեռներն այ,
Աստուածորդին զրկին այ,
Սաղմոսարան սրտին այ,
Իրեք քեռն ափին այ,

*) Միս գեղ և Ա. Առաքել վանք է ի Շապին Գարահիսար:
**) Մշակնոց և Բուրք գեղ են Շապին Գարահիսար, Բուրքէն նշանաւոր հնութիւնը ելած են:

Մէկն սիրոք սատանին, որոք ուզուց
 Մէկն բերանը դադանին,
 Մէկն էլ տըժմին ու բըժմին,
 Որ ժուռ կու զայ,
 Պիխուտ վրայ:
 Ութը մատով, երկու բոյթով,
 Աստուածամօր բաղրիկ կաթով,
 Սուրբ Սարգսին ձիոյն ձարով,
 366 Հայրապետի տղօթքներով,
 Դալլին, դադանին բերան
 Կալութին, կաղ մընան,
 Հուսիկ լուսիկ երեք լուսիկ.
 Երերին հաղածն է ճերմակ.
 Մէկն է Յիսուս, մէկն Մարիամ կոյս,
 Մէկն է Օհան սոկեբերան:
 Մէկն դուռն կը պահէ, մէկն երդիքն
 Մէկն ալ գալոծ շարերո խափանէ:
 Զարխափան Աստուածամար,
 Տիրամար սուրբ Աստուածամար,
 Երժամ սարսի, զամ ձորով,
 Քրիստոս դէմս էլաւ զօրսի:
 — Իմ տէր, ուր կերթաս բարով:
 — Կերթամ ի գուղըն հիւղեղին,
 Ելիմ երդիքը ծննդկանին,
 Խաչըն ձըգեմ վերայ բարձին,
 Որ տմրինայ սիրան ի փորին:

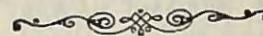
Մարիամ մոյր իջաւ վէրնէնի.
 Կըլլեց երեր ճիւղ վարդնի.
 Ղըրկեց ի սուրբ եկեղեցի:
 Ով որ լսէ ու լսէ, օքն երեք անդամ լիշէ.
 Աստուած խր մեղքը շըլիշէ:
 Ճրագն լնցաւ, չարն խափանաւ,
 Սուրբն Սարգիս վրայ հասու,
 Բօղ ձիով,
 Կանանչ խարայով,
 Լուսիղէն փիլոնով:
 — Լուսունկիկի, լուսունկիկի, լմւկայ կուգաս:
 — Հէր Արքեհամու ծովսն վրբաւէն:
 — Գուն գեղին, ձեղէ դեղին:
 Մօրուրդ էկիլ, գոյնը գեղին
 Աջն ու խաչը բարձիս վրայ,
 Ճէըը լսէ, որդին լսէ,
 Հոգինը սուրբ արթնցունէ,
 Գլխիկս վեր բարձին,
 Հողիս ամանաթ, սուրբ Աստուածամին:
 Աստուածամէր, է մէր, է մէր,
 Ադչիկս Էմէր, քոն է եղեր,
 Երազ տեսեր ու զարմացեր,
 Խնըն իր կամով խաչ է հաներ:
 Խաչափայտը ես կը շալիկմ,
 Պիխուս սոկին ժակ կը շինեմ,
 Զուրը ձըգեմ, ջուր չը տանի,

Զարը տեսնայ, չար չը տանի:
 Մըրբ լոսն էկաւ մեր էրդիքը,
 Մէջ երկինքն ու մէջ գետինքը.
 Լուսէղէն սիւնն էր սրտին,
 Սուրբ աւետրան էր զրկին.
 Փէճկեր զմազեր թափեր էռջին,
 Մէկիկ որդին էր վեր խաչին:
 Ով որ էս ավօճք կարգայ,
 Աստուած էնոր մեղքը թող տայ:
 Կէս դիշերուն ես գուրս ելայ.
 Հայ զօրաւոր սուրբ մի տեսայ,
 Հոգուկ զացի ոտքը ինկայ,
 — Տէր. բո անունն ինձի տսա:
 — Իմ անունս է սուրբ Վարդեր.
 Եզրօս անունն է Համտղիկ:
 Սուրբն Վարդեր ձիոյ վրայ.
 Սուրբ Համազիկն զորւոյ վրայ:
 Արծըթէ թաս կէր ափերը
 Առան էլան պաղ աղբերը.
 Մէկ մէկ ինկեր խիստ նեղութեն.
 Առան էլան համբերութեն: *)

*) Աղօթքներէն և սերց երգերէն բանիները
 Քղեցոց և Խարբերդցւոցն են, զորս զրկած էր ինձ
 Պարոն Յ. Յ. Խոկ միւսները Ակնէն, Վանէն, Մու-
 շէն և Տիգրանակերտէն հաւաքուած են: Այս առ-
 թիւ շնորհակալութիւն ամենեղուն որ դիւրութիւն
 ընծայած են ինձ:

ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՄԸ ՎՐԱՅ

Արարկերու մէջ մէկ վարդ մի բուսաւ,
 Ելաւ գնաց Երուսաղէմ սըրբ լոսը տեսաւ,
 Հար սատանէք ետեէն մանղիլով հասան,
 Լեռները թնդացին, թըփերը լացան:
 Հորոտին բոյովը բարը կըլրեցին,
 Երկու կարմիր խնծոր ծառէն կախեցին.
 Էւելցածը տուին խունկ մոմ զընեցին,
 Ըմէն կիրակմուտքին, հողւոյն ծըխեցին:

ՀՄՄԲԱՐՁՄԱՆ ՕՐ ՎԻՃԱԿԻ ԽԾՂ

Վիճակ վիճակ, ոսկի կօճակ.
 Մամս բերէր եօթն կտրճակ,
 Ոլորտէն դուքնէ դուքան:
 Զարկէն ոսկիէ սիքան:
 Բարձ բարձի վրբան,
 Հրամմէ նոտի վըրան.
 Տըսուերկու աստղը ծագէր,
 Ըմէնն էլ քու բազդի վրան:
 Երնեկ էն օր որ դուն եղար,
 Երկինք զետին խնդում եղաւ,
 Աստղիրը ծափ ծեծեցին,
 Էս ինչ բարի պտուղ եղար:
 Խերն կը նմանի խաթունի խաթուն,

Առկին կուղայ բիթուն բիթուն,
Կոլսեց ձըւկին թըւտաւ թախպին,
Աշխարհը ցանկացաւ բաղդին:
Վիրին չուկան տարուկ հացիկ,
Վարի քուշան զլզման բամբկիկ,
Քրիստոս իր բեմովն ըսեր,
Ասի քու ճակտիկն է զրուեր:
Կանուխմանց մտայ էդին,
Քրլխսոյ կըպաւ թըփին.
Քիռ մուրատ շնմ առհր հմ.
Մնչխէ տի մըտնամ զետին:
Կանուխմանց իջայ բաղչան.
Բուլբուն բաշլաւ մտյան.
Քաղեցի որթօտ խաղողին
Դըրի սոսկիէ սինին:
Երկնուց մատնի մը իջաւ:
Էկաւ մատս խըճեցաւ.
Նս զիտէի ակը խամ էր:
Բաղդէս զոհար բացուեցաւ:

Անծեղն ԵՒ ԻՒՐ ՊՈՉԻԿ

Պառաւ կովը կիթեր, կիթոցով կաթը զե-
տին զրեր, ու զնացեր ցան ու ցախ բերելու
որ կրակ վառէ, կաթն եւցունիէ,
Անծեղ մը էնգեհէն եկեր, կտուցը մլեր

մէջ կիթոցին որ կաթն խմէ, կիթոցը շրջուեր, կա-
թը գետին թափուեր:
Պառամնէ, համա կը համնի, անծղան պո-
չից կը բռնէ, անծեղն կ'անէ որ թանի, պոչ
կը մնայ պառույ ձեռներ:
Անծեղն կը թռնի կերթայ վեր արապահին
կը նստի, կ'աղաւը պառույ երեսնըվեր, ու
կրկշալով կ'ասէ.

— Պառաւ, պառաւ, իմ պոչ տու, կցեմ
կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց համնեմ:
Պառամնէ կ'ասէ. — Գնա իմ կաթ բեր:
Անծեղն է կերթայ կովու մօտ, կ'աղաւը
ու կ'ասէ.

— Կովիկ, կովիկ, ձիկ կաթ տու, տանիմ
տամ պառուն, պառաւն իմ պոչ տայ, կցեմ
կցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց համնեմ:
Կովն է կ'ասէ. — Գնա ձիկ խոտ բեր:
Անծեղն է կերթայ արտին մօտ, կ'աղաւը
ու կ'ասէ.

— Արտիկ, արտիկ, ձիկ խոտ տու, տանիմ
տամ կովուն, կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ
տամ պառուն, պառաւն իմ պոչ տայ, կցեմ
կըցկըցեմ, երթամ իմ ընկերաց համնեմ:
Արտնէ կ'ասէ. — Գնա ձիկ ջուր բեր:
Անծեղն է կերթայ ջրրաշխի մօտ, կ'աղաւ-
ը, ու կ'ասէ.

— Ձըրբաշ, ջըրբաշ, ձիկ ջուր տու. տանիմ տամ արտին արտիկ ձիկ խոտ տայ, տանիմ տամ կովուն. կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ տամ պառւուն. պառան իմ պոչ տայ, կըցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերաց հասնեմ:

Ձըրբաշն է կ'ասէ.—Գնա ձիկ ձու բեր:

Անծեղն է կերթայ հաւուն մօտ, կ'աղաւրի, ու կ'ասէ.

— Հաւիկ, հաւիկ, ձիկ ձու առւ, տանիմ ջըրբաշն. ջըրաշին ձիկ ջուր տայ, տանիմ տամ արտին. արտիկ ձիկ խոտ տայ, տանիմ տամ կովուն. կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ տամ պառւուն. պառան իմ պոչ տայ, կըցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց հասնեմ:

Հաւուն սիրտը կը մղկտայ վէր անծըղան. կը նստի երկու ձու կ'ածէ, անծեղն կը բերէ ջրբաշին՝ ջրբաշին ջուր կուտայ, կը տանի արտին. արտիկ խոտ կուտայ, կը տանի կովուն. կովիկ կաթ կուտայ, կը տանի պառւուն. պառան պոչ կուտայ, կըցէ կըցմցէ, կը թռնէ կերթայ ընկերներաց կը հասնի:

ՔԵՆԻ ՄԷ ԽՈՍՔ

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

ԵՐԳԵՐՈՒՆ կամ ոտանաւորներուն մէջը զըտ-

նուած այլաբանութեանց և փափուկ ասացուածոց, ընտիր գարձուածքներուն, և բնական բացատրութեանց վրայ հրաւիրելով մեր խանդավառ բանահիւսից բազցը ուշադրութիւնը, կանցնեմ գրիխ մէջ զործածեալ և այլ բանի մը բառեր ու անոնց նշանակութիւնը դնել այստեղ. ի բաց թողլով թրբական ծանօթբառերը. ինչպէս նաև դաս մը այլեայլ ձեռվ զործածեալները. որոց վրայ եթէ թիչ մը ուշադրութեամբ նայուի, դիւրաւ կը հասկզուին. ինձ ոմանք առաջարկած են գաւառական բառարան մը յօրինել, բայց ես աւելի բնական կը գտնեմ որ այսպէս մասն մասն՝ գրուածքներու մէջ առնուածները գրուին, յորոց յետոյ կրնայ կազմուիլ զոհացուցիչ զործ մը. Մեր «Մանանայի» մէջ կայ արդէն սկսուածք մը. Ոչ ես, և ոչ որեիցէ մէկը բաւական է զիտնալ զաւառաց կամ զաւառի մը ամբողջ բառերը. այլ իւրաքանչիւր զաւառն իր մէջը բանի մը հաւարողներ ունենալու է, ինչպէս վաղուց կը լսուի թէ կան ոմանք այդ աշխատութիւն սկսողները. Հարկ է ըսել թէ թեթե զործ չէ այդպիսի աշխատութիւն մը, նուրբ ուշադրութիւն ընծայել պէտք է ժողովրդեան արտասանութեան. զգուշանալու է որ վարժաքանը մտած, կամ մեր ներկայ լրագրական ու

այլ զրական բարբառայն ծանօթ մէկէ չհանգանակուին բառերը. զի սորա չեն պահած հնոյն իսկականութիւնը. այլ շատ ռամփկ կարծուած, կամ ծեր մամիկները գտնալ, և անոնց մէ լսել ու զրել. Մեծ ուսումնասիրութիւն կը պահանջէ մեր լեզուն, զի կը տեսնաս բառ մը՝ որոյ սկիզբն դրուած միննայն զիրը, եթէ բառին մէջ իյնայ, կը փոխէ իւր ձայնը, եթէ վերջն իյնայ՝ նոյնական կը փոխէ կամ բոլորովին համր կը մնայ. Այս ձեռը կը տեսնուի զրաբառին մէջն ևս զօրօրինակ յ տառը ի սկիզբն հ կը հնչէ. մէջը՝ ե, վերջը՝ համր է, նոյն կը տեսնուի աշխարհաբարին ու անզբագէտին արտասանութեան մէջ այլ և այլ ձեռվ ու ձայնով ե: ե: կ: զ: ժ: ն: շ: վ: ւ: բ: փ: պ: դ: թ: ս: զ: ս: ժ: ճ: ջ: ծ: ծ: ց: ն: ս: զրերու հնչմամբ. զորս երբէք մէկը միւսին տեղ զործածել, կամ անոնցմէ մէկն ու միւսը աւելորդ համարել իրաւոնք չէ: Անշուշտ մեր զրոց մեծ Հեղինակին ժողովրդեան հնչմանց յարժար յօրինած է հայ տառերը, զի իւր առջե մատենակրութիւններ չկային: Ուրեմն մեր սխալը տառերու մէջ չէ, այլ արտասանելուն: Ո՞րբան խորդ կը թուի Տիգրանակերտցւոյ մը կամ Վանեցւոյ մը լեզուն երբ զրուած լինի. բայց ընդհակառակն նուրբ և բաղցը է, երբ

իրենք կը խօսին կամ կը վիպեն: Մէկուց խրաչելով խոտելու և դատապարտելու չէ, այլ ըիշ մը լուրջ և սուր մտադրութիւն պէտք է: «ա» ճապաղ բերնով կ'արտասանեն տեղ տեղ իրեն եար,— զամ գէարմ. նն. բայց ոչ ամէն տեղ նոյն հնչումն ունին, զորօրինակ, երբ հաց լսեն, ուղիղ մեր ծանօթ հնչմամբ կը կոչեն: Միթէ նոյն բանը չէ նաև զաղղիերէնին և թուրքերէնին մէջ ա և ալիքը: Վանայ և Բաղչոյ չայք հ զիրը իւ կը հնչեն, իրաւ է թէ զաւառին կոկորդական ձեէն է. բայց ուշագիր եղողը կրնայ զրաբառին մէկ բառն ուղղել այս սխալ հնչմամբ — նահապես. նրն է ուղիղ:

Պօլսոյ ծեր և անգրագէտ կանանց արտասանութիւնը, զրեթէ նման է զաւառացւոց լեզուին մեծաւ մասամբ:

Ես զործածել ուզած եմ զաւառացւոց բառեր իրենց հնչմանց համեմատ, թէպէտ տեղ տեղ նոյն ձեռվ չը մնացին:

Ինչպէս առաջներ ձեռագիրը, նօտար կամ օրինակող դպիրներ, զգալի այլափոխութիւն մուծեր են մատենապրութեանց և այլ զրուածոց մէջը. արդի մեր զրաշարները անոնց տեղը կը լեցնեն: Այս խօսքը բաւական է միւս տառասխաններու մասին ևս:

տեղ մը ձգել կը նշանակէ. Ի՞նչ աման ամեն-
ցեր եսի.

Բ.

Բասայ. Բաւ է. Բաս այ կան զաս. բաւ է շրջիս.
Բալում. Աղու կամ հեղնական ձայնիւ կը դործածի՝
իբր որդեակ, օղու.

Բած. Հասակ, երկնարաժ, երկայն հասակ.

Բաղան. Պէտէն կամ պատան. պարխապ, հիսար.

Բադ. Ծոպ, աղջկանց կամ հարսանց հիւսուած, մա-
գերու ծայրերէն կապուած ու կախուած, որ
կը շինուի զանազան նիւթերէ. Ոսկի բազե-
րով աղջիկ.

Բալխիր, բարխիլ. խոտ կամ որայ կը բառնան ի-
ձմերան ձիւնի վրայէն, կամ այլ ժամանակ՝
լեռնոտ վայրերը, ուր սայլ չգործածուիր,
և երկու եղնով կը բաշեն, փայտէ թանձր-
ձև մը ունի, առանց անիւի, ձիւնի կամ հողի
վրայէն քսուելով կ'երթայ.

Բանձար. Բարձր.

Բանս. Կը հնչուի բէայնս, կը նշանակէ վէպ կամ
առասպեր, Պէս պէս բանս կապեր էին վրէն,
ու կասէին:

Բառ. Առաջին անգամ պտղաբերութեան հասած-
ծառ. Խմ տնկած խնծորի ծառ կամ մեր նորա-
տունկ այգին այս տարի բար կուգայ. Բարի
նոր պտուղն կը կոչեն նուրաբ.

Բեր. Ոչխար կթել. Բերուր, կաթն կթող և կրող.
Բերտեղ ուր կը հաւաքուին խաշինը և
կը կթուին, յատուկ տեղեր են. Բերի զան,
կթելու տաեն.

Բէլիք. Յայտնի, ծանսուցեալ. Ես աղջիկ եմ բէլիք եմ.

Բըռ. Ոչխարաց մաս մը իր երամէն բամնուի ու
հեռանալ կը նշանակէ. Ոչխար բըռ եղաւ.

մասն մասն եղան ըսել է. Եւս կը դործած-
ուի իբր բաւականի չափ. Բըռ մը ծեծենեն-
գինիւն բըռ մը խմեցինը. Բըռ մը ցորեն
ծախեց. Այս կերպով կը մօտի ըեռ բառին:
Թէն. Թիկունք կամ թիկնամէջ. Կոլաւ վըր բէճին
որ ըսել է՝ թաղիբը ուսին վրայ.
Թլաւել. Ցիրուցան լինել, քակուիլ. Անըար բլաւ-
աւ, զօրք ցրուեցաւ. Խոտի գէվը բլաւեր
բակուեր, ցուըրուտուեր. Թեր բլաւեր, փշրուեր.
Մաճիս բլաւաւ, ժողովք ցրուեցաւ.
Քըզբըզալ. Զրի մէջ ինեղդուող մարդու հանած ձայն.
Քնաղուն. Տան պաշար աշնանէ պատրաստուած տար-
ուան մը համար. զորեն կամ այիւր, և ու
տերլու ամէն տեսակ բան, պտուզ, նպար.
Քուն. Քրներ. Գուլպայ, չօրաբ. Բըճերով տիդամ,
չօրաբով կուզամ.

Քարով. Բարի, գոհացուցիչ, աղէկ Բարով մարդ-
է. Բարով գործ կամ շէնք. Բարով առուտուր.
Բարով վարժապետ.

Քռնատուն. Բանդ. Բոնեցին, ձերբակալեղին, տա-
րան բռնատուն.

Քրոր, քրուել. Պղտոր, պղտորուիլ ծովուն, գետպն
կամ սրտին, տակն ու վրայ լինելով.

Քրին, քրինզար. Վէրը, վիրաւոր.

Քէշարայ, քէշարէն. Լաստանաւ.

Քրու, քրինկ քրչոս. Բաշ, բարչամ, մազ, մազոտ.
Խոլոյի կաշին ու ու բրչիկ.

Գ.

Գալարս, գալարել. Փորի ցաւ, սանձի ընել. Եւս
խոտի կամ չորցնելիք զանազան բանջարե-
ղինաց հիւսուածքը. Գալար մը նուիկ, սիւտը
կու բանջարի գալար մը.
Գանի. Ժամանակ, ատեն, միջոց. Հացի գանչ, հաց-

ուտելու ժամն. Բէրի գահ, ոչխար կթելու ա-
տեն. Էն զաշն ինե, նոյն ժամայն, անմիջապէս է
իսկոյն.

Դաս. Բարձրադիր վայր, գեղին մօտը կամ դաշտին
մէջ լեռան մաս մը կամ ըլրոյ թե մը՝ որ
բարձր ու տափարակ է. Գաչերու վրայ չերկ
ընել. Գեղը, քաղաքը զահ է կամ զահի վրայ է.
Գար. Խաւարձիլի արմատին վրայ բուսած լայն
տերեները և անոնց կոթը, զոր ուտողը կը
փսիէ. Ուեզէն քօրի.

Գամի. Կէմի, նաւ.

Դրձալ. Ճըշել ուժզին ճայնով զոչել. Գըժժաղի
յաւարէ, զոչեղի օդնութիւն.

Գունդ. Խորոյ կամ որ և իցէ շաղախի կտրուած.
Եթ, զոր յետոյ զանազան ձեի կը փոխեն.
Գունդ մը իմոր, Գունդ մը փոխինդ. Գունդ
մը կաւ. Զիւնի զունդ. Մօմի զունդ. Գունդ մը
արիւն. Կը բառի նաև կծկած կամ փաթաթ-
ուած նիւթերուն. Խըր հալաւը զնդեց, գլ-
րաւ վէր զլիթն ու գետն անցաւ. Գունդ ու
կծիկ բան մի էր. Կը բառի նաև անտաշ փայ-
տի կտորի մը կամ արմատին, և այն որոյ վը-
րայ կօշկակարներ ձե կընեն ու կաշի կը ծե-
ծեն. Խւս փայտի կտոր մը, որոյ վրայ կը
նստին. Նաև զութանի, սայլի կամ ջաղացքի
անիւներուն միջենի թանձր կոճն, որոյ վրայ
անոյ թեները գետեղուած են. Զաղցի զունդ
կը սուի այն երկաթ կամ արօրէ հայուած
թանձր մետաղն, որոյ վրայ հաստատուած
կը զառնայ երկաթէ մեծ ցեղը, այդ ցցի ցե-
րին ծայրը հասած է ջաղացքի բարին մէջը,
զոր կը դարձունէ նոյն ցեղը.

Գերեկնալ. Գերեսել, պաղատիլ, իբրև
գերի ընել զինքն անոր, որմէ կաղերսէ.

Գիտոցիկ. Գիտոցի, իելացի, փորձառու-

Գեղի գիտոցիկը կանչեցին ու հարցուցին.
Գինալ. Գիտնալ, Ես ի՞նչ զինամ. Զէ չէ՞ր զինար.
Գրենալ. Գտնալ.

Դոգնոց. Որ պարանոցէն մինչեւ ոտները կը ձգի և
կը ծածկէ կուրծքն ու զոզը կանանց, վիլէն
և մէջրէն կապեր ունի. Կայ ուրիշ ձև մ'ալ
որ երկու կտորէ կազմուած է. կուրծքինը
զատ, մէջրէն վարը զատ. Վերին մասն կա-
նուանեն Սրտանոց, վարինը՝ Մէզար. Թէ
զոգնոյ և թէ սրտանոցն ու մէզարը իբրև
զարդ ալ կը զործածուի գեղեցիկ ու թանգ
տարագէ. շատերն ալ վրան գոյնզգոյն ծաղիկ
և այլ զարդեր կը շինեն ասդէնկար.

Գոլ. Գոլորշի կամ տարութիւն կրակի, բոզյ, թո-
նիրի. Թոնիր շատ գոլ է. Ես այնպէս եմ
գէմ բռ սիրոյն, ինչ մեղրամումն է դէմ գո-
լցն. որ կը հալի.

Գողթմանց. Գողի պէս, գողտուկ, գաղտնի.

Գուգ անել. Կծկուած պահուըտիլ, սուտ բուն լի-
նել, ձայն և շունչն բաշերով անտես ընել
զինքն, կամ ծածկաբար գիտել զայլս.

Գուռ. Քարէ շինուած աւազան լորմէ անասունք
ջուր կը խմեն. թակոյի Խւս հնձանի աւազան,
յոր բամուած զինքն կը վազէ կը լեցուի,
և անտի կը հանեն կարասներու մէջ. Կը սուի
Զրոյ կամ աղբիւրի գուռ, Գինւոյ գուռ.
Գուռ, զոռ. Փոս, Թրբաց կամ Քրդաց գերեզման-
ները. Հասանը զուներ. Մեռելը զոռի մէջ
նստեր էր.

Գրիօ. Գոփի նշանակութիւն ունի, բայց ընդհան-
րապէս կը զործածուի իբրև վիհ, կամ իբ-
րանց մէջ արեգգէմ լեռնակողմը, ձոր, մա-
կաղատեղ խաշանց. իբր խոռ կամ խոր աեղ.

Գուռ, ու ջահենամ. Անէծը է. իբր յանդունդս կամ
ի սանդարամետս և ի դժոխս.

Դոյ, զավոյ. Աչա, աչաւասիկ.
Դուզում. Կիւկիւմ. պղնձէ մեծ սափոր.
Դումզումայ. Փօքրիկ ձերմակ շիշ ապակիկ կամ
բիւրեղեալ. Ծըծերն ի ծոց գումգումայ.
Դեղալրայ. Հարեւանցի. Եւս գեղացւոց սովորու-
թեան պէս. գեղջկօրէն.

Դ.

Դաղ, դաղել. իսարել. դամղայ. կրակցու-
զած երկաթի կտորով խարել մարմինը. Ոչ-
խարի դաղ՝ նշանի համար. ծիու դաղ. Մարդ
դաղել. երկաթի ձողով խարել վերը, կամ այլ
ախտի առթիւ.
Դահ, դահցած. Տարիին անցուցած, թարմութիւն
կորսուած. Դա՛, կնիկ. Դահցած էծ. Դահ
գոմէշ. Դահցած հաւու միս.
Դա, դան. Այնտեղ, հոն.
Դառինչ դառընչենի. Աջյրի խնծոր և իր ծառը.
Դառընչի համն բիչ յը թթու կամ թեթև
դառնութիւն մը ունի, բայց պահելով կանց-
նի անախորժութիւնը.
Դար. Կէս բրուր. Դարնը վեր. Դարնի վար. Զառի
վեր, զառի վայր.
Դար ու բար. Դուրս ու ներս, կամ շէնքի մը շուր-
ջը. Դար ու բարն աւլեց. Դար ու բարն ձիւ-
նով լեցուեր.
Դարկան. Մէծ գուռն.
Դաստմալ. Դաշկինակ. կամ ձեռաց սրբիչ՝ լուաց-
ուելու ժամուն.
Դարդ. Տէրտ, հոգ. ցաւ.
Դէլ. էդ շուն. Նախատելու համար վատթար կինե-
րը դէլ կը կոչեն.
Դեղ, դեղել. Դեղօրայր. գեղ ընել բժշկելու հա-
մար. Եւս թունաւորել. Բժշկ հիւանդը կը

գեղէ. Հաց կամ գինին գեղեց. թունաւորեց.
Դեղ. Աչքի գեղ. ծարուր. Աչքեր գեղ բաշեց.
Դրզմակ մը զինի, Բարակավիզ գդումը կը չոր-
դունեն, բերանը կը բանան, վերէն մեջը կը
պարպեն, կը ձիւթեն, զինի կը լցեն. Դդմա-
կով դինի. գդումով զինի.
Դրույ, դրուեն. Քրդու կին կամ պառաւ.
Դան-դէն, դաս դէս Անդին ասդին. Դէն գնա, Դաս
արի, ասդին էկո՛.
Դիր. Անզամ, հեղ. Քսան դիր ասի. Հազար դիր
խմենը չենը կշտանար.
Դիր, զիր. Կտաւատի չափ մը կամ կշիռ մը, զոր
մէկ անգամ կը զնեն ձիթղաղ և ձէթ կը
հանեն. Երսուն դիրը կտաւատ ունէր.
Դուր. Ուր. Դու կերթաս.
Դուման. Մէդ, մառախուզ, փոշի. Դուման բռներ
Սիփանայ սար. Թօզ ու դուման հանելով ան-
ցաւ. Դուման չոգեր ի դաշտ.
Դրէ Դրէ. Յուշիկ յուշիկ, ծանր ծանր, կա-
մաց կամաց. Հիւանդի, ձեր մարդոյ կամ
ծոյիի համար կը գործածուի. Դրէ դրէ կուզամ.
Դրնդալ. Թնդալ, գդրդալ. զուռն ու դրանդին շար-
ժէն վերնալ, սաստիկ վախնալ. Քօշըն ու
սարայը կամ գեղն ու բազաքը կը դրնդար.
Դարբ, զըրբ. Հարուած, զօրաւոր կուեւ, աշեղ բար-
կութիւն, էդոնց դարբէն երկիր կը դողայ.
Դէսա, դէսա Ասդին անդին.
Դուման, դումանջի. Նաւի զեկ, զեկավար. Ես դու-
մանջին եմ կիվիւուն.
Դուզուկ, դուզուկի. Սրնդի մէկ տեսակը. սրին գ
փչող.
Դուր, ու դրկեց. Դրացի, թաղեցի, թնակակից.

Եռ. Գիծ, խաղ, կլոր եռ բաշեց աթոռքի բոլոր
աթոռին շուրջը գծեց ըսել է.
Երկու հոգում. Ցղի կի՞ս.
Երդման, երդմէն. Երդիքի մաս մը՝ փողոցի վրայ
բացուած, ուր կը նստին ու անցուզարձը կը
դիտեն. պատուչան, պատշզամ, երեսբաց.
Եսրիի, եսի, յիս, ինծի. Հերիք եսլիի լացնես.
Էրեցիր եսի.
Եւրիօ Քընել. Եւրիբւշ ընել. յարձակում ընել.
Երդիք բացող. Երդիք կըսեն զեղի տանիքին վրայէն
կամ բովէն բացուած ծակը, որ կը ծառայէ
օդ տալու և ծուլը բաշելու և որ լոյս կու-
տայ տան կամ ախոռին, ամէն իրիկուն ճրա-
գափառին կը գոցեն մեծ փաթթոցէ զունդով
մը, և առտուն կը բանան. մեծատանց մէջ՝
տախտ աւլել, Երդիք բանալ գոցել են. մէկ
մէկ անձանց գործ է, որը առանց այդ գոր-
ծին ալ ճրի կուտեն ու կը պառկին հոն.

Զ.

Զայ անել. Ոչնչացունել, կորուսանել. իսկ երբ մար-
դոց համար կըսուի զայ ընել, սպանել.
Զատ. Առ ձեռն ուտելիիք կերակուր. Զատ եփեց.
զաւոր. Հաց ու կեր տարով դաշտի մշակաց.
Զար. Հազար. Զար զօրով բովիդ էկայ.
Զատ, զամանց. Հեռի, հեռուանց.
Զարկին ծով. զարկին զես. Ծովը կամ գետը մըտ-
նալով անցնիլ.
Զարզանդ. Սարսափ, զտրհուրանը. Զարզանդը բըռ-
ներ էր աշխարհը.
Զանզին. Հարուստ, մեծատուն.

Զանզու բալել. Զէնկիլէմիշ Ընել երիկարը, ուժով
վաղցնել ձինը.
Զօգան, զօմա. Ամառուան մակաղատեղ խաշանդ,
զովլ լեռներու և աղբիւրներու վրայ, ութ վը-
րան կը կազմեն կը նստին խաշնատէրեր, յորս
բոլոր բրդեր ու սեղ տեղ ալ հայեր Ընտա-
նեօք վրանաբնակ կը լինին գարնանէ մինչեւ
աշունը, հետպհետէ դաշտէն բարձրանալով սա-
րերը, երենց հետ կը տանին տնական բոլոր
կահ կարասին. անդեայք և անասուն. զեղը
ձգելով բոլորովին ամայի. Զօգանի կթան, եղն,
պանիրն, մսացուն համեղ և պարարտ կը լի-
նի, մարդն ալ բաշառովզ ու զեղեցիկ. Դու-
նման ես զօգանի մարի.

Զօր, զօրնդեղ. Հզօր, զօրաւոր, զօրեղ.
Զընաւ. Լերանց զագաթներ բարձրացած ապառաժ.
սեպ ու մեծ բարեր.
Զըլֆիկար բուր. Ընդհանրապէս կը նշանակէ. Հաւա-
լունի թուր ⁽¹⁾. կամ կայձակէ, կայձբարէն
հալուած երկաթեալ թուրը, խիստ հատու և
անբեկանելի.
Զամզամին. Տանց էն վարի յարկ, մառան, շտե-
մարան, զովտուն, յորս ամառուան տապին կը
նստին ի Տիգրանակերտ և Բաղդադ.

Է.

Էսա, Էգա, Էնա. Այս, այդ, այն.
Էսասկերնայ, Հազուն, ըսպընայ. Այսպէս, այսգունակ-
էմման ըսմէն. Համայն, ամենայն.

⁽¹⁾ Հաւլունի թուր Պոօշին, զոր յիշած ենք
Խացուայ լճին կամ Բլէշան լեռան վէպին մէջ. Ե-
րես 75. կը թուի թէ Զըլֆիքըսը թուրին հայկա-
կան կամ հեն բառն է. Տրդատայ թուրին համար

Թագաւոր. Հեքադներու մէջ Թագաւոր, փաշայ,
խան, պարսն, բէկ, ամիրայ, աղայ, զանդին
բառերը գրեթէ մի և նոյն բան ըսել է, հին
կեանքի նշանակութեամբ. իրը քաղաքին
կամ գեղին մեծը, նահապետը. որ պետ էր,
դատաւոր, տէր, զօրապետ, և ամենայն ինչ.

Թար. Գուլպայ, չօրապ. ևս ձեռաց ափ. փորբիկները՝
թամթիկ. Եւս այն պատժոյ փայտը, որով
վարժապետներ ի պատիժ կը հարկանեն ա-
շակերտի ափին.

Թախը. Գահ. արքունի կամ իշխանական աթոռ.
իշխանութիւն.

Թամաւայ. Հանդիսատեսութիւն.

Թան. բանել. Զանալան նշաններով քանդակեալ
տախտակ. զոր տասանորդի տեսուչն կունենայ
ու անով կալ եղած ու մաքրուած ցորենոյ

ալ Վարդան աշխարհազիր կը գրէ թէ «Հաւ հա-
լունի թուրն Տրդատայ էառ Սուրբ Լուսաւորիչն և
օծեալ որպէս զխաչ եղ ի յօդն բանիւն Աստուծոյ՝
ի գլուխ լերինն Սեպիոյ», Այս աւանդութիւնը կար
որոյ վրայ երգած է Յօհան Պլուկ Ս. վարդապետ
«Ձէնն արքայական սպանման զործի կենաց՝ արքա-
յին, ի կենաց զործին նուիրեալ» շարականն ի Սե-
պուհ լեառն: Տրդատ այս Հաւարունի, Հաւ հալունի
թրով «Միջակտուր առնէր զգօրաւոր թագաւորն
Բասիաց, աշեակ ձեռամբն ընդ մէջ կտրէր զայրն
և ընդ զայր պարանոցին զգլուխն երիվարին»: Խոր..
Արդէն Տրդատայ ոյժն վէպի կարդն անցած է իրը և
դիւցալի մը. իւր թուրն ալ հեքադներու մէջ փոփ
կ'առնուն կը դործածեն կտրիճներ, երբ Դէւերու,
հսկայեց, քաջագ հետ գործ ունենան:

շեղջն շրջապատով. կը նշանէ կոխելով շեղիդ
վրայ այն տախտակը, որպէս զի ցորեն չվեր-
ցնեն մինչև ինքն չափէ, տասանորդն առնէ.
այս է թաճն, ու ցորեն թաճել.

Թարք. թարքին. Երբ երկու հոգի մէկ ձի հեծնան,
ետեւ հեծնողը՝ Թարք կամ թարքին հեծեր
է կըսուի. և կամ բեռ կամ խուրչի ձգէ ձիոյն
վրայ ետեւ կողմէն, կ'ըսուի Թարքի.

Թնիք. թնիքիր, թնիքըուն. Ամէն տուն բացի զա-
նազան մասերէ, մառանէ, սենեակներէ, ևն.
կունենայ յատուկ տունը, ուր թոնիր գրած
են, Տանտուն, հոն հաց և կերակուր կ'եփուի.
սովորաբար հիւրեր հոն չեն մտներ, և կա-
նանց սեռն ու մանուկներն կը մնան հոն.

Թոռ. Չուկ կամ թոչուն որսալու ուսկան.
Թորփակ. Քողբոջիլ, ծիլ, ծաղկիլ. թուփերը և
տերեւները ըուսնիլ. բան զկարմիր վարդ
թրփայ ես.

Թուղը. Հարիւր գրամի կշիռ. Ուր երթամ՝ թուղթ
հարիւր գրամ է. երկու թուղթ մէկ նուկի է.
Թուղը անել. Հմայութիւն անել, նուսխայ.

Փ.

Թածալ. Հարժել. մասնաւրապէս զլուխ կամ ձեռ-
ըլ գողգոջիյուն կ'ըսեն. Թէլ կը ժաժայ. Գը-
լուխը կը ժաժայ.

Թածք. Հարժ. երկրաշարժ.

Թրդուլ. Մօսրով, կամ այլեայլ անմեղ մի-
ջոցներով ժամանակ անցնել.

Թրեւ. Պապել. ամրանալ կամ ամրացնել. Կապը
ժըրէ. Գօտիդ ժըրէ.

Ժիր. Լուրջ, առողջ, կտրիճ. Հիւանդ չէ, ժիր է.
ժիր տղայ մէ.

Թպիդ. Եկիթ, կտրիճ, բարախղիդ, կտրիճ երկտա-
սարդ:
Թղիր. Դրաւ, Ծրծումն իղիր վէր ջրին. Աղջիկն ի-
դիր ձիոյ թարբին,
Թզուրկ. Եղարկ, զարկաւ, Իզարկ զլխուն. Իզարկ
ծովն ընցաւ. Այսպէս է Իլից, ելից, Իրե, ե-
րեր. Իլազ, Ելաց. Իտու, ետ կամ ետուր.
Թիբ. Լիուլի, լեցուն.
Թմաւ. Խնչիւ. Խնչպէս.
Թնի. Ի նմա, անոր մէջ. Սրտին մեռնիմ սէր կէր կէր
ինէ, Աչաց մեռնիմ դեղ կէր ինէ.
Թուր. Խուրցէ. Ուր, ուրկէ, ուստի՛:
Թուկի. Երբէր, ոչնչէ. Ի՞նչ ունիս իսկի, իսկի մարդ
չկար.
Գօնեւ. Խրիեկել. Նայիլ, աղեկ նայիլ. իշեցի
որ սև Հարոն էր. Իշկեցի արևնը վեր. Եր-
դիր բացի երիշկեցի:

և.

Լանկ. Բարձրացուցած մէկ ստրը, կամ կաղ ստն.
Լանկայ զարնել. ստրի տակ առնելով զար-
նել. նոյն է և Լանկել.
Լաւօ. Ճաւօ, աչքս. ազերսական բառեր.
Լէս Սպանած կամ մեռած մարմին. դիակ.
Լըխէփ. Վերմակ
Լուիկ. Թրջուած անձրեսվ կամ ջրով, Եւս՝ զինով-
յած մարդ. Լոյիկ կըսեն Ակնդիբ չ'կարմրած
կանանչ տօմաթէսը. և Մշոյ Սուրբ Կարա-
պետի վանրը եփուած փոքր փոքր փիտայ
հաղը՝ կը կոչուի Լոլիկ.
Լուոզ. Սրածայր. Լոլոզ բար. Լոլոզ երկաթ. Կայլն.

Լօս, լաւաւ. Բարակ և երկայն բացուած հազ,
Հալուէն մէջ լոշին.
Լոււայ. Խողովակ. Եւս՝ ծխախայտի գլուխը. Եւս՝
ձմեռուան ցուրտէն սառած և կախուած ջուրը
երկայն ու բարակ մոմի պէս. Եւս աղբիւր-
ներու կամ տակառներու բերանը դրուած
ծորակ.
Լուսուն. Արշալոյսին, առաւօտ
 և.
Խաչիալ. Երկու ձեռքը խաչածն կուրծքի վրայ
գնել, որպէս կ'ընեն ծառայր և մանկունք
մեծերուն սպասաւորելու ատեն՝ յոտին կալով.
Խաւիմ. Անփորձ. անգէտ, անձանօթ գործոց կամ
ձանապարչի.
Խաւէ, խաւօ. Հալայ, հօրաբոյր.
Խախանդիւ. Հանդարտիլ. Տղայը քնան տունը խա-
խանդաւ. գետը ծովը խախանդ է.
Խէրուն. Ընորչիւ. Որի՞ խէրուն էր. ու Հարոյի
խէրուն էր:
Խույ, Խոյթի.
Խըզուզ. Կալին տակը մնացած կեձեպով ցորեան
կամ այլ հունտ.
Խըժախըճ. Փայլ ի փայլ. ճառազայթարձակ. ար-
ծաթափայլ. Սիամանդոյի նետն ու աղեղը
խըժախըճ է.
Խըծկել. Գոցել, փակել, Դուռը խըծկէ.
Խըխմել. Խմօրի պէս լինել. Կոտրած ոտքը խըխմեր
է. Խնծորը խխմեր.
Խըբնու. Երր ճարտար. Մովսէս ի՞նչ խըսնու է.
Խոտունն. Խոտանոց, չայիր. Եւս՝ խոտ հնձելու ժա-
մանակ, որ կ'իյնայ յունիս ամսոյ կէսէն յետոյ,
Գիւտի նշխարազ Ս. Լուսաւորչի տօնին պահ-
ըը՝ Խոտուննօթի պահը կը կոչեն. Խոտուննին
էկաւ Ստամբուլէն. Մարտէն մինչև խոտունն
մշակ վարձել.

Խոռ. Իրը խոռոչ կամ ծուռ. Պատը խոռեր է. Նըս-
տէր, իմ տեղը խոռ պահեցէք.
Խոռ. Խոռ նայիլ. Խոժոռ նայիլ.
Խոռ. Թեւ կըտրած. կամ կոտրած. Խօլ եզն. Խօլ էծ.
Խօլ Աբրէն. Հարսի թեւ խօլ է.

Յ.

Մի, ծիկ. Խնձի, ինձ.
Ծուռ. ծուռ Խենդ. Խելակորոյս լինել. Եդ մարդ
ծուռ է.
Ծրբավարիկ. Խենդի նման. Ծոթավարիկ բա-
ներ մըներ.
Ծըծմէր. Ստնտու

Ա.

Կան զաւ. Մանգալ, պտոյտ ընել, երթեւեկել զբօ-
սանքի համար կամ մտահոգութեամբ. Իր քէ-
ֆին համար կան կուզայ. Ցաւէն լեռներ կան
կուզայ.
Աեր, կէր ու չիլէ. Կայր և չկայր. Էր և չէր.
Աէծակ, կէծակ. Կայծակ, կայծաբար.
Կանչուն հետ. Չայնեղ ազգօր, որ զին ունի իբրև
ազգարար ժամացոյց չեղած տեղ. Կան-
չուն. Ճետը մորթեցի, բեղ կերցուցի.
Կեռիկ. Բերանի և կոկորդի միջեկ անդքին. դուռը.
Երբ չնշարդել կամ անփօս լինի մարդ. Կեռիկ
փակուցաւ կըսեն. չափազանց երկիւղէ,
ամօթէ եւ ուրախութենէ Կեռիկ փակուեցաւ.
Կընիւխ, կընըլսիմսնց. Կանուխ, վաղ բաջ.
Կիւրար. Բաժանորդ, կիսոյ ընկեր.
Կըօր դլօր. Աեխ, իւաւուն.
Կոն. Մեծ վրան, չատըր. Վրանաբնակաց կոներ.

Սիամանդոն իջաւ պառույ մը կտն.
Կուց. Երկու ափ իրար կցած բաց, Կուց մը ոսկի
տվաւ.
Կուզ, կզուիւ. Սապատող, մէջքէն ծոփի. Կզուեցաւ
բար վերուց.
Կունի կմիալ. Քնանալու պահ մը, նստելով բնա-
նալ. Կունի մի աչքերս խփեցի. նստուկ տեղ
կը կնքար.
Կոլաւ. Թաղիք. Հովուական վերարկու թաղիքէ.
Կը մշշէր ու Հարոն, կոլաւ վըր թեւերուն.
Կըպէր. Յարմարէր, վայելէր. Քեզի չը կըպէր այդ
խօսքը. Խնձի կպէր որ քե առնէր. կը վայլէր
որ ես զքեզ առնուի.
Կըրտան. Անտափի կամ մացառի փայտի կտրուածքէն
արմատին վրայ մնացած սրածայր մասն. Խն-
ձաւ Սիամանդոն կաղնոյ կտրոնի վրայ. Կըտ-
րոնն ի գուրս ցցուեցաւ կուրծքէն.

Հայրած, հայրու մնաց. Հիանալ, ապշիլ.
Հանգած, հանգրան. Հանգուցեալ, խանգարեալ, ա-
ւեր. Հանգար խան. Հանգար կամ հանգած եռ-
կեղեցի. Ս. Հանգրվան, Հանգած վանք.
Հարսայ. Մայր. սովորաբար Ակնդիք կը գործածեն.
Հանց էլ. Անկէ զատ, բաց ի նմանէ, մի միայն,
Հանց էլ եղնէ մը՝ բան չմնաց. եկ մը մնաց.
Հաց ու բարին հուսեցին. Հացով եւ բարութեամբ
լի սեղան կազմեցին.
Հետ հետոյն. Ետ ընդ ետ, անմիջապէս, իսկոյն.
Հըմլա, իրմլա. Սիսպէս, այդպէս.
Հըմնաց, սոնց. Սիսպէս, այսպէս.
Հըփամ, իփալ. Հայիլ, նայիլ, դիտել, տեսնալ. Հի-
ամ որ հայւորմ էկաւ.
Հէրնիկ, երնիկ. Երան անել. Ցորենը բամիին նետելով
յարդէն զատել. Կալս էրնեցի.

Հեվար, յէվար, էւար. Երեկոյ, - երկրագործները վարելէ քաղելէ կը դադրին, արևը մտնալէն քիչ մը ետքը. Օրն յէւար է.

Հոսելի. Հեծանոց. այն փայտէ գործիք՝ որ երկար բարակ կոթ մը ունի, և զլուխը ձեռքի ձեւով շինուած չորս մատնաձևն կտորներով, որով կը հոսեն կալը, և կը զտեն ցորեանը.

Հուրիկ, հօրիկ. Դութանի կամ սայլի լծուած առաջին զոյդ եղներ.

Հուսայ, հուսայ. Հոս, հոդ, այստեղ, այդտեղ.

Հող բարիւլ բերան. Յոգնած ուղեւոր մը կամ երիվար մը նթէ ուտելիք պակսի անօթութեան առթիւ հոդ կը ձգեն բերանը կուտեն՝ մինչեւ իցեան հասնին. իսկ առանձին հոդ ուտելու սովորութիւն ունեցող ալ կայ.

Զ

Զէն, ձէնել. Չայն, ձայնել. Եւս՝ ձէնել՝ հրամցունել. հրաւիրել. Խնամին ձէներէինք մերը.

Զենձեց. Չայներ, աղաղակ, աղմուկ.

Զէր, ձէրկիկ. Մանը, մանրուկ.

Դ

Դարդ, ձիշտ, ձշմարիտ. Դորդ ասա, զո՞րդ է.

Ճ

Ճար, ճար ու պլըբնկ. Հին լաթ, զնցոտիք.

Ճախր, ճարե. Չարիս, անիւ. Եւս՝ թել մանելու ճահր կամ ճախրակ. ճահր մանելով մեր ապրուստ կ'ընենք.

Ճախրիփալակ. Աշխարհի կամ բաղդի անիւ. Վանայ Մհերի դուռն կը բացուի Համբարձման գիշեր, հոն է ճախրի ֆալակ.

Ճամն. Վէգ, այսինքն այն ոսկոր, որ կայ մարդոյ և չորբոտանեայց ոսկից կրօննկէն վեր, պճեղին կից. Ճանը կոտրեր է. Ճան կը խաղան տը զաքներ.

Ճանը ձուկ է. Վէգով բաղդ կը փորձեն, երբ նետած ատեն ճանը կայնի այն երեսին վրայ՝ զոր կը կոչեն ձուկ, յաջողութեան նշան է. բաղդաւոր մարդու համար կ'ըսուի. Անոր ճանը ձուկ է.

Ճապակէզիւ. Սաշելով կամ որ և իցէ կերպով գետինը փռուիլ բոլոր անձամբ.

Ճար, ձառ. Գոտի՛ բարակ թեթև շալ է. Մէջքդ բարակ ձարով՝ ազւոր կ'երկիս.

Ճեղլակ, ձեղլակ. Երկիցիզ, չաթալ. Ճեղլակ փայտ, ճըղլակ ձառ. Ճըղլակ սար.

Ճըմուռ. Եփուած հաց կը մանրեն հալած եղի մէջը կը ճմուռ կուտեն հալուայի նման.

Ճըւել. Ճիւերէն բռնել երկու կտորի ճեղբել. Հաւի պէս ճըւտեցին.

Ճիւ, Ոտք, սրունք. Ճըւօք կը հրէ աթոռքը. Ճիւս ինկաւ դուրը.

Ճիծ, ճըմեր. Մանը տղայ. Փիշտ լացող, ճչացող. Եւս՝ իբր անչափահաս կամ պակասամիտ. Ծրժվժոց, մանկանց աղմուկ ու լազ. Ծիժ ու ըիժ, օլուղ չօջուղ.

Ճուք. Ողկոյզ, Եւս՝ նմանութեամբ կ'ըսուի նորահաս տղայի, և այլ նիւթի. Ներսէսը ճութէ էր ճթացաւ. Ճութ ճութ մարշան գինդ ուներ ճարել. ճանկերով վար բերել, բաշկուտել. Ծառի պտուղները ճոփեր են. Կոռւեցան՝ մազն ու մօրուքը ճոփեցին, իսկ կոփելն է կոռւփել.

Մ

Մար մեակ. Զարմանքէն ապշիլ բերանաբաց նայիլ Մաղկա մաղկաւ. Կոկիծ նեշքին հոդ ու ցաւ

կրելով սաստիկ տիրի, և զլուխն ու անձն
երեցնելով մունջ մունջ հառաչիլ.
Մաղմադ աղօրբան. Արշալոյսի բազուելու նշան.
երբ հորիկոնի խաւարը մանր լոյսեր կը ցընց-
ղէ, ինչպէս մաղէն անցած լուսոյ նուրը ձա-
ռադայթ. Երկինք կը մազկտայ ալ կ'ըսուի,
իր թէ խաւարը ի ցաւս և յերկունս կը ծը-
փայ երերալով.
Մայլել. Զմայլել.
Մալուլ. մալուլաւ. Որբի նման անտէր ու անմիի-
թար՝ սխուր. Չիւնը կը հալէր կաթէր զէր
մալուլ լաճուն. Մարդը մալուլաւ.
Մայտ ընել. Ցած ձայնով երգել, խաղ ասել.
Մանզզան. Մանզաղ փորբ.
Մանենի. մանուակը. Մատանի, մատանոյ ակն. Կը
փայի մաննու ակը.
Մարդ մարդասուն. Մարդ և մարդկային սերունդ.
Մարդ մարդասուն չկար այնտեղ.
Մատակ. Էդ անասուն, իսկ յատկապէս կ'ըսուի զո-
մէշի մատակին. Խոյ եզն պառկեր բան զՄա-
տակու. փորէն հանին շատ ճրազու Անուանի-
է մատկու կաթն և սեր.
Մէզար. Շալէ մեծ բողչայ, յորում հաց կը դնեն-
տանին մշակաց, և բանջար ու այլ բաներ
մէջ դնելով կը կապէն շայակնին կանայք.
Մէզար. Կէս գոզնոց ալ կը նշանակէ.
Մէկլար. Կը հնչուի մէյլար. դէպ ուղիղ. առանց
հանգչելու և խոտորելու. Դէպ Սիմինայ սար.
մէկլար քշեցին հասան. Մինչ իրիկուն մէկ-
լար զացինք.
Մէկլարց. Մէկանց, անմիջապէս.
Մրկայ, երմրկայ. Հիմակ, պյժմ. Գու զնա, մկայ.
կուզած.
Մէկեցմէկ. Մէկէնիմէկ, իսկոյն. Մէկէցմէկ մեռաւ.
Մէկէնմէկ հասաւ.
Մէրանց, հարանց. Մօր տուն. Հարսը մէրանց տուն.

դարձ գնաց, կ'ըսուի. Երբ նոր հարսը առա-
ջին անգամ փեսայի տունեն մօր տուն կը
կը հրաւիրուի.
Մըզը ուտել. Կաշառը ուտել.
Մըծ. Մըծ ու տումանի մէջ ծածկուինք.
Մըն, մընի. Պիտի. Մըն սիրեմ, Մընի գայ. պիտի
սիրեմ, պիտի գայ.
Մըրնոս, մարիսօ, մէրիսօ. Թթուաշ, բազցր թըթու-
Մըսիլ. Միսին կամ մարմնոյն փարի, գրկել համ-
րուրել, զօշափել. Դէւերու մօր ծիծը մըսեց.
Թէ որ իմ ծիծը չմսէիր. ծիծը մսել՝ ստինքը
թերան առնուլ երբ կաթնասուն զաւակ որ.
գեղրուիլ կը նշանակէ.
Մըրեբայ, մերեբեն, մաւրաբայ. Ուռենւոյ դալար Ճիւ-
զերէ կամ կնիւնէ հիւսուած մեծ ու խոր սա-
յայ, որոյ ներբեկ կը գնեն ամանով կերակուր
և այլ ուտելիք. Վրան ալ ծանր բար մը, որով
պյդ ուտելիքներ կը պահպանուին կատուներէ,
մուկերէ, մանր տղաբներէ, որը կը պատեն
և կը հսառուն շուրջը. և օդ ալ կը խաղայ
հիւսուածքէն, որովքն աւրուիր կերակուրներ.
Մըմանի, Աշտանակ.
Մըմիք. Աղթամարայ և Անապատաց մէջ գեռ կարգ
ու աստիճան չառած տիրացուներուն կըսեն.
Մընձ. Մէծ.
Մընչ. Մանչ.
Մըրայ, մերէկ. Մայրիկ, այ մայրիկ. կանանց բառ է,
երբ մեծ ցաւ կամ զիղջ կամ զարմանը յայտ-
նեն. Մրիկ, հօրս ձեռք չպազի հապա.
Յ
Յաւար. Յօդութիւն կոշի. Յաւար արին. Յաւար
կայ. Յաւար տարէր զեղը Յաւար հասէք.
կը թուի թէ աւերիներուն զալէն կողոպտե-
լէն մնացեր և այս բառը զի երբ վտանգ մը

պատահի թէ զեղը թէ զաշտը թէ ի ճանապարհի. մարդը յաւար կը կանչէ մեծ ձայնիւ, և ամէն լսողը կը վազէ յօզն, զի յաւար հասարակաց վտանգ կը նշանակէ ինչպէս Պօլիս կը կանչեն. Կրտկ կայ.

Յար. յարի, հարի. Նախդիր է. մինչև կը նշանակէ. Հար ես հասայ, զողը փախաւ. Յարի քաղաքը տարան. Հարի առունը ջռէր դայ, զորտի աչքը դուրս կուգայ.

Եւր. Քարայր, մաղարայ. Մհերի յէր. Քարը շրջեց մատ յէրը.

Ծինցաւ. Յամեցաւ, յուշացաւ.

Նախիր. նախրզնայ, նախրզնէն. Գեղին դուրս այն հրապարակը, ուր նախիրը կը ժաղավուի ու նախլչին կը քչէ տանի արածել և իրինքունը հոն կը բերէ, ուր իւրաքանչիւր աղ զիկ, կին, մանուկ, իր կովն ու ոչխարը կը զատէ տանի, հոն ծառեր և ջռւր կայ, նախիր դալէն յառաջ կը կանիւն հոն, կը տեսնուին կը խօսին, կը բամբասն, կը սիրաբանն ևլոյս ակնարկելով ըսուած է. Նախլրզնէն ուսի ծառ, խնծոր թալիս արի տար.

Նէջիր. Ընկերութեամբ կամ հանդիսաւոր որսորդութիւն.

Նըլս. նիւել, նիւուն. Ասեղով նկարէն. նկարել զոյնզգոյն, նըլիշ նըլիշել. բարկահով ասղենկար ընել. Նախշուն այլուի. զոյնզգոյն բանուածքով թաշկինակ կը նշանակէ.

Նուիրակ. Աւարդապետ կամ կրօնաւոր մր, որ վանքի մը կողմանէ կը շրջի Ա, մասունքով և կոնդակաւ թէմական զիւղեր ձիով ու ծառաներով. որոյ պաշտօնն է բարողել, եկեղեցեաց ամուսնութեանց և կրօնական բարեկարգու-

թեանց հոկել, և վանքին սահմանեալ պտղին, մատաղ, և այլ նուերները հաւաքել. նուիրակը կըն առաջին ու բարձր պատիւն ունի որ և իցէ զեղին մէջը, դիմաւորելով կընդունին զինքը, և զլուխ բանալով մէկիկ մէկիկ աջը կը համբուրեն, վերին գլուխը կը բազմի, նուիրակը կը մեծարուի բրդերէն և երկրի պետերէն, իրրե շրջող առաջնորդ:

Ե

Շապիկէ անցուցել. Երբ օտար տղայ մը որդեգրեն՝ մայրագրին շապիկի տակէն կը մտնայ՝ օձիքէն վեր կ'առնեն. իսկ երբ հասակաւոր է, մայրագրին շապիկը կը հագունեն անոր կը հանեն, որով կը համարուի իրը հարազատ. Թագուհին իր շապիկէն անցուց պստիկ Միրզայի բերան աղջիկները.

Շաւեռ. Զութակ, բէմէնչէ. Հաւեռ քաշող. բէմէնչի չալող.

Շրջուկ, օրջուկ. Թէրս դարձած. Վերարկուն շրջոնը հադեր էր. Եւս՝ երեսը շրջուկ. Երես դարձուցած, տիրահոգ.

Շըրտ. Պատշգամ, բօշկի երեսբաց. **Շիլիկ.** Շիլիկ. Գեղի չափ կամ կօտ ցօրենւոյ, դարւոյ ևլն.

Շիլայ. Կարմիր ներկած կտաւ. Եւս՝ լափայ, եղով ու ծաւարով եփուած.

Շուռա, շուռաջի. Ժողովը, ժողովական. Խորհրդական.

Շուր զաւ, շուրջ զաւ ժուռ զալ. Շրջել, պտոյտ ընել.

Շօր. Աղի. Շօր գոլ աղի լիճ.

Առաջ Անուելի հոտով ու անոր տեսակէն մանրա-
թուփ խոտ դաշտային ու լեռնային, զոր թա-
նապուրի և պանիրի մէջ կը դնեն. այլ է
դաղձը.

Պատել ետեւէն. Մեծ արագութեամբ վազել փախ-
չողի մը ետևէն հասնելու. որ կ'ըսուի նաև՝
Լարել ետևէն.

Ոփ. Այն լճակն կամ աւազանն՝ յոր կը ժողվեն
փոքր աղբերց ջրերը՝ օրերով և ժամերով, ո-
րոյ յատակը բերանաձև ակն շինած են և
զայն կը կալնեն (գոցեն) երկայն փայտ մը
իջեղնելով աչքը, ու կը բանան՝ դուրս քաշե-
լով զայն. ուստի առու մը առատ ջուր կը հոսի
արտն ու այդին ջրելու. Ոփը գոցող ու բա-
ցող փայտը կ'անուանեն տոփ կամ տոփան.
Արձիշոյ կամ Քաջբերունեաց մէջ Մեծոփայ
վանքը, իւր անունը աստի առեր է.

Պղիայ. Փորձանք.

2

Զաղա. Բալուայ գաւառին մէջ Հայք Զաղա կը
կոչեն մայրը.

Զափալ. Անպէտ, աղտոտ, փինմի. Հարամ չափալ.
մէկը արհամարհէիւր համար կը գործածեն.

Զալաղան. Զայլագ. ցին թուզուն.

Զոգ. Հոգեկ, ծնկածալ նստել. կ'ըսուի նաև
ծնկերուն. Ամբը չոգեր է վըր դաշտին. Ծունկ
չոգեր. Արիւն էլաւ հար չոգերը.

Զում. Հուր, հուրմի. Մինչեւ մինչեւ որ.

Զուռ. Երկայն բուրդ ունեցող այծ. Թիվթիկ.

Զօրս անկի. Զօրսի ծալել. Զօրս տակեց Սիաման-
դոն իր արան, և Խճէղարին նստեցուց վրան.
թելի կամ չուանի համար ալ կ'ըսուի՝ երկ-
տակել. չորստակել ելն.

3

Պառեկ. Կռնակ. մէջրէն վեր ուսերով մէկտեղ. Բե-
ռը դրին պառեկ. Պառեկը զարկեր է. ծառին՝
նստեր էր. Դեռ իմ պառեկ գետին դրողը իր
մօրից չէ ծներ. որ կը նշանակէ ոչ որ կարող
է զիս պարտել անշաղթելի եմ. Պառեկի վը-
րէն պառկած էր.

Պարեկ, բարիկ. Հրեղէն կամ օդային ոգիք.

Պալ. Քարերու մեծամեծ կտորներ. Փայտատ ու թի-
բերէք. Պալեր ու զընարներ շըռչեցէք. Խըչէ
զարէն ու Սիամանդոն մէկտեղ թաղեցէք.

Պէտ. Խոշոր, մեծ. 2էմ ու պէտ. մանր ու խոշոր-

Պըմբածած. Պահուըտած:

Պըսոն, պըսոնել. Պտոյտը, շրջել, շուրջ գալ.

Պնակ. Փընտըզ, կաղին.

Պօրոն. Կամ վայրի ոչխար. Որսորդ պօրոն մի
զարկաւ.

Պօնի մի. Պահ մի, քիչ մի ժամանակ. Պօհ մի լացին
շինքը. Պօհ մի կեցանք ու ելանք.

4

Զերկայ, ջերգեն. Հարբ, տող. Խորոտիկներ իւ Զեր-
գէն, իմ շարբին. Զերկայ մը գեր դոեց. Զեր-
գայ ջերգայ զօրբեր անցան.

Զընջիւթ. Զանջանել. Խսկւ մէջըը ջնջիւաւ. Գը-
լււի ջնջիւցի.

Զըսկւար. Տիկերով ջուր կրող դաշտի մշակաց,
հնձողաց. Եււ՝ ջրւոր, արտ ու այգի ջրող.

Զոչ, զոշ. Մեծ. Զոչայ, մեծ մայր, մամ.

Զօրել, ձոպել. Փօրձել. Ուժը ջըռեկց. Միտքս կը
զորես.

Ա

Թասա. Ռաստի. Դէպ ուղիղ, ճիշտ. Գաղի, ճիշտոր
մը ռաստ եկաւ. Թաստին ասա իմալ եղաւ.
Ոսմի. Քրդուցեղ կամ ազգ՝ Կորմանձի ըսուած, ո-
րոց սովորութիւնն է չաշխատիլ այլ իբրև
աղնուական՝ ձի, զէնք ունենալ, շրջել, կը-
ուել և ժողովրդեան վաստակն ուտել.

Սէյիր բնել. Հմայել, կախարդութիւն ընել Կարմի-
դէւը սէյիրով եղաւ հողէ բլուր.

Սէպին. Նետել, ձգել. Տանիքէն սէպեց վար. Երեսէ
սէպեր զիս.

Սիւ զայ. Անէծը է. Սկ զայ վրադ. Սկ զայ աղջ-

կան հալին, իբր սուզ, սգաւոր լինել.

Սալեն. Սպանանել. Կուզէր զմարդ սրպնէր, կնի-

կըն առնէր.

Սըռ. Գաղտնիք, գաղտնարուեստ, հնարագիտութիւն.
Սիրով կպաւ. Սիրով սիրեղ, սիրահարեղաւ. Ովանի-
սիրտը կպաւ Հուշանին.

Սիրով. Սիրահար, սիրոյ յարաբերութիւն ունեցող.
Մեր սիրով ունինք, որոյ սրտին վարդ ու ու-

հան կայ բուսած.
Սուզակ. Հազուստի թեւերուն և օձիքին բերանը
կարուած խարջ, զայթան և այլնայլ զարդ. օ-
ղակ. Ինչ սէր կայ դրէք ոսւզակ. ինչ անոյշ
բաներ կան՝ ըրէք կօճակ.

Սիար եղիթ. Համոզուիլ, հանդարտիլ. Բնառկութիւն
ևս հաստատել.

Սօնէ. Սօնրայ, յետոյ, վերջը.

Սար ու բար, սարբար, սէրբար. Բեռը բառնալէն զինի-
եղին կամ գրաստին վրայ, երկու հակի մէջ-
տեղ թեթեւ. բեռ մալ կը դնեն՝ սարբար. որ
բեռան վրան ըսել է Բարձ զիոլօն (եղն),
զարկ սար ու բար.

Վազան. Արագուան. Այս անուն կու տան նաև բա-
րակ շան, թազի. Վազի կ'ըսեն ջազցի ջրոյ միծ իո-
վակ, վաք դէզ. Աւաք կ'ըսեն ջազցի ջրոյ միծ իո-
վակին, և վաք դէզ այն բաւձր զիբրին
ուր հաստատուած է վաքին վերին գլուխը-
այդ զիբրը սովորաբար զուարձալի է սոսուի
պայոյտներով և շրջապատ տնկուած հասերով.
ուր կը նստին զրօսանքի և զովանալու հա-
մար ամրան տապին.

Վարց. Դալար փայտ բարակ, որով եղն կամ այլ
անասուն կը վարեն զարներով. չուպուի. մարդ-
ծեծելու ալ գործ կ'ածեն. Քաշեց կաղնի վա-
րոց բօքէհան, հասաւ տուեց կնկայ ջանը,
որ ըսել է արմատէն խեց կաղնի վարոց մը,
և անով կիկը չարաչար ծեծեց.

Վառլ. Վառլի վառի, վել վրւուկ. Աղաղակ, աղ-
մուկ ծայնից.

Վերդիր ընել. Վերցին դիմ. Խորհել, թեր ու դէմ
խօսերով որոշումն ընել.

Վեր. Վեր. և վերայ, վրբայ. Նախզիր, երբ ինդրէն
առաջ ըսուի. Վեր քաղրին. վըր զիխոււս.

Վէր. Վայր, վար, ցած. Զրհորնը վէր ինկաւ.

Վէրու եղն. Վայրի եղն.

Վէրու օչխար. Վայրի օչխար. էրէ վայրի.

Վըժաւ. Գըժալ, ձէել, մնձ ձայնով գոչել.

Վըժան. Չայնեղ.

8

Ցաղաւար, տաղաւարիկ. Եղէզներով կամ անտառի-
մացառներով շինուած փորբիկ տնակ, ֆուլիպէ.
Հովիր կամ սեփ մշակողը կամ արտե ու այ-
զիի պահապանք տապ և թօն օրերու համար
կը կառուցանեն փորբիկ տաղաւարիկներ, ուր-

կը տաղաւարին, տեղաւորուին, ու աշունը կը քակեն. Խորոյէլացւոց տաղաւարն ալ եղէդնով շինուած առժամանակեայ տնակներ էին անսպատին մէջ, որոյ օրինակ դարդ կ'ընեն Հրեայք. Հայոցս տաղաւարի տօնն ալ նոյնն է, զի Արդավառին, Աստուածածնին և Ս. Խաչին տօներուն ժողովուրդը մեծ բազմութեամբ վանքերը կ'երթան ուխտ ու մատալ ընելու, և այդպէս առ օրեայ տաղաւարիկներ կը կազմեն, երբ սենեակներ չբաւեն կամ ծառերու հովանիք չլինին, որպէս կ'ընեն Մշոյ Ս. Կարապետի վանքը, և տօնը անցնելէն զինի կը քակեն. Այս իմաստով է Եղեկիայի տղօմքի մէջ. Մեկնեցաւ յինէն հոգի իմ որպէս զայն որ բակէ զտաղաւար. Այլուր ևս երրկ զտաղաւար Սեխենեաց. Արածոյուք երիս տաղաւարը. որ չէր նշանակէր վրան, այլ Ս. Պետրոս իրրե ձկնորս, զիտէր պատրաստ բարերով, խոտերով կամ եղէզով ու մազառով տաղաւար կառուցաներ, զոր ունին և ձինորսը.

Յաւար. Ընտանի անապունք, կով, եղն, գոմեց, այծ ու ոչխար ևն. Ընծրկի տաւար մը տուցէք երթամ որսի. Հեծնելու ձի, ջորի ևն. կը նըշանակէ.

Յալ ու առնել, ութին ու առին, չափել ու չափուի կը նշանակէ ճակատամարտիլ, գօտէմարտիլ. Հարուած տալ ու առնուլ, ոյժ փորձել.

Յափ, դափ, դափածող. Տէֆ, տէֆչի, տէֆ չալող.

Յեղ, տեղեր. Եաթափ. անկողին. Տեղդ ձգեմ երթաս և պառկիս. Տեղերը վերռուցէք, տունը աւլեցէք.

Յիսմար, բիսմար. Տղայ, անչափահաս. Խելահաս չ'եղած. Մեր թիմարները ո՞ւր են. Թաղի տըխ. մարներ գնազին վանք. Տասն և հինգ տարու տիմար մի է.

Յեղնցելոց, տեղնաւելոց. Եղած տեղ, ամենայն ճըշ-

դութեամբ. Տեղնցտեղ ինկաւ մեռաւ. տեղնցտեղ ասաց կամ կատարեաց.

Յղաբեր, տղամէր. Մանկածին կին, կաթնասուն արօդայ ունեցող մարք. Տղաբերը մինակ մի ձգէք. Տղամէր է չմեղադրուիր նորածին կինը կը կոչւն ծննդական. Եկաւ տունը ծննդականին խաչն աւետարան դրին զիթին.

Յունիկ, տօնիկ. Թանձր բաղարչ հաց. սովորաբար ջաղացըները կ'երին.

Յուրիկ. Բուրդէ հիւսուած կամ կապերտի կտորէ. կարուած տոպրակ, չանթայ, զոր հովիւը և որսորդք կը կափեն պարանոցէն վար անթատակը, յորում կը դնեն ծաղիկ, աղ, հազ, դանակ, կապ ևն. ոռ ձեռն պիտանի բաներ. Ուղեորդ ևս զործ կածեն, շրեզ և անշուը տեսակներ կան. Իմ ծոցը հովուի տուրիկ կը նմանի, ամէն բան կը գտնուի.

Յէլ, դէլ. Դեռ. տակաւին. Տէլ չէր լուսցեր.

Յ

Յփենւ. Սփռել, ցրուել. Կորեկ զփնեց, վառեկն կոռոցով կերաւ.

Փ

Փարր. Բացուած ծաղկի կամ վարդի թերթ. Փարթմի փրթուց բաւուր վարդէն. Համասփիւո ծաղկէն փարթ մի կեր կ'առողջանաս.

Փէլք, փէլք. Փայլը, փայլել. Կը փէլէր մաննուակէ, կը փայլէր մատանւոյն ակն.

Փէց, Փլցուց. Քակեց. Բեռները փլեց դուոք. Բեռները բակեց կամ վար առաւ դրան առջելը.

Փոծիս, բոնդ. Գերանդիով խոտ կամ զորեն հնձելուն, ուրիշ մէկն ալ լայն սանդրի նման փայ-

տէս գործիքով կը ժողով հնագուած խոռով
ընելու համար, այս և փոծես

այս մասունքուն ան անձնուն անուր անդար

անձնուն անձնուն անուր անդար անդար

բար բար, Մազով կամ թթանով հիւսուած կօշիկ,
որց տակը կարճ բայց լայն զլխով մանր ըե-

ւեռները կը շարեն, այս բենոն առանձինն ևս
բար բար կըսուի:

բարջին, Վայրի տանձ, դամաք և տտիս համ մը
ունի, Շառն կըսուի բարջենի:

բաջ Աներեցիթ զօրաւոր ողի, որ կը բնակին ա-
ւերակներ, բարայրը ամայի տեղերը և լը-
ճերու մէջ.

բար, բար ու բազ Աշաստակի, շահ ու աշխատանք.

Օղուլ գատէ, գատէ, բար արա.

բաւոր. Պատկի ժամուն հարսին և փեսային զլխուն
վրայ խաչ բռնող. որ և նշանդրէսին և հար-

սանեաց և հարսնաոին ատենը մեծ պաշտօն
ունի, բոլոր հանդէսը և արարողութիւնը իր

հրամանաւ կը լինին, և որ բնծաներ պիտի
տայ հարսին ու փեսային, և փոխադարձ կ'ըն-

դունի. ամէն խօսք, հարցմունք, յարգանք, մաղ-
թանք նախ բաւորին կուղղուին. հաւասար է
բաւոր կինն՝ կանանց հանդիսին մէջ. Վարձը

կատար, բաւոր աղայ, Անդանութիւն բաւոր
աղայ. Վեր հրամեցէր բաւոր աղայ. Մշեցիր

տղայ մկրտելուն կնքաշայր եղողին. Քապապ,
կնքապապ. կըսեն. իսկ բանի մը գաւառներ

տոսկ բաւոր կանուանեն իբր կնքաւոր. Քիսաւ

աչըլ.

Քնիւ. Կտուցել, կտուցով զարնել կամ վերցնել.
Զայլաղան ընթեց զմիսն ու թռաւ.

Քոխ, Քօխիկ. Մէկ մարդ նստելու չափ փոքրիկ
տուն, տնիկ.

Քուղայ. Զաղացըի բարէն վեր հաստատուած ձա-
ղարի ձեռվ փայտաշէն ամբարը, յարմէ ցո-
րենը կը թափի և կ'աղցուի.
Քույ. Քարուտ տեղ, ուր և անհարթ բարերով լի-
քար ու քռայ էր ձամբան. Մանզկերտու քը-
ուն գողեր բռնեցին զմեղ.
Քրբուն. Սաստիկ բարկութենէն, նեղսրդութենէն,
առ կատաղութեան. Եղ յարդ իր բրբուն
զիւր միս կը խածէր.
Քօքէհան, Արմատէն հանած, արմատախիլ, Քօքէհան
կաղնի վարոց.

առ ճամանակաշ դժիմայու հպարտածարքագործ
առ Անդր ցղացն մջանալի խռն ճար
ճարակած և հիմն դժ դժեց
այ խոհեց նոյնշն և զա ըրտ անզատ լաւ
այ առաջմասն մաջան դժ լաւ և զա
ըրտ անզատ զար մա
ման մարդու անձանդան թխան մարդ
լուս դժ բան դժ ման մարդ
ման մարդ անձանդան թխան մարդ

28 Գիւղի սուրբը, Ովեատոպօլէ Զեիի, 1892	— 10
29 Կեանը գորոցը, Դիկէնսի, 1892	— 15
30 Գեափ Աթէնք, Հ. Սենկեվիչի բ. տպ. 1901.	— 10
31 Մի կար հաց, Պատապէնկով բ. տպ. 1901	— 10
32 Որսորդ, Օ. Շրայների	— 10
33 Մատուռի աւերակներում, Օ. Շրայների	— 5
34 Կարա	
35 Վաստապես Ֆրեդէրիկ, Էրկման Շատրիանի, 1903	— 40
36 Տնային բժշկաբան, պրակ Ա. (Թարգմ. Ընկերութեամբ Իռ. Յար, և Հրատ, բժշկ. Գ. Բարեանի)	1 — 1 60
37 " պրակ Բ. Թարգմ. և Հրատ, նոյն	
38 Ի. Յարութիւնեան, Հայոց գիրը 1893	1 50
39 Խեմ. Կ. Բեհուղեան, Ծուխ, 1893	— 15
40 Օսնդպէ, Էման, մել թուր Յ. Լ. Ալայեանի	— 25
41 Ալբէր Այնո, Քուրդի լեռն, 1893	— 25
42 Ճաղարբէպեան Յ. Հայոց Ըզու ա. ա. 1904	— 15
43 Խրիմեան Հայրկի, Ժամանակ 1895	— 15
44 Սպիրի, Այծարած Մօնի թ. Ի. Յարութիւն, 1885	— 10
45 Բակ, (Բարզէն Վ.) Կիմկիս 1896	1 50
46 Պեստուցցի, Լինհարդ և Գերբրուդ, 1896.	
47 Մելբիսեպիկ արքեա, Մորատեան, պետրոս Շահ- շեան պատկերով, 1897	— 50
48 Թ. Ա. Խոհարարուհի, բ. տպ ճոխացրած 1904	— 50
49 Լումայ, Պրական Հանդէս 1896 Ա. գիրը	2 —
50 Լումայ " " 1896 բ. գիրը	2 —
51 Լումայ " " 1897 ա. գիրը	2 —
52 Լումայ " " 1897 բ. գիրը	2 —
53 Լումայ " " 1898 ա. գիրը	2 —
54 Լումայ " " 1898 բ. գիրը	2 —
55 Լումայ " " 1899 ա. գիրը	2 —
56 Լումայ " " 1899 բ. գիրը	2 —
57 Լումայ " " 1900 ա. գիրը	2 —
58 Լումայ " " 1900 բ. գիրը	2 —
59 Լումայ " " 1901 ա. գիրը	2 —
60 Լումայ " " 1901 բ. գիրը	2 —
61 Լումայ Երկամենայ Հանդէս 1902 տարեկան	6 —
62 Լումայ " " 1903 տարւ կան	6 —
63 Լումայ " " 1904 տար, բաժնեկին	6 —
64 Ե. Պարոնեան, Ծիծաղլ պատկերով, 1899	1 25
65 " Արևել ատամնարայժ Կատակ, 1901	— 50
66 " Քաղաքավար, վեասները, 1901	— 75
67 Ի. Յարութիւնեան, Ստեֆանոս Պալսասնեան	— 25
68 Կ. Տէր Կարապէտեան, Խաչատրու Արտիկան, սպառ.	— 60
69 Ի. Յարութիւնեան, Աշակերտի յուշատեարը	— 30
70 Ջագացմունքների աշխարհ.	— 30
71 Յարութիւն, Թուռնենեան, Մելիք Խոսուփ.	— 25
72 Մ. Խոկայի, Աւրացովը, թարգ, Կ. Յարութիւնեան	— 25
73 1901 Ս. Խջմիածնի ձ. Զ. Պարագարձը	— 20
74 Եր, Շահագիզ, Մկրտիչ Էմին	— 60

75	Կարալէնկօ, Կոյր երաժիշտը թարգմ. Մուշէ վրդ.	— 60
76	Զորբորդ դարս Հայ Եկեղեցին	— 20
77	Եր. Շահազիդ, Կոր-Կափիջևանի ո. Խաչ վանքը	— 40
78	Ի. Յարութիւնեան, Խմ օրագիրը.	— 20
79	Սէծ Ներսէս	— 25
80	Դ. Խաչկոնց, Հայոց կրօն. բանաստեղծութիւնը	— 60
81	Ի. Յարութիւնեան, Կմ միապատճեն Ապէրի.	— 10
82	Օր. Կ. Վաղոնեան, (թարգմ.) Սկ Հացեր. բ. տ.	— 5
83	Կարալէնկօ, Քառաստանի օրը՝ թարգմ. Մուշէ վարդ.	— 40
84	Կ. Կոստանեանց. Հարժի տարեգութիւնը Հայոց մէջ. 1902	— 20
85	Գարեգին գ. Յովուէփեան Մանրանկարչութեան ա- րուեստը Հայոց մէջ 1902	
86	Ներսէս Մեծի յաջորդներ 1902	— 25
87	Մ. Գոյրկի. Ձելմաշ. թարգմ. Մուշէ վրդ.	— 20
88	Քոչշակ Կահապատի երգերը. Յով. Թագէսուեան	— 15
89	Սահակ Պարթև	— 25
90	Ըստուշը, Ժօրժ Էսպարժի. թարգմ. օր. Կուարդ Աղա- նեանց. բ. տպ.	— 5
91	Վարժապետը. թարգմ. Լ. Մ. Ա.	— 5
92	Հազարան Բլուլ. Յ. Թոռմանեանց	— 30
93	Պատմական պատկերներ. Եր. Շահազիդ 1903	— 60
94	Ժ. Ժ. Ուսոս. Էմիլ. I. Թ. Խ. Յարութիւն 1904	— 50
95	Խորեն արք Գալֆայեան և Նալր. Աղջմիքը. Եր. Շա- հազիդ. 1904	— 60
96	Հերոսարան. Լուդիթ Գուլցայի. թարգմ. Տ. Ա. 1904	— 50
97	Կանոնը Ժողովոց. Մ. Ա. 1904	— 50
98	Ուզեղի նորոգութը. Գ. Գիկմի թարգմ. Օր. Կուարդ Աղանեան. 1904	— 5
99	Գիթութիւն "	— 5
100	Գ. Ե. Սրուահանեանցի Երկասիրութիւններ. Լ. Հա- մազ—Հոսով 1904.	1 25
101	Ալէմիդի վել Ա. Փափառեանի. 1904	— 50
102	Ոստի Հոգերանութիւնը. Գար. Ենդ. 1904	— 10
103	Հայրեր և գուահներ. Ի. Տուրքենի. թարգմ. Մուշէ. վ. 1904	— 75
104	Կոնան Դոլ. Բանակն ինչպէս ազատեցի. թարգմ. Տ. Ա. 1904	— 15

Մամուլի տակ են

- 105 Դիւան Հայոց պատմութեան. Գիրք կ.
106 Եղիշէի պատմութեան բնագիրը.
107 Հայ Կրշագիրներ.
108 Կանոնը Ժողովոց Մ. Բ.

Պատկերներ

Պետրոս Շանջեան	— 10
Յակովը Պարմեան	— 10
Արգար Յովհաննիսեան.	— 10
Աւետիք Լուկասեան	— 10
Գարեգին Եպս. Սրուահանեանց	— 10

ՀՀ Ազգային գրադարան

56.413